

E-n. 41.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1955.

2. SZÁM

TARTALMÁBÓL

PÉTER LÁSZLÓ: József Attila Szegeden
SZALAY KÁROLY: Reviczky humorelmélete

VITA

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET — 1955. 2. SZ. 115—262 LAP. — BUDAPEST, 1955. ÁPRILIS

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI., MÉNESI ÚT 11—13)

(SZERKESZTŐSÉG: V., PESTI BARNABÁS UTCA 1.)

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS LÁSZLÓ,
KIRÁLY ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

Felelős szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

E szám munkatársai: Péter László egyetemi könyvtáros (Szeged), Szalay Károly aspiráns, Komlós Aladár önálló tudományos kutató, az irodalomtudomány kandidátusa, R. Hutás Magdolna egyetemi tanársegéd, Kiss Ferenc aspiráns, (Debrecen), Szabolcsi Miklós a Magyar Írók Szövetsége kritikai szakosztályának vezetője, Orosz László gimnáziumi tanár (Kecskemét), Szauder József egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa, Baróti Dezső egyetemi tanár (Szeged), az irodalomtudomány kandidátusa, Németh G. Béla pedagógiai főiskolai tanársegéd, Bikácsi László könyvkiadó-vállalati főszerkesztő, Rába György gimnáziumi vezetőtanár, műfordító, Béládi Miklós tudományos kutató, Oltványi Ambrus tudományos kutató, Szabó Ede középiskolai tanár, kritikus, Lator László gimnáziumi tanár (Körmend), műfordító, Poszler György középiskolai tanár (Mosonmagyaróvár), Bóka László egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

A következő számok tartalmából: Gáldi László: A szabadságharc korának verstana. Osváth Béla: Színészetünk és dramairodalmunk helyzete a szabadságharc idején, Rónay György: Baróti Szabó Dávid, Tolnai Gábor: Lukács György és az új magyar irodalomtörténetírás, Varga József: Szekharcsi Horvát András. *Vita:* Barta János: Különnvélemény az Eppur si muove ügyében, Deme László: Jókai Mór: Eppur si muove, Fenyő István: Az új középiskolai magyar irodalom olvasókönyvről. *Adatok és adalékok:* Jánosy István: Az Erdély aranykora forrásainak problémáihoz, Komlovszki Tibor: Adalékok Ady és a régi magyar költői nyelv kérdéséhez, László János: Gárdonyi Géza titkosírású naplójának megfejtése, V. Windisch Éva: Közlöny (1848—1849. A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története), Zoványi Jenő: A marburgi egyetem magyarországi hallgatói 1859-ig. *Szemle:* Barta János: Megjegyzések Waldapfel József: »A magyar irodalom a felvilágosodás korában« c. könyvéhez, Jánosy István: Gogolj: Holt lelkek, Kenéz Ernő: Rabelais: Gargantua és Pantagruell, Lengyel Dénes: Jókai Mór: Törökvilág Magyarországon, Nagy Miklós: Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora, Nemeskürty István: Csehov: Elbeszélések I. II., Pirnát Antal: Balassi Bálint összes versei (Magyar Klasszikusok), Ruttkay Kálmán: Fielding: A néhai Jonathan Wild úr élettörténete, Ruttkay Kálmán: Thackeray: A nagy Hoggarthy-gyémmánt, Szabó Ede: Kárpáti Aurél: Kántorné, Szepessy Tibor: A klasszikus ókor és a történelmi regény (Móra Ferenc: Aranykoporsó), Udvarhelyi Andrásné: Füsi József: Az aszódi diák, Wéber Antal: Ehrenburg: Páris bukása. *Bibliográfia:* Lukács György irodalmi munkássága (Összeállította: Oltványi Ambrus).

PÉTER LÁSZLÓ

JÓZSEF ATTILA SZEGEDEN

1

»Valaki az Értől indul el — S befut a szent, nagy Óceánba.« József Attila pályájára is érvényes Ady költői szimbóluma: a külvárosok proletár-gyereke, a makói kisdíák, a szegedi ifjú poéta immár nemzeti klasszikusunk, s életműve a világirodalomé.

Pályakezdésének megrajzolása — mint egész életéé —, nem könnyen megvalósítható föladat. Az eddigi életrajzi irodalom, még ismeretlen, hírlapi adatok, levélbeli megnyilatkozások és kortársi visszaemlékezések mozaikjaiból első lépésként csupán a költő élete e szakaszának története rekonstruálható. *E kikerekített életrajzi vázlat nem is óhajt többet, mint az oeuvre értelmezői számára biztos fogódzókat vagy legalábbis nyomravivő útjelzőket adni, amelyek megkönnyítik az életművet összefoglaló, a költő egész munkásságát áttekintő dolgot.*

Illőnek tartom megemlíteni, hogy József Attila szegedi életének föltárásával már mások is foglalkoztak, illetőleg foglalkozni akartak. Így *Tárnok László* írói néven tevékenykedő ifj. *Tóth László* 1942-ben mint előkészületben levő tanulmányát hirdette az enyémmel azonos címmel ilyen tárgyú munkáját.¹ Néhány cikket a kortárs és barát, *Magyar László* is írt a költő szegedi életéről.² *József Jolán* egy tervezett előadásának szövegét is közölte hasonló címmel egy szegedi lap, bár ez nem volt több, mint amit könyveiből ugyane tárgykörből ismerünk.³ *Szász Ferenc* rövid cikke sem ad a Horger-ügyről és ennek költői visszhangjáról többet, mint ami a versek és a curriculum vitae ismeretében köztudott.⁴ *Lőkös Zoltán* alkalmi riportja már ad érdekes és új adatokat.⁵ *Vásárhelyi Júlia* cikke ismét csak a már ismert adatokat eleveníti föl.⁶ *Szabolcsi Gábor* kéziratban elkészült — ugyancsak e tanulmányommal azonos című — munkája nem annyira életrajzi jellegű, mint inkább a költői technika ez időbeli fejlődésének elemzése.⁷ Ugyancsak *Szabolcsi Gábor* értékes verseket és leveleket tett közzé

¹ Vö. Ifj. *Tóth László*: Tömörkény István irodalomtörténeti sorsa. Szeged, 1942. 31. 1.

² *Magyar László*: Hogyan ismerte fel Juhász Gyula egy makói kisdíákban az új magyar költészet nagy lángelméjét: József Attilát? *Esti Kurír*, 1942. április 4. — *Uő*: Milyen volt szőkésége, Bp. 1942. — *Uő*: József Attila érettségije. *Hírlap*, 1948. június 20. — *Uő*: A limbus meséje. *Délmagyarország*, 1954. december 2.

³ *József Jolán*: József Attila Szegeden. *Délmagyarország*, 1943. február 21. — *Uő*: József Attila élete. 3. kiad. Bp. 1947. — *Uő*: A város peremén. 2. kiad. Bp. 1952. — Vö. még *uő*: »Nekem is öcsém volt Attila.« *Független Magyarország*, 1949. április 11.

⁴ *Szász Ferenc*: József Attila és a szegedi egyetem. *Délmagyarország*, 1945. május 13.

⁵ *Lőkös Zoltán*: Régi lakótársam, Horesnyi elvtárs beszél József Attila szegedi diákéletéről. *Délmagyarország*, 1947. január 1. — Itt emlitem meg; az érdekesség kedvéért, hogy *Lőkös Zoltán* e cikkéből is kitetszően, volt osztálytársam, *Gergely András* is foglalkozott a gondolattal, József Attila szegedi éveinek föl kutatásával. Őtöle hallottam egyébként — ha jól emlékszem, 1941-ben, hatodik gimnazista koromban —, elsősízbén József Attiláról a szegedi Baross-gimnázium önképzőkörén.

⁶ *Vásárhelyi Júlia*: József Attila és Juhász Gyula találkozása életben és halálban. *Szivárvány*, 1947. december 13.

⁷ *Szabolcsi Gábor*: Nem én kiáltok. József Attila Szegeden. Kézirat. A makói József Attila-múzeum adattára (= Adattár) 41. sz.

a szegedi évekből.⁸ Végül e sorok írója foglalta hírlapi cikkben össze, amit mostanáig tudtunk a költő szegedi tartózkodásáról.⁹ Kéziratban lévő nagyobb tanulmányomban, mely Espersit Jánosról szól, s benne mind József Attila, mind Juhász Gyula életére, költészetére vonatkozó még ismeretlen dokumentumokat dolgoztam föl, ugyancsak több adat van a költő szegedi korszakáról.¹⁰ Legújabban pedig *Fehér Ede*, a Horger-eset tanúja számolt be a híres és a költő sorsát erősen meghatározó jelenetről, valamint a költő egyetemi környezetéről.¹¹

Mindezeket is összefoglalva kísérlem meg a következőkben József Attila szegedi kapcsolatainak és tartózkodásainak fölvázolását.

2

Az előzmények ismereteseek. A fiatal kisdíák 1920 őszén a makói gimnázium tanulója, a DEMKE-internátus lakója lesz.¹² Különböztetire készül a négy polgári után, s lelkes örömmel veti magát a tanulásba.¹³ November 2-án kelt levelében közli nővérével, hogy szénszünet kezdődött, s kérdi, hová menjen az internátusból, ahol kivüle még csak hárman maradtak, a többiek mind hazautaztak. »A tanár, aki engem tanít — írja itt — az is haza utazik Szegedre, és azt az ajánlatot tette, hogy én is menjek vele őhozzájuk Szegedre. De ez két azaz kettő ezer koronába jönne havonként.«¹⁴ A tanár, aki Galamb Ödön előtt latinra tanította Attilát, Jirkovszky Sándor, hamarosan nyugdíjba is ment, s hazaköltözött Szegedre.¹⁵ Attila a hosszú szénszünetet (nov. 2-től nov. 20-ig, majd dec. 11-től febr. 1-ig)¹⁶ az internátusban töltötte; úgy látszik, nővére nem tudta földözni a szegedi vendégeskedés költségeit. November 5-én engedélyt kap a különböztetire,¹⁷ s 13-i levelében már arról számol be, hogy új tanár tanítja latinra.¹⁸ Ez Galamb Ödön, aki ugyan a gimnáziumban csak később és csupán rövid ideig tanítja, de mint kollégiumi fölügyelő hamar megismeri a tehetséges diákat; megismeri és megszereti, meglátja benne a tehetség csalhatatlan jeleit: az átlagon felüli értelmet, megbízhatóságot és fölfokozott önértetét. Nemcsak atyjává válik a szegény árva gyerekeknek, de hamarosan jó barátjává is.

A makói éveknél az eddigi életrajzi irodalom adatait is kiegészítő képét itt most elnagyoljuk (tán lesz alkalmunk még külön földolgozni), s csupán azokat a mozzanatokat említjük, amelyek szegedi kapcsolatainak kialakulását teszik világosabbá. Galamb Ödön viszi el híret a makói újságírókhoz, köztük Espersit Jánoshoz, s Espersit János ismerteti meg a fiatal diákköltőt a Makóra kijárogató Juhász Gyulával. Hogy ez a megismerkedés mikor történt, nem tudjuk; valószínűleg a szegedi költő 1922 februárjában vagy áprilisában történt makói látogatásai alkalmával.¹⁹ S szinte jelképes, hogy a Galamb Ödön és Espersit János

⁸ Szabolcsi Gábor: József Attila ismeretlen kézírata. *Tiszatáj*, 1951: 94—97. l.

⁹ Péter László: József Attila Szegeden. *Délmagyarország*, 1953. december 3.

¹⁰ Péter László: Espersit János (1879—1931). Ismeretlen adatok József Attila és Juhász Gyula életéhez, költészetéhez. (Sajtó alatt.) Akadémiai Kiadó. Irodalomtörténeti Füzetek 1. sz.

¹¹ *Fehér Ede*: A Horger-ügy. József Attila szegedi évei nyomában. *Délmagyarország*, 1954. július 25.

¹² *József Jolán*: József Attila élete, 155. l.

¹³ Uo. 156—157. l.

¹⁴ A budapesti Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum anyagában (= Petőfi-múzeum). Ennek az anyagnak megtekintéséért Szántó Juditnak tartozom köszönettel.

¹⁵ Vö. *Galamb Ödön*: Makói évek. József Attila élete nyomában. I. Bp. 1941. 10—11. l. és a makói m. kir. állami főgimnázium XXVI. értesítője. Összeállította Gedeon Alajos. 1920—21. iskolai év. Makó, [1921.] 3. l.

¹⁶ Értesítő i. h.

¹⁷ Petőfi-múzeum, kérvénye.

¹⁸ Petőfi-múzeum.

¹⁹ Vö. Péter László: Espersit János.

hatására Ady-rajongó költő eddigi zsengei után ez idő tájt írja első verseit, melyek már kötetben való megjelenésre is méltóknak találtattak, mint például az április 11-én kelt »Távol, zongora mellett« című.²⁰ A találkozás Ady példája mellett most már Juhász Gyulát is költői mesterévé teszi.

Ezen a nyáron csöszködik Kiszomboron, innen ír augusztus 18-án Juhász Gyulának, válaszul annak bátorító, pártfogó soraira.²¹ Küldi a »Szeged alatt« című versét, »nagy szerep-tel« ajánlva — Juhász Gyulának. Nővérének, Etának nagy büszkeséggel dicsekszik levelében: »Magyarország most élő költőinek legnagyobbikától kaptam levelet.«²² S ugyanebben írja: »Még lehet, hogy egy hónapon belül ott leszek a beérkezettek között.«

A levélen fölbuzdulva indul Szegedre, Juhász Gyulához. »A drága ember — írja József Jolán — meghatott szeretettel fogadta, egész napját vele töltötte. És máris megszületett a terv, hogy a verseket ki fogják adni.«²³

A költő első versei a szegedi *Színház és Társaság* című hetilapban jelennek meg,²⁴ majd hamarosan Sz. Szigethy Vilmos, a *Szegedi Híradó* szerkesztője teszi közzé két versét, a »Szeged alatt« és »A bánat« címűeket. Közben, 1922. november 1-i előszóval négy verse megjelenik a *Keck-féle lírai antológiában*. De mielőtt ezzel, az antológiában szereplő többi szegedi fiatal költő és József Attila kapcsolatával foglalkoznánk, *vessünk egy pillantást — bármi röviden is — arra a tágabb környezetre, amely a 17 éves poétát Szegeden fogadta. Mert hiszen, ha nem is oly közvetlenül, mint a szűkebb környezet, a költői barátok közössége, valami-képpen nyilvánvalóan meghatározta József Attila fejlődését, világnézetének alakulását, költői útját az a miliő, amely 1922 és 1925 között Szeged életét jellemezte.*

3

Szeged, az ellenforradalom szülővárosa. Szégyene ez a városnak, menteni is lehet, hogy a puszta véletlen, a földrajzi-stratégiai okok, a városba gyűlt idegenek tették azzá, de kétségtelen, hogy Szeged a 20-as évek elején a »szegedi gondolat« fészke, reprezentánsa. *Szeged és Bécs — ahaová költő útja innen logikusan vitt —, két ellentétes világnézet jelképe, amint Németh Andor írta.^{25a}*

Milyen volt Szeged élete az alatt a három esztendő alatt, míg József Attila sűrűn megfordult Szegeden, sőt lakója is volt? Sajnos, máig nélkülözzük e kor összefoglaló történelmi leírását de azt a történelmi munkát is, amely a szegedi élet e korabeli mozzanataival, a gazdaság, a kultúra, a társadalom, az irodalom, munkásmozgalom stb. helyzetével, történetével mai szemmel ismertetne meg bennünket. A közismertebb monográfiák, városleírások²⁶ csak elnagyoltan és a fehérterror első éveinek zűrzavarát elhallgatón szólnak ezekről az időkről, bágy a sorok között olvasni tudó ezekből is sokat megsejthet a huszas évek Szegedjének ájrátos légköréből, mégis hasznosabb, ha a korabeli napilapok illusztrációiból próbáljuk — s ami mozaikszerűen is — érzékeltetni ezt a különös, s a Horthy-rendszer későbbi évtizedei-

²⁰ Vö. József Attila összes művei. Sajtó alá rendezte: *Waldappfel József és Szabolcsi Miklós*. Bp. 1952. 1. kötet 357. l.

²¹ Vö. Juhász Gyula és József Attila levélváltása. *Szép Szó*, 1938: 319—320. 1. — *József Jolán*: József Attila élete, 167—168. l.

²² *József Jolán*: i. m. 167. l.

²³ Uo. 168. l.

²⁴ *Péter László*: József Attila nyomtatásban megjelent első verse. *Délmagyarország*, 1954. április 11. Vö. *uő*: József Attila-textológia, *Irodalomtörténet*, 1954: 358. l.

²⁵ *Németh Andor*: József Attila. Bp. [1944.] 31. l.

²⁶ A Szegedre vonatkozó főbb történelmi és monografikus, városismertető irodalmat l: *Péter László*: *Csongrád megye népe és földje. Ajánló-bibliográfia*. Szeged, 1954. 7—16. l. *A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai* 22. sz.

nek »konszolidált« viszonyaiban élők számára — így e sorok írója számára is — szokatlanul eleven, harcos atmoszféráját.

Az ellenforradalom győzött, olyan erők segítségével, amelyek az uralkodó rendszer megszilárdulása után már nemcsak fölöslegessé váltak, de zavarták is a nagytőkés-nagybirtokos osztályok politikai terveit. A »különményesek« — elégedetlenek lévén Bethlen és irányzata konszolidációs törekvéseivel — az Ébredő Magyarok néven ismert és egyéb ellenforradalmi, szélsőjobboldali szervezetekben uszítottak minden haladó eszme, demokrácia, szocializmus ellen. Ennek volt helyi szócsöve a *Szegedi Új Nemzedék*, a Baross Szövetség, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, a Magyar Nemzeti Szövetség és a Turán Szövetség lapja, élén a volt fehér kormánybiztos-főispán, *Dobay Gyula* főszerkesztővel,²⁷ aki uszító vezércikkek mellett »Nikoláj« című hadifogoly-darabjával tette nevét híressé, s adott alkalmat *Juhász Gyulának*, hogy satíráiban, karcolataiban mint a »Nyakolaj« íróját, »a helyi szerzőt« karikírozza.²⁸

A *Szegedi Új Nemzedékkel* szemben állott a liberális ellenzék harcos lapja, a *Szeged*, Ez lényegében az 1920-ban megszüntetett *Délmagyarország* folytatása volt, aminthogy később, 1925-ben a *Szeged* betiltása után ismét mint *Délmagyarország* született újjá. Ennek volt munkatársa *Juhász Gyula*, s ide írta hetente tárcáit, időnként névtelen vezércikkeit *Móra Ferenc* is, miután a *Szegedi Napló*, a liberalizmus másik lapja a kormánypárton álló kiadó tulajdona lett. A 45. évfolyamát élő, nagy tradícióju *Napló* — *Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény, Thury Zoltán, Újlaki Antal, Móra, Sz. Szigethy Vilmos* nevei jelzik szép hagyományát — 1922-ben került a kormány iránt lojális ifj. *Endrényi Imre* kezébe. *Terescsényi György*, aki később maga is a hivatalos, Herczeg Ferenc vezette irodalomhoz igazodott, s az *Új Idők* dolgozótársa lett, 1922. április 14-én, a *Szegedi Napló* nagypénteki számában »Nagypéntek« címmel merész, költői lendületű elmélkedést írt, amelyben Krisztust, mint a szegénység képviselőjét, a szegények megváltóját jellemezte. »Ösztövért testű, csapzott-hajú fiatal zsidónak«, »ténfergő koldusnak«, a »világ szemetjének« mondta, hogy a néppel való azonosságát, s forradalma szociális gyökerét érzékeltesse. A kurzus szélsőjobb lapja, a már említett *Szegedi Új Nemzedék* április 19-i számában »Elégtételt!« című vezércikkében tájékozva követelte a »renegát krisztusgyalázó« megbüntetését, s a »liberális, zsidó« *Napló* betiltását. Somogyi polgármester egyidejűleg megszüntette a lap utcai árusítását, ami néhány hét alatt teljes anyagi csődbe vitte az addigi kiadót, és egyben szerkesztőt, *Engel Vilmost*. Április 20-án átadja a lapot ifj. *Endrényi Imrénnek*, a szerkesztést *Szitassy Cásárnak*, s bár azzal a reménnyel teszi, hogy a lap »hű marad azokhoz a tradíciókhoz, amelyek a negyvenöt éves múlt parancsoló erejével köteleznek«, már az április 29-i előfizető-toborzó fölhívás elárulja, hogy a lap a kormány támogatását tartja föladatának. Azoknak a rétegeknek a támogatására számít, akik a kurzusban ugyan elhelyezkedni nem akarnak, de készek »konstruktív« módon támogatni a kormány konszolidációs munkáját. *Tisza István* egykori táborához apellál, akiket ugyan »a tiszta liberalizmus gondolata a napi politika kérdéseiben izolál« az egységes párttól, de »hazaszeretetük« mégis visszatartja »a szélsőségektől«. Ám hamarost kiderül, hogy ez a tábor megfogytakozott Szegeden: a lap régi, haladó olvasói családva hagyják ott, míg viszont a szélső jobb hívei — ha lúd, legyen kövér elve alapján — olvasmányukat jobban megtalálják, szenvedélyeiket jobban kielégítik az *Új Nemzedék* uszító cikkeiben. Szeptember 24-én *Endrényi Imre* — aki rövid ideig egyszerre három lap tulajdonosa volt — bejelenti a *Napló* szünetelését, s egyúttal elárulja: annak idején azért vette meg, hogy »megmentsen egy dicső múlttal rendelkező lapot attól, hogy egyik-másik szélsőséges hullámokon evező cikke miatt a kormány beszüntesse...« *Endrényi Imre* másik két

²⁷ *Dobay Gyula* (1870—1937) ügyvéd, kormánybiztos-főispán, tb. városi tisztifőügyész. *Vö. Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1943. 5. köt. 862—3. l. *Vö. még: Mennyit ér a Nikoláj? Szeged*, 1924. febr. 2.

²⁸ [*Juhász Gyula*] *Gyulu: Szögedi színház*. Szeged, 1926. passim.

lapja a *Friss Hírek* és a *Szegedi Híradó*. A *Friss Hírek* a névtelen, szürke *Kontor Lajos* szerkesztésében másfél évtizedig délben jelent meg a szegedi utcákon. Szemben állt a liberális *Szegeddel* éppúgy, mint a fajvédő, ébredő *Új Nemzedékkel*. Álláspontját legjobban jellemezte a lap 1923. aug. 23-i számában megjelent interjú, melyet munkatársa, *Hartmann Mihály* folytatott *Eckhardt Tiborral*. Kérdésére, hogy milyen irányú lapot képvisel, azt a választ kapta: »Mi a tárgyilagosság álláspontján vagyunk.« *Eckhardt* nem adott nyilatkozatot a lapnak, amely elsősorban antiszemitizmusa miatt ítélte el az ébredőket és a kurzus jobb- oldalát.

Ennek a lapnak volt külső munkatársa, gyakori vezércikkírója *Kosztány Ignác* (1851—1940), a Kolozsvárról Szegedre települt egyetem egyházjog professzora, a konzervatív-kispolgári politizálás jellegzetes képviselője.²⁹ Cikkeinek címei is jellemzők: *Történeti lehetetlenség* (1923. aug. 8.), *Az »emigránsok«* (aug. 23.), *Törvényisztelet* (dec. 22.), *A hang Jákob hangja, de a kezek Ézsau kezei* (1924. január 4. — ebben a csongrádi ébredők bombamerényletét ítéli el), *Kun Bélák aknamunkája* (márc. 5.), *Tájékozódás* (ápr. 20.), *A sztájkokorról* (ápr. 25. — természetesen a munkásság sztájkjoga ellen), *Az igazságos adó* (jún. 12.), *Az erdélyi katolikus templomok* (júl. 19. — sovíniszta cikk), *Rágalmak* (szept. 23. — a nemzetiségi elnyomást mentegeti) stb. Éppen abban az időben, amikor *József Attila* a szegedi egyetem hallgatója, ünnepli lapja *Kosztány* professzort ötvenéves jogi tanársága alkalmából (1925. febr. 18.), aki egyébként konzervatív programját három előadásból álló sorozaton fejtette ki Szeged értelmiségének. A liberalizmusról 1924. január 22-én, a szocializmusról február 5-én és a bolsevizmusról február 26-án beszélt, mindegyiken a maga »keresztény-szocialista« konzervatív nézeteit hirdetve.

A *Friss Hírek* 1925. szeptember 4-ig jelent meg déli napilapként, attól kezdve hetente, hétfőn megjelenő, főként a vasárnapi sporteseményeket közlő kiegészítője lett a helyébe újból föltámasztott, új *Szegedi Naplónak*.

Az *Endrényi* tulajdonában lévő harmadik lap a régebben már megszűnt, s csak a forradalmak után újból életre kelte *Szegedi Híradó* volt, de ez sem bírta sokáig a háború utáni anyagi nehézségeket, a növekvő inflációt. Alig egy évvel a *Napló* után, 1923. július 1-én, a 66. évfolyamában tartó lap végleg megszűnt. Hogy *József Attila* verseinek az elsők között adott helyet 1922-ben, annak nem irányzata, hanem liberális világnézetű szerkesztője, *Sz. Szigethy Vilmos* volt az oka.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy 1922-ben, rövid ideig, *Endrényi*nek olyan sajtóvállalkozása volt, amely három különböző időben megjelenő, de lényegében egységes politikai állásfoglalást hirdető lapot tartott kezében, akár a fővárosi *Est*-lapok kiadóvállalata. *Endrényi Imre* 1922. április 26-án büszkén hirdette lapjaiban »az amerikai rendszerű kombinált előfizetést a reggel megjelenő *Szegedi Naplóra*, a délben utcára kerülő *Friss Hírekre* és az esti *Szegedi Híradóra*«.

Politikai szempontból is, irodalmi értékénél fogva is jellegtelen napilapja volt Szegednek a századfordulókori indult *Szegedi Friss Újság*. *Krajcáros* néplap, kevés és állásfoglalás nélküli, csupán hírközlő politikával, annál több rémmesével, rendőri hírel.

Nem volt hosszúéletű a régi hagyományokra sem igen támaszkodó munkáslap, a szociáldemokraták újságja, *A munka*. Természetesen tükrözte a forradalom után megalkuvó szociáldemokrácia nézeteit, de rendkívül megnövelte értékét, hogy dolgozótársai közé számíthatta egy ideig *Juhász Gyulát* is. A költő, aki a munkássággal a forradalmak idején találkozott össze, majd az üldöztetések során még erőteljesebbé kovácsolódott szolidaritása vele, ezt a fórumot használhatta arra, hogy a szegedi munkásokhoz szóljon prózában, versben egyaránt. Később, megszűnése, 1921 ősze után, s a *Szegedi Napló* megvásárlása után számára is, mint *Móra* számára is, csupán a *Szeged*, majd folytatása, a *Délmagyarország*

²⁹ Vö. *G[ulyás] P[ál]*: *Elhúnytak. Irodalomtörténet*, 1940: 93. 1.

maradt meg nyilvánossági alkalmul. S így jutottunk vissza — jobbról-balra haladva — a Szegedhez, amely 1920. április 30-án indult a liberalizmust hirdető, a fehérterrorral szembe-
szegülő programmal, *Vermes Ernő* szerkesztésében. Elcinte esti lap volt, de két év múlva reggelivé alakult. Ekkor — 1922. augusztus 6-a és október 22-e között — kényszerűen, politikai nyomással páros anyagi nehézségek miatt szünetelt, majd *Lovik Károly* szerkesztésében újraindult, végül 1923. november 18-tól *Frank József* lett a felelős szerkesztője. Időnkint, mint 1922. decemberében is, majd 1925. januárjától a teljes megszüntetéséig, megvonták a laptól kolportázs-jogát, hogy hatását csökkentsék s anyagilag tönkretegyék. 1924. április 1-ével megszűnt és a Szegedbe olvadt a liberális ellenzék makói lapja, az *Esperit* szerkesztette *Makói Reggeli Újság*. November 23-i számában örömmel hirdeti a Szeged térhódítását, terjedelme növelését, valamint a lap hétfői kiadását jelentő *Hétfői Rendkívüli Újság* népszerűségét.

Érthető is ez a népszerűség, hiszen a Szeged, minden polgári korlátja mellett is, a vidéki újságitás Horthy-rendszer alatti legmagasabb színvonalát jelentette. A kiadó Pásztor József visszaemlékezése szerint heti két vezércikkét is Móra írta; a vasárnapi számokban rendszeresen megjelenő tárcái csak távolléte, utazásai idején maradhattak el. Juhász Gyula versei, tárcái, vezércikkei, színikritikái, karcolatai, könyvismertetései több kötetre való prózai és verses anyagot adnak a költő műveit gondozóknak. József Attila Szegeden volt, amikor 1925. március elején Szabó Dezső, aki 1924 szeptemberében, elítéltetése után, azzal távozott Magyarországról, hogy tíz évig lesz Olaszországban, hirtelen Szegedre érkezett, s kijelentette, hogy Szegeden akar letelepedni. Két nap múlva a Szeged munkatársa lett, s egymás után jelentek meg a lapban írásai: Juhász Gyula nemrég megjelent könyvéől, a Testamentómról, Nagyatádi Szabó Istvánról, az ellenfortadalomról. Nagy esemény volt előadásorozata Adyról, Petőfiről és Jókairól: a Szeged nagy táblázaton közölte a sorozat egyes előadásainak fölépítését, vázlatát. A nagy népszerűségre szert tett, de állhatatlan és szertelen író május elején már fölszedte sátorfáját, továbbvándorolt Pestre, majd Kolozsvárra, s hamarosan újból külföldre, Párizsba...

E neves és országos értékű írónagyságok mellett a Szeged kiváló újságitró-gárdával is rendelkezett: *Pór Tibor*, *Vér György*, *Magyar László*, *Gábor Arnold*, *Herczeg Sándor*, *Frank József*, a *Kézai Simon* álnéven író *Pásztor József*, a színikritikus *Balla Jenő* és *Lengyel Vilma*. Rendszeresen írt a lapba *Sz. Szigethy Vilmos*, tárcákat, anekdotákat, emlékeztéseket; *Sebestyén Károly*, Móra helyettese a múzeum és a Somogyi-könyvtár vezetésében, várostörténeti, főként építészettörténeti cikkeket, gyakran *Kőműves Kelemen* álnéven, hasonlókat *Czimer Károly*, néha *Könyves Kálmán* vagy *Könyves Károly* néven. A liberális közgazdász, a nagyműveltségű, világlátott *Tonelli Sándor*; a színháztörténész és kultúrhistorikus *Lugosi Döme*, s a szabadelvű polgári ellenzék várospolitikai vezére, *Wimmer Fülöp*, a Szegedi Kendergyár négy évtizeden át igazgatója — mindezek gyakori nevek a lap hasábjain. A munkásság, miután lapja nem volt, ugyancsak a Szeged olvasója; *Lájer Dezső* szociáldemokrata párttitkár a Szeged 1924. október 5-i számában a Szegedi Új Nemzedék provokációjára nyilatkozva mondotta: »A Szeged közelebb áll hozzánk, mint a többi helyi lap.« S amikor a Szegedtől megvonták kolportázs-jogát, a lap ismételtlen a munkásság támogatását is kérte. Rendőrök ellenőrizték a Szeged kihordóit, hogy csak előfizetőkhöz vihessék a lapot.

A politikai élet küzdelmei tükröződnek a lapok híreiben, az egymással szembenálló sajtó-organumok állandó harcaiban, pöreiben.

Lapozgassuk a szegedi újságokat: milyen politikai és szellemi légkör, milyen szociális helyzet várta a Szegedre kerülő József Attilát. Az országos politikában 1922 tavaszán nagy harcok folytak a májusvégi választások sikeréért. Szegeden Teleki Pált és Peidl Gyulát vá-

lasztják képviselőkké. Az országban egymást érik a fajvédők, ébredők túlkapasai: 1922 áprilisában hat halottja van a budapesti pokolgépes merényletnek, 1923 karácsonyán bombát dobnak a csongrádi nőegylet báltermébe. Zalaegerszegen még fogva tartják a forradalom szereplőit, a baloldal híveit. A *Szegedi Napló* 1922. január 10-i vezércikke — tán Móra vagy Juhász írása? — joggal írja Petőfi emlékét idézve: »Hol élne ma Petőfi Sándor? A zalaegerszegi internáló táborban?»

Németországban Hitler már próbálkozik, hogy Mussolini fasiszta diktatúráját a maga módján utánozza, s ugyanakkor — 1923 novemberében — Ulain Ferenc is puccsot kísérel meg egy magyar fasiszta uralom megvalósítására. Egy év múlva is az ébredőkkel keresik a kapcsolatot a Magyarországra küldött horogkeresztes agitátorok.

A közerkölcsök fantasztikusan megromlottak. Egy makói tanító, Kövér Lajos sorra mérgezte feleségeit, hogy vagyoniukat megszerezze; halálra ítélik. 1925 januárjában robban ki a különítményes Léderer főhadnagynak — a szatymazi vérfürdő rendezőjének — és feleségének szörnyű bűnténye: megölték és földarabolták Kudelka Ferenc vagyonos hentesmestert. Februárban egy másik borzalmas gyilkosság ver nagy visszhangot országszerte: Leirer Amália meggyilkolása...

A nyomor megdöbbsentő. A *Friss Hírek* 1923. november 21-i száma 2300 hatóságilag nyílvántartott és hatósági támogatásra szoruló szegényről és 4000 olyan gyermekről ad hírt, akiknek nincs cipőjük. Az öngyilkosság járvánnyá lett: 1923. január 1-e és 20-a között — a *Szegedi Új Nemzedék* 1923. január 20-i számának beismerése szerint — 14 öngyilkosság volt. 1921-ben 66, 1922-ben 100 öngyilkos volt Szegeden. A *Friss Hírek* 1923. szept. 5-i száma a rendőri jelentések alapján közli, hogy »hetenként átlagosan három öngyilkosság történik, de volt már eset, hogy egyetlen napon hárman váltak meg az élettől.« S folytatja: »Az öngyilkosságok oka legtöbbszörre nyomorból származik és a megélhetés megnehezülésével együtt szaporodik az öngyilkosok száma... Az öngyilkosok kivétel nélkül a középosztályhoz és a munkásosztályhoz tartozó egyének.« Nem kivétel nélkül: a tőke is megöli időnkint gazdáit. Milkó Endre dúsgazdag kereskedő milliárdokra rúgó vagyonát elvesztve 1924. szeptember 10-én öngyilkos lett. A nyomor bünt tényszerű. Doktor sárszegi Bán Géza szegedi költő szegénységében Makón a Korona-vendéglőben 1923. szeptember 28-án ellopotott egy csomagot.

Magyar László a *Szeged* 1923. február 14-i számában »Szomorú diákélet Szegedene« címmel leírja az egyetemi hallgatók nyomorát. Egy másik cikk, 1924. augusztus 31-én az iskoláztatás szülőkre háruló nagy terheit, horrorbilis költségeit mutatja ki. Az éjjeli menedékhely 1924. évi statisztikája — a *Szeged* 1925. január 11-i számában — megdöbbsentő. Január 4-én hírt ad a lap arról, hogy a szegedi munkanélküliek küldöttsége megjelent a polgármesternél, persze eredmény nélkül. Január 29-én a lap vezércikket ír »Munkanélküliség« címmel, s elmondja, hogy a tél derekán 2000 embernek nincs munkája; ennyi család éhezik! Márciusban még mindig tart a munkanélküliség, a rendőrség főslozlatja a »köpködőt«, a *Szeged* március 20-i számában megírja: munkára van szükség, nem a köpködő főslozlatására. Március 25-én — a »Tiszta szívvel« c. verssel egy számban! — olvassuk: nem engedélyezték a munkanélküliek gyűlését. Július 5-én jelenik meg a lapban Móra ismert megrázóerejű tárcája, a »Zuginé egykéje«, művészi megfogalmazása a kor nyomorának, megdöbbsentő hatású kiáltás az ellenforradalom uraihoz. Szeptemberben sincs enyhülés. »Szomorú riport a munkásról és a tisztviselőről« címmel a *Szeged* szept. 3-i száma a nyomor, a keresetképtelenség fokozódásáról számol be. November 28-án nagy cikk ad számot a szegedi gyáripár helyzetéről, a munkanélküliséget okozó pangás okairól. A *Szegedi Napló* 1925. december 16-i számában olvassuk, hogy száztizenkilencen jelentkeztek hómunkára. »Közöttük több B-listás tisztviselő és egy doktor juris is akad.«

Csengery János az egyetem bölcsészkarai dékánja a *Szegedi Napló* 1922. június 7-i számában megjelent nyilatkozatában a tanári pálya kilátástalanságáról beszélt: »egyike ma a társadalomban a megélhetést legkevésbé biztosító pályának«. Az iparostanonciskolai

tanítók a *Szegedi Napló* 1922. március 9-i híradása szerint bejelentették, hogy szeptembertől nem tanítanak, mert az óradíj olyan csekély, hogy az iskolába menet a villamosköltséget fődízi csupán. Egy év múlva, 1923. szeptember 13-án, a *Friss Hírek* szerint Firbás Nándor igazgató beadta lemondását, miután tantestület nélkül maradt. Száz koronás óradíjért, ami egy villamos szakaszjegy árának fele, nem kapott tanerőt. Több ezer iparostanonc maradt oktatás nélkül.

A város 1923 februárjában takarékoság címén meg akarta szüntetni a fiú felsőkereskedelmi iskolát. A *Szegedi Új Nemzedék* 1923. március 9-i száma szerint növekszik az iskolából mulasztók száma. Az időjárás otthontartja a »hiányos öltözetű« tanulókat. A *Szeged* 1924. november 13-i száma elmondja, hogy 16 városi tanítói állásra hirdetett pályázatra 136 állástalan pedagógus adta be kérvényét.

A munkásnyomoron az uralkodó osztályok alamizsnával próbálnak segíteni. A pusztaszeri Árpád-ünnepet is arra használják föl. A *Szeged* 1924. szept. 10-i számában olvassuk: »a jótékony asztaltársaság« lakomát rendezett, hogy bevételéből gyámolítsa a szegényeket. Mennyire más a munkásság önségélye, amellyel gyermekeik sorsán igyekeznek segíteni. A *Szeged* 1924. júl. 6-i száma elmondja, hogy a szervezett munkások összeadták filléreiket, s ezen a nyáron 35 olyan beteges, sápadt fővárosi és 40 szegedi munkásgyermeket nyaraltatnak az újszegedi munkásstrandon, akiknek szülei munka nélkül tengődnek.

A *Szegedi Napló* 1922. január 25-i száma szerint az első félélvhez képest felére csökkent az egyetemi hallgatók száma. Sokan képtelenek befizetni a beiratkozáshoz szükséges 500 koronát. A *Friss Hírek* 1923. szeptember 21-i száma arról ad hírt, hogy az egyetemi hallgatók egy része kereső foglalkozással töltötte a nyarat. »Három közigazdász a Juhász-féle mezőgazdaságban kapálással kereste kenyerét.« A lap tudott egy rajztanár-jelölttről, aki egy hónapig száraz kenyérral tengette életét és ismert egy egyetemistát, aki kenyerét a *Friss Hírek* kihordásával kereste. Novemberben, mint a *Friss Hírek* 21-i számában olvassuk, Szandtner Pál egyetemi tanár levelek százaival fordult Amerika és Anglia egyeteméhez segélyt koldulni.

S így lehetne folytatni hosszasan még a lapok végigtallózása nyomán az ellenforradalom első éveinek nyomorát. Ezt a Szegedet ismerte meg József Attila, amikor még mint makói diák időnkint megfordult a városban, de ugyanez a sors várt rá — diáknyomor, éhezés —, amikor majd egy esztendőre lakója is lett.

5

A politikai viszonyok rendszeres ismertetése szintúgy nem lehet föladatom, mint a várostörténet megrajzolása sem. Mégis, a város politikai légkörének érzékeltetésére szintén végig kell tallóznunk a lapokat. A *Szeged* 1924. december 25-i száma például »Az év története« című cikkében elég hű keresztmetszetet adja ezeknek az éveknek általában is, s a *Friss Hírek* 1924. szeptember 24-i vezércikkében idézett polgármesteri elszólás jól jellemzi a szegedi politikai-társadalmi élet akkori helyzetét. A polgármester egy pesti újságíró kérdésére jellemzően mondotta: »Milyen itt a társadalmi élet? Hát olyan, hogy még strandot is külön akar létesíteni mindenki: kereskedők, tiszték, postások, köztisztviselők.« A különstrand igényében a szegedi társadalom nagyfokú atomizáltsága, az osztályok s azon belül a társadalmi rétegek elkülönülése, szembenállása mutatkozik meg.

Az ellentétek kirobbanásának két fóruma: a sajtó és a város parlamentje, a tanács. A sajtóviszonyokról már említést tettünk, most csak néhány jellemzőbb esetet lássunk harcaikból. 1923. áprilisban a *Szeged* hasábján megjelent Tonelli Sándor egy cikke, amelyet Tihanyi Béla vallásellenesnek minősített és megtámadott az *Új Nemzedék*ben; Tonelli keményen viszonozta. A *Szegedi Új Nemzedék* 1923. január 30-án megtámadta Pór Tibornak a *Hétféli Rendkívüli Újságban* Ady halála évfordulójára írott cikkét. Ebben útszéli hangon

lezsídózta az újságíró, a lapot ; Pór Tibor hasztalan pörölte be a cikkíró, Lukács Károly, a bíróság fölmentette. Ám a tárgyalás utáni hevült légkörből párbaj lett : Pór Tibor ügyvédje, Burger Béla és Lukács Károly súlyos kardpárbajt vívtak. A *Szeged* sikerén földühödve — mint a *Szeged* 1924. október 24-i számának vezércikkéből kitűnik — Dobay Gyula indítványt terjesztett a városi-közgyűlés elé »a destruktív, felekezetek ellen uszító« sajtó elhallgattatására, vagyis a *Szeged* betiltására. 1924. december 3-án Vér Györgyöt egy cikke miatt elítélte a bíróság.

December 22-én elkobozták a *Hétfői Rendkívüli Újságot*, mert egy cikkében »osztályellenes izgatást« láttak. December 23-án egy másik ellenzéki újságíró, *Úr Györgyöt* ítélték el, minthogy a *Hétfői Rendkívüli Újság* 1923. szeptember 10-i számában egy cikkében a színházzal kapcsolatosan »atyafiságos protekciót« emlegetett. Leleplezte ugyanis, hogy a városi tanács Dobay Gyula protekciójára Faragó Ödön helyett Andor Zsigmondot jelölte szinigazgatónak, egyrészt, mert tőle pénzt kapott, másrészt, mert ez megígérte, hogy előadja Dobay darabját, a *Nikolájt*. *Úr György* egy hónapot kapott, míg 1925. január 18-án fölmentették a *Szeged* egy másik munkatársát, akit Tóth Imre, a Katolikus Kör elnöke, az *Új Nemzedék* gyakori vezércikkírója, a szegedi fajvédők Dobay mellett másik korifeusa vádolt rágalmazással. A kurzusújság felelős szerkesztője, Iván Mihály és a *Szeged* munkatársa, Vér György közötti pörben odáig ment a dolog, hogy a fajvédő újságíró a bíróság előtt kénytelen volt beismerni, miszerint valótlan tényeket állított és bocsánatot kellett kérnie a *Szeged* munkatársától, amint arról a *Szeged* 1925. február 21-i száma beszámolt.

Arról, hogy a *Szeged* végleges betiltásában némi része még József Attilának is volt, a későbbiek során szólunk. Jellemző viszont, hogy mikor a betiltott *Szeged* helyett megindult

Délmagyarország, a *Szegedi Új Nemzedék* így »üdvözölte« az új lapot : »a legteljesebb könyörtelenséggel fogunk vele szemben az összes keresztény és nemzeti irányú társadalmi alakulattal egyetértőleg és velük egyetemben eljárni.«

Még két sajtópolémiát hadd idézzünk, bár azok időpontjában József Attila már elhagyta Szegedet. Egyik *Juhász Gyula pöre Dobay Gyulával*.

Egy később említendő fajvédő-tüntetés adott alkalmat a költőnek »Nem akarunk többé« címmel a *Szeged* 1924. szeptember 17-i számában megjelent vezércikke megírására. Ezért indított Dobay pört ellene, s József Attila Szegeden volt még, mikor Juhász Gyulát — amint a *Délmagyarország* 1925. május 27-i számában olvassuk — hárommillió korona pénzbüntetésre ítélték.

A föllebbezés folytán megújrazott tárgyalás, 1925. augusztusában a *Szegedi Új Nemzedéknek* alkalmat adott, hogy augusztus 27-i számában gyalázkodó, a költőt nevetséges színben föltüntető kifejezéseket használjon a magyarság egyik akkor legnagyobb költőjével szemben. A másik *Móra Ferenc párharcra Jablonkay Gábor jezsuitával* a két lap hasábjain.

Jablonkay a *Szegedi Új Nemzedék* 1925. november 8-i számában »Közgazdasági ördögidézés« címmel megjelent cikkében belekötött Mórának a Világban november 1-én közölt »Még egy közgazdasági tanulmány« című tárcájába (amit utóbb az író, nyilván éppen Jablonkay cikkének hatására, »Ördögidézés« címmel vett föl a »Beszélgetés a ferdetoronnyal« című kötetébe !), kifogásolva, hogy Móra a jezsuitákat babonával gyanúsítja. Móra (akit egyébként az *Új Nemzedék* gyakran támadott, előtte kevéssel, a május 9-i számában a »Beszélgetés a mesterrel« című antifasiszta írásáért például Szabó György) a *Délmagyarország* november 15-i számában »Jablonkay főtisztelendő úr címére« címmel kemény választ adott. Erre már Jablonkay sem tud mást írni, mint hogy az *Új Nemzedék* november 22-i számában »A Somogyi-könyvtár igazgatójának« című válaszában méltatlannak ítélte Mórát a könyvtáralapító Somogyi kanonok örökére.

Ahol Juhász Gyulát, Móra Ferencet szidalmazták, támadják a kurzus fölbérelt tollnokai, nem csodálkozhatunk, ha a fiatal József Attilát is doronggal fogadják...

A várospolitika fölfokozottan, nagyítottan tükrözi az országos politikát. 1924. szeptember 16-án például a Korzó-mozi nyári helyiségében az ébredők tüntető gyűlést tartottak munkásság pacifista agitációja ellen. Dobay Gyula, Balló István, Tóth Imre, Korom Mihály, Schmidt Ferenc fajvédők, szélsőjobboldali helyi korifeusok beszéltek. Tóth Imre, a keresztény nemzeti eszme fölként bajnoka irredenta háborút, Korom Mihály a destrukció ellen indítandó polgárháborút követelt! Novemberben, amint a *Friss Hírek* 11-i számának »Mégbuktak Szegeden a fajvédők« című cikke tanúsítja, ismét nagy akcióra készültek, de kevés sikerrel: délelőtt gyéren látogatott nagygyűlést tartottak a Széchenyi-moziban, amelyen Kádár Lehel »kereszténypartí« jobboldali politikus beszélt, este a Katolikus Körben politikai jellegű társasvacsorát rendeztek, s ennek során ismét Kádár Lehel, majd Kiss Menyhért, sőt az akkor jobboldali (egyébként protestáns) Zsilinszky Endre szólalt föl, szintén a destrukció, a liberalizmus, a demokratikus törekvések ellen.

Ugyanakkor a liberális polgárság is szervezkedik. Wimmer Fülöp, akinek közgazdasági és politikai működését kendergyári igazgatósága negyvenedik évfordulója alkalmából 1923. december 6-i számában a *Szeged* vezércikkben köszöntötte, a lap december 11-i számában a demokratikus polgárságot összefogásra szólította föl. S miután a polgárság gyöngének érezte magát a város szélsőségesen jobboldali áradatában, igyekezett szövetséget teremteni a szociáldemokrata munkássággal. A *Szeged* 1924. november 25-i száma »Peidl Gyula beszámolóján diadalmasan zászlót bontott a demokratikus szövetség« című cikkében olvassuk, hogy a város szociáldemokrata képviselőjének szokásos beszámolóján, melyre öt Nagy Vince, Bródy Ernő, Pakots József, Propper Sándor és Kéthly Anna is elkísérte, megjelent a liberális polgárság számos vezetője, és kifejezte szolidaritását a munkássággal a kurzus elleni harcban. A munkásonthozban rendezett nőgyűlésen Juhász Gyula is szerepelt verseivel.

A polgárság és munkásság összefogása megijesztette a jobboldal mérsékeltébb, polgári gondolkozású, műveltebb rétegeit. Ezeknek konszolidációs törekvéseit tolmácsolta híres nagy cikkében a szegedi kormány volt belügyminisztere, a forradalmak szegedi eseményeinek aprólékos gondú, s persze elfogult krónikása, *Kelemen Béla*. A *Szegedi Új Nemzedék* 1925. január 18-i számában »Memento« című vezércikkében két figyelmeztető eseményből indul ki: egyik a polgárság tekintélyes képviselőinek (Wimmer Fülöp, Ottovay Károly, Pap Róbert, Bokor Adolf, Szekerke Lajos stb.) említett tüntető megjelenése a szocialisták pártvacsoráján; a másik Pálffy Dánielnek, a szegedi iparosság kormányfőtanácsossággal is megtisztelt vezérének újévi pályafordulása, amely a széles iparostömegek elégedetlenségének kétségtelenül aggasztó jele volt a kurzus számára. Pálffy Dániel ugyanis váratlanul kijelentette újév napján, hogy lemond kormányfőtanácsosi címéről és nem fogad el semmiféle megbízást a Bethlen-kormánytól.

Kelemen Béla »politikai botlásnak« minősíti a liberálisok tettét, s hangoztatja: a polgárság ellentétének »nem szabad odáig fajulni«, hogy a liberálisok az osztályharc hívei között találjanak fegyverbarátot. Régi emlékeire hivatkozik, amikor az antisemitizmus — a polgári rétegek ellentétének legfőbb oka — nem mérgezte még meg a szegedi levegőt: amikor az elemi iskolában együtt ültek a vizsgákon Kremminger Antal plébános és Löw Lipót főrabbi; legutóbb az ellenforradalom idején pedig az antibolsevista komitében Gömbös, Zadravetz mellett ott volt a zsidó polgárság számos képviselője: Biedl Samu, a hitközség elnöke, Back Bernát, a régi munkapárt vezető embere, a szegedi milliomos. Nem lehetne-e a polgárságnak ma is összetartani — veti föl a kérdést Kelemen Béla, hivatkozva természetesen a »közös ellenségre«, külsőre — Trianonra és az épülő szovjetállamra — s a belsőre — a »nemzetközi destrukcióra« — egyaránt. Kelemen Béla középutas programja azt kívánta, egyesüljön a polgárság közös harcra a szociáldemokrácia és »a nemzet széttagolására vezető szélsőséges felekezeti tendenciák« — azaz a fajvédők — ellen. »Jogállamban — mondja —

nem szabad túrni sem a szélsőséges jobbszárnyak, sem a szélsőséges balszárnyak semmiféle olyan akcióját, mely a törvényes rendet sérti.« A polgári politikai pártok közötti mérkőzések soha ne fajuljanak el odáig, hogy bármely polgári párt is közelebb érezze magát a nemzetközietekhez, mint a többi polgári párthoz.« »Szakítsunk a szélsőségekkel — találjunk egymásra... vessünk véget a szocialistákkal való paktálásoknak...«

Bár Kelemen Béla kétségtelenül a legjobb ponton — a jobb és baloldal elvetésénél — ragadta meg a liberális irányzat gyöngéit, mi sem jellemzőbb, hogy fölhívását egyedül a *Friss Hírek* fogadta egyetértő lelkesedéssel, reménykedve 20-i számában, hogy ez »nem lesz pusztába kiáltó szó«. A *Szegedi Új Nemzedék*, amely kénytelen-kelletlen helyet adott a volt belügyminiszter írásának, már a cikk végére odabiggyesztette egyet-nem-értését, s 20-i vezércikkében részletesen is kifejtette, hogy véleménye szerint nincs kímélet a liberalizmus, a zsidóság, a demokrácia törekvéseivel szemben. Más oldalról viszont a *Szeged* fogadta érthető kétkedéssel Kelemen ajánlatát. A módos polgároknek kétségtelenül érdekük lett volna a konszolidáció, a polgárság »keresztény és nemzeti« elemeivel való együttműködés, de erre semmi biztosítékot nem láttak. Ugyanakkor egy esetleges együttműködés esetén elveszthették volna a munkásság szolidaritását, amelynek ez időben pusztán előnyeit élvezték, hiszen veszélyei — a munkásság forradalom utáni átmeneti aléltága és még inkább az oppor-tunista szociáldemokrata vezetés miatt — számukra nem voltak. Érthető tehát, hogy január 20-i »Treuga Dei helybén« című vezércikkében a *Szeged* is visszautasítja Kelemen ajánlatát, mely szerinte a keresztények és zsidók békéjét akarja — a munkásság ellen!

Nincs tehát, nem is lehet béke a kurzus tobzódása idején.

A városi tanács is a liberálisok és fajvédők éles vitáinak küzdőtere. A jobboldal hangadó Dobay Gyula és Tóth Imre, s nagy hírnévre tesz szert a város parlamentjének két jellegzetes tagja is korlátoltságával, maradi szüklátókrúságával: Balogh Lajos és Magyar Péter. Mindkettő a szegedi lapok, főként a *Szeged* állandó élcelődéseinek alkalmas tárgya ostoba fölszólalásaival, állandó köztökődéseivel. Balogh Lajos mindenhez hozzászól, Magyar Péter — az alsótanyai maradi zsírosgazda megtestesült típusa — különösen a kultúra, a színház nagy ellensége; Juhász Gyula színházi karcolataiban is ezért »érdemelte« ki megörökítését. De híres volt arról is, hogy ellenezte a kisvasutat: »Ha ezer évig nem volt kisvasút, még ezer évig möglöszünk nélküle« — foglalta össze álláspontjukat Magyar László riportja a *Szeged* 1925. március 29-i számában, majd »Magyar Pétör vélekedése« című satirikus interjúja július 8-án.

Állandó csaták a sajtóban, harcok a közgyűlésben, atomizált, egymással szembe fordult társadalmi osztályok és politikai csoportosulások, gyűlölettel, uszítással mérgezett levegő — ez jellemzi Szeged életét 1922 és 1925 között. Milyen lehet itt a kulturális élet?

7

A sajtóról már beszéltünk, és ebben az összefüggésben még csak annyit, hogy roppant tanulságos: nemcsak politikai, de irodalmi szempontból, a színvonal szempontjából is milyen óriási a különbség a *Szeged* és a *Szegedi Új Nemzedék* között. Ott Móra Ferenc és Juhász Gyula ír vezércikket, emitt a névtelenség homályába veszett hangoskodó fajvédők: Dobay Gyula, Tóth Imre, Iván Mihály, György Jenő. A *Szeged* verseit Juhász Gyula, József Attila írja, az *Új Nemzedék* háziköltői a mindent-író Gyöty Jenő, Csergő Gábor, Géczy Lajos, Keczer Géza, Kuntz Henrik, Almásch Júlia... Ott Réti Ödön kisregénye jelenik meg folytatásokban, itt Dobay Gyula hadifogoly-krónikája, György Jenő »regénye«. A *Szeged* vasárnapi tárcáját Móra írja, az *Új Nemzedék*ét Jenovay Jenő, Gyalay Mihály Málly Ferenc...

A kultúra eseményei közt előbb egy írói generáció kihalását, sajátos írói világuk múlttá, hagyománnyá válását figyeljük meg: 1921-ben meghal *Útlaki Antal*, 22-ben *Palotás Fausztin*,

24-ben *Balassa Ármin*, 25-ben *Cserzy Mihály*. Velük a szegedi népies irodalom jellegzetes világa száll sírba, hogy a mögülük előlépő új nemzedék tagadva és igenelve kezdjen új irodalmat teremteni. Csak a tragikus véletlen — gyilkosság — oltja ki életét az ígéretes szegedi festőnek, *Heller Ödönnek*, 1921 júniusában; piktúrája *Juhász Gyula* költészetének festői ségére hatott.

A szegedi értelmiség haladó része a nyomasztó politikai és gazdasági viszonyok ellenére is keresi a formákat a kultúrálódásra, a társas együttműködésre. A *Dugonics Társaság* kényszerűen eleget tett ugyan a kurzus követelte igazolójárásnak, s kizárt tagjai között tartotta, sőt reprezentatív képviselőinek tekintette Mórát és Juhász Gyulát, bárhogycsakardtak is ellenük a fajvédők. *Móra és Juhász Gyula éveken át együtt szerepeltek a Társaság szokásos havi fölolvasóülésein, s az újabban rendszeresített vidéki fölolvasó-esteken, Makón, Hódmezővásárhelyen, Orosházán, Alsótanyán, Baján stb.*³⁰

Igény mutatkozik a tudományterjesztő, helyi szellemet ápoló Dugonics-Társaságbeli tevékenység mellett a klubéletre is. A *Szeged* 1922. február 5-i száma írja, hogy a Kass-szállás sakktermében megalakult Szegedi Fészek névvel egy klub, melynek alapszabályait *Juhász Gyula* készítette. Nem lehetett maradandó, mert novemberben már a Fészek-kör kísérletére hívatkozva új formával próbálkoznak: csütörtökönkipt a Tisza Lajos-körúti Arany bika vendéglőben irodalmi vacsorákat szerveznek. Nagy lendülettel, szépen indul: november 9-én Móra beszélt, oly sikerrel, hogy a következő heti összejövetelét a nagyobb befogadóképességű Hágiba kellett meghirdetni. A *Szeged* november-8-i száma azt is közli az érdeklődőkkel, hogy a vacsora nem kötelező, s mindenki olyan ruhában jöhet, amilyenben jól esik, nehogy bárkit is visszatartson a vacsora költsége vagy a fekete öltözet hiánya. Valóban, a második irodalmi est — a *Szeged* 1922. november 17-i beszámolója szerint — szintén nagy sikert aratott: *Juhász Gyula* »soha meg nem írandó« vallomásaiból olvasott föl egy fejezetet. A könyvekről beszélt, amelyek végigkísérik az ember életét és hatalmas szerelem forrasztja össze a lelkét velük, egészen a sírig. »Az egybegyűltek lelkesen megtapsolták a költő intimitás-vallomásait és vidám, fesztelen hangulatban még sokáig maradtak együtt.« Az irodalmi estekről még egy ideig vannak híradásaink: az utána következőn Lovik Károly, a Szegedi akkori szerkesztője mutatkozott be, december 7-én Terescsényi György szerepelt, december 14-én Heller-emlékestet rendeztek, s ezen Engel Vilmos bevezetője után, a beteg Terescsényi helyett ismét *Juhász Gyula* tartott rögtönzött előadást, s benne sürgette Heller Ödön összes műveinek gyűjteményes bemutatását egy kiállításon. December 21-én a *Szeged* munkatársa, Vér György beszélt »Színház és szerelem« címmel, aztán mintha abbamaradtak volna a rendszeres irodalmi estek. De a különféle kulturális események korántsem. Még 1922. augusztus 1-i számában Petőfi-estről számolt be a *Szeged*, amelyen többek között ismét *Juhász Gyula* beszélt. November 21-én azt olvassuk a lapban, hogy fiatal szegedi költők megalapították a város második irodalmi társaságát, a Tömörkény-Társaságot. Elnöke Terescsényi György, díszelnökök Móra és *Juhász*. . . 1923. január 26-án arról ír a lap, hogy Ady-emlékesten beszélt *Juhász Gyula*: gyönyörű váradi reminescenciával kezdődött az est. Március 16-án »Az önzetlen Petőfi-kultusz« című kis közleményben azt olvassuk, hogy *Juhász és Móra* tartottak előadást a meg nem hamisított, igazi Petőfiről. De *Juhász és Móra* — mint a forradalmak idején —, most is ott van minden kulturális megmozduláson, minden jó ügyet segít személyes szereplésével. A szegedi munkások Petőfi-ünnepén 1922. december 31-én délelőtt a Széchenyi-moziban *Juhász Gyula* mondott ünnepi beszédet, délután a Munkásotthonban rendezett műsor előtt ő konferált. 1923. december 16-án a vakok javára rendezett matiné Móra, *Juhász* és a neves szegedi előadóművész, Rapaportné *Étsy Emilia* szerepelt. 1924.

³⁰ Vö. A Dugonics-Társaság ötven éve. 1892—1942. Ötven titkári jelentés. Szerkesztette *Banner János*, Szeged, 1943. 200—217. l.

március 15-én Vásárhelyen Móra beszélt: »szatírikus szabadelőadást« tartott a demokrácia fejlődéséről Magyarországon 1848-tól 1924-ig, amint a Szeged március 18-i híre közli. A szegediek Kiss József-estjén 1924. május 10-én ismét Juhász Gyula mondott bevezetőt.

Amikor 1924 novemberében megindulnak a hetente kétszer, kedden és pénteken rendszeresített előadások a munkásotthonban, az egyetem tanárain kívül (Banner János, Buday Árpád, Buza László, Horger Antal, Gelei József) Móra, Juhász és Espersit János tartanak előadásokat. Juhász Gyula Jókai-előadásával fejeződik be 1925. március végén a négyhónapos munkás-előadás sorozat. Június 1-én a szegedi munkások gyermekbarát egyesületének gyermekdélutánján ismét Juhász Gyula is szerepel...

A kultúra zászlóvivői ekkor Szegeden: Móra Ferenc és Juhász Gyula. Kívülük, s csekély táborukon kívül alig van valami szellemi élet a »Porvárosban«, ahogyan — Babits találó elnevezése alapján³¹ — Magyar László szokta emlegetni cikkeiben, például a Szeged 1923. július 14-i számában is. A Szeged 1923. február 16-i számának »És legvégül Szeged« című cikke a könyvfogyasztás minimális mennyiségéről számol be: Szegeden alig fogy könyv. Még a Friss Hírek is vezércikket ír 1924. november 16-i számában »Nem kell a kultúra Szeged közönségének« címmel annak kapcsán, hogy Csengery János egyetemi tanárnak a görög tragikusokról meghirdetett szabadegyetemi előadása részvétlenségbe fúlt.

A Szegedi Új Nemzedék 1923. február 24-i száma kénytelen elismerni, hogy újra fölburjánzott az ifjúsági szennyirodalom, s ennek hatásaként a fiatalkorú bűnözők száma megdöbbentően emelkedett. Ugyancsak a kurzus lapja kénytelen elismerni 1924. május 25-i számában, hogy csak detektívregények és Courts-Mahler könyvei fognak. A könyvkereskedők már jó pár éve azon siránkoznak, hogy a könyvvásárló publikum szinte egészen elfogyott... »Napok is elmúlnak anélkül, hogy valaki könyvet vásárolna.« Jellemzők e sorok: »Legkevesebb olvasója van a költőknek, egy-egy verseskönyv hónapokig a polcon hever felvágatlanul. Legfeljebb Ady Endrét keresik még néhányan, de a többiek iránt nem nyilvánul meg semmi érdeklődés.«

A színház sem áll különül. 1923. augusztusában Palágyi Lajostól Andor Zsigmond veszi át a színház vezetését. Megalkuszik a kurzus igényeivel, melyet a város »színiügyi bizottsága« diktál neki, hiszen ebben Dobay Gyula, »a helyi szerző« a hangadó. Ha néha megpróbál progresszívebb darabot előadni, úgy jár, mint Karel Čapek cseh író R. U. R. című modernista színművével, melynek bemutatóján — a Szegedi Új Nemzedék uszítására — tányérsapkás, turulista egyetemi hallgatók tüntettek, 1924. április 29-én. Amikor 1925-ben a város megújította a színgazgató szerződését, az ára Dobay »Nikoláj«-ának fölüljítása volt. Szeptemberben, amikor a színház Móricz Sári bírójával akart szezőnt nyitni, újból megindult a Szegedi Új Nemzedék támadása a színház ellen, úgyhogy Andor Zsigmond tüstént levette műsoráról a »destruktív író« színművét. A Móricz elleni támadások csiholták ki Juhász Gyulából a »Móricz Zsigmondnak« című bátor, harcos verset.³²

A színházi viszonyokat mi sem jellemzi jobban, mint Juhász Gyula szatíráinak kis kötete, az 1926-ban Gyula álnéven kiadott »Szögedi Színpad«. A Szeged hasábjairól háromszorosát lehetne kötetbe gyűjteni a költő színházi és egyéb politikai szatíráinak, karcolatainak, amelyek leleplező erővel dokumentálják a kurzus kultúrpolitikáját. De ezt támadja a költő publicisztikai írásaiban is. Egy színész halála alkalmával írott cikkében a Szeged 1925. január 30-i számában egyebek között ezeket írja: »Nem a szíve ölte meg Kertész Endrét, hanem megölte a szívtelen és erkölcstelen amerikanizmus, amely portékának nézi a művét és amely nem ismeri az értékét semminek a világon, csupán az árát kérdezi... A tragédia igen megragadó és felemelő a színpadon, de a magyar élet oktalan és céltalan tragédiáit nagy kár

³¹ Babits Mihály: A gölyakalifa. Regény és néhány novella. 2. kiad. Bp. 1921. 319. l.

³² Vö. Péter László: A szegedi dudától a Rózsa Sándorig. Móricz Zsigmond és Szeged. Délmagyarország, 1954. június 27.

lenne még mindig szaporítani... Persze ehhez megint csak az szükséges, ami nélkül nincsen élet se Magyarországon, se azon kívül: valóságos demokrácia a leplezett reakció helyett!

A színház anyagi nehézségeinél — amely állandó tárgya a közgyűléseknek, színiügyi bizottsági üléseknek —, semmivel sem kisebbek Móra Ferenc gondjai a Somogyi-könyvtár és a múzeum élén. Ez a két intézmény, mely szerencsére Móra és Sebestyén Károly kezében a haladást szolgálta, ezekben az években éppenhogy tengődött. Móra nem rejtette nehézségeit véka alá: nemcsak vásárnapi tárcáinak mellékmondataiba rejtette a könyvtár és múzeum kényszerű pangása okozóinak szánt szúrásait, de minden alkalmat megragadott, hogy leplezze a kultúrfőlényről szavalók mellett a kultúra igazi helyzetét, gazdátlanságát. A *Szeged* 1923. május 6-i számában »Foltok a szegedi kultúrbástyáról« című cikkiben nyilatkozik a könyvtár szomorú helyzetéről; Somogyi Károlynak, a könyvtáralapítónak emlékkünnepét is arra használja, hogy a könyvtár sanyarú viszonyait esetelje: előadásának egy része »A szegedi kultúra válsága« címmel meg is jelenik vezércikként a *Szeged* 1923. június 3-i számában. Magyar László október 3-i interjújában ismét a könyvtár és a múzeum városi támogatásának jelentéktelensége kerül szóba. A könyvtár oda jutott, hogy képtelen előfizetni a napi- és hetilapokra; ezért Móra a *Szeged* szeptember 27-i számában azzal a kérelemmel fordul a város közönségéhez, hogy az általuk előfizetett lapokat elolvasás után adják át a Somogyi-könyvtárnak... A könyvtár és a múzeum kilátástalan helyzetét Móra a »Robinson naplója« című írásában is hiteles adatokkal örökítette meg.³³

Még néhány kulturális hírt lássunk, azoknak az erőfeszítéseknek dokumentálására, amelyekkel egyesek, a demokratikus közszellem hívei, a kultúra képviselői megpróbáltak szembeszegülni a nyomorúság, sivárság, kultúra-ellenesség áradatával. *Bartók Béla* többször járt ezekben az években Szegeden (1922, 1923, 1925), nem lehetetlen, hogy az utóbbi alkalommal, 1925 áprilisában, József Attila is hallgatta játékát. 1924. márciusában Szép Ernő, Somlay Artur, áprilisban Basilides Mária, 1925. márciusában Rózsahegy Kálmán szerepel a városban. Bakonyi Károly, a János vitéz szerzője, 1924. decemberében Szegedre költözik. 1924. júniusában Károlyi Lajos képkiállítására ígér sok szépséget a művészetkedvelőknek, s szülője lesz Juhász Gyula Károlyihoz írott szép versének. Az ellenforradalom világából külföldre menekülő jónévű szegedi művészek, mint Stróbl István, Gergely Sándor egyszerűen hazalátogatnak, de hamarosan visszatérnek Göteborgba, Berlinbe, hogy végképp elveszzenek a város, az ország számára.

A város irodalmi hagyományainak ápolói többször fölemelik szavukat a tiszteletre méltó író-éldők emléke megörökítéséért — a hivatalos város mégsem cselekszik. A *Szeged* írja 1922. július 16-án, hogy emléktáblát állítanak Tömörkény Istvánnak, s rá Juhász Gyula ír epigrammát. Nem lesz belőle semmi. 1924. október 31-én olvassuk, hogy egy vendéglős a régi vár maradványát, a kioszkot bérbe akarja venni, s »Tömörkény-csárda« néven akarja megnyitni. Hálából hajlandó elkészíttetni Tömörkény szobrát. »Igy talán egy csárda mégis csak szoborhoz juttatja Tömörkény István emlékét — mondja a lap. Tagadhatatlan, hogy van ebben a történetben valami, ami nagyon rokon a magyarsággal...« Vagy méginkább: a rendszer jellemző kultúrpolitikájával! A *Szeged* 1924. december 6-i vezércikke — tán Móra vagy Juhász írása? — változatlanul szobrot, síremléket követel a város írói géniuszának. Hasonlóan többször szóbakerül az öreg Dugonics emléke is: a *Szeged* 1923. szeptember 2-i száma szülőházáért emel szót, Magyar Lászlónak az 1924. május 14-i számban írott cikke pusztuló síremlékére hívja föl az illetékesek figyelmét.

A műemlékekkel mítsem törődik a hatóság. Tervezik a Klebelsberg által kigondolt egyetemi városrész és a fogadalmi templomot, s ami ennek útjában áll, kíméletlenül lebontják. 1924. november 14-én olvassuk a *Szegedben*, hogy közszemlére tették a fogadalmi templom terveit; december 14-én utoljára szól az öreg belvárosi templom, a Demeter-templom harangja,

³³ Móra Ferenc: Beszélgetés a ferdetoronnyal. Bp. 1927. 237—246. 1.

utána megkezdik bontását. December 28-án már Glattfelder püspök első miséjét tartotta a félig elkészült fogadalmi templomban. Mi sem jellemzőbb, minthogy a püspök első miséjét a liberális Back Bernát adományából épített főoltárnál mondotta... December 30-án bontják az ősi gimnáziumot, amelynek falai között egykor Katona József, Horváth Mihály, Klapka György s annyi más neves magyar tanult, s Dugonics tanított. Hamarosan rákerül a sor Juhász Gyulának Ipar u. 13. számú házára is, amely a magyar Sasfiók, Petőfi Zoltán lábnymát őrizte. Juhász Gyula maga írta évek múlva: »A szülőház, amelytől Móra Ferenc a középiskola után búcsút vett, ma már emlétkben él. Lebontották, mint ahogy nálunk általában a nemzeti sportok közé tartozik a költők szülőházának lebontása. Pindarosét még az ellenség is megkímélte, de nálunk félnék tőle, hogy a példa vonz és még egy költőnek kedve támad, hogy megszülessék benne. Könnyű volt Tömörkény Istvánnak — mondogatta egy szegedi poéta [ő maga, Juhász Gyula. — PL], amikor Dugonics András szülőházának lebontása után az övére került a sor —, Tömörkény a ceglédi állomáson született. Az állomásokat pedig bajosabb lebontani.«³⁴ Lebontották Réti Ödön Ipar u. 10. alatti lakóházát, s hamarosan sor került Koroknay József Templom tér 3. alatti lakásának és nyomdájának kiürítésére is. 1924 őszén még itt lakott József Attila. Ezt is lebontották.

8

Amint Szeged sajtótörténete, színháztörténete, irodalomtörténete megíratlan, sajnos éppúgy hiányzik összefüggően, áttekintést adóan a szegedi munkásmozgalom helyzetének, alakulásának elemzése a Horthy-rendszer negyedszázada alatt. S amint az előzők rendszeres tárgyalására sem éreztük magunkat illetékeseknek, s a szükség törvényt bont elve alapján a napilapok tallózásából próbáltunk impressziókat szerezni a szegedi viszonyokról, akként kell eljárni a szegedi munkásmozgalom ez idő táji eseményeinek jellemzésénél is. *Szükségünk van erre, mert tudnunk kell, József Attila első találkozója a munkásmozgalommal milyen miliőben zajlott le.*

A forradalom óta az első nagygyűlést 1922. januárjában tartották a szegedi munkások, a szociáldemokrata párt keretei között, a Maros utcai munkásotthonban. Ezen az akkori párttitkár, Szedlicska Lajos beszélt a szociáldemokraták kívánságairól, amint erről a *Szeged* 1922. január 10-i száma beszámolt. Pár hét múlva, január 19-én végezték ki a Csillag-börtön udvarán a Návay-pörben halálra ítélt Engi Lajos Sándort. Március 19-én arról olvasunk, hogy a szegedi rendőrség Makóra is kiterjedő kommunista összeesküvést fődőzött föl.

1922 őszén az eddigi szociáldemokrata párttitkárt Miskolcra helyezik. A szegedi munkások ekkor Kiss Istvánt választják párttitkárunkká. *A választást a központi pártvezetés megsemmisíti, egyebek között azért is, mert szerintük Kiss István nyomdász bolsevista.* Egerből küldik ide az ottani munkásbiztosító pénztár igazgatóját, Lájér Dezsőt párttitkárnak, aki hosszú évekig hivatásos vezetője a szegedi szociáldemokrata pártnak. Nyolc év múlva, 1930-ban már maguk a munkások is annyira megelégték Lájér Dezső szereplését, hogy hosszú, 22 gépelt oldalra kiterjedő beadványban ismertetik a pártközponttal Lájér szegedi szereplését, túrheterlen opportunizmusát, személyi diktatúráját, karrierizmusát, kártyás életmódját.³⁵ A beadvány többek között elmondja, mint árulta el a kendergyári munkásokat az 1928-ban lezajlott kendergyári sztrájk során, s hogyan játszotta a liberálisok kezére — a velük kötött választási szövetség ürügyén — Szeged legerősebb munkáskerületeit a községi válasz.

³⁴ *Juhász Gyula: Móra Ferenc ezeregy élete. = Emlékkönyv Móra Ferenc 30 éves róli jubileumára. Bp. 1932. 47. l.*

³⁵ A forradalom alatti direktórium egyik tagjának, dr. *Czibula Antalnak* hagyatékából (»Pártügyek. XXXIV. dossier.«), fiának *Csongor, Győzőnek* szívességéből használhattam.

tások során. »Mikor Lájér Dezső átvette a párttitkárságot — tekint vissza ez a beadvány a párttitkár nyolc évi tevékenységére — akkor még működtek az elődje idejéből megmaradt kerületi pártszervezetek. *Volt ilyen Rókuson, Felsővároson, Móravárosrészben és Alsóvároson. Működtek eredményesen... Amint Lájér Dezső átvette az ügyek hivatalos intézését Szegeden, ezek a pártszervezetek lassanként elsorvadtak.*«

Mint látni fogjuk, József Attila szegedi tartózkodása idején még működtek ezek a kerületi pártszervezetek, sőt éppen az idő tájt bizonyos föllendülés volt észlelhető a pártmunkában. De Lájér szerepe kétségtelenül az, opportunizmus mintapéldája. Amikor például 1923 októberében a szegedi munkások általános sztrájkot mondanak ki a megélhetési viszonyok tűrhetlensége miatt, *Lájér a sztrájk ellen beszélt!*

1924. október 5-én a szegedi munkásság megünnepelte az internacionálé 60. évfordulóját. *Nem lehetetlen, hogy József Attila is résztvett ezen.* Pár nap múlva, október 12-én arról számol be a *Szeged*, hogy új szocialista pártszervezet alakult. A Templom téren álló s hamarosan lebontásra került régi gimnázium épületében alakult meg az I. kerületi pártszervezet. »Ez a jelenség is azt mutatja, írja a lap, hogy Szegeden a szociáldemokrata pártélet egyre fejlődik.« József Attila ez idő tájt Koroknaynál, a Templom téren sűrűn megfordul: *lehetőséges, hogy ő is ott volt az alakuló gyűlésen.* Október 19-én a munkásotthonban kiállítás nyílt az eszperantó-mozgalom dokumentumaiból, könyvekből, prospektusokból, levelekből. Ugyanekkor indul mozgalom, hogy a szűk, nedves Maros utcai munkásotthon helyett — melynek falai közt Juhász Gyula is annyi előadást tartott, legutóbb pl. Anatole France-ról, halála alkalmával³⁶ — új Munkásotthont építsenek. A *Szeged* december 17-i száma hírt ad az új munkásotthon fölépítésére indított gyűjtés addigi eredményeiről. *József Attila nincs már Szegeden, mire a Hétvezér utcai munkásotthon fölépül.*

Ügyszólván semmi forrás sem áll rendelkezésünkre a szegedi szociáldemokrata munkásmozgalom gazdasági-társadalmi gyökereire, a mozgalom által mozgósított munkásrétegek szociális összetételére vonatkozóan, noha ez képet adhatna a mozgalom forradalmi és opportunistá erőinek arányairól is. Semmi jele annak, hogy a mozgalomnak — akárcsak a szegedi külvárosokban, főként Alsóvároson — paraszti tömegei lettek volna; annál inkább annak, hogy a pártvezetés *kisiparos jellegű* volt. Szeged iparát ez idő tájt — a lényegében hasonló 1926. decemberi állapotok szerint³⁷ — zömmel a száz munkáson alúli létszámmal működő mintegy 60 kisebb gyár (vas- és fémipar: vasárúk, kocsigyár, villamosmotorok; kő-, föld-, anyagipar: műkö-, cement-, téglagyártás; fa- és csontipar: bútorgyárak; bőr-, sörte-, tollipar; fonó és szövőipar, ruházati ipar, élelmezési ipar, vegyészeti üzemek, nyomdák) jelentette, *összesen mintegy 5500 munkással.* A legnagyobb munkáslétszámmal a Magyar Kender-, Len- és Jutaiipar R.t. újszegedi telepe (900 munkás) és a szegedi Kenderfonógyár R.t. Londoni körúti üzeme (900 munkás), a Pick Szalámigyár (300 munkás), továbbá a Hazai textilipari r.t. (250), a gázgyár (120), bőrgyár (120) Winter-kefegyár (120), Alföldi malom (120) dolgozott.

A város szépszámú kisiparosságán (az előbbi időpontban 4356 *önálló iparost* számláltak) kívül főként a gyárak, üzemek munkássága adott tömegeket a szegedi munkásmozgalomnak.

Ennyi mindössze, amit a szegedi munkásmozgalom ez idő táji kereteiről tudunk. Nagy hatósági nyomás, opportunistá vezetés alatt szervezkednek, tanulnak, műkedvelő

³⁶ »Szegeden, minden nagy dolgok fókuszán, a színházban, a héten nagy sikerrel folyt le a »Csokoljon meg« című vígjáték bemutatója, mialatt Juhász Gyula négy iskolát végzett embereknek beszélt Anatole France-ról és a művészetről egy fölsővárosi rozzant, vizesfalú házban.« = *Színház és Társaság*, 1924. november 17. Vö. még Péter László: Juhász Gyula és a színház. *Szegedi Tükör*, 1954. okt. 28—nov. 13.

³⁷ Vö. Szeged. Szerkesztette Kiss Ferenc, Tonelli Sándor, Sz. Szigethy Vilmos. Bp., 1927. 199—212. l. Vö.: A szegedi gyáripár helyzete. Adatok a szegedi gyárak történetéből. mostani üzeméről, a pangás okairól és a javítás módozatairól. *Délmagyarország*, 1925. nov. 28.

színjátszók »munkásszínpada« ápolja a realista színjáték hagyományait³⁸, s időnkint sztrájk-
kal feszegetik a tőkéstársadalom kereteit. *Köztük ott vannak — a legális kereteket fölhasználva
a szociáldemokrata munkások kommunista nevelésére, a kapitalista rend elleni következetes harc
kiatalkítására — a baloldali szocialisták, kommunisták is.*

A költő 1922. október 10-én kelt levelében³⁹ már arról számol be, hogy készül versei
kiadására, sőt eddig mintegy 150 előfizetőt gyűjtött verseskötetére. Hogyan jutott el idáig?

Vagy az augusztus végén Juhász Gyulánál tett látogatás alkalmával, vagy valamivel
később egy megismételt szegedi útján megjelent a fiatal diák a verseit tartalmazó füzettel
Koroknay József Templom téri kis nyomdájában. Juhász Gyula névjegyét adta át Koroknay
édesanyjának, rajta a költő ajánlószóival.

Ugyanezekben a napokban néhány fiatal író már szervezkedett, hogy műveivel a
nyilvánosság elé lépjen. Koroknayval, ezzel a művészelkű, olvasott, lelkes nyomdással
fogtak össze. József Attila nála találkozott össze későbbi szegedi barátaival, akiknek közös-
sége jelentékeny hatással volt fejlődésére. A szervezkedő fiatal poéták *Keck József* vezetése-
vel 1922. november 1-én »Lírai antológia szegedi költők verseiből« címmel egy kisalakú, mint-
egy 70 lapos verseskötettel jelentek meg a nyilvánosság előtt. A kötet előszavában *Keck*
József a modernista törekvések, a l'art pour l'art igényét tolmácsolja: »Tény az, hogy az
érdeklődés ma, különösen nálunk és különösebben az újakkal szemben nagyon megcsappant.
S így a költőknek kétszeresen joguk van ahhoz, hogy a verset ezt az arisztokratikus
műfajt a l'art pour l'art jegyében, mindjobban egyéni, imaginárius szépségekért mélyítsék, még
akkor is, ha ez a művészet jegyében értékes törekvés nem mindig talál elismerő visszhangra.«
Aztán tovább: »Ami az antológia összeállítását illeti, nem vezettek annyira kritikai szem-
pontok, hogy kihagyjam azokat, akik bár formai szempontból kevésbé közelítik meg a töké-
letes verselést, de határozottan meglátszik rajtuk a művészi intenció.« »Az antológiával,
amely körül csak szegediek csoportosulnak, a magyar irodalmi decentralizálódást indítjuk
útnak. Talán eredményes lesz, dacára a szomorú kultúrviszonyainknak...« »Én hiszem,
hogy e, nekünk talán még egyelőre kissé merész, de megbecsülhető törekvésünk itt megil-
lető méltánylásban, támogatásban részesül, olyak részéről különösen, mint Juhász Gyula,
Móra Ferenc, kik érdeműs egyéniségükkel kétszeresen kell, hogy érezzék, ismerjék ennek
a törekvésnek karakterét. Mert bennünk az akarat, erő megvan annyira, hogy munkálkodá-
sunkkal küzdjünk, reméljünk önmagunkért s azért, amit nyelvünkben és céljainkban magyar-
ságunk egyetlen értékének ismerünk...«

Kik voltak a kötet munkatársai? *Aknaí István, Anzelm Károly, Borús Béla, Hajdú*
László, Homályos Ferenc, József Attila, Keck József Gáspár, Némegy Gyula, Rózsa Imre,
Szépkúti Miklós, Telcs Máté László és Ungvári Elemér.

E névsorból csak egy név ütközik ki, doktor Némegy Gyuláé. Egyrészt korával,
másrészt világnézeti fölfogásával különült el a többiektől. Ha nem is szélsőségesen, de köz-
ismerten jobboldali beállítottságú, egyébként a kultúra iránt kétségtelenül érdeklődő ügyvéd
volt, s valószínűleg az antológiához nyújtott anyagi hozzájárulás magyarázza itteni szerep-
lését. Egyébként ő nem is saját művekkel, hanem három versfordítással szerepelt (Cosimo
Giorgieri Contri: Est a tavon, Armida temetője és Giulio Bugiardo: Álom), éppennygy,
mint a másik, a többieknél idősebb munkatárs: Ungvári (Ungár) Elemér. Ez a líterátor

³⁸ Többször játszották pl. Gorkij »Éjjeli menedékhelyét«, vö. *Szeged*, 1923. november
25; *Színház és Társaság*, 1925. febr. 3. A munkásdalosokról: *Színház és Társaság*, 1926.
május 25. stb.

³⁹ *József Jolán*: im. 171. l.

makói járásbíró⁴⁰ André Chénier : Elégia, Arthur Rimbaud : A báméskodók, Sully Prudhomme: A megváltó művészet, Testek és lelkek, valamint Jules Romains : A város lelkiismerete című verseit fordította le a kötet számára.

A többiek a szegedi »harmadik nemzedék« fiataljai. Egyikük, *Hont Ferenc* visszaemlékezéseiben⁴¹ így jellemzi e három generációt : »Az első élén Juhász Gyula és Móra Ferenc állott, hozzájuk számítottott Szalay József, a literátus rendőrfőkapitány, Lugosi Döme, a színháztörténész; Sz. Szigethy Vilmos újságíró stb. A második nemzedék az első fiatalágukból kinnott újságírókból állott: a két Terecsényi, Magyar László stb. A harmadik nemzedék a legfiatalabbaké, a mienk volt. Nagyrésztünk még el sem végezte a középiskolát. A hivatalos iskolai szellemmel és a fennálló renddel való összeütközésünk következtében vagy eltanácsoltak vagy kicsaptak bennünket, és magánúton végeztük tanulmányainkat. Voltak egyesek közülünk, akik leérettségiztek ugyan, vagy az egyetem első éveit járták, vagy ugyancsak megbízhatatlanságuk miatt nem kerülhettek az egyetemre.«

Kik voltak ezek a lázadó fiatalok? *Aknai István* írói név, *Kormányos Istvánt* takarta, a jó módú és Bethlen-párti ügyvéd, városatya, kormányfőtanácsos doktor Kormányos Benő fiát. Egyike lett Attila legjobb szegedi barátainak, s nemcsak ő hatott rá, de hamarosan ő kezdte utánozni; pl. a szabadversre József Attila hatására tért át. Ma is Szegeden él, s ha a fiókja számára is, de versel.

Anzelm Károly a később *Berczeli Anzelm Károly* néven ismertté vált költő; munkaságának és József Attilával való kapcsolatának föltárása bizonyára sok újat adhat még József Attila e korszakának megvilágításához.⁴²

Borús (Brauswetter) Béla is él még, a fölszabadulás után Makón újságíróskodott; a költészettel régen fölhagyott. A *munka* munkatársa volt. Első versei a »Mécs« című folyóirat számaiban jelentek meg. Ez a folyóirat-kezdeményszerzés, mint annyi más abban az időben Szegeden, már a második szám után megszűnt. Első száma 1922 márciusában jelent meg *Keck József, Borús Béla, Anzelm Károly, László Béla, Rózsa Imre, Gérentés József és Fausztulus* (Kormányos-Aknai István) írásaival és *Békeffy György* grafikus ex-libris metszetével, ugyancsak Koroknay kiadásában. Második számát már nem sikerült föllelnem sehol; de hogy volt, nemcsak a kortársi emlékezet őrzi, hanem éppen Borús Béla kis versesfüzete, amely a *Mécs* 1922. áprilisi számának mellékleteként jelent meg, akárcsak Anzelm Károly »Tűz van« című 32 lapos versesfüzete, Keck József előszavával. Borús Béla »Alkonyatkor« címet viselő nyolcoldalas kis versesfüzete elé viszont Anzelm Károly írt bevezetőt. A »Lírai antológia« után még 1923-ban, ugyancsak Koroknaynál megjelent egy 48 lapos verseskötete »Korai bánat« címmel. Móra írt elé szokott tréfálkozó stílusában kedves, biztató előszót. Nem dicsérte kritikátlanul: »... minden megtalálható a verseidben — írta — csillag, virág, tenger, holdsugár, halálvágy, minden, ami fiatal költőhöz illik, csak az élet rántás-íze hiányzik még belőlük.«⁴³

Hajdú László, nagykátai ügyvéd fia az egyetem joghallgatója volt, s emellett a szegedi színház művésze is, költő is. Később a budapesti Nemzeti Színház tagja, utóbb pedig visszavonult a művészettől, s apja foglalkozását folytatta Nagykatán. Munkaszolgálatosként Ukrajnában pusztult el, 1942-ben. Özvegye szerint⁴⁴ József Attila Makóról Szegedre bejőve gyakran szállt meg nála is. Szavalókönyvében maradt meg néhány József Attila-vers, egyebek közt a nagyjelentőségű »Petőfi tüze« című is, melyet a költő a Petőfi-centenárium napjaiban

⁴⁰ Vö. Makó és [a] Csanád-Torontál vármegyei községek. Szerkesztette *Barna János*. Bp. 1929, 189. l. és fiának, Ungár Tibornak apjáról írott megemlékezését, Adattár 98. sz.

⁴¹ Kéziratból. Sajtó alatt a *József Attila Emlékkönyvben*. Szerkeszti *Szabolcsi Miklós*.

⁴² Vö. *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1940. 2. köt. 1201—1202. hasáb.

⁴³ Vö. még *Szeged*, 1923. október 6.

⁴⁴ Vö.: *W[aldapfel] J[ózsef]*: József Attila kiadatlan verseiből. *Irodalomtörténet*, 1949: 340. l.

1923. január elején írhatott. Művészi munkájáról cikket közöl, fényképét címlapján közli a *Színház és Társaság* 1922. június 3-i száma.

A »Lírai antológia« *Homályos Ferenc* a gazdag szegedi Holtzer Dániel ruha-nagykereskedő fia, a későbbi *Hont Ferenc*. Csodagyereknek tartják: öt éves korában már versel. Külföldön többször megfordul, megismerkedik a modern kultúra eszményeivel, az akkortájt divatos izmusokkal. A piaristákhoz járt, de már a hatodik osztályból kimaradt.⁴⁵ A költői véna mellett színészi tehetséget is érzett magában. Erjesztője, motorja a kis társaságnak: ő szervezi meg őket újabb és újabb akciókra.

Keck József Gáspár furcsa pályát futott meg. Néhány évvel lehetett idősebb József Attilánál — általában az egész kis csoport az 1900-1907-es évek közötti születés — s első verseskötete »Kísértetek« címmel már 1919-ben megjelent 62 lapos terjedelemben Szegeden. Ő hozta létre a *Mécses*, amelynek márciusi száma mellékleteként »Resignato« címmel kisalakú, nyolclapos versesfüzete is megjelent. Mint látjuk, ő szervezte a »Lírai antológiát«. Később követte Koroknay példáját, nyomdát nyitott, amely Koroknay nyomdája után átvette az ő funkcióját: Keck József — illetve ekkor már *Kraszna József* — Prometheus-nyomdája állította elő egyebek között a *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma* kiadványait. Saját műveit is kiadta: a versekkel elegy filozófikus gondolati prózát tartalmazó »Gond és lyra« című kötetét 1926-ban (ezt még Koroknay nyomdája állítja elő, de már Prometheus-kiadás), amely a »breviárium« kissé nagyzoló címét viselte (általában a pátosz, nagyotmondás jellemző e lelkes fiatal körre), »A magyar maszlag és az idegen áfium«, valamint »Az új humanizmus. A tudományok tekintélyéről. (Adalék a tudomány szociológiájához)« című tanulmányait. 1936-ban Olaszországba ment, s ő, aki — Kormányos István szerint — zavaros anarchista nézeteket vallott, hajlott a fasizmus felé. Később hazajött, s tragikusan; Budapest ostroma során vesztette életét.

Rózsa Imre első munkáját 1922 júniusában ugyancsak Koroknay jelentette meg: »Az alkimista« című színjáték volt ez. Utána szerepelt az antológiában, majd több verssel a *Színház és Társaságban*, végül nagyobb verseskötete »Szökőkút« címmel Szegeden, 1926-ban, Prometheus-kiadásban. A baráti körnek egyik legszerényebb, egyszerű származású tagja volt, írnoféle. A huszas évek végén költözött el Szegedről. Ma Budapesten az Állami Könyvtérjesztő. Vállalat dolgozója, s néhány közléssel ő is hozzájárult a József Attila-kutatások sikeréhez.

Annál módosabb volt *Szabadjai István*, családi nevén *Szell István*. Apja felsőházi tag, az ügyvédi kamara elnöke, az egykori Szell Kálmán miniszterelnök rokona. Hont Ferenc iskolatársa a piaristáknál, az ő hatására lesz hamarosan a kommunista eszmék híve. — természetesen a maga módján, a különféle modern polgári izmusoktól sem menten. Még az antológia előtt »Indulunk...« címmel közös verses kötetet adtak ki Homályos-Hont Ferencsel, ugyancsak 1922-ben. Későbbi sorsa sem érdektelen: orvostanhallgató, majd jogot tanul, azt is abbahagyja, szülei tartják. Utóbb Pesten filmgyárat alapít (Imago néven). A második világháború során katonaként külföldre kerül, angol fogságba esik, s ma is kint él valahol Angliában.

Szépkúti (Schönbrunn) Miklós a kis társaság legérdekesebb, egyben legtragikusabb, talán a legtehetségesebb költője is József Attila után. Akár Hont, ő is csodagyerek: 1905-ös születésű, s már 1921-ben 16 lapos tanulmánya jelenik meg Szegeden »Bevezetés a halmazelméletbe« címmel. Matematikaiszeni; állítólag műegyetemi hallgatók jártak hozzá, a 16—17 éves gyerekhez, felsőbb matematikát tanulni. 1922-ben félszáz oldalas műve jelenik meg »Népszerű fejezetek a felsőbb matematika köréből. A szám fogalmának kiépítése« címmel.

⁴⁵ L. A kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi róm. kath. Dugonics András főgimnázium értesítője. Közzéteszi *Prelog József*. Szeged, 1923. 47. l. — Hont Ferenc ifjúkori önéletrajza: *Hont Ferenc vagyok... Színház és Társaság*, 1925. április 20.

Az antológián kívül is több verseskötete jelent meg: 1922-ben »?« című kötete — akár József Attilát! — *Juhász Gyula előszavával* indítja költői útjára. Két év múlva »!« címmel, »bizarr poémák« alcímet viselő verseskötete jelent meg. 1925-ben még két kötete: »Sehol — Soha« misztérium, és »Én — végtelen« versek. De ekkor már szinte teljesen megzavarodott: súlyos tudathasadás állott be nála, gyakran volt elmeógyógyintézetben. A szegedi utcák különös, tragikus, furcsa viselkedésű fiatalembere, a mindenkinek bemutatkozó »udvarias Szépkúti« szánalomra méltó jelenség volt. A németek 1944-ben szüleivel együtt Auschwitzban pusztították el.

A *Mécs* egyetlen ismert számának munkatársai között olvastuk László Béla és Gerentsér József nevét. Róluk — mint Teles Máté Lászlóról is — keveset tudunk. *László Béla* Rózsa Imre barátja s mint ő, ágról-szakadt, szegény kórista volt, ügynökösködött. A *Mécs*be és a *Színház és Társaság*ba kis krokikat írogatott. Később Budapestre került, s eltűnt a szegedi barátok szeme elől.

Gerentsér József régi szegedi polgárcsalád sarja, apja jómódú kocsmáros volt. Berczelivel együtt eltanácsolták a piarista gimnáziumból (ahonnan Hont és Széll kimaradtak), majd nemsokára, még 1922-ben fölköltöztek Budapestre. Később újságíró lett, utóbb Franciaországba került, s ott halt meg fehérvérűségben.

Ime, a tágabb szegedi környezetben belül ez a szűkebb, kisebb miliő, ez a baráti és harcos-társi kör fogadta Szegeden József Attilát. Koroknaynál ismerkedett meg Kormányos Istvánnal, s ő vezette be a makói vendégfiút a szegediek társaságába. S hogy ezek maguk közé fogadták, mutatja, hogy a lírai antológia bevezetője már őt is mint fiatal szegedi költőt ismertette meg a nyilvánossággal.

E szűkebb baráti kör világszemléletének ellentétessége az ellenforradalmi Szeged általános közszellemével nyilvánvaló volt a 17 éves József Attila előtt is. Ám nem volt számára meglepetés: ő, a külvárosi proletárgyerek Makón is olyan haladószellemű, liberális-ellenzéki körbe kerül, mint Galamb Ödön, Espersit János s nem utolsósorban a Makóra sűrűn kijárogató Juhász Gyula társasága. *Ami számára többlet volt, az a kommunista eszméknek a modern irodalmi irányzatokkal, izmusokkal küszán összefonódott különleges világnézete tehetett,* amelyet a szegedi barátok közt éppen a legmódosabbak: Hont Ferenc, Széll István, valamint a Fenyő Andor, Fándor, Bódog András álneveken írogató *Färber Andor*, a szalámigyár igazgatójának fia vallott és hirdetett. Ezt a nem eléggé tisztázott, eklektikus világnézetet visszaemlékezéseiben jól jellemzi — bár talán kissé anakronisztikusan túlértékeli —, Hont Ferenc: »Tovább élt egyrésről a forradalmi törekvés, a szembenállás a fennálló renddel, ami lázadó hangban és néha lázadó tartalommal jelentkezett; másrésről a forradalom bukása bizonyos menekülő törekvést idézett elő, az élettől való elfordulást, a szépség önmagáért való művelését, a cselekvő politikai tevékenységtől való visszahúzódnást. Ez a kettősség lassan ellentétté élesedett. Kiskocsmák irodalmi vitáiban lassan kialakult két tábor: egyik oldalon a l'art pour l'art hívei, másik oldalon néhányan mi, elsősorban a fiatalok közül akik dacból a l'art pour l'homme jelszavát vetettük föl.« Saját szerepét nem túlozza, amikor rámutat: »A fiatalok között én voltam a legfiatalabb, de a többiekkel szemben az a helyzeti előnyöm volt, hogy hosszabb időt töltöttem Bécsben, tanítóim kommunista emigránsok voltak.

Jól ismertem a bécsi emigráns irodalmat, néhány marxista könyvhöz hozzájutottam s ezeket hazaçempésztem Szegedre. A lázadó fiatalok lassan rászoktak, hogy elvi kérdésekben hozzámforduljanak tanácsért, és ilyen módon a l'art pour l'art ellenes mozgolódás szervezőjévé váltam.

Ugyancsak Hont meséli, hogy József Attila kezdetben bizalmatlanul fogadta a tiszaparti hosszú séták érveléseit. Eleinte nem csatlakozott Honték táborához, többre becstülte a formai tökéletességre való törekvést —, ami Honték verseiből igencsak hiányzott. Hont szerint a költő magatartásában és fölfogásában az 1923. esztendő hozott változást.

József Attilának még 1922 folyamán kialakulnak kapcsolatai az idősebb írói nemzedék szegedi képviselőivel is, valószínűleg szintén Juhász Gyula révén, nyilván a nála tett látogatása vagy látogatásai alkalmával. Erre mutat, hogy az alábbi levélből kitűnően Réti Ödön verset kért tőle. Ekkor küldi neki dedikálva az »Aratás előtt« című versét, amelyet minden bizonnyal a nyáron Kiszomboron írt. Levele így szól:⁴⁶

Makó, 1922. okt. 14.

Kedves Réti Ödön,

(már így szólítom meg, hiszen így kevesebbet meg többet is mondok a hideg »Úrnál«,) itt küldöm nagy örömmel a kért verset, fogadja avval az érzéssel, amellyel adom. Ha megengedi, azaz, ha elfogadja Önnek küldöm festékesen is, ha megjelenénné verskötetem.⁴⁷

Ugyan, kérem kedves Réti Ödön, kérdezze meg Terescsényi Györgyöt, hogy néki melyik vers tetszik legjobban? és egy lapon legalább írja meg címét, mert szét etnék egy verset — amelyik néki tetszik — Terescsényinek is küldeni.⁴⁸

Hallottam, hogy a szegedi írók valami egyesület felét akarnak csinálni Magyar Akropolis néven. Azért említem, mert én is (!) szeretnék oda bejutni és Juhász Gyulát nem akarom zaklatni a kérdezősködéssel. T. i. ő lenne a díszelnöke.⁴⁹

Kedves Réti Ödön, ön dolgozott a Nyugatba, hát mondja meg nekem, mért nem válszolnak a szegény vidéki embernek? Beküldtem néhány dolgomat — Juhász Gyula jelölte ki őket — és semmi hír. Vagy a három szerkesztő⁵⁰ közül kinek küldjem, aki elolvasná? És hol lakik az az unus triumvirati?⁵¹

Tisztelő és meleg szeretettel

József Attila

Gyámjának, Makai Ödönnek november 4-i levelében számol be Szegeden elért költői sikereiről: »A Parnasszusra is elindultam (!). A szegedi Színház és Társaság közölte két versem és olyan dicséridádf zengett rólam, hogy szinte belekábultam.⁵² Versekért eddig vagy 500 K-t kaptam. Decemberben jelenik meg első verses könyvem: *Szépség koldusa*, Juhász Gyula előszavával, Szegeden. A kiadó a tiszta bevétel 50%-át adja nekem. 300 pldon nem sok nyereség lesz á 150 K. Esetleg el se fogy mind. 5-én megjelen 5 versem⁵³ egy antológiában. A szegedi lapok közül vagy négy, a *Szeged*, a *Szegedi Híradó*, a *Színház és Társaság* és a *Színházi Újság* kér verset. Nagyon keveset fizetnek. Még a *Színház és Társaság* fizet legjobban, szeptemberben adott két versért 200 K-t.⁵⁴ A költő, aki ekkor már otthagya

⁴⁶ Petőfi-múzeum.

⁴⁷ Az »Aratás előtt« nem a *Szépség koldusában*, hanem a *Lírai Antológiában* jelent meg, de itt nem szerepel az ajánlás, csak a kézirat. Vö. József Attila összes művei, I. köt. 359. l.

⁴⁸ Terescsényi Györgyre vonatkozóan l. *Preszly Lóránd*: A szegedi népies írók. Szeged, 1931. 23—24. l. Széphalom Könyvtár 24. sz.

⁴⁹ A tervezett irodalmi egyesület sorsáról nem tudunk; talán ebből a gondolatból született 1922 novemberében az ismertetett irodalmi est sorozat, vagy a Tömörkény-Társaság.

⁵⁰ Babits Mihály, Osváth Ernő, Gellért Oszkár.

⁵¹ Látszik, hogy a latinnal még hadilábon áll!

⁵² *József Jolán*: i. m. 172. l. Vö. a 24. jegyzettel.

⁵³ Csak négy jelent meg (Fiatal életek indulója, Lélekszirteken, Falak, Aratás előtt).

⁵⁴ *József Jolán*: i. h.

az iskolát és Iritz Miksa borságykereskedőnél nevelősködik, e sikerek alapján írja lelkendezve :
Most már nyakig vagyok az életben és csak úgy fuldoklom a gyönyörűségtől.⁵⁵

Valóban sikerei vannak : mintha csak zsilip szakadt volna föl, sűrű egymásutánban közli a *Szegedi Híradó* és a *Makói Reggeli Újság* verseit, s az utóbbi hirdeti is a megjelenendő *Szépség koldusát*.

1922 karácsonyán megjelenik első versesfüzete, a *Szépség koldusa*, Koroknay kiadásában, Juhász Gyula buzdító előszavával : »Emberék, magyarok, íme a költő, aki indul, magasba és mélybe : József Attila, szeressétek és fogjátok pártját neki !« Első ismertetői a makói pártfogók ; hamarosan fölfigyel rá a fővárosi sajtó is. Furcsa, hogy a szegedi lapok — még a *Szeged* is — hallgatnak ; csak jóval később, 1923. márciusában jelenik meg a *Csőnd*-ben a barát, Kormányos István bírálata. Érdekes ezt újraolvasni, hogy az ember álmélkodjék : valóban ennyire jól látták ezek a szegedi barátok — Juhász Gyulával az élen — ennek a fiatal diákköltőnek jelentőségét, jövőjét, vagy talán az általánosan osztogatott dicséret véletlenül nála megérdemeltnek bizonyult volna? Az előbbi igazságában kell hinnünk. *József Attila költészete már akkor kimagasodott környezetéből, amelyből táplálkozott is.*

»Végre egy hívatott költő — írja névtelen ismertetésében Kormányos István⁵⁶ —, aki új színeket, hangokat és érzéseket hozott fel önmagából. Igaz értékeket, melyek egykor közkincsükké válhatnak, számunkra, magyaroknak. József Attila ama költők közé tartozik, kinek a kötetét, elejétől végig, egy lélekzetre át tudjuk olvasni s átolvassva versei, strófái, sorai, sőt sokszor szavai megmaradnak bennünk, tovább élnek egyéni életüket, ugyanazt a világot építik ki tudatunkban, amely meg van a költőben. Igen sok mondanivalója van. Egész kötete szokatlan emelkedés, meglepetve tesszük le könyvét s oly érzés fog meg, mintha megszedül-nénk a végtelen magosban. Nemcsak mutogatja, mily szépen tud szárnyalni s mily vakmerően tud belebámulni a napba, hanem magával viszi az embert is, hogy az is érezze az ismeretlen messzeségek lelket üdítő hatását. Költészete kifelé tárul s ment a l'art pour l'art minden modorosságától. Érzései tiszták, mint a mélyről fakadó forrás vize. Tud lelket lehelni mind ama tárgyba, mely képzeletét foglalkoztatja. Férfiassága és közvetlensége meglepő és nyílt tanújelét adják hivatottságának. Hazafias lírája bizonyítja, mily mélyre tud ereszkedni s magyar lélekbe. Az *Erőnek s Napszonett* verseiben kézzel fogható bizonyítékot nyújt egy új irány felé való orientálódásának. S hittel hisszük, ha a költő megtalálja egyéniségét, világnézete kitisztul s élményei szabadabban törnek formába, költészete bekapcsolódik az általános emberi gondolkozásba, a magyar költészet oly magas fokára fog emelkedni, hová csak kevesen s igazán hívatottak jutottak el. Füzetének gyöngye *Várlak* című verse. E versen oly hatalmas érzés vonul át, mely szétrobbantja a megbéklyózó formát és szabad ritmusban folyik alá, de a dolgok önmagában rejlő zenei hullámmását híven visszatükrözi. Nem elég érzéseinket szabályos ütemekbe beleszorítani, mert végtelen finom zene tölti be a mindenséget, mely tárgyak egymásközi életét nyilvánítja ki. Nemcsak látni kell a dolgokat, hanem hallani is. Ne csak lássuk a föld szépségeit, hanem hallgassuk szívének lüktetését s halljuk azt a belső forradalmat, mely felszínre hozza mindazt, amit láthatunk. Mindegyik verséről igen sokat lehetne írni, mert szavainak van súlya és terjedelme. Egy új klasszikus költészet felé oszcillál a jelenlegi világirodalom, mely magába gyűjti a töméntelen irányból mindazt, ami hasznos és jó s mindent, ami időtlen időkig maradáno. Azt hisszük, a magyar földön József Attila az előfutár, ákit nem mi, hanem a magyarság most élő legnagyobb poétája : Juhász Gyula fedezett föl, aki a kötet elé hatalmas előszót írt.«

Az a mester, ez a barát biztatása.

Más kérdés, hogy a fiatal költő életművében éppen az bizonyult leghamarabb mulandónak, átmenetinek, amit a kortárs és barát újnak ítélt.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ *Csőnd*, 1923. március, 49. l.

Néhány 1922-ben írott versnek tartalmán mintha már érződne a szegedi társaság hatása. A költői hivatáshoz ebben a körben elengedhetetlennek látszott a bőrívás, meséli Hont Ferenc. Attila nem ivott vagy legalábbis alig, ám a társasággal tartott az Iskola utcai *Kék golyóban* vagy az újszegedi valamelyik kiskocsmában szokásos iszogatóssal egybekötött, irodalmi vitákon.

Mintha ezeknek a közös kocsmai látogatásoknak élményét tükröznék az *Ugye pajtás Hymnus a borhoz*, és a *Tanulmányfej* című versek.

1922 karácsonyán Kormányos István és a *Kék golyóban* mellétársult Stemler András sofőr részegen bement a rókusi templomba. Kormányos szerint azért, mert egy csinos nagyváradi nőt keresett, s azt hitte, hogy mint buzgó katolikust, ott találja az éjféli misén. A híveket megbotránkozttatta az eset, s bár Kormányos apja, a tekintélyes ügyvéd és városatyja igyekezett eltussolni a dolgot, a fajvédő sajtó nem szalaszthatta el a zsidóellenes uszításra kínálkozó alkalmat.

Az eset után két héttel, 1923. január 9-i számában nagy cikket közölt a *Szegedi Új Nemzedék*: »Vallásgyalázás a rókusi templomban. Duhaj zsidó gyerekek a Szűzmáriás oltár előtt, karácsony éjszakáján. Nyilatkozatok a felháborító esetről. A katolikus társadalom megtorlást követel.« A cikk szerint »karácsony éjszakáján az éjféli mise alatt pálinkás, borgőzös hangulatban, gúnyos sóhajok és krákoló énekhangok kíséretében egy galileista fenegyerek (!) térdelt a Szűz Mária oltár elé, egy ismert nemzeti imát énekelve. Az oltár körül szorongó ájtatos hívek természetesen meglepődve hallgatták az éppen nem erre az alkalomra való dalt.

A hívők többszöri felszólítása mindhiába volt. A vallásos elmélyedésükben zavart ájtatoskodók a mindinkább megbotránkozttató viselkedés után távozásra szólították fel a két magáról. megfélekezett fiatalembert, kik gyalázkodó istenkáromlások és durva röhögések között támolyogtak ki a templomból.« »Az első nyomozás csak annyit állapított meg, hogy Kormányos Benő szegedi ügyvéd, városatyja fia, Kormányos István 19 éves fiatalember, a Tömörkény István nevét bitorló zsidóalakítású társulat tagja, mondanunk sem kell, hogy zsidó fajú...« A továbbiakban a lap nyilatkozatokat közöl az esetről: Várhelyi József pápai prelátus és Breisach Béla rókusi plébános után dr. Tóth Imre, a Katolikus Kör elnöke, a fajvédők már többször emlegetett egyik főkolomposa bosszúért kiáltott: »A rókusi vallásgyalázás tervszerű cselekedet. Az elvetemült gyalázkodóknak a legpéldásabb büntetést kell elsenvedniök.«

A bűnvádi eljárás megindult, s a *Szegedi Új Nemzedék* március 3-i számában örömmel közölte, hogy »elítélték a rókusi templomgyalázót«, »K. István zsidó perfidiát megbélyegezte a magyar bíróság.« Büszkén hivatkozik arra a lap, hogy ő »leplezte le« és »hozta napvilágra« az ügyet, s közli az ítéletet: a Btk. 195. §-a alapján Kormányos Istvánt egy hónapi fogházra és ezer korona pénzbüntetésre ítélték. Igaz, hogy később az ítéletet három évre fölfüggesztették.

Az esetnek természetesen híre volt a fiatal írók körében is. József Attila a karácsonyi ünnepeket Budapesten tölti — kibékül gyámjával, aki az ősz folyamán megvonta tőle támogatását —, majd az újév első napjaiban Szegedre jön barátaihoz. Ekkor írja Hajdú László szavalókönyvébe az említett verseket, ekkor írja Szegeden, január 5-én az *Őnarckép*, 8-án az *Igaz, őszinte búcsú* című verseit, melyeket mintha csak egyenesen az akkor induló *Csönd* januári száma részére írt volna.

Nyilván ekkor mesélte el József Attilának Kormányos a karácsonyi kalandot. Megkérdezte tőle, mit szólna, meg lehetne-e örökíteni egy szonettben? S pár héttel később, — a kéziraton 1923. február 23-a szerepel — megszületett a *Sacrilegium* című vers:

Mint vad, részeg legény, kit mámorában
templomba visznek ördögös borok.
s kurjongatván a Szűzhöz ott galádan,
felé ölelni vágyva kujtorog,

hogy megremeg a Gyermekek is karjában,
midőn a szeme véresen forog —

— — — — —

Tudom, hogy engem durván megköveznek.
Csak te megadd a Szűz bocsánatát.

12

1923 télvégén József Attila Makón van, Espersit János házában, készül a VII. és VIII. gimnázium összevont magánvizsgáira. Közben természetesen verseket is ír, egyebek között »A kozmosz éneke« című szonettkoszorút is. Február 7-én a *Makói Friss Újság*ba kis cikket ír »Új szépirodalmi folyóirat indult meg Szegeden« címmel a *Csönd* januári számáról. Február 10-én a *Csönd* kiadójához, tehát Koroknay Józsefhez ír levelet:⁵⁷

Kedves Mester,

bocsánat a késedelemért, hogy csak most küldöm ezt a két verset. Ha lehet, hát használják föl.

A laptól mindenki »el van ragadtatva«, különösen a kiállítás, azonban az összeállítás is kivívta a hozzáértő emberek tetszését. Azonban mindenki drágálja.

A lapokat leadtam, a plakátokat elhelyeztem.

A versekért méltó díjat — vagy semmit se kérek, mert vagy bírnak fizetni vagy nem. Ha nem, akkor semmit se adjanak. És ez tőlem nem áldozatkészség — ennyivel tartozom maguknak.

További utasítást kérek — ha használhatnak. Mindjárt, hogy megérkeztem, írtam a *Csönd*ről a *Friss*be — de csak annyit, hogy megjelent és a tartalmát, meg, hogy mennyibe kerül. Ha megtudom szerezni, elküldöm.

Ha Mester parancsolja a bőrkabátot kipróbálni, elküldöm, legalább szellőzködik egy kicsit és nem foglal el helyet. A portót felezzük. U. i. a tavaszig még lehet hideg.

Sok meleg üdvözlötlet küldök és a Mama kezét is csókolom.

23. II. 10.

József Attila

A *Csönd* eggyel több számmal bírta, mint alig egy esztendeje a *Mécs*. A januári számba *Vér György*, *Szomory Dezső*, *Pór Tibor*, *Móra Ferenc*, *Terescsényi György*, *Fenyő Andor*, *Szép Ernő*, *Laczkó Géza*, *Ungvári Elemér*, *Babits Mihály*, *Kárpáti Aurél*, *Homályos Ferenc*, *József Attila*, *Koroknay József* és a *kjg.*-valamint *g. p.* jelek viselői írtak, s két művész, *Góth Imre* és *Bodzássy István* készítették metszeteit. A februári számban több név ismétlődik, de akad a munkatársak között új is: *Laczkó Géza*, *Fodor István*, *Kosztolányi Dezső*, *Móra Ferenc*, *Tóth Árpád*, *József Attila*, *Sydney Carton*, *Kárpáti Aurél*, *Bartos Zoltán*, *Aknai István*, *Vág Sándor* nevével találkozunk az írások, s *Károlyi Lajos*éval a műmellékletek alatt. Végül az utolsó,

⁵⁷ Péter László: A makói múzeum József Attila-kéziratai. Szeged, 1952. 6. . A makói múzeum füzetei I. sz.

Csoportkép a Juhász-jubileum alkalmával (1923. máj. 20.)
Móra Ferenc, Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc és mások
társaságában, hátul József Attila

Nagy, 1983. III. 7.

Kedves Szigethy Bácsi!

Az igazság az, hogy egy kicsit jelentősebb, de csak most tudtam összehozni néhány verset: egy négy- és egy hat- és nyolc- és tízeses és néhány másikat. — Közben pedig szombaton kezdtem elírni, ami azóta is folytonosan Szigethy Bácsi és nem találni 1/2 óra körül a könyvbe. Akkor, ha a közzététel nem is sikerül, akkor is meg kell írni.

Köszönöm Szigethy Bácsi, szeretettel
Szi. P. P.

Szeged, 1983. 03. 07.

márciusi szám munkatársai *Kelemen Kálmán, Telecs Máté László, Terescsényi György, Móra Ferenc, József Attila, Bartos Zoltán, Saáry Mária, Fodor István, Sydney Carton, Pór Tibor, Aknai István.*

Már ez a futó felsorolás is mutatja, hogy a folyóirat nem akármilyen színvonalat próbált meghonosítani Szegeden. A közismert és a jelentéktelen nevek mellett ismertetnünk kell — ugyancsak József Attila költői környezetének jellemzésére — néhány itt szereplő név tulajdonosát, így legelsőbbben is *Pór Tibort*. Családi nevén *Bauer Tibor*, rokona Balázs Bélának, azaz Bauer Herbertnek. 1918-ban kadét-aspiránt, de a forradalmak alatt szocialistává lesz. *A munka* c. lapnál kezdi újságírói pályáját, majd a *Szeged* munkatársa. Ugyanakkor expresszionista verselő. A *Szeged* 1923. január 12-i számában munkatársának és barátjának, Vér Györgynek beszámolójából tudjuk, hogy Pór Tibor előadást tartott az expresszionista művészetről, programjáról. Két verseskötetéről tudunk, mindkettő a pesti Merkantil kiadónál jelent meg 1924-ben: az egyik a »Versek« című, a másik az »Egy« címet viseli. A huszas évek közepétől Párizsba ment, s ott »Horthy kutyák« címmel színdarabot írt a magyar ellenforradalmi rendszerről. Emiatt nem térhetett többé haza. Berlinbe ment, majd onnét a 30-as években — talán éppen Balázs Béla támogatásával — Moszkvába. A fõlszabadulás óta *Sarló Sándor* néven az *Új Világ* című hetilap szerkesztője.

Vér Györgyről is említettük, hogy a *Szeged*, majd a *Délmagyarország* munkatársa. A *Világ*-nál kezdte újságírói pályáját, onnét jött 1922 őszén Szegedre. Itt maradt a városban, itt alapított családot, innen vitték a pusztulásba: 1942-ben ő is Ukrajnában pusztult el.

Fodor István ismét a dúsgazdag szegedi nagykereskedők gyermeke, aki nemcsak versével, de pénzével is hozzájárult a vállalkozáshoz. Rabindranat Tagore volt költői eszményképe.

13

1923 tavaszán történt közismert öngyilkossági kísérlete: a vonat alá feküdt. Nincs közvetlen szegedi vonatkozása — bár barátainak frissen elmesélte élményét — mégis, hogy időrendben ideértünk, említést teszünk róla, mert egy közkeletű hiedelmet kell eloszlatnunk. Azt, mintha a költőnek ebből az élményéből fakadt volna a »Részeg a síneken« című verse. A téma valóban rokon, ám a kronológia lehetetlenné tesz minden kapcsolatot a történetek és a vers között. A költő 1923. május 14-i levelében⁵⁸ számol be az esetről, míg a verset majdnem egy évvel előbb írta, s az már 1922 karácsonyán meg is jelent a *Szépség koldusában*. Téved tehát Németh Andor is, mikor e »filius ante patrem« esetet föltételezi.⁵⁹

A költő 1923 tavaszán Espersitnél tanyázik. »Néha — írja József Jolán⁶⁰ — bevetődött Szegedre, ott próbált valami munkát találni, a szegedi lapoknál verseit elhelyezni.«

Március 7-én levelet ír Sz. Szigethy Vilmosnak, a *Szegedi Híradó* szerkesztőjének, aki annyi versét közölte az elmúlt őszön:⁶¹

Makó, 1923. III. 7.

Kedves Szigethy Bácsi!

Ne haragudj, hogy ilyen későn jelentkezem, de csak most tudtam összeszedni néhány verset: egy régi kézirat-füzetem akadt kezembe és azokból válogattam, mert az újabb versek

⁵⁸ *József Jolán*: i. m. 177. l.

⁵⁹ *Németh Andor*: József Attila és kora. *Csillag*, 1948. január, 2. sz. 15. l.

⁶⁰ *József Jolán*: i. h.

⁶¹ Eredetije a szegedi Egyetemi Könyvtár kéziratárában. Szövegét közöltem: *Délmagyarország*, 1954. szeptember 12. Hasonmását: *Péter László*: Adatok József Attila életéhez, költészetéhez. Szeged, 1954. 2. l. A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 12. sz.

többnyire le vannak foglalva és fizetnek értük. — Különben pedig szombaton Szegeden leszek, amikor is fölkeresem Szigethy Bátyám és nem találván 1/2 3-ra beülök a Corsóba.⁶² Akkor, ha a Csönddel rendbe jövök, adhatok majd új verset is.

Addig is, kedves Szigethy Bátyám, szeretettel

öllelek

József Attila

Úgy látszik, a Csöndben való szereplés büszkeséggel töltötte el, s állandóan foglalkoztatja. Etus hugának április 26-án írott levelezőlapján egyebek között megkérdi: »A Csöndet megkaptátok?«⁶³

1923. május 13-án vasárnap a Dugonics Társaság fölolvadó ülésén a kereskedelmi és iparkamarában Móra Ferenc mutatta be a fiatal szegedi költőnemzedék öt tagját: Aknai Istvánt, Anzelm Károlyt, Rózsa Imrét, Borús Bélát és Szabadjai Istvánt.⁶⁴ József Attila nincs közöttük.

Másnap, május 14-én kelt levelében azonban ezt írja nővérének: »Holnap kocsi jön értem Mezőhegyesről, ott leszek szombatig, onnan Szegedre megyek a Juhász-jubileumra. Azt hiszem, 27-én vagy június 5-én fölolvadást tart rólam Móra Ferenc a szegedi Dugonics Társaságban.« Ma már nem tudni, miért maradt el József Attila e szereplése Szeged nagy tradíciójú irodalmi testületében.

E levelét így folytatja: »Ha megleszek, nyáron Szegeden leszek Kormányos Benő ügyvédnél, Takaréktár-u. 6. Kapok egy szobát a fia révén, aki jó barátom. Már meg is beszéltek a dolgot.«⁶⁵

Május 20-án, vasárnap ünnepelték barátai és a szegedi munkások Juhász Gyula költői működésének negyedszázados évfordulóját. Előző este megérkeztek Szegedre régi barátai, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső. Féltilkor a szegedi munkásdalárda köszöntötte szerenáddal a szegények poétáját és átadta neki Csokonai összes művei új kiadását ajándékkul. Másnap délelőtt zajlik le a költő ünneplése nyilvánosság előtt: Móra, Babits, Kosztolányi beszélnek.

Juhász Gyula meghatottan válaszol. Szalay József, a literátus főkapitány látja vendégül az írókat, a délutánt pedig a másik nagy mecénás, a különös nevű és sorsú *Eidus Bentian*nál töltik.⁶⁶ Hétfőn Tápén meglátogatják Nyilassy Sándort, a jeles szegedi festőt, majd kedd reggel utaznak vissza a fővárosba a pesti vendégek.⁶⁷

József Attila résztvesz az ünnepségen. Hozza magával a május 18-i kelettel Juhász Gyulának ajánlott szonettkorszorút: ő ezzel köszönti mesterét. Ott van az írók között, őt is megőrökíti a fényképezőgép lencséje a múzeum lépcsőjén, Móra Ferenc, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc és még annyi más társaságában. Szabó Lőrincel

⁶² Kávéház volt a Kárász-utcában.

⁶³ Petőfi-múzeum.

⁶⁴ Szeged, 1923. május 13. Vö. A Dugonics-Társaság ötven éve, 206. l.

⁶⁵ *József Jolán*: i. m. 178. l. József Jolán e levelet némi kihagyással közli. A Petőfi-múzeumban levő eredeti így kezdődik: »Kedves Lucie, megbocsáss, hogy csak most from meg a címet, de mikor Szegedre értem, csak azt tudtam meg, hogy Szt. Mihály-u. 6. alatt laknak s ott keresvén nem végezhettem el akkor semmit, mert senki se volt otthon és az üzlet csukva volt. Aztán meg beteg is voltam...« Hasonlóan a fent idézett rész az eredetiben így hangzik: »Ha megleszek, nyáron Szegeden leszek, mégpedig nem a Szt. Mihály-u.-ban, mint mondtam Pesten, hanem Kormányos Benő ügyvédnél...« A kihagyás okát nem tudhatjuk, s egyelőre nincs közelebbi adatunk arról sem, ki lakott ekkor a Szent Mihály utca 6. alatt, s milyen kapcsolata volt József Attilával.

⁶⁶ *Eidus Bentian* (1880–1944) litván származású fogtechnikus. A cári Oroszországban született, 16 éves korában már bekapcsolódott a munkásmozgalomba, évekig hivatalos forradalmárként tevékenykedett. 1905-ben harcolt a vilnai barrikádokon, emigrálni kényszerül, Berlinben megismerkedik Liebknechtel, Bebellel, s állítólag Leninnel is. Fog-

itt ismerkedett meg, s ő biztatta, küldjön verseket Az *Est* szerkesztőségének. József Attila *Mikes Lajos* címére küld is kilenc verset, meglehetősen öntudatos hangú levél kíséretében.⁶⁸

Makón, 1924 május 24.

Tisztelt Uram,

a pünkösdi Juhász-jubileumon összejöttem Szabó Lőrincsel, aki fölhívott, hogy néhány verset az Ön címére küldjek az *Est*-lapoknak, mint olyanoknak, melyek a legjobban honorálnak minden jó munkát. Most küldök is kilenc verset és megjegyzem, hogy a Nyugat már hozott tőlem többet és jelenleg egy nagyobb munkámat vette meg.⁶⁹ Különben Juhász Gyula már régebben figyelmeztetett, hogy Önök különösen fiatal tehetségeken akarnak első sorban segíteni azért, hogy minden eddiginél nagyobb teret nyújtsanak nekik az érvényesülésre. Hogy mégsem kerestem fel Önöket, az oka az, hogy kissé érzékeny vagyok és ha valahol felkínálom magam, akkor visszautasítás esetén ott többé nem kopogtatok.

Kérem Uram, szívésségből is tudósítsa engem az eredményről, amely ha jó, úgy lehetőleg a kijáró tantemot is küldjék mielőbb.

Öszinte üdvözléssel

József Attila

Makó, Kazinczy-u. 6.

(Dr. Espersit János címén)

P. s. : Ha egy héten belül választ nem kapok, úgy fentartom [így!] magamnak a jogot, hogy a verseket máshová adjam.

József Attila

Június 15-én zajlik le Makón a Juhász Gyula-ünnepség, hiszen a makóiak, főként Espersit János nem elégedhetett meg a költő szegedi ünneplésével. A makói jubileumra a szegediek rándultak át : Juhász Gyulán kívül Móra Ferenc, Réti Ödön, Étsy Emilia, Eidus Bentian, Vág Sándor, Ligeti Jenő, Donászy Kálmán, Magyar László — írók és költők, újságírók és barátok. Ha József Attila a szegedi ünnepségen még nem találkozott volna, itt most megismerkedhetett Eidus Bentiannal is, aki éppoly melegszívű pártfogója volt költőknek és festőknek Szegeden, mint Espersit Makón, s aki ugyanolyan vendégszerető házigazdája lett József Attilának szegedi tartózkodásai alkalmával a későbbiek során, mint addig — s még azután is — a makói tartózkodása alatt Espersit.

technikát tanul, s ezen a réven kerül 1909-ben Szegedre. A forradalmak idején cikkezik (pl. »Az orosz forradalom és a béke«, *Délmagyarország*, 1918. január 1.) és a munkáskultúra fejlesztésén (pl. munkáskönyvtár megszervezésén) fáradozik. Móra és Juhász Gyula barátja, festők (pl. Károlyi Lajos) mecénása. Maga is írogatott : magyarul »Munka után« című, versekből és rövid prózai írásokból álló füzetet jelent meg 1919-ben, az ellenforradalom első napjaiban. Vág Sándor szíves közlése szerint gyönyörűen fordította le jiddis nyelvre Ady, Kosztolányi és Juhász Gyula verseit. Jiddis nyelven írott önéletrajzi regénye 1944-ben eltűnt, amint ennek magyar fordítását is elpusztította a Gestapo a Népszava szerkesztőségében. Eidus Bentian elhurcolták, s nyoma veszett. Vö. *Péter László* : Eidus Bentian. Emlékezés a munkásmozgalom egyik szegedi harcosára. *Délmagyarország*, 1955. január 16.

⁶⁷ Babits Mihály és Kosztolányi Dezső megérkezett Szegedre. *Szeged*, 1923. május 20. — Juhász Gyula jubileumi ünnepe. *Szeged*, 1923. május 23.

⁶⁸ Petőfi-múzeum.

⁶⁹ Nem tudom, milyen »nagyobb munkára« utal itt a költő. Talán az épp akkor befejezett szonettkoszorúra?

A jubileumkor írta a költő »Juhász Gyuláról való nóta« című versét, újabb ajándéku a szeretett mesternek.

Június 25-én letette az összevont magánvizsgákat. Az erről beszámoló kelet nélküli levelében azt írja nővérének többek között, hogy *Az Estől* egy versért 5000 koronát kapott.⁷⁰ Kérem ezt a verset a fölküldés időpontja (május 24) és a beszámoló valószínű kelte (a június 25-ét követő napokban, legfőképpen azonban július eleje) közötti időben, de egyik *Est*-lapban sem (*Az Est, Pesti Napló, Magyarország*) találtam, s a kritikai kiadás sem tud róla.

A nyarat Attila Makón tölti, s hogy jár-e be barátaihoz Szegedre, nem tudjuk, adatunk nincs rá. Szeptemberben tér vissza Pestre.⁷¹ 1923. október 1-i kelettel igazolványa maradt fenn,⁷² amely a *Kékmadár* című folyóirat közgazdasági rovatvezetőjének (!) mutatja a költőt. E folyóirat október 19-i számában jelenik meg »Lázadó Krisztus« című verse, amely miatt nemsokára pörbe fogják.

November 25-én leutazott Szegedre barátai hívására, hogy részt vegyen a »bohémek társaságának« újabb kezdeményező akciójában, egy megindítandó folyóirat, az »Igen« íróinak matinéján.

14

Az »Igen« mozgatója, szervezője ismét Hont Ferenc, »Cyrano orrtársa«, amint a *Színház és Társaság* tréfás beharangozó cikke jellemzi a többi közötti. Az előzményekre Hont Ferenc így emlékszik vissza: »A szembenálló két csoport — t. i. az ör célú művészet és cselekvés hirdetői — között szakadássá fejlődött az ellentét, s az öncélú művészet hívei nyíltan megtagadtak velünk minden közösséget, míg mi elhatároztuk egy irodalmi folyóirat megindítását »Igen« címmel. A cím a cselekvés, a társadalomalakítás, a forradalom igenlését akarta kifejezni. Az Igen csoportban közös platformot kellett találnunk, mert stílus, irodalmi megnyilatkozás szempontjából nagy különbségek voltak közöttünk. Egyesek esküdtek a szabadversre, mások a nyugateurópai rímes, időmértékes verselésnek voltak rendíthetetlen hívei. A platform a tartalmi törekvésben találtuk meg: szembenállás a fennálló renddel, és egy új, igazságos társadalom igénylése. Többen közöttünk kommunistáknak vallottuk magunkat, noha a Kommunista Kiáltványon és Lenin Imperializmusán kívül más marxista irodalmat nem nagyon olvastunk.«

A folyóirat anyagi alapjainak előteremtését célozta az Igen-matiné, amelynek műsorán József Attila mint a budapesti *Kékmadár* folyóirat munkatársa szerepelt. A *Színház és Társaság* már említett beharangozó cikke, a lap 1923. nov. 26—december 2-a közötti hétre szóló számában ugyancsak tréfásan őt is megismerteti a matiné közönségével. »A nők kedveltje. A makói hagyomával egyidőben tűnt fel Juhász Gyulának, aki kötetéhez előszót is írt. Jelenleg Pesten tartózkodik, munkatársa lett a »Kék madár« című időszakos vándormadárnak (már a szerkesztők bujdoskoltak el). E szomorú tény úgy megviselte a sokat szenvedett állatot, hogy sietett jobb létre szenderülni. József különben ifjúkorában sokat szenvedett, jó ideig kukorica csősz is volt, sőt beszélt Szabó Dezsővel is. Mindeme megpróbáltatásokon keresztül esve, lelke úgy megedződött, hogy megdöbbenés nélkül fogadta még az »Igen« matinéjáról szóló híreket is.«

A matiné résztvevői már ismert nevek: Aknai István, Bérczeli Anzelm Károly, Gerentser József, Hont Ferenc, József Attila, László Béla, Szabadjai István stb. Lezajlásáról a *Színház és Társaság* következő, dec. 2—9. száma hosszabban, a *Szeged* 1923. november 27-i száma röviden számolt be. A *Színház és Társaság* József Attiláról annyit írt: »József Attila mondotta

⁷⁰ Petőfi-múzeum.

⁷¹ *József Jolán* téved (i. m. 182—183), mikor úgy emlékszik, hogy a költő ekkor volt könyvtügynök. Ez 1924 májusában, júniusában volt.

⁷² Petőfi-múzeum.

el azután hatással néhány költeményét.« A *Szeged* beszámolója ennyi: »Fiatal, tehetséges szegedi íróknak egy törekvő csoportja Hont Ferenc vezetésével egy színházi matinén szerepelt vasárnap. Juhász Gyula vezette be költői szavakkal a matinét, amelynek során a fiatal szerzők verseiket szavalták és egy misztikus zenés drámát adtak elő nagy sikerrel.«

Hont Ferenc így emlékezik a matiné lefolyására :

»A matinét Walt Withman versével nyitottuk meg (ezt én szavaltam), utána Juhász Gyula mondott igen éles és bátor megnyitó beszédet. Kissé jelképes szavakkal az eltiprott forradalomról beszélt és arról, hogy az elfojtott láng nem aludt ki, két helyen egyre erősebben izzik a parázs; az egyik hely az ország határain kívül van, a másik pedig Szegeden. Attila a matinén saját verseit mondta, közöttük a *Megfáradt ember*-t. A színház termét majdnem teljesen megtöltő irodalombarát közönség mély csendben hallgatta lassú, erősen tagoló, kissé magyarázó, szinte tanító jellegű versmondását.«

»A matinén Berczelinek egy egyfelvonásos szimbolikus játéka került színre, rendezésben, s az egyik főszerepet, a hatvanéves csillagászt is én játszottam, tizenhat évemmel.«

»Emlékezetes maradt számomra hosszú beszélgetésünk Attilával a nagyszerű matiné után. Feddő szóval, szinte atyai szigorral (másfél évvel volt idősebb nálam) intett, hogy hagyjam abba a versírást, nincs nekem ahhoz tehetségem; legyek színész, rendező, esztétikus. A versírást akkor még nem hagytam abba, de a tanács másik részét megfogadtam, s egy hónap múlva már én is Pesten voltam, ahol színészetet és rendezést tanultam. . . «

15

A matiné után Attila — a barátok által összeadott pénzen — visszautazott Pestre, Espersithez írott leveléből kitűnik, hogy Juhász Gyula nyugdíjának visszaszerzése és verseinek kiadatása ügyében — nyilván Espersit megbízásából, úgy, hogy Juhász Gyula a dolgokról mitsem tudott — járt el hivatalos helyeken.⁷³ December 13-án leteszi az érettségét, 15-én az *Igen* csoportban s már előbb a *Csönd* hasábjain barátjává lett Gerentsér Józsefnek dedikálja versesfüzetét e szavakkal: »Majdnem egyetlen pesti barátomnak, Gerentsér Jósának nagy szeretettel.«⁷⁴ 18-án Pintér Jenőnek dedikál egy példányt, hogy megmutassa, kit akart elbuktatni magyar irodalomból az érettségén!⁷⁵ »Alig várta, hogy elmúljon karácsony ünnepe, sietett vissza János bátyjához.«⁷⁶

Az év végét, s 1924 januárját Makón tölti. Pihen az érettségi után, ír, s sokat olvas Espersit könyvtárában. Nem tudni, Németh Andor miért teszi erre az időre Pásztor Árpád Walt Whitmanról szóló könyvével való megismerkedését,⁷⁷ hiszen az történetet már előbb is. Január 29-én megjelenik a *Makói Friss Újságban* a szegedi Réti Ödön »Zorka« című regényéről írott ismertetése. Ugyane napon nővérének küldött levelében beszámol munkájáról: »Nyugodtan, szépen elmúltak a napok az én szerető János Bácsim mellett. Dolgoztam sokat, tíz egynéhány jó verset és egy egyfelvonásos drámát írtam, többek között félig már elolvastam Nietzsche Zarathusztráját és mondom, mindenben ellentmondok neki, csak a felsőbbrendű ember jövetelében értek vele egyet. Juhász Gyulát János bácsival meglátogattuk és ő nagyon örült új verseimnek.«⁷⁸ Ekkor közli nővérével, hogy beidézték a rendőrségre a »Lázadó Krisztus« miatt.

⁷³ Adattár, 82. sz. Közlöm: Espersit János c. tanulmányomban.

⁷⁴ Scheiber Sándor birtokában. Vö. *Irodalomtörténet*, 1954: 354. l.

⁷⁵ A szegedi egyetem magyar irodalomtörténeti intézetének tulajdonában. Vö. *Péter László*: Adatok József Attila életéhez, költészetéhez, 5. l.

⁷⁶ *József Jolán*: i. m. 184. l.

⁷⁷ *Németh Andor*: József Attila élete és kora, *Csillag*, 1948. január, 2. sz. 15. l.

⁷⁸ *József Jolán*: i. m. 185. l.

Február elején visszamegy Pestre.

Egy új ismeretség kezdte ebben az időben figyelmét az eddiginél is erősebben a bécsi emigráció irodalma, főként Kassák Lajos és iskolája felé irányítani. Logikus volt az út a költő eddigi kapcsolataitól idáig: *Hont Ferenc hozta őt össze Berger Gusztávvval.*

Berger Gusztáv a Hont Ferenchez hasonló társadalmi típusú egyéniség. József Attilával egy esztendőben született, apja módos gabona- és paprikanagykereskedő Szegeden, anyja, férjétől különváltan valahol Szatmárban élt. Berger Gusztáv 1923-ban érettségizett a piaristáknál.

A numerus clausus miatt Szegeden nem vették föl az egyetemre, így külföldön, előbb Bécsben, később a bolognai egyetemen, majd a Sorbonne-on végezte orvosi tanulmányait. Sűrűn megfordult a weimari Németországban, s irodalmi hajlandóságai révén bekapcsolódott az emigrációs irodalomba. Állítólag személyes ismeretségben állott *Ivan Goll*-l, s az ő révén *Paul Eluard*-ral, *Louis Aragon*-val. Írói nevét családi nevének átalakításával (Bergerből Erg, Gusztávból Ágoston lett) úgy formálta, hogy — aktivista fölfogásának megfelelően — az *energia* szimbóluma is lehessen.

Erg Ágoston is Bécs ekkori szocialista-anarchista-kommunista levegőjéből szívta világszemléletét. Később, tanulmányai befejeztével Bécsben, majd egy olaszországi szanatóriumban lett orvos. Állítólag itt illegális kommunista tevékenységet folytatott, s ennek során 1939-ben a lebukás elől a maga választotta halálba menekült.

Erg Ágoston Szegő Istvánnal együtt már 1923-ban megjelentette »Vágyak és jajok« című versesfüzetét Szegeden. Minden valószínűség szerint tehát már ekkortájt csatlakozott Honték csoportjához, bár bécsi tanulmányai s csupán időnkinti szegedi hazalátogatásai következtében nem válhatott a csoport gyenrangú tagjává. *Ő inkább a közvetlét látta el Bécs és Szeged között.*

Hont Ferenc visszaemlékezéseiben hasonlóan jellemzi Erg Ágoston szerepét: »Az irodalmi vitákban egyre több szó esett az izmusokról. A szabadvers hívei közül néhányan formai forradalmat is követeltek. Törekvésüket erősen támogatta egy újonnan hozzánk csatlakozott fiatal költő, aki az Erg Ágoston bizarr nevet választotta, és közvetlen kapcsolatban állott a bécsi emigránsok »Ma« csoportjával (Kassákékkal) és ugyancsak a bécsi »Ék« című lap munkatársaival (Barta Sándorékkal). Ő ismertette meg velünk, Attilával is, az úgynevezett aktivista irodalom friss termékeit.«

Kormányos István szerint különösen *Hans Benzmann*⁷⁹ művei és antológiája (*Die moderne deutsche Lyrik*, 1904 s azóta többször kiadva), *Ivan Goll* expresszionizmusa (össze-gyűjtött versei 1924-ben jelentek meg »Der Eiffelturm« címmel),⁸⁰ *Julius Hart* modernista, »istenkereső« költészete,⁸¹ *Karl Henckel* aktivizmusa⁸² és *Richard Dehmel* naturalizmusa, erotizmusa, patétikus poézisa⁸³ hatottak e kis költői csoportosulásra, s benne természetesen József Attilára is. Műveiket, a különféle modern és expresszionista-kommunista költők antológiáit a Bécs és Szeged között utazgató Erg Ágoston hozta magával.

Nem tudjuk, Attilával mikor ismerkedett meg. Mindenesetre 1924. március 15-én kelt az a levele, amelyet Attilának már válaszként írt Bécsből. Ebből kitűnik, hogy József Attila a »Tanítások« című ciklusát, melyet 1923 decemberében írt⁸⁴ Ergnek küldötte Kassákhöz való továbbítás céljából. Erg válaszában még magázza a vele egykorú, 19 éves költőtársát:⁸⁵

⁷⁹ Vö. *Benedek Marcell*: Irodalmi lexikon. Bp. 1927. 116. l.

⁸⁰ Uo. 391. l.

⁸¹ Uo. 455. l.

⁸² Uo. 471. l.

⁸³ Uo. 235. l.

⁸⁴ Vö. József Attila összes művei, 1. köt. 386—389. l.

⁸⁵ Petőfi-múzeum.

Kedves József Attila,

Kassák főszerkesztő Úr azt a kifogást emeli a versei ellen, hogy azok nem is versek (t. i. a *Tanítások* című) és a »kor kereséseinek a színvonalába nem esnek bele.« A *Ma* már nagyon is iskolává nőtt és az az álláspontja, hogy nem kell sem prédikálni, sem manifesztálni, nem kell imádkozni, sem tömegszónoklatokat tartani. A főszerkesztő egy pár versét ígéretnek veszi, de nem tudom, hogy Magának elég-e ez? Én mindenestre nagyon szívesen állok tovább is minden megbízására készen üdvözlettel

Wien, III. 15.

Universitát

Erg Ágoston

A levelezés nyilván folytatódott, talán közben találkozhattak is, mert másik fönmaradt levelében már tegezi József Attilát: ⁸⁶

Cher Monsieur József,

comment vous portez-vous? Jó újságokat írok. Cachaque⁸⁷ meg van főzve: *a versek kellene és tet szenek*. Le is hozza őket, természetesen egy kikötéssel, hogy t. i. vagy-vagy. Azaz, mint ő mondotta, nem írsz felváltva magyar népdalokat és ilyen verseket. Erre vonatkozólag *írd neki* minél előbb (ha ez a dolog közelebről érdekel) egy levelet.

A lapom ügyében sokfelé tárgyalok, de bajok vannak.

A verseid ezúttal Cachaquénak is tetszettek, aki kijelentette, hogy már a múltkor se tartott tehetségtelennek, csak a pesti asszonyoktól féltett. Különben a Magyar Írásban megjelent verseidre⁸⁸ se nagyon haragudnak.

Legközelebb küldök neked egy *Fiatalok* könyvét,⁸⁹ írd valahova kritikát róla, akár hová, mindegy. A Népszavában nekem jött valami Szakasits Árpád nevű vadmarha.⁹⁰ Nem baj. *Segui il tuo corso et lascia di le genti* — mondta Dante és ha ő mondta, akkor biztos.

Mert nagyon elvagyunk mindnyájan foglalva és különösen én, mint francia tolmács, itt van Bécsben minden nevezetes modern ember: Iwan Goll, Lejer, Schwitter, Prányvolini, Mayerhold és a többiek, akik a Kortárs legutóbbi számát írták, amelyből egy példányt egyúttal küldök a Színház és Társaság címére.

Veér Imre Kassán van⁹¹, propaganda körúton Szlovenszkóban, lehetetlen vele beszélni, hacsak utána nem utazok. (Küldjete rá pénzt.) Válaszolj nekem is. Szívesen üdvözöl

Bécs, 1924, október 7

Erg Guszti

E levelek kitűnő dokumentumai annak az útnak, amely a költőt Szegedtől egyenesen Bécsbe viszi.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Kassák!

⁸⁸ A Magyar Írás május-júniusi számában a *Hét napja, Igaz ember* és a *Koldusok*, a szeptember—októberi számban a *Jónál jobb* és a *Kedvesem* című versei jelentek meg. Vö. József Attila összes művei, I. köt. 399—405. l.

⁸⁹ Bécsben ekkor kiadott antológia *Vajda Miklós, Szántó Pál, Heves Ferenc, Győr Ferenc* és *Erg Ágoston* verseivel. Vö. a következő jegyzettel.

⁹⁰ *Szakasits Árpád*: Új költészet. Expressionisták, neoprimitiviek és a többiek. Három verseskötetről. *Népszava*, 1924. szeptember 7. (A három verseskötet: *Fiatalok* könyve, Arató Tibor: *Üzenet*, Győri Ernő: *Isten a Nő*.)

⁹¹ *Veér Imre* a Nagy György-féle köztársasági mozgalom utolsó mohikánja. Tevékenységéért Horthyék bíróság elé állították (pörének anyagát gr. Nyári Imre, »a republikánus gróf« kiadta, lásd *Szeged*, 1923. szeptember 20.), elítélték, s a szegedi Csillagba került. (Vö.

Időközben, 1924 folyamán újabb sikerei vannak : április 16-án megjelenik »Szomorúfüze« című verse a *Magyarországban*, május 10-én »Ki verné föl lelkünkben a lelket« című *Az Estben*, s öt verse az említett *Magyar Irásban*. Május 18-án jelentkezik »A legutolsó harcos« című versével — melyet első fogalmazásban több mint egy éve, 1923. április 27-én — írt a *Népszava* hasábjain. Június 11-én ugyancsak a *Népszavában* jelenik meg a »Szegényember balladája«, egyike azoknak a verseknek, amelyek folklorisztikus ihletésük folytán Kassáknak nem tetszettek. Állandóan és rendszeresen jelennek meg versei a *Színház és Társaság* hasábjain, amelyet 1923 ősze óta lényegében az »Igen« csoport vett a kezébe.

A *Színház és Társaság* — egyike a számtalan kérészéletű szegedi színházi lapoknak — 1919-ben indult, november elején, *Dani Lajos* szerkesztésében. *Szilassy Cäsar*, *Vigh Jenő*, *Dani Lajos*, *Szántó Dénes*, *Elek Rezső*, *Devich Sándor*, *Mátray Ernő* írja cikkeit, riportjait,⁹² de ír bele *Juhász Gyula*, *Lugosi Döme*, sőt *Szép Ernő* is, találunk benne *Lermontov* és *Verlaine* versfordítást egyaránt. Többszöri kiadó- és formátum-változás után 3. évfolyamának 11. számával, 1921 március táján a lap elsorvadt. Nevét is, évfolyamjelzését is megtartva 1922 szeptemberében a 3. évfolyam 1. számával éled újjá, *Úr György* és *Oprée János* szerkesztésében. Ebben a számban jelent meg, mint idéztük, József Attila első két publikált verse. Hamarosan, még 1922 decemberében újból abba maradt a lap.

1923 október elején támasztja föl újra Koroknay József, »a magyar Indépendant«, ahogyan később Hont Ferenc nevezi ezt a különös, irodalomkedvelő, sőt íróféle nyomdász-mestert. Ezek az évek, 1923 vége, 1924—1926 a *Színház és Társaság* fénykora. Nemcsak József Attilának jelennek meg benne versei mindvégig, Szegedről való távozása után is, de ez a kis színházi lap jelentette sokáig, a *Széphalom* megindulásáig Szeged egyetlen irodalmi orgánumát.

Itt jelenik meg 1924. július 14-én Hont Ferenc cikke József Attiláról. Érdemes belőle idézni néhány passzust : »E hasáboakat — írja Hont — eddig még nem nagyon használtuk fel arra, hogy lapunk munkatársairól írjunk s midőn most ezt mégis megtesszük, legyen mentségünk magának József Attilának sokat hányódott, rokonszenves alakja. A most 19 éves költő apátlan-anyátlan árva és kényszerűségből már tanulóéveiben megszerezte az irodalomtörténet-szek számára okvetlenül szükséges romantikus életrajzi adatokat.« »Igen, József Attila az ucca és a föld fia és amellett Isten kegyelméből való költő és ilyen körülmények között mit tehet az ember? Csak handukol, bandukol lyukakkal ékeskedő, télen-nyáron egyaránt hordozott esőköpenyében a buta, értetlen pesti utcákon, csak bandukol az éjszakában és hallgat, figyel a lelkében felbuggyanó dalokra vagy elkeseredik a szűkmarkú életen és megimádkozván, lefekteti, lázas fejét a sima, hideg vonatsínekre és várja a nyugalmat, a megjobbulást.« »Bocsá natkérés jóság, szelídség és mégis nagy, nagy fiatal erő : ez József Attila.«

Kik írnak József Attila szegedi kapcsolatai, tartózkodása idején e lapba? Az »Igen« már megismert tagjain kívül *Jenő István*, az egyik szerkesztő, *Hartmann Mihály*, aki később, 1925-ben veszi át a szerkesztést, a zenei életről beszámoló *Salló Tibor*, a költő *Pákozdy Ferenc*, *Dómonkos Margit*, *Terescsényi Gyula*, *Füssy László*, *Ivánkovits Imre*, *Cserzy Béla*, *Gönczi Pál*.

Vér György : Egy óráig Veér Imrével az államfogház első emeletén. Szeged, 1924. jún. 29.) Jellemző egy ekkori nyilatkozata : »Nem kíváncszom ki innen, amíg gyilkosok szabadon járnak.« Vö. még *Szeged*, 1924. júl. 6. Minthogy a börtönben félszemére megvakult, nyolc-hónapi raboskodás után szabadon bocsátották. (*Szeged*, 1924. augusztus 3.) Útiköltségéül a szegedi szervezett munkások adtak össze 300 000 koronát, de ő nem fogadta el, hanem az építendő munkásotthon javára adta. Kevéssel utóbb Bécsbe emigrált (Vö. Veér Imre nyilatkozata a bécsi lapokban, *Szeged*, 1924. szeptember 5.). Vö. az egészet *Vér György* : Veér Imre félszeme — és a szegedi államfogház. *Szeged*, 1925. május 31. — Erg Ágoston leveléből az tűnik ki, hogy a *Szeged* vagy a *Színház és Társaság* interjút akart szerezni Veér Imréől Erg útján.

⁹² Vö. Akik a *Színház és Társaság*ot csinálják. Önvallomás. Nagy leleplezés magunkról. Hogyan készül a *Színház és Társaság*. A lapcsinálás kulisszatitkai nappali megvilágításban. *Színház és Társaság*, 1920. június 13.

Két elbeszélője is van a lapnak: *Hegyí István* és *Jávorka Ferenc*.⁹³ A már említett *Bódog András* merészen fantasztikus regényt ír egy nem létező északi író, Abelt Janson neve alatt (A fénylokomotív), mintha ő csupán fordítaná. *Erg Ágoston* is gyakran szerepel: részben saját műveivel, rendszerint ritmikus prózáival, részint fordításaival.⁹⁴

A nálunk sajnos az utóbbi időben elhanyagolt helytörténeti kutatás megkönnyítené irodalomtudományunk helyzetét is, ha egy-egy ilyen folyóirat történetét, irányzatát, törekvéseit összefoglalóan föltárná és tanulságait készen nyújtaná az irodalomtörténet számára. Az ilyenfajta »irodalmi talajkutatás« — így lehetne tán nevezni — hasznosan járulna hozzá az irodalmi humuszból kinövő egyetemes, nemzeti jelentőségű írók, költők fejlődésének értelmezéséhez. *A talaj, amiből táplálkozik a zseni, akkor is figyelemreméltó, ha történetileg nem jut neki más szerep, mint saját testéből adni nedveket és sókat az irodalmi avarból kimagasodó fiatal hajtásnak. A Színház és Társaságnak, miként már előbb a Lírai Antológiának, Mécsnek, Csöndnek, Igen-csoportnak, ez a szerep ad irodalomtörténeti jelentőséget.*

16

1924 nyarát Pesten tölti, könyvügynök. Július 5-én Espersithez írt levele csupa panasz, elkeseredés. Július 10-én zajlik le a »Lázadó Krisztus« pöre a törvényszék előtt. Ez a pör eléggé ismeretes⁹⁵ s sokat idézték már az ítélet szegedi visszhangját is.⁹⁶ Kosutány Ignác publicisztikai működését jellemeztük már, így érthető, hogy az egyházjog maradi tanára miért figyelt föl a hírre. Különösen az bosszantotta, hogy a *Szeged* rövid beszámolójában, mely az ítéletről hírt adott, József Attilát dicséző jelzőkkel illették, s mint »a magyarság egyik ígéretes hajtását« emlegették.⁹⁷ Kosutány fölhasználja az alkalmat, hogy az előzetes cenzúrát követelje, s ez viszi a *Szeged* és a *Friss Hírek* vitáját tovább, József Attila ügyétől a sajtószabadság kérdéséhez. A *Szeged* szerint »József Attila, ha ráérték, el fogja viselni a független magyar bíróság ítéletét«, de annál veszélyesebb Kosutány támadása a sajtószabadság ellen. Július 15-i cikkében — a vita ugyanis továbbgyűrűzik — meg is írja, nyilván még mindig Magyar László, aki először reflektál Kosutány vezércikkére: »Ebben a kérdésben József Attila személye, ha akár a legígéretebb magyar poeta volna is, igazán nem a főfontosságú.« »Mi erről beszélünk múlt cikkünkben (t. i. a sajtószabadság problémájáról), nem József Attila kiválóságáról...«

Augusztus 1-én Espersit meleg, vígasztaló levelében Makóra hívja a költőt. Úgy látszik, le is utazik, s ekkor zajlik le a nagyjelentőségű tanácskozás Attila jövőjét illetően, melyről

⁹³ Mindkettejükről *Preszly Lóránt*: A szegedi népies írók, 24—25. l. *Hegyí István* ekkoriban írt művei: Vándor falu. Novellák, Szeged, 1923, Koroknay-kiadás, (ismertette Hartmann János, *Napkelet*, 1923 : 868—869. l.); Szegénység. Novellák. Szeged, 1925. Koroknay — kiadás (ismertette: *Színház és Társaság*, 1925. szeptember 28, november 16, és Móra Ferenc, *Délmagyarország*, 1925. december 6.); Fecskék a porban, Szeged, 1932. — Kéziratok novellája (»Ferusék«) a szegedi Somogyi-könyvtárban H. e. 9976. szám alatt. *Jávorka (Janicsek) Ferenc* könyvei: Családbomlás. Elbeszélések. Szeged, 1925. Koroknay-kiadás. Életökklözötték. Szeged, 1926. Koroknay-kiadás. Földhántolók, Szeged, 1930. Koroknay-kiadás.

⁹⁴ Például néhány jellemzőbb közleménye: *Guillermo Argota*: Muzsika. (Spanyolból.) *Színház és Társaság*, 1924. aug. 18. — *Ivan Goll*: Áradat. Fordítás. (1924. szept. 15.) — *L. W. Rochowansky*: »Vegyétek magatokhoz az Úr testét...« (1925. márc. 9.) — *Erg Ágoston* 1 (Most elkezdtek beszélni... kezdetű ritmikus próza; 1925. ápr. 14.) — *Guillermo Argota*: Hihetetlen história. (Elbeszélés, fordítás.) (1925. máj. 4.) — *Erg Ágoston* 8 (vállunkon gazdagon... kezdetű ritmikus próza; 1925. aug. 31.) — Széles esték ólálkodnak előttem (ritmikus próza, azzal a megjegyzéssel, hogy a szerzőnek 1926-ban Koroknay kiadásában megjelenő »Grotteszk Plakát« című verseskötetéből; nem tudok arról, hogy ez megjelent volna.) — Beszélék a lányról (szabadvers, 1925. dec. 25.) stb.

⁹⁵ *Rejtő István*: József Attila pere. *Irodalomtörténet*, 1952 : 455—458. l.

⁹⁶ Uo. és *József Jolán* is, i. m. 188—190. l.

⁹⁷ Nyolc hónapi fogházra ítélték József Attilát. *Szeged*, 1924. július 11.

Galamb Ödön beszámol. Juhász Gyula tanácsára is — de nyilván minden más ok (Espersit közelléte, a szegedi baráti kör, a makói lányok) e mellett szólt —, Attila a szegedi egyetemre iratkozott. Augusztus 18-i keletű a budapesti Werbőczy-gimnázium főiskolai felvételle ajánló levele; szeptember 1-i a makói rendőrség által kiállított erkölcsi bizonyítvány, amely nem mulasztja el föltüntetni, hogy »ellene sajtó útján elkövetett istenkáromlás vétsége miatt eljárás van folyamatban...«⁹⁸ Ezzel a megjegyzéssel — képzelhetni — milyen fogadtatásban részesítette az egyetemet!

Hogy újra Szegeden van, (bár inkább Makón, de sűrűn bejár) mutatja, hogy augusztus 20-án megjelenik a *Szegedben* »Sírdomb a hegycsúcson« című verse, mely Ady emlékét védi. Nem tudtuk eddig, a sok Ady-ellenes támadás közül éppen melyik váltotta ki a fiatal József Attilából »a holtan megbántott Adynak« írott verset.⁹⁹ Herczeg Ferenc ezekben a napokban írt cikket Ady ellen, s a *Szeged* 1924. augusztus 6-i számának »Ködöbás« című vezércikkében — melyet talán éppen Juhász Gyula írt —, leleplezi az úri magyarság »írófejdelmének« rágalma: Talán József Attila verse — a sírdomb szimbólumára gondoljunk — éppen a vezércikknek ebből a mondatából foganhatott: »Követ dob ma a legnagyobb és legfájdalmasabb magyar Messiás gondozatlan és elhanyagolt sírjára...« *Van benne valami jelképes: József Attila Herczeg Ferenc támadásával szemben védi példaképét és elődjét.*

»Lassan indulnak az egyetemi beiratkozások« — írja szeptember 4-én a *Szeged*. Attila beiratkozásáról József Jolán számol be.¹⁰⁰ Állítólag beiratkozási díját elajándékozta pesti költő barátjának, *Pintér Ferenc*nek, aki nek azokban a napokban jelent meg »Ostromolják a várost« című verseskönyve, melyet Babits is elismeréssel méltatott a *Nyugat*ban.¹⁰¹ Szeptember 18-án Makón szerepel a színházban Juhász Gyula, Móra Ferenc és Réti Ödön; csak természetes, hogy Attila is Makón van ekkor: így kerül rá »az aradi tizenhármak« néven emlegetett csoportképre. Nem lehetetlen, hogy ő a *Színház és Társaság* »makói tudósítója«, aki a lap szeptember 22-i számában »Nevezetes csütörtök Makón« című cikkében beszámol a jelentős színházi eseményről.

Szeptember 19-én iktatják be az egyetem polgárai közé, amint erről indexének kelte tanúskodik.¹⁰² Lakást egyelőre — anyakönyvi lapjának adata szerint¹⁰³ — a Templom tér 3. alatt, tehát nyilván Koroknaynál kap, de már hamarosan kiveszi özvegy Horesnyinétől — amint írja október 10-i levelében: ¹⁰⁴ »nagyon kedves, drága nénitől« — a Brüsszeli körút 23. számú ház első emeleti 1. számú szobáját.

Az egyetemi élet, amely öt fogadta, röviden néhány névvel és számmal jellemezhető. A Kolozsvárról Szegedre költözött Ferenc Józseftől elnevezett egyetemet ezekben az években állandóan a megszüntetés veszedelme fenyegette. Az intézményeiben, tanszemélyzetének és hallgatóságának növekedésében fejlődni kezdő egyetemet a gazdasági nehézségek, a nehéz megélhetési viszonyok ezekben az években visszavetették fejlődésében. Az 1923 őszi beiratkozott 1186 hallgatóval szemben 1924 első felére csupán 1090 iratkozott be, s ez a szám csak

⁹⁸ Petőfi-múzeum.

⁹⁹ A kritikai kiadás például azt hitte (József Attila összes művei, 1. köt. 404—405. l.), hogy Kőszegi László és Zulawski Andor 1923-ban megjelent »Esztetikai megigazulások — Írás Adyról« című pamfletje volt a kiváltó ok. (A vers megjelenési adata a kritikai kiadásban sajtóhibás!)

¹⁰⁰ *József Jolán*: i. m. 190—193. l.

¹⁰¹ *Pintér Ferenc* (1895—1932) hírlapíró, a *Világ* munkatársa volt. Egyetlen, említett verseskötetének ismertetése Babitstól: *Nyugat*, 1924. október 1-i számában a 422—424. lapokon. »Kassák és Ady ad találkát lapjain« — mondja itt Babits, de elismeri, hogy »ennek az új és valószínűen fiatal magyar költőnek mély és érett hangja van.« (423. l.) József Attila nagy lelkesedéssel nyilatkozott barátja kötetéről. (Vö. *Galamb Ödön*: i. m. 56. l. Vö. még *G[ulyás] P[ál]*: *Elhunytak, Irodalomtörténet*, 1932: 61. l.)

¹⁰² Petőfi-múzeum.

¹⁰³ A szegedi egyetem magyar irodalomtörténeti intézetének gyűjteményében.

¹⁰⁴ *József Jolán*: i. m. 191—193. l. Teljesebb szövege: Petőfi-múzeum.

két év múlva, 1926-ban emelkedett ismét 1200-ra. »Az apadás a magas tandíjak mellett ért-
hető« — ismerte el 1925 október 11-i rektori beszámolójában az elmúlt évről a lelépő Csengery
János.¹⁰⁵ A létszámcsökkenés az orvostanhallgatók létszámában mutatkozott meg (473-ról
kérek százzal, 373-ra esett számuk), míg az egyetemi hallgatószám másikkal egyetemesen
arcuátát legjobban meghatározó jogászok száma ekkor is nőtt (440-ről 482-re). *Föltű-
nően csekély volt a bölcsészethallgatók száma: 1923-ban 30 rendes és 10 rendkívüli, 1924-ben 48
rendes és 2 rendkívüli hallgató iratkozott be.*

Kik voltak József Attila bölcsészársai? Évfolyamtársaiként Balogh Ilona, Barthos
Andor, Borda László, Fischer Ödönné Kurzveil Anna, Fock Magda, Helmezi István, Lakatos
Géza, Lengyel Rezső, Letovics Dezső, Metzner (Mezősi) Károly, Reisinger Zsuzsanna, Schrickel
Ilona, Szász Mária, Széll János, Szokolay Margit, Téglás Jenő Béla, Veidinger György, Virágh
Rózsi, Wagner Richard és Zeman Zoltán nevét olvassuk az anyakönyvi lapok kötetében,¹⁰⁶
majd a másik félévben a Horger-eset egyik tanújának, H. Kovács Mihálynak nevét, aki a pesti
egyetemen végzett első félév után, 1925 februárjában iratkozott be. A magasabb évfolyamú
kari kollégák között ismertebbek: Bálint Alajos (negyedéves), Fehér Ede (másodéves), Fekete
Antónia (másodéves), Haász Imre (negyedéves), Illyés Endre (harmadéves), Juhász Béla
(harmadéves), Juhász László (másodéves), Schneider (Szörényi) Erzsébet (másodéves), Szat-
mári Rozália (harmadéves), Szőke Mihály (másodéves). Közülük nem sokan dícselkedtek
a kopottruhás, nagyhajú, de szegénységét állandóan derűs, mosolygós arccal leplező József
Attila barátságával: évfolyamtársa, a makói gimnáziumban is osztálytársa: *H. Kovács
Mihály*, a nála idősebb, de szintén francia-szakos *Fehér Ede* és a két évfolyammal is előtte
járó, de érdekes egyéniségű, a munkásmozgalomban tevékenykedő édesapja társadalomkritikus
szellemét természettől fogva gúnyoros alkattal párosító *Szalmári Rozália*.

A bölcsészifjúság — már csekély létszámánál fogva is — jelentéktelen szerepet játszott
az egyetemi ifjúság politikai és bajtársi mozgalmaiban. A fajvédő Turul »Botond« bajtársi
egyesületének alig néhányan voltak tagjai; a helyi szempontok alapján szerveződött DEFHE
(Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete) és SZEFE (Székely Egyetemi és Főis-
kolai Hallgatók Egyesülete) az irredentizmust táplálta; a legtöbben azonban a vallási jellegű
Szent Imre bajtársi egyesület tagjai voltak; a reformátusok a Bethlen Gábor Körben tevé-
kenykedtek. Természetes, hogy József Attilának egyik bajtársi egyesülethez sem volt
köze.

A tanári kar élén ebben az évben a bencés *Erdélyi László* történészprofesszor állott mint
bölcsészeti dékán. A többiek neve kiténik József Attila egyetemi óráinak felsorolásából,
hiszen akiket nem hallgatott (Szádeczky-Kardoss Lajos történész, Huszti József klasszikus-
filológus, Buday Árpád régész, Imre Sándor, a neveléstan tanára stb.) nem is közvetítettek
életére, költészetére jelentősnek tekinthető hatásokat. Az első félévben Bartók György »Az ité-
letről szóló tan« (heti 3 óra) és »Az erkölcsfilozófia története« (2 óra) című előadásait és
»Philosophiai gyakorlatok« című szemináriumát (2) vette föl indexébe. Horger Antal »Az egy,
szerű mondat és részei« (3), Mészöly Gedeon »Bevezetés a finnugor nyelvtudományba« (1)-
»A finnugor nyelvű népek ismertetése« (1), »Finn nyelv« (2), »Finnugor nyelvhasználat« (2),
Dézsi Lajos »A magyar irodalom története I.« (5) és »Irodalomtörténeti gyakorlatok« (2) című
óráit hallgatta. Schneider Ferenc lektor »Német nyelv« (2) »A megbízandó angol nyelvi lektor«,
azaz Szakáll Zsigmond »Angol nyelv« (2) Málly Ferenc »Olasz nyelv« (2) című előadásait ugyan-
csak hallgatta, a nyelvek iránti nagyfokú érdeklődésének megfelelően. A magyar mellett
másodiknak választott szaktárgyából, a franciából, a tanszéket helyettesítő középiskolai
tanár, Tóth Béla »A XVIII. század francia felvilágosodásának irodalma« (2), »A francia nyelv

¹⁰⁵ Beszámoló a szegedi m. kir. Ferenc József-tudományegyetem 1922-23-1926-27:
évi működéséről. Kiadja: az egyetem rectori hivatala. Szeged, 1929. 207. l. — Az előbbi és
ezután következő statisztikai adatok l. ugyanitt, 396—397, 402. l.

¹⁰⁶ Vö. 103. jegyzettel.

története. I. Hangtan« (2) és »Francia nyelv« (1) című kollégiumait vette föl. Fölvette még — bár később kihúzta, s az óraszámába nem számították be — Kogutowitz Károly »Földrajzi gyakorlatok a bölcsészeti karhoz tartozó hallgatók részére« című előadását (4) is, nem tudni, mi céllal. Annál érthetőbb, hogy kíváncsi volt a »Sajtóbüntetőjog« című kollégiumra (3), melyet Zeheiy Lajos adott elő. Nem érdektelen, hogy József Attila fölvette Herrmann Antal két néprajzi előadását is: »Cigányok költészete, nyelve, zenéje« (2) és »Kincs a néphitben« (1).

A második félévben Bartók György (Lélektan — 4), Dézsi Lajos (A magyar irodalom a XVI. században — 5; Magyar irodalomtörténeti gyakorlatok, Jókai munkássága — 2), Horger Antal (A magyar szóképzés — 4; A magyar nyelvemlékek ismertetése — 1), Mészöly Gedeon (Finnugor nyelvhasználat — 3; Finn nyelv — 2), Tóth Béla (A XIX. század francia lírája — 2; A kifejezés formái a franciában — 2; Francia nyelvtörténet — 2; Francia nyelv — 1; Francia szemináriumi gyakorlatok — 1), Málly Ferenc (Olasz nyelv — 2), Schneider Ferenc (Német nyelv — 2), Szakáll Zsigmond (Angol nyelv — 2) óráin kívül fölvette még Vinczi Károly »Oláh nyelv« (2), Schmidt Henrik »Bevezetés az indogermán összehasonlító nyelvtudományba« (2), Kogutowitz Károly »Magyarország földrajza« (1), sőt Ortway Rudólf »Az anyag korpuszkuális elmélete« (3) és Kiss Árpád »Az atómkok és molekulák szerkezetéről« (2) című előadásait is! Érdeklő Hornyánszky Gyulának »A hellenizmus története« című órája (5), néprajzból pedig Herrmann Antal »Bevezetés az etnográfia« (2) és »A cigányok néprajza« (1) című előadásait hallgatja. Így aztán az első félévi 40 óra a második félévben 52-re nő.

Nem érdektelen kollokviumainak és szorgalmi jegyeinek áttekintése sem. Jellemző például — s természetesen érthető is — hogy Horger Antal egyetlen kollégiumából sem szerzett semmiféle érdemjegyet. Annál eredményesebben dolgozott Mészöly Gedeonnál: az első félévben fölvett valamennyi órájából kollokvált, mégpedig *kitűnően*. Dézsi azt írta indexébe: *igen szorgalmas*: Tóth Béla: *dicséretes*. Dézsi szemináriumi szorgalmi jegye: *kitűnően dolgozott*. Ezt írta be Schneider Ferenc is. Bartóknál egyszerűen »kollokvált«, Szakáll Zsigmondnál »nagyon szorgalmas« volt s egyben jelesen kollokvált, hasonlóan Málly Ferencnél is. Még néprajzból és sajtó-büntetőjogból is szerzett érdemjegyet: Zeheiy Lajos szerint »nyedetlen szorgalmú, jól kollokvált«, Herrmann bejegyzése szerint pedig »kitűnő szorgalommal és eredménnyel« szerepelt. A második félévben is inkább az öt érdeklő nyelvi órákból szerzett jegyeket: Tóth Béla főkollégiumából jelesen kollokvált, Dézsi »igen szorgalmas« Schneider »nagyon szorgalmas«, Szakáll »nagyon szorgalmas, kitűnő eredménnyel«, Hermann »jeles szorgalommal és eredménnyel« bejegyzést tett. Mállynál ismét jelesen kollokvált.

Az előadások a Dugonics-téri központi egyetemi épület első emeletén elhelyezett kis tantermekben zajlottak le. Ide kezdett járni október első napjaitól, tanévkezdéstől a költő,

Életmódjáról keveset tudunk: annyit, amennyit nővérenek írott leveleiben elárult, s amiről a kortársi megemlékezések szólnak. Az első időkben, leveleiből kitetszően, sokat éhez, kenyéren és vízen él.

Juhász Gyulát bizonyára gyakran fölkeresi. Október 4-én — ma már nem tudjuk, mivel kapcsolatban — ezt a tréfás versikét írta neki, mégpedig »este fél 9-kor«, talán a *Szeged* szerkesztőségében: ¹⁰⁷

Mint örök keservet
Írta ezt a verset
Az ördögmotolla
Juhász Gyula tolla
Ki vala nagy búban
Szíves háborúban.

¹⁰⁷ Vö. Fövény Lászlóné, *ITK*. 1953: 355. 1.

Október 10-én hosszú levélben számol be nővérének első egyetemi élményeiről.¹⁰⁸ Megírja, hogy fölverték, s dolgozik. Érdekes, hogy szükségesnek látja felsorolni barátai nevét : Juhász Gyula, Espersit és Réti Ödön szintén dolgoznak. »Azt hiszem — írja — Te sem várod, hogy »Kassák-stílusban« regélem el, amit kívánsz.« »Újabb írásaimra pedig nagyon feltékeny vagyok, úgyhogy nem is küldöm el neked. Nem szeretném, ha te félreétnél. Pedig ez könnyen megeshetnék, hiszen te nagyobbbrészt polgári mentalitású asszony vagy, ez az egyetlen igen igen erős hibád. Különben pedig nem hiszem, hogy tévelygek, de nincs kizárva. Mindenesetre fiatal és nagy energiátömegre vall, hogy ennyire lankadatlan megfeszítéssel (ami nemis megfeszítés : fiatal : borzasztóan rugalmas vagyok!) keresem és keresem igazi magam. Látod, hogy mennyire objektíven ítélem meg helyzetemet — éppen ezért furcsa, hogy mikép lehetek annyira fanatikus, a bolondságig, amennyire vagyok.«

Jolán kétkedésére, hogy bizonyosan nem tanul, ismerteti tanulmányainak rendjét. »Tévedsz, mert nagyon sokat tanulok. Magam sem hittem volna, hogy ennyire képes vagyok: A magyar-francia szakot választottam, a két legnehezebb tárgyat, t.i. én nem tudok franciául. Van egy csomó nőhallgató, akik mind tudnak, férfi pedig egyetlen vagyok. Egy héten öt francia óra van, kettő magyarul (A XVIII. század fölvilágosodásának tört.), három pedig franciául [kettő : A fr. nyelv tört. (hogyan fejlődött ki a latinból) és egy : fr. stílusgyakorlatok]. Képzelheted, mennyit kell tanulnom, ha tandíjmentesség miatt colloquálni és egyáltalában ha tudni akarok. Márpedig akarok.«

»A tandíj beiratkozással 1,354.000 K és még tartozom két részletben lefizetendő 760.000 K-val. A lakás elég jó, nagyon kedves, drága nénitől vettem ki, mosással és egyebekkel együtt havi 400.000 K. Tanítani nem igen tudok, mert d. u. 2—3-tól egészen 6—7-ig el vagyok foglalva az előadásokkal, melyek négy nap reggel nyolckor, két nap kilenckor kezdődnek. Szokatlanul korán kelek mindennap, 7 1/2 7 órakor.«

Beszámol arról is, hogy vett egy csomó francia könyvet. Levele a tanulásba magát belevető lelkes fiatal diák munkakedvéről tanúskodik. Milyen boldogan írja : »Az egyetlen elsőéves vagyok, akit Bartók professzor felvett filozófiai szemináriumába!« S valóban nem csekélység, hogy alig kezdődhetek meg az előadások, már leírhatja : »Nagyon szeret a magyar tanár. Erre később is büszke volt. Curriculum vitae-jében is írja : »Nagyon büszkévé tett, hogy Dézsi Lajos professzorom önálló kutatásra érdemesnek nyilvánított.«¹⁰⁹

De a lelkes munkakedv mellett a levél elárulja kilátástalan helyzetét is. A rektor három szüreti napot jelölt ki a következő hét három első napjára. Tartózkodón, de mégis reménykedve kérdi nővérét, nem akarnák-e, hogy a vasárnapkal együtt adódó négynapos szünetre fölmenjen hozzájuk Pestre? Ha nem akarják, írja, akkor küldjenek pénzt, mennél többet, mert nincs egy krajcárja sem. »Tegnap dél óta ma este ettem csak valamit.« S hogy ne látsszék panaszkodónak, hozzáteszi : »De pompásan érzem magam.«¹¹⁰

József Jolán szerint valóban fölutazott Pestre.¹¹¹ Visszatérte után nekilát új verseskötete anyagának összegyűjtéséhez. Október 27-én kelt levelében¹¹² elszámol a kapott pénzzel, majd a következőket írja : »Hogy eddig nem írtam, ennek oka — nyilvánvaló, hogy — zilált anyagi viszonyaimban gyökeredzik.« »Majd egy hete már kenyéren és vízen élek, ami nem panasz, mert virulok ésatöbbi.« »Még van 1 1/2 kiló kenyérem és ez a bázis.« Ismét pénzt kér.

»Tárgyalok a Géliussal, hogy a *A villámok szeretője* kötet kijöjjön karácsonyra.« »A villámok szeretője« — ez volt a későbbi »Nem én kiáltok« első tervezett címe. A tárgyalás annyiból állott, hogy Attila október 29-én levelet írt a Gélius kiadónak, melyben följajánlotta

¹⁰⁸ Vö. 104. jegyzettel.

¹⁰⁹ József Attila válogatott művei. Sajtó alá rendezte Szabolcsi Miklós, Bp. 1952. 424. l.

¹¹⁰ Petőfi-múzeum. *József Jolán* (193. l.) pontatlanul, hiányosan közli.

¹¹¹ *József Jolán* : i.m. 193. l.

¹¹² Petőfi-múzeum.

verseit kiadásra. Ez a levél nem maradt fenn, de megvan a Génius november 8-i válasza,¹¹³ mely igen tanulságos: »A mai viszonyok között versek kiadására nem vállalkozhatunk, mert a legismertebb poéták verseinek kiadása is rossz üzletnek bizonyult«.

De ott volt Koroknay József, s ami egy nagy tőkés kiadvállalatnak rossz üzlet volt, vállalta ez a lelkes fiatal nyomdász. Október 30-án Galamb Ödönnek ír Makóra,¹¹⁴ bejelenti, hogy a halottak napja körül szokásos többnapos szünetet Makón, nála szeretné eltölteni. Nem állja meg ismét, hogy büszkén él ne dicsekedjék: »Nagyszerűen sikerült a magyar irodalom-történet-szemináriumi dolgozatom: a Pannóniai Énekről. Dézsi azt mondta, hogy »még sok kiváló dolgot, munkát várunk József Attila úrtól.« És ez — hallahi-hé-ha-hó — ma délelőtt történt.« »Van egy pár szép új versem, azokat is viszem. És most jön a legfontosabb: A vil-lámok szeretője c. kötet lezárattott. . . Hát tulajdonképpen ennek az összeállításában kell segédkeznie Ödön Bátyámnak. Másnak most nem írok, ezt az 1800 K-t is úgy kérem majd kölcsön. . .« Valóban, az ünnepeket Makón tölti, Galamb Ödönnel válogatják a kiadásra kerülő verseket, s megszületik a kötet végleges címe: *Nem én kiáltok*.¹¹⁵

Meglepő, hogy az egyetemi élet tanuláson kívüli vonatkozásai nem kapnak helyet leveleiben, pedig ezekben a hetekben igen zajos politikai mozgódások vannak Szegeden. A soproni fajvédő diákok valószínűleg jobboldali akciója miatt általános zavargások keletkeztek a vidéki egyetemeken. A soproniak elleni megtorlás hírére például a szegedi egyetem »bajtársi szövetsége« szolidaritását nyilvánította a soproni diákokkal, s október 16-án, mint a másnapi Szeged közölte, nem vettek részt az órákon, sőt igazoltatták azokat, akik az egyetemi épületbe léptek. Csenger y János rektor az ébredők akcióját nem vette figyelembe, s abszenciát helyezett kilátásba a távollévőknek. Október 21-én azt olvassuk a Szegedben, hogy az orvoskaron még a numerus clausus alapján fölvetett hallgatókat sem tűrik meg, nem hagyják őket tanulni, órákra járni. Hasonló mozgalmakról ad még hírt a lap november 16-i, és 30-i száma is. Mindez nem tükröződik József Attila leveleiben: valószínűleg nem is törődött velük. Magános volt az egyetemen, egy-két kollegájával tartott csak közvetlenebb kapcsolatot, de azt is csak az épületben: mihelyt kiértek a Dugonics térre, búcsúzott tőlük, s ment a maga útján. Talán nyomorúságát is iszéglyellte. Mert az változatlanul tartott tovább. *Fehér Ede*, egyike azoknak az egyetemi társainak, akikkel baráti kapcsolatot is tartott, a Horgerral való későbbi eset »koronatanúja« említi visszaemlékezésében, hogy még ekkor ősszel följajlottak neki a Szent Imre kollégiumban egy ingyenes helyet.¹¹⁶ Az a költő, aki már 1923 decemberében »világnézeti meggyőződése« miatt nem vállalt banktisztviselőiséget, érthetően utasítja vissza ezt az ajánlatot is. Inkább nyomorog. November 23-án így ír nővérének: ¹¹⁷ »Édes Luciekém, midolog az, mi szörnyű dolog, hogy ennyire magamra hagyatok. Beteg is voltam, feküdtem egy hétig, közben fölkeltem és összeestem az utcán. . . ép a korzó sarkán. Úgy hoztak kocsin haza.« Beteggyából is a kiadandó könyve miatti gond keltette föl. Írja a levélben, hogy két hete már nem tud tanulni, előfizetőket gyűjt. Kinyomták már az előfizetésgyűjtő íveket, nővérének is küldött 50 darabot, s most reklamálja a válaszokat. Pénzt kér újból. »Új betűket rendeltünk, kifizettük, egy ív ki van szedve, de nem lehet nyomni, mert nincs papír: pénz.«

»Kérlek Luciekém, küldj a magadéból, ha tudsz (és ha van) kölcsön 2 millió koronát karácsonyig. Esetleg a decemberi millióval, de lehet azt külön is. És mindenek előtt az előfizetéseket és előjegyzéseket. Az íveket tartsd még vissza. . . A bőrkötésből, téged beleszámítva, már itt eddig 10 elfogyott. Ez hoz legtöbbet a konyhára, ezért ebből I—XXX lesz, vagyis 5 példánnyal több, mint hirdetve volt. A vászonkötéses nem nagyon fogy, pedig csak a kötésben

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ *Galamb Ödön*: i. m. 56—57. l. (E levél dátumát a kritikai kiadás 2. köt. 458. l. sajtóhibával idézi!)

¹¹⁵ *Galamb*: i. m. 59—60. l.

¹¹⁶ *Fehér Ede*: i. m. (Vö. 11. jegyzettel.)

¹¹⁷ Petőfi-múzeum.

lesz külömbség. Ebből csak 70 drb. készül. A papírkötéses példányok is a legnehezebb bordázott merített papíron nyomódnak. . . Egyik professzorom¹¹⁸ el van ragadtatva a könyvtől, egy másik is,¹¹⁹ de az fékezi magát, mivel ő ír majd kritikát a Napkeletbe. Úgymond : »Inkább egy komoly, meglehetősen súlyú (ugye szerény!) számbavétel kell magának majd, mint baráti lelkesedés.« De lekésünk a karácsonyi könyvpiaccal, ha nem nyomjuk ki 10—14 napon belül. Pedig még majd kötni is kell és a rendelés után is pár napra jön csak majd a papír. A kiszedett hasábkok meg csak hevernek. Hát nem borzasztó? . . . «Az Egyetemen minden a régi, de a könyv miatti gondjaimtól, meg betegségem miatt is, majdnem két hétig nem tanultam. . . De mindenből akarok colloquálni. Nyugalomra van szükségem. Verset is régebben írtam. . . «

»Előfizetőket, ó, jaj, előfizetőket!«

Másnap Espersitnek is ír egy levelezőlapot, tőle is pénzt kér : ¹²⁰

»Kedves János Bácsi, a papírt megrendeltük. Nem 8, hanem csak 1 és 1/4 millió. Ha van valami pénz, akkor azt János Bácsi azonnal küldje el, mert szükség van rá, várjuk a papírt. Esetleg Galambnak átadni.

Sok öleléssel

Attila«

A *Szeged* 1924. november 23-i száma beharangozó hírt közöl a készülő verseskötetről : »December hó első felében jelenik meg a fiatal írógárda egyik legtehetségesebb tagjának, József Attilának első verseskötete. A fiatal poéta, akinek alkotásai a főváros sajtójában is föltűnést keltettek, műveinek legjavát gyűjtötte össze ebben a kötetben, erőteljes és nagy reményekre jogosító alkotás valamennyi, mélyen átélt érzések és a fiatalság elsodró és magávalragadó tüze árad ki belőlük. A kötetet, amely bizonyára méltó föltűnést fog kelteni, a szegedi Koroknay nyomda adja ki, gondos és választékos ízlésű formában.« A lap ugyane számában közölt »Férfiszóval« című versre utalva teszi még hozzá a közlemény : »Mutatóba a könyv egyik finom hangulatú és tökéletes verstechnikájú darabját mai számában közli a *Szeged*.«

19

A *Nem én kiáltok* megjelenési körülményei kissé zavarosak. József Jolán könyvének két egymást követő lapján ellentétes adatokat ad : egyik helyen azt mondja, hogy 1924 karácsonyán jelent meg,¹²¹ két lappal tovább meg azt, hogy tavasszal, tehát 1925 tavaszán.¹²² A kritikai kiadás szerint a kötet 1925 januárjában hagyta el a sajtót.¹²³ Kétségtelen, hogy a kötet legtöbb ma ismert példányának dedikációja 1925 februárjából való, ami arra enged következtetni, hogy a munka csak január utolsó napjaiban készülhetett el. Van azonban két ennek ellentmondó adat. Egyik, hogy tudunk két olyan példányról, amelynek dedikációja ugyanazt a keltezést mutatja, mint a kötet utószava. A *Szeged* két munkatársának, Pásztor Józsefnek és Magyar Lászlónak adott kötetek ilyenek. A *Magyar Lászlónak* adott példány aján-

¹¹⁸ Dézsi Lajos, vö. 109. jegyzettel.

¹¹⁹ Tóth Béla. Középiskolai tanár, aki az 1924/25. tanév I. és II. félévében heti 7 órában helyettesítette az egyetem üresen álló francia tanszékét. (Beszámoló a szegedi m. kir. Ferencz József tudományegyetem 1922/23—1926/27. évi működéséről. Szeged, 1929. 365. l.) Az év végén, 1925. június 30-án kapta meg a tanszékét Zolnai Béla. (Uo. 350. l.). Tóth Béla ismertetése a *Nem én kiáltok*-ról : *Napkelet*, 1925. 7. sz. 172. l.

¹²⁰ Péter László : A makói múzeum József Attila-kéziratai, 5. l.

¹²¹ József Jolán : i. m. 196. l.

¹²² Uo. 198. l.

¹²³ József Attila összes művei, 2. köt. 458. l.

lása így szól: »Magyar Lacinak, aki kidobott, hogy érettségít tegyek, aki különben már jónéhány hívem között majdnem egyedül lelkesedik objektíve! Szeged, Karácsony szombatja. 1924. József Attila.«¹²⁴ A *Pásztor*nak adott példányon ez áll: »Szeretettel Pásztor József Bátyámnak, aki megvédte az ismeretlen makói költőt. Szeged, 1924 karácsony szombatja. József Attila.«¹²⁵

A másik adat a karácsonyi megjelenésre, a *Színház és Társaság* tudósítása. Az, hogy a lap november 17-i száma a »Kövek« című verset a »december elején megjelenő« kötetből közli, a december 8-i szám a »Miért mondottál rosszat nékem« című versét mutatóként adja a »december közepén megjelenő« kötetből — érthető, hiszen ekkor még előtte vannak, s hisznek is megjelenésében.

De a december 29-i szám már úgy közli az »Igaz, őszinte búcsú«-t, hogy »a most megjelent« kötetből veszi! Azt hisszük tehát, hogy a kötet néhány példánya valóban már elkészült karácsonyra, amit igazolhat az is, hogy az első ismertetés, a *Kái* betűjegyű Kormányos Istváné, már a *Színház és Társaság* 1925. január 12-i számában megjelent.

Karácsony »szombatján«, azaz december 24-én kelt a kötet utószava: »Alleluja, végre elindul ez a könyv. Végre megszabadulok tőle. Végre nem bennem lesz, hanem messze, messze tőlem, kinn a világban.« S a sokat idézett szavak: »Én nem azért jöttem, hogy bögjek, hogy buzdítsak, hanem hogy tegyek. Egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek fölött. Kell, hogy reárajkam húsomat és beléágyazzam csontjaimat. Hogy ez nem »művészet«? Hát akkor fütyülök a »művészetre«, én többet akarok, én azt akarom, ami kell.«

»Érik a fény, a Metaars.« Kimutattam, mint lett ebből a költői képből, továbbá a *Nem én kiáltok* néhány kötet-dedikációjából utóbb az »Érik a fény« című szabadvers.¹²⁶ A január folyamán végleg elkészült, részben piros bőrkötésbe kötött példányokat a költő február első napjaiban adta át legjobb barátainak, pártfogóinak. Február 3-án kelt a *Galamb Ödön* példányába írott ajánlás: »Galamb Ödön bátyámnak, akivel ívlámpák vagyunk egymás szívei fölött: Ugy-e, hogy nagyon szeretjük egymást! Makón, 1925. febr. 3. József Attila.« Azután a címlap túloldalán még folytatta: »Immár azt mondom: Én nem kiáltok. Tengerbe vetem trombitáimat, szétpazarolom köztetek harangjaimat. Melegek azok és a víz lecsendesedik és szemeitek lesznek, hogy lássák hallatlan hangjait és füleitek lesznek, hogy halljátok a fény növekedését. Megszabadult kenyerek telednek küszöbeinkre s az elaludt aknák pacsírtákként emelkednek szívünkbe és szelíden fölrobannak csókjainkban. A mi kezünk szorításában lakik az elektromosság fia, aki hajnalonta gyöngé virágokat okoz. Makón, 1925. febr. 3. József Attila.«¹²⁷

Február 4-én kelt másik makói pártfogójának, *Kiss Károly* ügyvédnek írott dedikációja: »Kiss Károlynak, hogy ő is eljőjön barátaimmal, akik meleg tenyerekkel megsimogatják a szomorúságot. Makó, 1925. febr. 4. József Attila.«¹²⁸ Ugyanaznap írja *Kesztner Zoltán* példányába: »Kesztner Zoltán bátyám fogadja szeretettel és szeretve. Talán széna van itt kazalra hányva: Akad-e szélvihar, amely mindenüvé elvigye szagát? — Ültessük arcunkba a villanytelepeket, érett-égboltok csüggenek szívünkről: Menjünk együtt az utakon, mindenki lássa, hogy mennyire barátok vagyunk. — Megrázhatom fáimat, már közelednek a testvéreim. De Zoltán bátyámnak mit adhatok még? Makó, 1925. febr. 4.«¹²⁹

¹²⁴ Magyar László: A limbus meséje. *Délmagyarország*, 1954. december 2.

¹²⁵ *Pásztor József* visszaemlékezése. Kéziratban. Sajtó alatt a *József Attila Emlékkönyvben*.

¹²⁶ Péter László: Adatok József Attila életéhez, költészetéhez, 6—7. l.

¹²⁷ *Galamb*: i. m. 63. l.

¹²⁹ *Tálás Géza* gyűjtéséből. A szegedi Egyetemi Könyvtárnak fényképmásolata van róla, eredetije a tulajdonosáé maradt.

¹²⁸ *Galamb*: i. m. 131. l.

Másnap *Saitos Gyula* példányát dedikálja : »Saitos Gyula bátyámnak, legelső első szerkesztőmnnek, hogy még jobban szeressük egymást, hogy a mellünkre dőbött tankeket leemeljük egymásról pillantásaink : Tegyük, hogy álmodhassunk, ha a füvek szívükben üdvözlik testvéreinket. Makón, 1925. febr. 5. József Attila.«¹³⁰ Ugyanekkor iskolatársának és barátjának, *Kemény Sándornak* : »Kemény Sándor kedves komámnak, aki mindig csak szid, de mégis szeret : Béküljön meg a világgal, az én világommal : karcsú gyémánthidak szökkennek homlokainkból mindenfele, hozzám, hozzád : és szemünkben rejtőzik a torony, melyről beláthatjuk ismeretlen hazánk vidékeit. Makón, 1925. febr. 5. József Attila.«¹³¹

Szegedi ismerőseinek is ezekben a napokban adja át dedikált verseskötetét. Sz. *Szigethy Vilmosnak* : »Sz. Szigethy Vilmos bátyámnak, legelső barátaim közül valónak szeretettel. Szeged, 1925. febr. József Attila.«¹³² *Fehér Ede* példányába ezt írta : »Fehér Ede kollégámnak, barátomnak, hogy megismerje elmúlt arcomat is, hogy jobban szeresse az eljövendőt az idő várakozásában. Szeged, 1925. febr. 26. József Attila.«¹³³ *Schneider Ferencnek*, az egyetem német lektorának ezeket írta : »Kedves ősz professzoromnak, Schneider Ferencnek, hogy végkép megszeresse a háboru utáni tizenkilencévesek lázadó, bolond zsoldárait. Szeged, 1925. febr. 27. József Attila.«¹³⁴

A Galamb Ödönnek és Kemény Sándornak írott ajánlás motívumai beépültek egy szabadvers nagyobb kereteibe. Az »Érik a fény« című versben ilyen sorokat olvassunk :

Ívlámpák vagyunk egymás szívei fölött...

A Napra akasztjuk sugarainkat, megszabadult
kenyerek telepednek kűszöbeinkre,
gyémánthidak szökkennek mindenfelé s az elaludt
aknák pacsirtákként emelkednek szívünkbe és
szelíden felobbannak csókjainkban.

Szemünkben rejtőzik a torony, melyről beláthatjuk
ismeretlen hazánk vidékeit.
Készen vagyunk már égboltjainkkal s készen vagyunk
a fényességre,
aki hajnalonta gyöngye virágokat okoz.

A *Nem én kiáltok* bírálatai közül ebben az összefüggésben a szegedi barátok részéről elhangzott észrevételek fontosak. *Kormányos István* már említett ismertetése a *Színház és Társaság* január 12-i számában többek között rámutat : »Bár a költő világnézete meglehetősen tétova e költeményekben s mondanivalóinak gyakori egyenetlen volta igen sokszor megérinti a figyelmes kritikust, elvitathatatlan érdeme e verseknek az a virtuóz formabátorság, mellyel már a múltban is jeleskedett ; József Attila majd minden költői érdeme ebben rej-

¹³⁰ Péter László : A makói múzeum József Attila-kéziratai, 7. 1.

¹³¹ Péter László : József Attila életműve. *Tiszatáj*, 1953 : 62. 1. 10. jegyzet.

¹³² Eredetije Sz. Szigethy Vilmos birtokában, fényképmásolata a szegedi Egyetemi Könyvtárban.

¹³³ Vö. *Fehér Edének* a 11. jegyzetben idézett visszaemlékezésével.

¹³⁴ Eredetije Schneider Ferenc leányáé, *Szörényi Erzsébet* tanárnőé, fényképmásolata a szegedi Egyetemi Könyvtárban. Schneider Ferenc a 105. jegyzetben idézett egyetemi beszámoló szerint (349. l.) 1924. február 12 óta volt német lektor az egyetemen. Egyébként állami elemi iskolai igazgató, iskolán kívüli népművelési titkár. (Vö. még A m. kir. Ferencz József tudományegyetem almanachja az 1924—25. tanévről. Szeged, 1925. 32. l.)

lik.« »A mai fiatal költőgenerációban — mondja tovább — első helyet vív ki ez a könyv, mert egészséges kivetítése a mában élő, világon nem sokat évődő embereknek.« S végül így fejezi be : »Az utószó naiv megtagadása eddigi költészetének, pedig e hányaveti felfogás helyett versekben kellett volna dokumentálnia az új iránt táplált nosztalgiját. A komoly kritika a legőszintébb figyelemmel várhatja a költő teljes kibontakozását, harmonikus letisztulását s mindenekelőtt bensőségesebb, kategorikusabb imperatívuszait, mikkel mélyebbé s mindenemberivé teheti egyéniségét.«

Jóval későbbi, sokkal rövidebb, de talán még érdekesebb ennél *Pór Tibor* bírálata a *Szeged* március 1-i számában, amelyben Kormányossal ellentétben, a formával való elégedetlensége tükröződik : »József Attila második verseskönyve, amely nemrégiben jelent meg a szegedi könyvpiacra, körülbelül két esztendő termékeit hozza nyilvánosság elé. A költő első kötete óta, amely szintén Szegeden jelent meg, hosszú utat tett meg a modern magyar líra előbbrevitelében, egy még ismeretlen, egészséges kibontakozás felé. A *Nem én kiáltok* inkább formai mint tartalmi változatosságot ad és egy világszemléleti átalakulást a szubjektív szerelmi lírától a szociális ember lírájáig, a konstruktivizmusig. József Attila sokat ígérő tehetőségének gazdag, sokszor egészen egyéni eszközeivel harcol és vajúdik a valahováfejlődés útján, de az a pont, ahol a kötet befejeződik, még nem jelent megállást. A *Nem én kiáltok* formailag és világszemléletileg Kassák Lajosig jutott el, de nem jutott el — József Attiláig. József Attila még nem találta meg önmagát, még sok-sok keresni valója van, sok-sok letvetni valója, amíg elérkezik a letisztult formákhoz, az egyszerűség lírájához. József Attila szocialista költészetet csinál — polgári formában, polgári atmoszférában s ez nyilvánvalóan ellenkezik irányának, életfelfogásának tendenciájával és céljával. Ezek a szempontok nem érintik, főként nem csökkentik a *Nem én kiáltok* irodalmi értékét. József Attila a fiatal magyar költőgárda egyik legreményteljesebb tagja, akit el kell olvasni és meg kell ismerni mindenkinek, aki a mai magyar líra fejlődésképeségére kíváncsi.«

• 18

Hogy mit csinált a téli szünet idején, nem tudjuk ; levele nincs ebből az időből. Lehet, hogy Szegeden maradt bábáskodni lassan születő kötete mellett, lehet, hogy Makón húzódott meg Espersitnél, Kesztternél, Galamb Ödönnél, de az is lehet, hogy Pesten töltötte a januárt. Február elején, mint a kötetek dedikációiból láttuk, Makón volt pár napig, majd a második félévre visszatért Szegedre.

A *Nem én kiáltok* nemcsak erkölcsi sikert hoz, de talán némi javulás áll be ettől kezdve anyagi állapotában is. Valószínűleg ebből az időből való az a keltezetlen levéltöredéke, amelyben testvéreit megnyugtatja : »Fiam : ne aggódjatok, mert most a Virágh cukrászdában mindennap kapok fölséges uzsonnát és a Szeged kiadójától, Pásztortól hetenkint kétszer-háromszor vacsorát.«¹³⁵ Állítólag a szalámigyáros Pick Jenő látja ebéden hetenkint háromszor ; a többi napokon részint többi barátjánál, pártfogójánál : Eidus Bentianánál, Kormányoséknál, részint különféle kis kifőzdékben ebédel. De gyakran, ha pénze fogytán, éheznek : sokszor egész napi tápláléka a Virágh-cukrászdában kapott uzsonna, ami bármi »fölséges« lehetett, de semmiképp sem elég. »Napokat ettem, verseim honoráriumából fizettem lakásomat« — írja ő maga Curriculum vitae-jében.¹³⁶

Valószínűleg ezekben a napokban kaphatta a költő Juhász Gyula és Terescsényi György közös levelét, amelyben egyebek közt szintén egy vasárnapi ebédre való meghívást is tolmácsolt Juhász Gyula. A Petőfi-múzeumban őrzött levél így szól :

¹³⁵ Petőfi-múzeum.

¹³⁶ József Attila válogatott művei, 424. 1.

Kedves Attila öcsém, Espersit János beszélni akar veled, Tisza szálló 37. sz. alatt vasárnap délig. D. e. a kávéházban lesz. Vasárnap délben Orbán Irénék várnak ebédre. Elmenj, édes öcsém! Jó egészséget és egyebet!

Ölel Juhász Gyula
bátyád

Kedves Attilám

Kerestünk — hol vagy és hogy vagy?

Olaszországi három hónapos kúrámról jövet szerettelek volna szívenre ölelni. Ha nem találkozánk, minden földi jót kívánok. Vasárnap délután utazom Pestre az üzeneteiddel — bizonyára vannak — szeretném fölvenni

Ölel

az idősebb Terescsényi

Március 8-án Espersit Jánoshoz írott levele az egyetlen biztos dokumentum a költőnek a szegedi munkásmozgalommal való kapcsolatáról. A kortársak, elsősorban Kormányos István és a 19-es forradalomban való részvétele miatt bécsi emigrációba kényszerült, onnét pár hónappal azelőtt visszatért Horesnyi László szobafestő, szállásadójának fia, egyben lakótársa, elmondják, hogy a költő — Juhász Gyula társaságában is, velük is — gyakran eljárt a Maros utcai munkásotthonba. Az Espersithez írott levél¹³⁷ megint pénzügyi nehézségekkel teli (a könyvkötés költségei, lakbérrel való tartozás stb.), s sok elfoglaltságáról szól: »azt sem tudom, hol áll a fejem«. Ezután olvassuk: »A héten előadást tartottam az alsóvárosi párt-szervezetben: A technikai kultúra kezdetei címen s annyira tetszett, hogy meghívtak felsővárosra, ahol most szerdán: Szociális költészet címen tartok előadást.« Az ő idejében még működő külvárosi párt-szervezetekben fejtette tehát ki első mozgalmi munkásságát a külvárosok proletárja.

Hogy a Népszavában, Színház és Társaságban egyre sűrűbben megjelenő versei — köztük a szegényember-versek — költészetének lázadó, forradalmi hangját öblösítik, összes verseiből szembetűnően látszik. S e lázadó költemények egyike, a személyes nyomorúságból és a még kitisztulatlan, nihilista életszemléletből egyaránt táplálkozó »Tiszta szívvel« megjelenése vált fordulóponttá szegedi életében.

A körülmények eléggé ismeretesek már az eddigi életrajzi irodalomból. A Szeged 1925. március 25-i számában, Gyümölcsoltó Boldogasszony pirosbetűs ünnepén, szerdán megjelent a költő verse. A rákövetkező vasárnapon, március 29-én a Szegedi Új Nemzedék két cikkben is nekiront a versnek, költőjének és a Szegednek. A göregáboroskodó »Sugdosó« rovat írója előbb általában a »destruktívokkal« kezdi, majd rátér a vers elleni támadásra. A »destruktívok« szerinte egyebek közt külföldi demokrata kapcsolatokat keresnek... »A legérdekesebbet kereste azonban — kapcsolja össze az igénél fogva mondandóját az újjal — a »Szeged« gyümölcsoltó ünnepi poétája: pattogó rímekben vevőt keresett húsz éves fiatalága számára. Annyira kereste a jámbor, hogy a végén azt mondá, embert öl, ha nem veszik meg. Úgy megbántam, hogy elolvastam ezt a szép verset, mint amik kutya kilencet fijdzík, mert azóta én is embert szeretnék ölni. Nem egy embert, de egy egész szerkesztőséget, ha nem is ölni, de dögönyölni. Az ilyen vers annyira a lelkemre hat, hogy tönkre teszem magamat. Kimegyek a Tisza-partra, leülök egy tönkre, hogy egészségesebb levegőt szíhassak. Ha meg más valaki nem veszi meg ezt a poétát, én megveszem magamnak...«

A másik cikk a »komolyabbik« támadás, egy lappal odébb. »Egy megszívlelendő erkölcsi prédikáció« a címe, s ez is másból indul ki, csak később tér a versre. »Ha valaki az álszentes-

¹³⁷ Adattár, 82. sz. Közlöm Espersit János c. tanulmányomban.

kedő zsidó sajtó egy-egy exponensének önmagával is homlokegyenest ellentétes firkálmányait olvassa, kell, hogy megálljon az ember esze. Így például díszpéldányát produkálta a helybeli zsidólap annak, miként lehet egy és ugyanazon papíron erkölcsöt züllesztetni a saját fotográfia kitergetésével és konstruktívnak látszani hangzatos frázisok segítségével. . . « Ezután elsőnek a *Szeged* március 28-i »Logika« című vezércikkének hajt neki a kurzus tollforgatója, amely arról szól, hogy egy Bandi Benjámint nevé honvéd két napi indokolatlan kimaradását célszerűbbnek látta úgy mentesíteni fölöttesei előtt: megölt és a Dunába dobott egy civilt. A *Szeged* — joggal — az ellenforradalom tipikus esetének, s a kurzus által determinált sajátos »logikának«, jellemző kortűnetnek mondotta, hogy egy katona kisebb bajnak tartja — sőt hírnévre is vágyott, tehát szinte érdemnek ítélte — egy civil — értsd: zsidó — megölését, mint a kétnapi igazolatlan kimaradást. Ez viszont érthetően nem tetszett a *Szegedi Új Nemzedéknek*. Nem imponált neki a *Szeged* következtetése, az, hogy a lap »arra az eredményre jut, hogy az örgoványi hőstettek, britanniás kalandok és pogrom utáni kiáltozások mételezik meg az emberek lelkét, hogy azok megbarátkoznak az emberölés gondolatával. Szóval prédikációt tart a keresztényeknek, miképpen viselkedjenek az erkölcsnevelés szempontjából. Ugyanakkor az erkölcsi pornográfia versfaragási műveletlenségével, egy az ügyészség által sajnos még nem üldözött erkölcsileg súlyosan kifogásolható négystrófás rímbe szedett mázsolmányt tesz közzé a saját hasábjain, amelyben valaki hivalkodik, hogy »se istene, se hazája, hogy »akár embert is ölk s nem bánja, ha fel is akasztják és úgy teszik a földbe. Nemcsak a megbotránkozás, de a kimondott undor fogja el az embert a sajtószabadsággal való ilyen visszaélés láttára s a legjobb akarattal sem lehet ilyesmiről megjegyzéseinket finoman megírni. Erre már korbácsot kell fogni, nem nekünk, de az államtekintélynek és az ügyészség útján a társadalmi tisztességet védeni köteles királyi bíróságnak.«

Másnap, hétfőn, március 30-án reggel zajlott le az emlékezetes Horger-eset, amelyről hítelesen s művészi erővel az egyik tanú, *Fehér Ede* írt, s őt lényegében megerősítve vallott visszaemlékezéseiben a másik tanú is, *H. Kovács Mihály*, József Attilának már Makón is gimnáziumi osztálytársa.¹³⁸ Fölösleges lenne ezt megismételni, inkább próbáljuk megvilágítani Horger Antal sajtáságos szerepét, s az eset Attilára tett hatásának okait. *Horger Antal* nem volt szélsőjobboldali, sem fajvédő, sem ébredő: konzervatív, vallási szempontból inkább közömbös, pozitivistá tudós volt, aki német alaposágával, szorgalmával jelentős műveket alkotott a magyar nyelvtudományban.¹³⁹ Mint utaltunk már rá, a *Szeged* 1925. január 14-i száma tanúsága szerint ő is tartott előadást a szegedi munkásoknak a magyar nyelvről. Családi élete nem volt boldog: későn, 1921-ben nősült, felesége nem akart leköltözni vele Szegedre, ezen gyakran összevesztek, kapcsolatuk elhidegült, ami egyszer odáig fajult, hogy dulakodás alkalmával felesége pisztollyal rálőtt. Kevéssel József Attilával való megismerkedése előtt vált el feleségétől.¹⁴⁰ A magánossá lett ember ingerültségével gyakran fortyant föl, de — mint tanártársa, *Mészöly Gedeon* és tanítványa, majd tanársegédje, *Erdődi József* meséli¹⁴¹ —, hamar le is higgadt. József Attilával való esete után történt például, hogy Erdődi Józsefnél megpillantotta a kabátzsebéből kikandikáló *L'Humanité* egy számát. Azonnal rátámadt, egészen hasonlókkal fenyegette, mint József Attilát. Harmadnapra elfelejtette, s nemsokára tanársegédjévé nevezette ki Erdődöt.

A versre figyelmét nyilván az *Új Nemzedék* vasárnapi száma hívta föl. A hétfő reggeli órán megpillanthatta József Attilát, erről juthatott eszébe újból a dolog, s természetesen anélkül, hogy a bölcsészeti kar bármely más professzorával — például a József Attilát becsülő

¹³⁸ *Fehér Ede* megjelent, I. a 11. jegyzet; *H. Kovács Mihály* kéziratban. Sajtó alatt a *József Attila Emlékkönyvben*.

¹³⁹ Vö. *Techert [Tompai] József*: Horger Antal. (Születésének hetvenedik évfordulójára.) *Magyar Nyelv*, 1942: 145—149. I.

¹⁴⁰ Vö. Horger egyetemi tanár pöre a felesége ellen. *Szeged*, 1924. január 29.

¹⁴¹ Szíves szóbeli közlésükből.

Dézi Lajossal, az akkor tanszékvezető Tóth Bélával vagy a költővel a verstanról, poétikáról gyakran elbeszélgető Mészöly Gedeonnal — megtárgyalta volna, hirtelenül és jogtalanul, mint a »bölcsészeti kar« álláspontját közölte Attilával — a magáét!

Attilát nemcsak az téveszthette meg, hogy Horger a kar nevében látszott nyilatkozni: Az átlagosnál nagyobb — költői — önérzete berzenkedett benne. Ha a tanári pályája befejezése elé álló jogi akadálytól tartott volna csupán, másnap már nem ment volna egyetemre, azonnal Pestre utazott volna. De erről nem tudunk. *Emberi méltóságában és költői öntudatában mélyen sértve maradt még Szegeden* és lassan érlelődött meg benne a gondolat, hogy nem marad tovább Szegeden, elmegy Bécsbe, amelynek világnézetét immár két esztendő óta az ellenpólusban, Szegeden is magába szívta. S hogy tanári pályáját valóban nem akadályozta volna később semmi, jól mutatja Galamb Ödönnel és Tettamanti Bélával folytatott levelezése, melyből kitűnik, hogy 1926-ban, majd még inkább 1927-ben szándéka volt Szegedre visszatérni és tanári vizsgáit letenni.¹⁴²

Mindez magának a ténynek jelképes értelméből, abból, hogy a Horthy-rendszer nem tűrte az ellene lázadó költő szabad hangját, semmit sem von le. A fölfokozott költői önérzet — a tehetség jogos öntudata — nyilvánvalóan nem tűrhette a vaskalapos, kispolgári maradiság nyűgjeit, a Horger Antalok, vershez nem értők botfülű kritikáit. Világnézeti, politikai szempontból is változatlanul a rendszerrel való szembeszegülés szimbólumát kell látnunk a versben, s a Horger-ügy tanulságában. Mi sem jellemzőbb, mint hogy amikor a *Szegedet* — éppen ezekben a napokban — a kurzus betiltotta, az *Új Nemzedék* a *Szeged* »bűnlajstromán« József Attila versét is emlegette: »Nemrégiben hivalkodva közölt egy költeményt — írja az *Új Nemzedék* április 7-i száma a *Szeged* betiltásának okairól — amelyet nyomatékosan róttunk meg, sőt csodálkoztunk azon, hogy az ügyészség azonnal nem avatkozott bele az ilyen megbotránkoztató destruálásba.« Íme, József Attila verse is hozzájárult a viszonylag szabad szó elnémításának kiváltó okaihoz.

19

Mint mondtuk, Attila még Szegeden maradt. Nőtt benne az ellenállás a főnnálló rend ellen, aminek újabb jele a nyilván születésnapján írott »Április 11« című verse. Április 14-én öröm éri: a *Színház és Társaság* címlapján megjelenik róla Magyar László karikatúrája, s magában a számban két verse is. Április 22-én írja négy versét és levelét *Szatmári Rózsikának*.¹⁴³ Ezekben — ha nem is közvetlenül — benne tükröződik a Horgei-üggyel kapcsolatos »bántás« élménye. Szatmári Rózsikának panaszolja; nála vél vigasztalást, enyhülést találni. Szegedi egyetemi életének ő egyik műsója, s nem lehetetlen, hogy szerelmes versei ekkor írt némelyikének alakjában őt találjuk meg.

Még két lány hatása vibrálhat ekkori szerelmi lírájában, a lassan múlttá váló makóiak, *Espersit Caca* és *Saitos Valéria* — *Ria* — emléke mellett. 1924 decemberében — még nem készülhetett el a *Nem én kiáltok* — egy *Szépség koldusa* példányt dedikált orvotanhallgató ismerősének e szavakkal: »Günczler Rózsikának, kicsi, szomorú húgomnak ezt a régi- régi gyerekkönyvet. Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni — Hogy fölengednének az emberek! — Rakom már, rakom, kicsi húgom. Szeged, 1924. dec. József Attila.«¹⁴⁴ A másik lányra a kortárs emlékszik, s tán őt idézi az »Együgyű ének« szépsége: Kormányos István meséli, hogy a Brüsszeli körút 23-ban, Attilával egy házban lakott egy föltűnően szép, szőke, horvát származású fodrásznő, *Gyurákovics Lenke*. Attila soha nem beszélt vele, csak a folyosón találkozottak de többször beszélt barátainak áradozva szépségéről.

¹⁴² Petőfi-múzeum.

¹⁴³ *Szabolcsi Gábor*: József Attila ismeretlen kézírata. *Tiszatáj*, 1951: 94–97. l.

¹⁴⁴ Petőfi-múzeum. — Varga Miklósné Günczler Rózsa orvosnő most készül visszaemlékezéseinek lerögzítésére.

Május 3-án az utolsó ismert Szegedről írott levele kelte. Márer Györgynek, pesti barátjának, a *Ma Este* munkatársának írja, akivel egy újabb irodalmi matiné terveit szövögetik:

Márer Györggyel való kapcsolata régebbi keletű. Ő írt a *Ma Este* 1924. augusztus 24-i számában »Rikkancs, aki ünnepi beszédeket gyárt a kaszinói urak számára« címmel cikket a költőről, s közölte fényképét is. Minden bizonnyal hozzá, illetve a *Ma Este* szerkesztőségéhez írta József Attila a Petőfi-múzeumban őrzött keltezetlen levelét — nem a Szeged szerkesztőségéhez, mint a múzeumi megjegyzés véli, s nem 1922-ben, hanem 1924-ben, az írás fejlettségéből is, s a levél tartalmából is kitetszően. Ebben ugyanis éppen az említett róla írott cikk kapcsán azt kéri, hogy fényképe kíséjét küldjék el Koroknay címére. S hogy megtegyék, szolgálatkészen közli benne: »mindkét makói lapban színes első hírt írtam a *Ma Esté*-ről.«

Márer György később pesti barátainak egyike lett. Őt tájékoztatja említett utolsó szegedi levelében.

»1. Juhász Gyula vállalkozik 2. Szabó Dezső nem vállalkozik« — kezdődik a levél¹⁴⁵ arra célozva, hogy míg Juhász Gyula örömet vállalta a fiatal írók műveinek megbírálását, addig Szabó Dezső — aki, mint említettük, ez időben Szegeden tartózkodott — kitért ez elől. »A 2. alatt jelzett alany« nem kapható arra, hogy Kis Pál és Nagy János firkálmányaira megjegyzéseket tegyen. »Hogy Kis János és Nagy Imre kézíratait elolvassam, az nekem tíz millió, de különben sem vállalkozom — mondta ő és megemelte kalapját, annak jeléül, hogy örvend, miszerint Szegeden csak ő mesélhet elpusztult nagyjainkról. »Én pedig elbocsáttattam.« Valószínűleg erről a találkozásukról mondja József Jolán: »Azt üzenté Attilának: nem szereti a csodagyerekeket.«¹⁴⁶ Roppant jellemző ez is, a levélbeli mozaikait is Szabó Dezsőre, s József Attila róla alkotott nézetére is. »Én különben is — folytatja a levélben — ráérek még és futurum exactum vagyok, ő pedig plusquamperfectum s ma még plusquamperfectumban élünk, mely s utáni szellemet én bátorítottam megjegyezni.«

A levél további részében a csatoltan küldött néhány versére (az Ezüsf élet címűre és az Isten-versekre) kéri barátai bírálatát, majd egy újabb szervezkedő folyóirat, a »Jel« lehetőségeit elemzi. Atató Tibor, Barna Pál, Debreczeny Miklós, Enczi Endre, Horváth Árpád, Ignóus Pál, Lelkes Ede, Németh Antal, Pintér Ferenc, Sándor Kálmán és Szegi Pál neveit említi az új lap munkatársaiként, Kozma Józsefét szerkesztőként. »A »Jel«-ből — véli — talán lehetne Európát csinálni.«

A munkatársak köre, a költő e levélben kifejtett tervei, kialakuló kapcsolatai már mutatják, hogy útja Szegedtől eltávolodik. Hamarosan — valószínűleg a május végén záródó félév befejeztével — elhagyja Szegedet. Indexében Kiss Árpád félév-lezáró aláírásának kelte a legutolsó: május 27.

S ezzel vége szakadt József Attila szegedi tartózkodásának. A nyarat már Pesten tölti, új baráti körben, a Szimplon-kávéházban, Balogh Vilma, Márer György, Sándor Kálmán, Pintér Ferenc, Enczi Endre, Walleszné Gyenes Gitta és leánya, Luca társaságában. Ősszel aztán útnak indul Bécsbe, hogy személyesen is megismerkedjék azokkal, akikkel Erg Ágoston már régebben szellemi kapcsolatba hozta. »1925 szeptemberében kísértük ki Attilát a bécsi hajóhoz...«¹⁴⁷

Most már megértjük, miért volt ismerős a neve a bécsi Atlantis kávéház asztalánál üldögélő Kassák előtt. Miért mondotta róla, hogy »régóta küldözgeti hozzám verseit«, s hogy »csatlakozna, de nem igazi maista, ügyeskedő.«¹⁴⁸ Erg Ágoston vezeti be az emigránsok közé. Igaz, csak jelképesen, mert odaérkezésekor még nem találkoztak. Jolánnak írja első bécsi levelében, 1925. október 4-én: »A Guszti nem várt az állomáson, elutazott Pozsonyba szombat

¹⁴⁵ Közli Márer György: Egy József Attila-levél. *Forum*, 1947: 409—410. 1.

¹⁴⁶ József Jolán: i. m. 199. 1.

¹⁴⁷ Uo. 202. 1.

¹⁴⁸ Németh Andor: József Attila, 9. 1.

este, azonban megszállhattam a lakásán. Egyszóval véglegesen még nem tudtam elhelyezkedni. . .¹⁴⁹

De aztán elhelyezkedett, beleilleszkedett az emigránsok társaságába, új barátokat szerzett. *Igy jutott el Szegedről — Bécsbe, az egyik pólustól a másikig.*

20

Ezzel le is zárhatnók József Attila szegedi kapcsolatainak, tartózkodásainak tárgyalását. Am távozásával nem szakadtak el a kötelékek, melyek őt pályakezdésének színhelyeihez, Makóhoz és Szegedhez fűzték. Mondottuk már, hogy versei továbbra is megjelentek a szegedi és makói lapokban,¹⁵⁰ még 1928-ban, sőt 1929-ben is.¹⁵¹ Említettük, hogy tartotta a levélbeli kapcsolatot régi tanáraival, Galamb Ödönnel, Tettamanti Bélával (ez utóbbi közben szegedi lett, a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság titkára, s ilyen minőségben elősegíthette volna József Attila tanárvizsgáját, ha Attila valóban nekilátott volna), levelezett Espersit Jánossal is néha-néha, s a *Döntsd a tőkét* kötetét még 1931. március 24-i keltű dedikációval küldte meg Kesztnér Zoltánnak.¹⁵²

Szegedi barátaira is gondol. 1927. október 12-én a Szépművészeti Múzeumot ábrázoló képeslap hátulján ír, akkori divata szerint csupa kisbetűvel, Juhász Gyulának:¹⁵³

juhász gyula

»délmagyarország«

szerkesztősége

szeged .

már nekem is volt szakállam! de azért szakálltalan lélekkel ölelek : ha rosszak szivarjaid, s babáid elhagytanak : »duate et vosmet rebus servate secundis«! még nem feledted el?¹⁵⁴

Attila

A levélhez idegen kéz, talán az oldalt nevét aláíró dr. Réner Sándor Békéscsabáról, még odaírta : »El kell árulnom Attilát, szakállá hiányzik ugyan már, de bajusza kezd magyarosan kunkorodni. Szívvel köszönti. . .«

Juhász Gyula 1937 tavaszán bekövetkezett öngyilkosságakor írott verse előtt még egy emléke van barátságuknak. A *Nincsen apám se anyám* neki dedikált példányán ezt olvashatjuk : »Juhász Gyulának, igaz barátsággal, tiszta szeretettel köszönöm Néked e könyvvel, hogy vagyok. Pest. 1929. feb. r. József Attila.« S alá még : »Elhagyatottságomban erőt adnál, buzdítanál, ha szólalnál — mint egykor, legelőször — e dalocskák felől a Széphalomban. Ölel Attila.«¹⁵⁵

¹⁴⁹ Petőfi-múzeum.

¹⁵⁰ Vö. József Attila-textológia, *Irodalomtörténet*, 1954 : 357—359. l.

¹⁵¹ Péter László : Két elfelejtett József Attila-versváltozat. *ITK.* 1955. (Sajtó alatt.)

¹⁵² Birtokomban.

¹⁵³ Petőfi-múzeum.

¹⁵⁴ Nagyon tanulságos utalás ez az idézet Juhász Gyula egykori, őt buzdító levelére.

Vö. *József Jolán* : i. m. 168. l.

¹⁵⁵ Péter László : Adatok József Attila életéhez, költészetéhez, 4. l.

A megrendítően meleg, nagy hálát sugárzó dedikáció József Attila hűségéről vall. Juhász Gyula ekkor már súlyossá erősödött idegbetegsége az oka, hogy hiába keressük írását a Széphalomban fiatal költőtársa kötetéről.

Másik szegedi pártfogóját, Eidus Bentiant is fölkeresi levelével:¹⁶⁶

Pest, 1928. ápr. 29.

Kedves Bentian Bátyám,

ha nem haragszik meg, hogy így félig-meddig elfeledetten fölbukkanván mindjárt szívességét kérem, akkor segítsen hozzá, néhány előfizetőt gyűjtve, új könyvemnek kiadásához. Annál is inkább, mert az utóbbi időben bizony elég rosszul ment sorom s egy kevésbé nyugalmasabb nyarat szeretnék, mert szeptemberben vizsgáznom kell. A könyv pedig — itt nagy érdeklődéssel várják — hoz talán néminemű pénzecskéket a házhoz.

Könyvem megjelenése után valószínűen lemegyek néhány napra Szegedre és személyesen adom át köszönetemet és kézcsókomat.

Előre is hálásan

József Attila

Budapest, VI. Andrásy-út 6. III. 12.

U. i. A nyomdaköltség felét előre kell fizetnem, kérem Bentian Bátyámat, hogy a befolyó előfizetéseket küldje el nekem május 15-ig; gyűjteni azért tovább is lehet, mert a könyv csak május 31-én jelenik meg.

Üdv.

A könyv — Nincsen apám se anyám — bizony nem jelent meg 1928. május 31-én, hanem majdnem egy év múlva csupán, 1929. február 17-én, mégpedig a budapesti Génus-kiadó kiadásában ugyan, de ísmét Szegeden, Koroknay József — akkor már Apponyi u. 7. alatti — nyomdájában. Hogy Attila e könyv készülte közben is megfordulhatott Szegeden, az nagyon valószínű. Annál is inkább, mert előtte 1929. január 27-én részt vett ő is — Juhász Gyula is — 9 makói Ady-esten.¹⁶⁷ Kormányos István úgy emlékszik, Attilával utoljára 1929. február a-én találkozott Szegeden. Ekkor is első útja Juhász Gyulához vezetett, onnét ment hozzájuk a Takaréktár utcába, majd végiglátogatta a régi ismerősöket: Szabadjai-Széll Istvánt, Pick Jenőt, Eidus Bentiant, Eisner Manót.

A 30-as években többször megfordult Hódmezővásárhelyen, lehetetlen, hogy átutazóban ne lett volna Szegeden. Kapcsolata volt, s levelezett a Szegedi Fiatalokkal, köztük Radnóti Miklóssal is. *De életének tovább már semmilyen mozzanata nem fűződik a városhoz.* Néha emlegetik őt a szegedi barátok, mint például a Magyar László szerkesztette új színházi és kulturális hetilap, a *Homokóra* 1930. február 5-i számában, amikor »Reflektor« rovatában a költőnek Babits tanulmányával foglalkozik. »Attila túllőtt a célon« — mondja az egykori barát, valószínűleg éppen Magyar László.

S egy érdekes hír halála előtt kevéssel. A *Délmagyarország* 1937. október 24-i száma írja, hogy a *Szép Szó* írói, közte József Attila is, Szegedre készülnek irodalmi estet tartani.

Szóljunk-e még arról, hogy halála után mit tett Szeged emléke ápolásáért?¹⁶⁸ A *Délmagyarország* 1937. karácsonyi számában Saitos Gyula emlékezik meg nagy cikkben makói és szegedi éveiről. Szegedi egyetemi hallgató, Szabolcsi Gábor jár kezére Radnóti Miklósnak sok

¹⁶⁶ A szegedi Egyetemi Könyvtár kéziratárában.

¹⁶⁷ Saitos Gyula: Ime, a költő... *Délmagyarország*, 1937. december 25.

¹⁶⁸ Vö. Péter László: József Attila emléke Csongrád megyében. Szeged, 1955. (Házi sokszorosítás, kéziratként. A szegedi Egyetemi Könyvtár kiadása.)

ismeretlen fiatalkori, makói vers összegyűjtésében, kiadásában. 1943 májusában a szegedi munkások József Attila-emlékestje a faszizmus elleni tüntetés is volt.

*

Ez volt az *élet*. Külön földadat az *élet és a mű* összevetése, annak megvizsgálása, miként hatott az élet a műre, hogyan tükröződnek a sors, a környezet, a formálódó világszemlélet mozzanatai az *oeuvre*-ben.¹⁵⁹

SZALAY KÁROLY

REVICZKY HUMORELMÉLETE

1.

Reviczky humorelméletének előzményei

A szatíra- és a humorelméleteknek két jelentős korszaka van a magyar irodalomban. Az első a felvilágosodás korában kezd kibontakozni, és a reformkorban éri el tetőfokát, a második a szabadságharc után, az ötvenes években alakul és Reviczky működése idejében, valamint kissé azután virágzik. De nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is ebben a két korszakban ér az elméleti irodalom két magaslatához, az elsőben Kőlcseyhez, a másodikban Reviczkyhez. Mindketten megütik az európai színvonalat, sőt némely vonatkozásban túl is jutnak azon. Kőlcsey elmélete komikumelmélet, mégis helyesen értékeli a szatírárt és humort, tulajdonképp a korában kibontakozó szatírairodalom elvi megalapozója. Reviczky pedig a humorelméletek összefoglalója. Nem építettek ki rendszereket mint Addison, Kant, Hobbes vagy Bergson, de a magyar irodalom történetében mégis van jelentőségük és hatásuk.

Az első korszakban jelentős Szerdahelyi esztétikája, Csokonai tanulmánya, a Tudományos Gyűjtemény 1825-ben megjelent egyik cikke, Katona, Döbrentei, Ochtinay Antal cikkei és vitái is. De a legtöbb tanulmány a humor elméletét, a humort boncolgatja, akkor, amikor a magyar irodalomban a szatíra van kialakulóban, és így irodalomtörténeti jelentőségük megközelítően sem olyan nagy, mint Kőlcseyé.

A komikum a felvilágosodás és reformkori Magyarországon a szatíra felé fejlődik. (Csokonai, Kisfaludy, Eötvös, Petőfi, Arany és eleinte Vas Gereben, de a nyelvújítás szatirikus vitái is idetartoznak lényegében.)

Társadalmi okai vannak ennek. A fejlődés a forradalom felé halad. Haladó szellemi mozgalmak készítik elő a nagy társadalmi változásokat. Az előkészítés egyik módja: felvenni a harcot az elavult, reakciós előítéletekkel, elméletekkel, maradi életformákkal, megmutatni a fennálló társadalmi rend tarthatatlanságát. Megmutatni, hogy ennek a társadalmi rendnek az uralkodó típusai nevetségesek, és a nevetségesen túl, halálra vannak ítélve. Ezek a társadalmi harcok nem a levegőben lebegnek. *Van erős társadalmi bázisuk*, vannak társadalmi rétegek, amelyekben a haladás gondolata meggyökerezhet, az erő, a haladó eszmék oldalán áll, *a bírálók erősebbek, mint a megbíráttak*, mert a fejlődés felfelé haladó ívében helyezkednek el.

¹⁵⁹ Az egészhez l. *Bóka László*: József Attila költői eszközei. Irodalomtörténet, 1952: 287—301. l. — *Szalai Sándor*: József Attila és a Nyugat. = Az Eötvös Loránd tudományegyetem Bölcsészettudományi karának évkönyve az 1952/53. évre. Szerkesztette *Kardos Tibor*. Bp. 1953. 467—481. l.

A fejlődőnek, a felfelé törekvőnek az ereje, szemben a kifejelet, és már egyben hanyatlóval, a szatíra egyik fontos alkotóelemének az alapja ; ez az alkotóelem a *főlény* a megbírálttal szemben. Többen a főlényt tartják a komikumnak, a nevetés forrásának. (Csernisevszkij ; A fenséges és komikus, Pagnol ; Notes sur le Rire, Hobbes ; Human Nature, Lammenais ; Esquisse d' une philosophie, sokan mások pedig a főlényrel rokon érzéseket ; Montesquieu, Sirvy stb.)

A szabadságharc előtt a komikum elmélete és gyakorlata között szakadás észlelhető, amelyet egyedül Kőlcsey elmélete hidal át. Az elméleti irodalom általában elmarad a szatíra fejlődése mögött, nem tud rá hatást gyakorolni, éppen azért, mert főleg német és angol mintára csak a humorról ír, és a szatírárt nem egy esetben lebecsüli, éppen legértékesebb vonásaiban bírálja, a szentimentális humort tartva példaképnek. Ezekre az elméletírókra elsősorban a reakciós jellegű német romantikus irodalom elvi alapvetői voltak hatással Schlegellel élükön. Van ugyan egy humoros irodalmi vonal is, de ez nem jut el a művészi megformálásig ; az újságok humora, amely a bécsi Saphir hatása alatt áll nagyrészt.

A második korszak, a szabadságharc után lényegesen megváltozott társadalmi viszonyok közepette alakul ki. Továbbra is a humorral foglalkoznak az elméletírók, és a humor az uralkodó az irodalomban. Több a humorelmélet-író, mint a humorista, — Szinnyei egyedül ötvennél több cikkíró nevét sorolja fel. A humorelméletek nem mutatnak nagy eltérést egymástól, hiszen meglehetősen a németek pórázán maradnak, egyedül talán Jókai visz színt, eredetiséget ; de forradalmi haladó jellegű eszméket is a humorelméletbe. A nem kifejezetten humoros célzattal írott alkotásokban azonban a humor igen gazdag. Arany, Jókai, Vas Gereben, később Mikszáth, Rákosi Viktor vagy Bartók Lajos, Gyulai humora rendkívül árnyalt. A sok vicclap névtelen, vagy ma már névtelen humoristájának a komikuma sokszínű, más-más tendenciájuk, optimista és pesszimista, haladó és reakciós. A szatíra csírájában fellelhető, ki is bontakozik Mikszáthnál, Csiky Gergelynél, legtöbb esetben sajátos fogyatékoságokkal. A humorelméletek nem tudják feldolgozni azt a sokféle humort, mert nem a gyakorlatból indulnak el, hanem a régi megadott sémák alapján dolgoznak. A legtovább Reviczky jutott, aki az elemzésekből indult ki, de nála is korlátot jelent Addison hatása.

Mi az oka annak, hogy a szabadságharc után a humor vált uralkodóvá a magyar irodalomban? *A humor sajátosságai jobban megfeleltnek annak a társadalmi és történelmi helyzetnek, amely kialakult Magyarországon 1849 után.* A szabadságharc után az a köznemesség, amelyik a haladás gondolatát diadalra vihette volna vagy emigrált, vagy börtönbe került, vagy pedig megalkuvóvá vált. A szabadságharc eszméi tovább éltek ugyan, de elvesztették osztályalapjukat, talajtalanná váltak. A kapitalizmus fejlődése, a magyar viszonyok közepette nem sok jóval biztatott, túl élesen mutatkoztak meg rossz következményei is, a nyomor és a kilátástalanság, elkésérítő múlt és ijesztő jövő.

Nagy jelentősége van ebben a korban a humornak ; hogyha burkolt formában is, de továbbviszi a kritika igényét, elviselhetőbbé teszi a helyzetet. Hogy a humor mennyire társadalmi szükségyszerűség, mutatja Arany János vallomása : »Hajtott a munkaösztön, de nem találtam irányomat. Az a derült munka, melyben 1848 előtt hősi idillképeket kezdtem rajzolni, elveszté rám hatását, és kedélyemhez és az általános közhangulathoz illőbb tárgyat kell keresnem. Így fogtam a Bolond Istók első énekébe, mely mű fesztelen alakjában, mind szubjektív élményeim és érzelmeim, mind a közhangulat *humorának* kifejezésére alkalmasnak látszott.¹

Ebben a korban nem Kőlcsey és Csokonai hagyományain fejlődött tovább a komikum-elmélet, hanem a jelentéktelen századeleji humorelmélet-írók nyomában, helyesebben a német és angol humorelméletek nyomán.

Összefoglalásképp : a humor a történelem olyan szakaszain jelentkezik általában, amikor a társadalmi erők fejlődése megakadt, amikor a reakció kerekedik felül, amikor a haladó

¹ (Kiemelés tőlem. Sz. K.) Összes művei. II. 320. I.

erők nem az erősödés, hanem a gyengülés felé haladnak, amikor a retrográd erők olyan túlsúlyban vannak pillanatnyilag, hogy nem a szatíra romboló erejére, hanem a humor enyhítőletére van szükség és alap.

Történeti szükségszerűség tehát, hogy Kölcsey és a szatíraelméletek kiesnek ebből a fejlődési vonalból.

2.

Reviczky tanulmányai a humorról

1874-ben jelent meg a költő első nagylélegzetű cikke a Reform júliusi, 207-ik számában, »A humor pszichológiája« címen. Ezt követi a Fővárosi Lapokban megjelenő »Arany mint humorista« című kis tanulmánya.² Lényegében ebben a két tanulmányban elmondja sajátos humorelméletét, megjelöli forrásait, eszményképeit, »A művészetek humora«,³ amely kevés változtatással, (írásjelek, egy-két szó felcserélése), 1899-ben a Művészvilágban is megjelent, majd a »Humor és materializmus« a Figyelő 1876. 24—26. számában, már csak elmélyítik, árnyalják elméletét, amit nem foglal ugyan rendszerbe, de már világosan kifejti az első két tanulmányban. Szinnyei még egy cikket tulajdonít Reviczkynek a Máramaros 1876. évi 1. és 4. számában: »Pár szó a humorról a humorisztikus epizódok a régiek prédikációiból« címmel. Ez a cikk erősen Jean Paul hatását tükrözi, jóval primitívebb a korabeli humorról szóló cikkeknél, azt tartja, hogy a regényesnek a komikummal való egyesülése képezi a humort, ami viszont Vischerre vezethető vissza. Vannak megegyező vonásai Reviczky elméletével, például a humorban a kedély jelentős szerepét hangsúlyozza; szemben az élc és szatíra észben gyökerező komikumával, de ez általános elv e kor humorelméleteiben. A cikk második felében anekdotákat ismertet. A kedélyeskedő példatár pedig teljesen elüt Reviczkynek a humorról vallott felfogásától.

Reviczky elméletének előzményeit, téziseinek eredetét azért igen nehéz a legpontosabban visszavezetni az elődeire, mert igen sokan vallották ugyanazt, hogy például: a humorban ellentétes tényezők keverednek. Nehéz megállapítani azt is, ki hatott kire Reviczky korában, mert a tanulmányok körülbelül egy időben jelentek meg, és általános, nem az írójukra, hanem a *korukra jellemző* elveket hangoztattak. Reviczky az egyetlen, aki tiszta, éles profiljával kiválik ebből a sorból, az általános elveket, egyénivé, eredetivé tudja sűríteni, új gondolatai más megvilágításba helyezik a már szinte közhelynek ható részeket is.

Az 1860-as, 1870-es években alig írtak figyelemre méltót a szatíráról. Emeljük ki Gyulai Pál és Fábíán Gábor vitáját a szatíráról az 1866—7-es esztendőkből, Gregussnak a torzképről írott cikkét, (1869) és Dux Adolf bohózatelméletét (1870). Arany László, »A magyar népmeséinkről« című tanulmányában ír egy keveset a néphumorról. Majd megint Gyulai tér rá a humorra, Pákh Albert emlékbeszédében, Brassai Sámuel pedig a Délibábok Hőse bírálatában széles vázát adja a humornak, olyan általános vázát, amiben elfér az előtte megjelenő és az utána következő összes humorelmélet, mivel Brassai és a többiek is azonos-untig hangoztatott gondolatot ismétlik: hogy a humor jóindulatú, meleg részvétet sugároz, könny és nevetés egyszerre.

Reviczky érdeme, hogy ezeket az általános és egyáltalán nem mély, semmire sem alapozott megjegyzéseket igyekezett mellőzni, vagy elmélyíteni, összefüggéseiket kereste, a korról, a történelmi társadalmi állapotokkal, földrajzi, éghajlati okokat vizsgált, de nem hagyta figyelmen kívül a lélektan addigi eredményeit sem. Reviczky azonban nem oldotta meg ezeket a kérdéseket.

² Fővárosi Lapok. 1874. 231. sz.

³ Új Idők, 1875. február 20. 8. sz.

De nem is e kérdéseknek problematikus megoldását értékeljük Reviczky tanulmányaiban, hanem ezeknek a kérdéseknek a sokoldalú, összefüggéseket kereső felvetését. Reviczky kérdésfeltevése gyökerestől szakított elődei és kortársai humorról való elmékedéseivel.

A 19 éves Reviczky korának legmélyebb és legérdeklődőbb gondolkodói közé tartozott, ha gondolatait nem is tudta következetesen végigvinni. Széles világirodalmi olvasottsága, filozófiai és esztétikai ismeretei azonban még nem váltak erős alappá ahhoz, hogy erre rendszereket és elméleteket építhessen fel. Az az elvi kiforratlanság, amely jellemzője nemcsak a humorról írott cikkeinek, hanem későbbi műveinek is, komoly akadályát képezte annak, hogy egységes esztétikai rendszert tudjon kiépíteni a humorról. Gyakran közel jut a materializmushoz. Ennek a hatására nagyszerű észrevételek, következtetések bontakoznak ki, hogy aztán üres frázisokba hulljanak vissza. Materializmusról írott sorai nem meggyőzőek, át meg át vannak szöve idealisztikus vonásokkal, világirodalmi vonatkozásokban elenyésző jelentőségű, de a korabeli magyar viszonyok között, nemcsak a humor, de az esztétikai irodalomban is szinte ő az egyetlen, aki ír a materializmusról, aki értékeli és ezáltal felhívja rá a figyelmet.

3.

A humor szó használata

A közhasználat, de a szakirodalom is sok olyan komikus megnyilvánulásra használja a humor szót, amelynek semmi vagy csak kevés köze van egymáshoz. Ez nemcsak ma van így, hanem így volt Reviczky korában is, és ezért »A Humor pszichológiája« tanulmányában a humor szó meghatározásából indul ki. Ez a kiindulópont lényegében megadja, Reviczky elméletének a keretét is, amennyiben a humort egy egészen speciális megnyilvánulásra szűkíti le, így igyekeztén tiszta csapást vágni az értelmezések zűrzavarában.

Legelőször is tiltakozik az ellen, hogy humornak nevezzenek mindenféle olcsó szellemeskedést, ízléstelenséget. Ezzel a humort a művészi megnyilatkozások körére szűkítette, kizárva abból az élcet, a viccet, és más közönséges, az esztétikai ízlést sértő komikus formát.

Azután finom érzékkel különbözteti meg a *humorost* a *humorisztikustól*.

»A humorisztikus tágabbkörű elnevezés, mint a zseninek alábbszállítása a zseniális. Humorisztikus utóvégre Boccaccio Dekameronja, Lesage Sánta ördöge, vagy Gil Blasa, Thümmel Vilmája, vagy akár a Kacagány Bernáth Gázsitól, anélkül, hogy ezek humoros művek volnának. Azért mi a félreértés elkerülése végett az utóbbit fogjuk használni, nemcsak, hogy olvasóink nagyrészt a következőkben meg ne botránkoztassuk, hanem kivált az esztétika nevében, mert olvasóközönségünk, ama tévedéséért is, hogy humorisztikus alatt üres, tartalmatlan élceket értenek, egész a trágárságig, nagyrészt írókat és esztétikusokat kell okolnunk, kik a humort minduntalan összekeverik a mindennapi élceléssel, szarkazmus- és szatírával, valakinek a bogaraival, spleennel és nem ritkán a buffonériával is.«⁴

Az első amit előre kell bocsátanunk az, hogy Reviczky a humort tartja a legmagasabb komikus és művészi formának, azután a humorisztikust, annak egy felhígított változatát és ezek után már nem sokra értékeli a szatírárt a bohózatot, az élcet, stb.

A legtöbb humorelméletben, így a romantikus német elméletekben is, a szatíra lebecsülése reakciós tendenciájú, Reviczkyénál azonban nem. Az előbbi elméletek szembeállítják egymással a humort és a szatírárt. A humor az ellentéteket elsímító, megnyugtató, osztályellentéteket elkendőző szerepében áll itt a szatírával szemben, amely bírál, rombol, forradalmasít. Ha ezt nem is mondják ki ezek az elméletek, de az ilyen tartalmú humorok adják az elsőséget minden másfajta humorral és szatírával szemben. Ezt nevezik művészetnek.

⁴ I. n. Reform. 1874; 207. sz.

Például Jean Paul szerint a »humor a komikusnak tulajdonképpeni költészete!« Elterjedt vélemény, hogy a humornak egyik döntő alkateleme a szentimentalizmus. Vischer szerint a romantika komikus formában, egyenlő a humorral. Ez a szentimentalizmus alig bír haladó vonásokkal, ez a romantika távol áll a forradalmi romantikától. Reviczky nem így állítja szembe egymással a két komikus jelenséget, de a megítélésben az a döntő, hogy humornak egészen mást tart. Az ő humorkonceptiója egészében haladó, a kritikai realizmus igényével lép fel tulajdonképpen.

De más okai is vannak, hogy Reviczky látószögéből kisiklik a satíra. Nem talált jó példát a satírára a kor szépirodalmában sem. Arany János, Jókai Mór, Vas Gereben műveit a humor itatja át, satíra legföljebb a tiszavirágéletű vicclapokban él tovább, de ott sem mint irodalmi műfaj, hanem vicc, tréfa alakjában. Igaz ugyan, hogy a »Kávéforrás« nevű irodalmi csoport némely tagja, Berczik Árpád, Toldy István, írtak satirikus vigjátékokat, de fő vonaluk a kiegyezés értékelése, és hangsúlyozzák az új társadalmi, gazdasági rendhez való alkalmazkodás szükségszerűségét. Így satírájuk éle eltompul, inkább belenyugtató, okosan alkalmazkodó satirikus humor az, amit produkálnak. Ágai Adolfnak, a Kávéforrás egyik tagjának a vezetésével működik a kormánypárti satirikus lap is a Borsszem Jankó. Bírálja ugyan a politikai visszasságokat, de sohasem téveszti szem elől, hogy kormánypárti lap, és a kormány politikáját egészében helyesli, Tóth Kálmán élclapja a kiegyezés után erősen ellenzéki hangot üt meg, de ezt sem tartja sokáig.

Különösen nagy hibájuk ezeknek a satirikus alkotásoknak az, hogy felemás politikai felfogásuk mellett művészileg is mélyen alatta maradnak Arany János és Jókai humoros műveinek, annyira, hogy Reviczky joggal mondhatta azt, legalábbis korának legtöbb satirikus megnyilatkozásáról, hogy a művészet körén kívül esik.

De politikai megalkuvásuk miatt ezek a satirikus megnyilatkozások sem mentek túl messze satirikus bírálataikban, hanem egy-egy kis satirikus csipés vagy célzás után, amely nem volt lényegyet feltáró, a megnyugtató, kibékítő, mindent jóindulatúan megmosolygó humor vállveregető csitítgatásába csaptak át.

Az effajta humorral fordul szembe Reviczky. Szembefordulása egészében haladó. De az is kétségtelen, hogy nagyon kevés író tart humoristának. Megvizsgálja Petőfi, Jókai, Arany, Victor Hugo stb. műveit és megállapítja, hogy csak Arany az igazi humorista.

Valóban, Petőfi humorának semmi köze Reviczky humor-elképzeléséhez, verseinek egy része derűs, vidám vagy éles, gyűlölettel teljes satíra. Jókainál kicsit nehezebb a kérdés, mert Jókai példátlanul gazdag humora nem egy megnyilvánulásban tökéletesen Reviczky humorelméletének a megfelelője.⁵

A humor és a satíra megítélésében igaza volt Reviczkynek kora irodalmával szemben, de nem volt igaza visszatekintve a múltra, Petőfire, Victor Hugóra, és nem volt igaza Jókai némely írását illetően sem. Ez a tévedés abból a törekvésből fakadt, hogy elkülönítse a különböző komikus jelenségeket egymástól, hogy rendszerezzen, de ennek a rendszerezésnek az a hibája, hogy csak a »humorral« foglalkozott, csak azt értékelte ki, a többi határjelenséget felületesen vizsgálva meg.

Azonban, amit szem előtt tarthatunk a fentebbiekből, az, hogy Reviczky helyesen különbözteti meg a humorost a humorisztikustól, minthogy a satirikust is el kell választani a satírától.

Különösen figyelemre méltó ez a mai irodalmunk megítélésében, ahol olyan irodalmi alkotásokról, amelyekben felfedezhetők satirikus *elemek, nyomok*, azt mondjuk, hogy satíra, pedig a műben nem elsődleges a komikum, az csak színe, aláfestése esetleg a műalkotásnak.

⁵ Leginkább a Gazdag szegények, abban is a Protokollum és a kivasalt kalap c. fejezet

Mi a humor? Arany hatása Reviczky humorelméletére

Szerdahelyi György *Aesthetica sive doctrina boni gustus*. (1778) című művében lényegében meghatározza a humor egy tipikus megjelenési formáját. Szerdahelyi meghatározásában a legfontosabb az, hogy a humor mindig valami kettősség. Mégpedig a vígnak és a szomorúnak a kettőssége. Mint az emberi szenvedély, nem meghatározható, mivel állandóan változik. A kedélyhangulat állapotában keresi a humor okát.

Ez annyira elterjedt vélemény, hogy igazolására csak néhány kiragadott példát hozok a külföldi irodalomból; Jean Paul az ellentétek vegyülékéből állónak tekinti. Ben Johnson⁶ szerint a humor az, ami »híg és nedves és nem bír állandósággal.« (Igen tanulságos a humor szó etimológiája!) Addison szerint a humorista szomorú és vig kedélyállapotain megy keresztül és ez az alapja a humornak. Mme De Stael a humorot »komoly vidámságnak« — nevezi — mely semmiből sem űz tréfát, hanem mulattat anélkül, hogy maga is nevetne.« —

Az orosz irodalomban is hasonlóképpen határozzák meg a humort. — Belinszkij két fajtáját ismeri,⁷ az egyik körülbelül megfelel a fentebbinek, hangsúlyozva benne az esztétikum jelentőségét és a bírálat fontosságát, a másik fajta humor pedig a tulajdonképpeni szatíra. Kijelenti, hogy helytelen latolgatni, vajon melyik humor az értékesebb. Mert a szép, szép marad bármely formában jelenik is meg: A kritika, kritika marad, ha humorosan mondjuk is el mint Gogol vagy élesen mint Swift.

Elég ennyi példa ahhoz, hogy megállapítsuk: Reviczky nem taposott járatlan utakon. De tévednénk, ha azt hinnénk, hogy Reviczkyre a fentebbiek gyakoroltak hatást. Egészen közel, Arany János esztétikájában kell keresnünk elméletének forrását.

Arany a következő kis versszakban foglalta össze a fentebbi humormeghatározásokat:

Kedvem van énekelni, | ritka kedv
Egy idő óta, | s mi több vigat
Vagy vig szomorkást melyben játszi nedv
Humor nevetett | s olykor szivre hat.

A játszi nedv, a humor szó eredeti jelentését idézi.

Reviczky Aranyt tartja a világirodalom legnagyobb humoristájának. Nemcsak, hogy elméletét Arany költészetéből vett példák alapján vezeti le, de Arany néhány megjegyzése a humorról, Reviczky elméletének vezérfonalává vált; olyan értelemben, és majdnem olyan formában, mint ahogy azt Arany megírta. Így vall erről: »Arany epés humorról tanít meg, hogy a nyomor már magában véve is, de főleg a költőknél humoros.«

Mi is hiányzik énnekem
Avégre, hogy költő legyek?
Csizmám lyukadt és vállamon
Alig van egy rossz köpönyeg...«

A Bolond Istók jelentőségéről ezt írja: »Ez a nép számára egy egész etika... tanít, nemesít mindnyájunkat.« A széptani jegyzetekből ez a rész: »A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán de nem lévén reménysege javítani, kétségbeesetten kacag ön-maga és a világ felett.« Reviczky elméletének a legfontosabb része lett.

⁶ Every man out of his humor.

⁷ Gogol és Lermontov tanulmánya.

De különösen jelentős az, amit Reviczky Arany humoráról írt tanulmányában tudunk meg. Reviczky éppen azért tartja a legnagyobb humoristának Aranyt, mert a *nép költője, a nép mondanivalóját fejezi ki a legművészebb formában*. Ebben az értelemben döntő Arany hatása Reviczky elméletére, mert a kor humorelméletei közül ő fejezi ki legpontosabban azt, hogy a humornak ez a feladata. Arany és Reviczky, a fentebbiekhez hasonló számtalan kitétele is híven tükrözi azokat a *lehetőségeket*, amelyek a szabadságharc bukása után, a forradalmi erők szétforgácsolása után, a művészek számára adottak, a Bach-korszak és a kiegyezés Magyarorszáგában.

Reviczky meghatározásában is a humor kettőssége a döntő. A humornak Jánus feje van, vidám, és szomorú, és elméletének megint csak sajátja az, hogy számára az elsődleges ebben a kettősségben a szomorú oldal.

De ez a kettősség csak szűkreszabott formája elméletének. Ezen túl, elmélete olyan elemeket tartalmaz, amelyek teljesen eredetivé, teljesen önállóvá teszik, és azok számára, akik az irodalom társadalomformáló erejét és feladatát lényegesnek tartják, humorelméletét a legértékesebb humorelméletek közé kell, hogy sorolják, nyilvánvaló korlátai ellenére is.

5.

Társadalmi és földrajzi feltételek a humor kialakulásában

A fiatal Reviczky nem elégedett meg azzal, hogy esztétikailag elhatárolja a humort, más komikus formáktól, hanem igyekezett elhelyezni időben is. Kereste azokat a külső okokat, amelyek döntően hathattak az általa meghatározott humor sajátos jegyeinek a kialakulására. Humorelméletének lényeges része a humor kifejlődésének az előfeltételeivel foglalkozik. Ezek történelmi, társadalmi, földrajzi, éghajlati feltételek, valamint figyelembe veszi a humorista egyéniségét és származását is.

Ezek a vizsgálódások már magukban véve is Reviczky gondolkodásmódjának dialektikus elemeire mutatnak, ha még olyan primitív formában is nyilatkozik ez meg. Keresi az összefüggéseket az esztétikai, művészi jelenségek, és a lélektani, történelmi, társadalmi jelenségek között. Arra az eredményre jut, hogy az esztétikai jelenségek kialakulásához szükséges bizonyos társadalmi tényezők létezése. Humorelméletének gyökerében vannak materialisztikus mozzanatok. Irodalomtörténészeinknek több gondot kellene fordítaniok Reviczky műveiben megnyilvánuló materialisztikus jelenségekre. *Nem becsülve túl*, tanulságos lenne megkeresni ennek a sajátos, és meglehetősen eltorzított materializmusnak az eredőit, amelyek véleményem szerint részben a XIX. századi orosz forradalmi kritikusok hatásában gyökerezhetnek.

Nem ő az első, aki a humor történelmi fejlődését vizsgálva, vitatkozik Lessinggel, aki azt állítja, hogy a humor különböző korszakokban, így az ókorban is megtalálható. Lessing akart példákat is gyűjteni, de ez csak terv maradt. Anekdoták maradtak fenn, különösen a bölcsék életéről, amelyben megvannak a Reviczky-féle humor elemei is.

Reviczkynek annyiban van igaza Lessinggel szemben, hogy az ókor humora merőben más, mint a XVIII. századvég és a XIX. század humora. Jókai is azt állítja, hogy volt az elmúlt korokban is humor, de példái meggyőznek arról, hogy lényegében azt vallja, amit Reviczky. Szerinte a középkor egyes szakaszain nincs humor. Teljesen elnyomja ezt a sajátos egyházi-szellemi terror. Ami humor kialakul, az egészen különlegés, csak a középkor bizonyos szakaszaira jellemző, más időszakban olyan formában nem található. A középkor humora allegorikus jellegű, allegóriái a középkor társadalmi ellentéteit takarják, például az ördög gyakran az urat szimbolizálja, de ebből a humorból a XIX. századi humor sok lényeges jegye hiányzik, így az említett kettősség, pesszimizmus, és technikai megoldásai, ki-

vitelezései éppen a Reviczky által elítélt bohózatok, farceok, obszcénitások és más »trivialitások« eszközeit használja.

Reviczky szerint az ókorban részben azért nem volt humor, mert hiányzott az egyenlőség eszméje, a humor létét ugyanis az egyenlőség eszméjének a létevel kapcsolja össze. Burkoltan benne rejtőzik ebben az a követelés, amit másutt a humor céljául jelöl meg.

De ezen túl, a társadalmi rendszertől teszi függővé a humor kialakulását: »Az ókorban sokkal boldogabbak és egyszerűbbek voltak, amellet korlátozott társadalmi életük.« Ez a korlátozottság az ókori társadalmi rend egyszerűbb voltát jelenti a kapitalista, vagy legalábbis kialakuló kapitalista rend bonyolultabb osztályviszonyaival szemben.

Természetesen Reviczky nem látja ezt a maga teljességében, de korában még ennyire sem látták világosan, és különösen nem a humorelmélet-írók.

A kapitalizmus társadalmi körülményeinek kellett eljőnnie, hogy a humorista eljuthasson ahhoz az életundorhoz, amelyet a régiek nem ismertek, vallja Reviczky. Így ír: »... a humorhoz nagyon is életvigak voltak, pedig ahhoz nagy ember- és világméret, s mondhatjuk életundor is szükséges s ezért az ókoriak eleinte még a szatírát sem ismerték.«

A társadalom fejlődéstől függővé tett szatíra és humor viszonyát is sejteti Reviczky. Azt hiszem újra fontos kiemelni, hogy a szatírát nem a reakciós, haladásellenes, osztályharcot etkenő állásponttól utasítja a humor mögé, hanem a humort egy fejlettebb és bonyolultabb társadalmi rend adekvát komikus megnyilvánulásának tartja, összetettebbnek, bonyolultabbnak, és ellentmondásosabbnak, mint a szatírát.

A másik jellemző tételében, a földrajzi és éghajlati viszonyok hatását emeli ki. A humor szó »nedves föld« jelentéséből indul ki. A nedvesség, a köd, a borongós hangulatok vidéke a legalkalmasabb a humor számára. Ezért szerinte, az északi országok a humor igazi hazái, mindenekelőtt Anglia és Oroszország. Németország és Magyarország is ad humoristákat a világnak, de már keveset. Végül a déli országok egyáltalán nem.

Reviczkyt nemcsak Taine elmélete, hanem az indíthatta elsősorban erre a következtetésre, hogy a humorra a legtöbb példát valóban Angliában és részben Oroszországban találta, és hogy a déli országokban valóban elenyésző a humoristák száma. Ebben az esetben azonban nem vette figyelembe a történeti fejlődést az egyes országokban, nem vizsgálta meg, mi az oka annak, hogy a szatírában bővelkedő angol irodalom elhumorizálódott, és nem vette figyelembe azt sem, hogy az orosz irodalomban a komikum elsősorban a szatírában nyilvánult meg, és a fejlődés iránya a humorból a szatíra felé haladt.

6.

A humor egy meghatározott lélektani folyamat eredménye. Addison képlete

A történelmi előfeltételek megvizsgálása után keresi Reviczky azokat a lélektani okokat, amelyek a humor kifejlődését idézik elő. A humor szerinte erősen meghatározott lelki folyamatban alakul ki. Ennek a folyamatnak az első fázisa a megismerés. A humorista célja az igazság megismerése és ábrázolása. A valóság lekiismeretes megfigyelésén keresztül juthat el az igazságig. Reviczky nem a naturalizmus felszíni valóságát érti ez alatt, noha némely példája erre enged következtetni.

Ez az igazság az adott esetben a nép nyomora.

Ez Reviczky humorelméletének sarkpontja, e köré kristályosítja ki »rendszerét«, amely meglehetősen amorfi, de részleteiben annál gazdagabb és értékesebb.

Hogy ehhez a felismeréshez eljusson »sajátos« magatartásra van szüksége:

»A hízélgés, a farkcsóválás, csuszás-mászás kéz- és tányérnyalás gyűlöletes dolgok lévén a humorista előtt, mindenütt józanul, pápaszemetlenül látja a világot, s vértzetlenül

a napi léhaság, símanyelvű udvariasság, s galantéria cicomái nélkül fogja fel mélyenérző lelke a benyomásokat.⁸

Ez a megismert igazság *haragot* vált ki a humoristából. Amennyiben pedig nemcsak a nép nyomorát, hanem az emberek gyarlóságát, alávalóságait is látja, undorral nézi a humorista ezt. Látja, hogy minden nagyság hazug, azt látja, hogy a magasztos a szép, »sárba tiportatik.« *De ő maga is törpe*, tehetetlen, keserű kétségbeesett nevetés hagyja el az ajkát. A düh a fájdalom nevetése. »Nevetni tud a sírás közt és zokogni a világ hahotáján.« Lényegében a lányát kereső Rigolettó nevetése ez, cseppet sem vidám nevetés, nincs ebben a nevetésben sok komikus elem.

Így tehát a harag, ez a fájdalmas kacagás, mely a világkomédia láttán keblében támad, volna a második lépés a humorhoz.⁹

Ha Reviczky humorelméletének specifikus jegyeit keresnők elsősorban a fentebbi-eket kellene kiemelnünk.

A humor kialakulásának harmadik fázisa a *jóság*. Valóban mi mást is tehet a költő a 70-es években Magyarországon? Rudnyánszky elpanaszolja, hogy nincs tárgya költészetének. Eposzt írna, de csak az invokációig jut el, mert nincs hőse a kornak.

Valóban »vákuumban« éltek. Nemcsak a hős hiányzott, de hiányzott a múlt hagyomány, amelyhez kapcsolódhattak volna, a hagyomány, amelyet folytathattak volna; az eszmék az értékek bomlása következett be, amelyre utal is Reviczky. A filozófia sem mutatta meg a kivezető utat. Már csak azért sem, mert *Reviczky filozófiája erősen ellentmondásos, jellemős filozófia*. A népért harcol, de nem találja meg azt a helyes formát, amelyben harca eredményesen bontakozhatna ki. Leszakad a Csokonai, Petőfi vágta útról, de nem talál más útra sem. A minden fájdalomra, nyomorra oly érzékeny költő értetlenül megy el a munkás-ság, a parasztság problémái mellett, csak humorelméletében jut közel hozzájuk.

A kor írói »jelezték, hogy baj van«, de egyrészt ebben a vákuumban nem volt visszhangja ennek a »jelzésnek«, a légüres tér nem rezonált, másrészt általánosságban és nem mélyen a gyökerekig fúrva tárták fel a hibákat, mutatták meg a bajok forrását. A társadalmi bajok forrásait megközelítően sem tudja feltárni, így nem is található rá, a helyes megoldásra.

Nem jut el odáig, hogy a társadalmi bajokon csak a forradalom útján lehet változtatni. Nem juthat el idáig elsősorban azért, mert ebben a korban nincs semmilyen társadalmi erő, amire építeni lehetne.

Nem marad más hátra: az adott körülmények figyelembevételével, az egyetlen lehető módon enyhíteni, javítani a bajokat. Ez az út pedig a »*jóság enyhülete*.«

A fentebbiekben már írtunk arról, hogy a satirikus felette áll a világnak, felette a megbírálnak. Nevetése, amint Pagnol mondja: »un chant de triomphe.«¹⁰ Ha ezt tagadnánk a satírában, akkor magát a satírárt, a satíra jogos fölényét tagadnánk a reakcióssal szemben.

A humorban nincs ez meg. Nemcsak a Reviczky-féle humorban, de máshol sem. Legfeljebb a »*Je ris parce que je me sens supérieur à moi-même*»: a magamon való nevetés, a saját-magammal szemben érzett fölény nevetése van meg, ami megint csak nem lehet meg a satírában, mert tompítja a bírálat, a rossz elleni támadás élet, — ami a humor bírálatára viszont jellemző, megint csak általános értelemben használva a humor szót.

Ezt döntő különbségnek tartom a humor és a satíra között.

Tehát: *a humorista kritikai állásfoglalása nélküli a satirikus erkölcsi erejét, nélküli a helyzeti energiát, amit a másoknak a felülemelkedés, a fölény biztosít.*

»Természeti jóság jut előtérbe és a haragot, az undort, szelid könnyező bánatba ringatja a szánalom és az általános nyomornak közös nyomasztó érzete.«

⁸ Reviczky Összegyűjtött művei. 467. l.

⁹ Uo.

¹⁰ Diadalének.

Ez a »könyvező bánatba« való feloldódása adja meg Reviczky humorelméletének alaphangulatát.

Reviczky gyakran használja az »általános« és a »közös« szót. Eltekintve attól, hogy ennek okait mélyebben kutassam, csak utalok arra, hogy a *humor és a szatíra szemléletmódja közötti különbségre* mutat ez. A humor szemlélete ugyanis a rossz értelemben véve általános. A humorista a rosszat, a nyomort, a szenvedést látja, a szegénységet látja, ezek a tulajdonságok alig megfoghatóak. A szatirikus élesen megkülönböztet. Jóval élesebben, mint a humorista. Pontosan látja a rossz és a rossz közötti különbséget, nem szegénységet lát, hanem az osztályok elnyomását, a szegénységen belül is megkülönbözteti a munkások, parasztok, vagy a kispolgárok szegénységét (ez nem mindig van így!), de az uralkodó osztályokat sohasem fogja sajnálni olyan általánosító értelemben, ahogy ezt a humor némely fajtája teszi, például Rákosi Viktoré.

Ezek alapján Addison képlete: Igazság + Harag + Jóság – Humor. Ezt a képletet tartotta meg Reviczky humorelmélete formájának, ez a képlet adja meg fejtegetéseinek gerincét.

7.

A komikum, és a realizmus igenlése Reviczky humorelméletében

Addison elméletébe nem fér bele a komikum. Reviczky is mellőzi a komikumot, nem azért, mert Addison is elveti, hanem azért, mert Reviczky szerint a komikum, a humorban csak viszonylagos jelenség. A humor komikuma nem olyan nevettető hatású, mint a humorisztikus, szatirikus komikum. A humor komikuma nem más tulajdonképpen mint az élet hű ábrázolása. Ezt írja erről Belinszkij: »Miben áll a komikus hatás és ábrázolás karikatúra-szerűsége? Nem a szerző különleges tehetségében, hogy mindenben felfedezze azt, ami nevetéses, hanem az élet hű ábrázolásában.«¹¹

Ezt mondja Reviczky: »A humorista hamisítatlan képét veszi az emberiségnek, ép ezt veszik karikatúrának...«¹²

Másutt: »A laikus és felületes olvasó nem hatol a lepel alá; ő a humoros műveket komikainak fogja tartani, míg a szakavatott, ki a humornak csodás, kedves hangját megérti és megérzi, csodálkoztaiban e kérdésre fakad: Vajjon mi itt a nevetéses?« — »A lyukas kalapon, a beteges béna alakon, s a kékszemű félenkségen kívül bizonyára semmi más.«¹³ ...»S aztán mégis a komikum körébe vonszolják az esztétikusok a humort.«

Reviczky szerint tehát a humorban egy sajátos komikum található. Ennek a komikumnak azonban lényegében csak a neve egyezik meg a szatíra, és a vicc nevetés-okozójával. Nagyon érdekes az az egyezés, amely közte és Belinszkij között található, különösen azért, mert nem fogalmazási, hanem elvi jellegű. Kevés az olyan humorelmélet, amely a komikumot tagadná. De szinte csak ez a kettő, amely a komikum helyébe a realizmus követelését helyezi!

Ezen a ponton válik Reviczky humorelmélete a realizmus igenlésévé. A fentebbi idézetekből még nem tűnik ki világosan, mit ért realizmus alatt. Ezt humorelméletében nem is fejti bővebben, de egyéb cikkeiben a kritikai realizmus követelésével, annak alapjáról bírálja a naturalizmust.

Mégis foglalkozik a komikum elméletével is. Kant elméletét tartja a legjobbnak, amely szerint valami magasra felcsigázott várakozás semmibe foszlik hirtelen. A következő példát hozhatjuk erre: Petőfi írja egy ízben Arany Jánosnak: »Bizony Isten nem dicséret-

¹¹ Belinszkij Válogatott művei. Magyarul. 100. l.

¹² Humor pszichológiája.

¹³ Reviczky Összegyűjtött munkái. 465. l.

képen mondom, (hisz tudod, hogy nem igen szeretek szembe dicsérni) de el nem hallgathatom, hogy nagy számár vagy.«¹⁴

A dicséret helyett váratlanul bekövetkező degradáció adja itt a komikumot, ami valóban a humorban is előfordulhat. Pétőfinek és Aranynak a hasonló tréfálkozó hangnemben megírt levelei humoros összhatást gyakorolnak az olvasóra.

Reviczky komikumot lát a végtelen kicsinyben is, példát is hoz erre : a fűzfapoótákat, akik nagyot akarnak alkotni, azt hiszik, nagy költők és ezért nevetésgesek. Van ebben valami a »non est idem« humorából is. Ez a »non est idem« gyakran felbukkan Reviczky elméletében. Amiről az emberek azt hiszik, hogy nagy eszme vagy fenséges dolog, a humorista ábrázolásában kicsinynek, gyarlónak tűnik. A közönség azt véli, hogy a humorista túloz, karikíroz, pedig csak a valóságot írja meg.

Csernisevszkij ezt írja : »...ha a humorra hajlamos ember látja, hogy az emberi nagyságot mindig a kicsinyesség, gyengeség, szánalmasság kíséri, s ezt a keveredést esztelennek tekinti, mert nem érti meg az általa megfigyelt erkölcsi ellentmondások egész mélységét, akkor humorában több lesz a nevetés, mint a keserűség.«¹⁵

Reviczky abban látja a komikumot, amiben Csernisevszkij : »a kicsinynek a végtelen naggyal való parallelizálásában.«

Solger, hogy csak egyet említsünk azok közül, akik ugyanezt vallják a komikumról, ezt mondja : »A valóban humorosban (In dem echt Humoristischen) semmi sem egészen nevetésges, de mindent bizonyos örömmel párosít, a tragikus viszont mindig a komikus látzatával jár együtt. A legalantasabb dolog a humorban gyakran a fenséges benyomását kelti és a fenségebb eszmék jelentéktelenségbe vesznek...«

Solger szerint a tragikus komikus látzata a humor. Ugyanezt mondja Reviczky is, más szavakkal, amikor elismeri, hogy a humor formája lehet komikus. Solger is, Csernisevszkij is az alantas és a fenséges ellentétében látják a humor lényegét. Solgernál azonban nem egyszerű kontraszt-elmélet ez, mert nemcsak két dolognak a kontrasztjáról ír, hanem arról, hogy a fenséges eszmék jelentéktelenné, az alantas dolgok pedig fenségesnek látszanak, tehát a kontraszt mellett a valóság és a látszat felcserélése is jelentős tényező itt.

Ezt írja Reviczky Arany Jánosról : »A lángelmének eme természetében fekvő, s az élet problémáit is mélyen megértő nyugodtsága csöndes, de annál mélyebb gyökereit hajtott érzelme már maga közeledés a humorhoz.«¹⁶

Körülbelül így fogalmazhatjuk meg Reviczky véleményét a komikumról : A humorban a komikum nem játszik döntő szerepet, van olyan humor is, amelyből teljesen hiányzik, de ha jelen is van, a formában és nem a tartalomban mutatható ki.

8.

A humorista a »páriák szószólója«

A fentebbieken túlmenően azonban van még Reviczky elméletének néhány olyan sajátossága, amely eredetibbé teszi fejtegetéseit. Reviczky túlmegy a valóságábrázolás mint humor megfogalmazásán is és azt vallja, hogy a humor lényege az elnyomottakkal, a néppel való együttérzés. Sőt a humorista csak a népből származhat, csak a nép fia értheti meg a nép helyzetét, érezheti át nyomorúságát. Ezt írja Shakespeare-ről, Berangerról és Arany Jánosról : »Mindhárman a nép fia, s így születésüknél fogva szívükben volt a humor egy másik csirája,

¹⁴ 1848. április 18.

¹⁵ Cs. Vál. Műv. 98.

¹⁶ Reviczky Összegyűjtött munkái. 478. l.

a ragaszkodás önfajukhoz, a nyomor a küzdősek között szerzett büszkeség a nagyok irányában s mély szánalommal párosult az elnyomottakkal. Ki tudja nem birnánk-e most Goethében egy nagy humoristát, ha paraszti viskóban születik?».

»A humorista a népnek és nyomorának a költője legtisztább dickensi és bretharti alakjában.«

Másutt ezt írja : »...a népet és nyomort keresi fel a humor, ahol a legtöbb a szánnivaló, velők szenved és érez...«¹⁷

Reviczky tehát azt követeli a humoristától, hogy a nyomorra, a népre terelje a figyelmet, ami bármely formában is, de előrelépés a valóság ábrázolása felé. Reviczky egész életének égő problémája a nyomor, az élet kilátástalansága.

A humorista egy a néppel. Elszakíthatatlan a néptől : »...nem az érzelem, hanem a nép és az emberiség egoistája, ahol humoros.« Vagy : »...az ő érzelme, a nép érzelme, az ő gondolata az emberiség gondolata.« Másutt : »Minden valódi humoristában megtaláljuk a nép szeretetét... a szegénység kultuszát, ezt a legnemesebb demokráciát.«

Lehetne még felsorakoztatni idézeteket, de a fentebbiek elegendők arra, hogy bizonyítsam, a fejezetcímbe idézett Reviczky kitétel nem véletlen, nem elenyésző jelentőségű humorelméletében. Ezek az idézetek azonban nemcsak Reviczky humorelméletére vonatkoznak.

Lényegében ezek adják egész Ars poétikájának a gerincét is. Reviczky ezt követeli az egész irodalomtól, mert szerinte a humor a művész legfejlettebb világnézete, a zseni világnézete, tehát nem esztétikai jelenség csupán. Legnagyobb példája Arany János és Shakespeare, akit a legnagyobb költőnek tart a magyar és az angol, sőt a világirodalomban is. Ugyancsak humoristának tartja kedvenc orosz íróit (pl. Turgenyevet), azokat a műveiket is, amelyekben mai megítélésünk szerint semmi humort nem találunk.

Reviczky humor-értelmezésének tehát egy sajátos, ellentmondásos kettőssége van : egyrészt a humort, mint esztétikai jelenséget, erősen leszűkíti, történelmileg és elemeiben szigorúan megkülönbözteti más komikus jelenségtől, másrészt világnézetet, mégpedig szerinte az igazi művészek legmagasabb, leghumánusabb világnézetét látta ebben a humorban.

9.

Reviczky pesszimizmusa

A pesszimizmus jelentős mozzanat nemcsak elméletében, hanem elmélete létrejöttében is. »A humorista...segíteni akarna mindnyájunkon s viszont tudja, hogy tökély sehol sincs a világon s ha volna is csak romlás számazna belőle...« — írja a költő. Pesszimizmusa tehát abban gyökerezik, hogy nem hisz a fejlődésben, nem hisz a jóra való változtatás lehetőségében.

Emiatt ír tulajdonképpen humor- és nem szatiraelméletet. Ha nem látná kilátástalannak a társadalmi élet megváltoztatására való törekvéseket, akkor nem a szenvedések enyhítése lenne a célja, hanem a szenvedések megszüntetése oly módon, hogy a szatíra élével támadna a fennálló társadalmi rendre.

A humor és szatíra viszonyában ez nem törvénytörő, de lényeges mozzanat Reviczky elméletében, és azokban a humoros jelenségekben, amelyekben Reviczky példaképeit megtalálja.

Verseiben is kifejezi azt a törekvést, amit a humor céljának jelöl :

¹⁷ I. m. 469. 1.

Megszáll a vágy, hogy letöröljem
Könnyeit a szomorkodóknak
S a béke útját megjelöljem
Azoknak én, akik csalódtak
Óh fáj e furcsa, gunyos élet ;
S lelkem gyakorta felzokog
Az emberek mind oly szegények
S nem lesznek soha boldogok.«

Pesszimizmusának gyökere az, hogy nem ismeri fel az osztályharc jelentőségét, szerepét a társadalom fejlődésében. Nem jut el odáig, hogy a kapitalizmus sem örök társadalmi rend. Egyszer utal valami ilyesmire homályosan : »Az emberek roppant nyomora fogja az általános béke és testvériség korát előkészíteni.« De ez a gondolat, a haladás gondolata nem válik uralkodóvá, még csak általánossá sem elméletében és munkásságában.

»Mi baj van a világon « című költeményének alapgondolata az, hogy a gazdag ember sem boldogabb a szegénynél. De reakciós ennek a versnek a kicsengése azért, mert az »Egyforma nyomorultak vagyunk mindannyian« meghatározás az osztályellentétek elkendőzését, az osztályharc leszerelését szolgálja. A változatlanba való belenyugvást hirdeti.

Lényegesen más azonban a műveiben és más a humorelméletében meghúzódó világnézet. Általában humorelmélete gyakran haladóbb egy árnyalattal, mint a verseiben és egyéb tanulmányjaiban kifejtett világnézete.

Humorelméletében a gazdagok és a szegények viszonya egészen más. A humorból határozottan kizárja a gazdagokat. Szó sincs az osztályellentétek elmosásáról, eltorzításáról. A humorista az igazságot látja, a valóságot ábrázolja, de ez a valóság nem más, mint a szegénység valósága *szembeállítva* a gazdagok világával. Nem egy helyen bujkál megvetés sorai-ban a gazdagokkal szemben. Sőt valami ellentállásféle is érződik azon a magatartáson, amely a humorista állásfoglalása a szegények oldalán. »Ráillenek Bulwer szavai : hogy nyájasan lehajol az alacsonyokhoz és férfias büszkeséggel emeli fel fejét a nyakok előtt.«¹⁸

Reviczky tagadja, hogy pesszimista. Az igazi pesszimizmusnak a nihilizmust tartja. »Figaró mosolyogva hirdeti a világ huncut ; ha boldogulni akarsz, muld felül a huncutságban.« — írja Századunk pesszimizmusa című cikkében.¹⁹

Pesszimizmusa valóban más jellegű, mint amit pesszimizmus alatt értünk. Noha Schopenhauert nagyra értékeli, elveik távol állanak egymástól. Schopenhauer idealista, Reviczky a materializmus felé halad. Schopenhauer tagadja a realista művészetet, esztéticizmust hirdet. Irtózik minden változástól, a forradalomtól, és a reformoktól egyaránt. Reviczky a realizmus híve, a forradalmat és a változásokat csak kilátástalannak tartja az adott körülmények között. És a legjelentősebb körülmény : Schopenhauer pesszimizmusa embergyűlöletből, demokrácia- és népellenességből táplálkozik. Ezzel szemben Reviczky egész magatartását, filozófiáját a nép iránti szeretet és megértés hatja át. Éppen ezért Reviczky pesszimizmusa nem a korában divatos filozófia utánérzése,²⁰ hanem életkörülményeiből és kora állapotából fakadó, valóságos alappal rendelkező, de részleteiben téves elmélet.

Végezetül idézem magának Reviczkynek a humorista világbánatos és pesszimista álláspontja közötti különbséget meghatározó néhány mondatát : »A humorista tárgyilagosabb, fogékonyabb az igazság iránt, akár az optimistánál, akár a világbánatosnál. A rideg pesszimizmustól aki csak azt tartja értékesnek, ami a saját előnyét mozdítja elő, abban különbözik,

¹⁸ I. m. 469. l.

¹⁹ Magyar Szalon. 1884. 362—68. l.

²⁰ Idevonatkozóan lásd Babits fejtegetését a magyar és külföldi pesszimista irodalomról. Irodalmi problémák.

hogy a saját bajait másokban és másokéit magában is érzi... Benne is megvan a világfájdalomból tetemes mennyiség, melyet azonban enyhít a szemlélődés nyugodtsága, s a jóleső megnyugvás, mellyel a megismert igazság tölti el lelkünket.»

10.

A humorelmélet Reviczky világnézete. Elméletének hatása és jelentősége a magyar irodalomban

Reviczky humorelméletének jelentős sajátossága az, hogy híven tükrözi egész világnézetét. Vannak ellentmondásos, problematikus részek tanulmányaiiban, ezek azonban nemcsak a fiatal Reviczky kiforratlanságának, fiatalos gyakorlatlanságának az eredményei, hanem annak is, hogy a magyar történelem egyik legproblematicusabb korszakában élt, a saját körülményei nem előnyt, hanem hátrányt jelentettek ebben a megbolygatott világban.

Politikai programja egyezik művészi programjával. A humoros világnézetet tartja a legbölcsebb, legfejlettebb világnézetnek, a humort a legmagasabbrendű művészetnek, de a humornak sajátos magyarázatot ad; a humor tárgya a nép nyomora, a humorista a nép vágyait kell, hogy kifejezze, a művészi ábrázolás módja pedig a realizmus.

Ez elméletének a magva. Eköré csoportosulnak más figyelemre méltó észrevételek: a humor és szatíra fejlődése a történelem folyamán — amit egyáltalán nem mereven, mechanikusan képzel el — a humor és a humorisztikus finom megkülönböztetése stb.

Elméletének hiányosságai elsősorban tisztázatlan, ellentmondásos filozófiai nézeteiből adódnak. Materializmusa alig nevezhető annak, a történeti fejlődés el-elveti az angol, vagy az orosz irodalomban és tetszetős, éghajlati okokkal magyarázza a jelenségeket. De ugyanakkor elméletének retrográd részei is felemásak; pesszimizmusa például.

Tanulmányai jelentős helyet foglalnak el a magyar irodalom komikum-elméleteinek a sorában. Nagyon helyesen nem a komikum tárgyalásából indul el, hanem a humorból, mint egy egységes esztétikai jelenségből. Ennek a bonyolult irodalmi jelenségnek az egyik alkotó-eleme a komikum. Talán kicsit elmellőzi a komikum szerepét, de éppen ebből tűnik ki, hogy nem az olcsó nevetetés, bohóckodás által való szórakoztatást tartja a humor, a művészet céljának, hanem a valóság hú és igaz feltárását. Természetesen a nevetés nem zárja ezt ki, csak akkor, ha túlteng a mondanivaló rovására.

Éppen ezért nincs retrográd éle elméletének pesszimizmusa ellenére sem, mert nem az osztályviszonyok, a nép nyomorának és kiszolgáltatottságának az elkendőzése a célja, hanem a legélesebb feltárása.

A humor problémája benne élt Reviczky korának levegőjében. Sokan írtak a humorról. A komikum a legégetőbb vitatémák egyike volt iskolában és kávéházakban egyaránt — a literátus emberek között. De írtak és vitatkoztak erről jogászok, orvosok is.

Reviczky egyik jelentősége éppen az, hogy a legkorszerűbb, a legtöbbet vitatott, addig apolitikusan kezelt esztétikai elméletbe politikai, társadalmi problémákat vitt be, és azt középponti problémájává tette.

Korában a humorelmélet volt az egyik leghatásosabb eszköz ezeknek a politikai elveknek a népszerűsítésére. Éppen társadalmi mondanivalójában, demokratizmusában nőtt messze kora elméletei fölé Reviczky néhány tanulmánya.

Reviczkynek nincsenek követői, nincsenek továbbfejlesztői. Ennek oka lehet elszigeteltsége, de mindenekelőtt az, hogy Reviczky nem egy fejlődési szakasz elején, hanem végén jelentkezett. Akármennyire is újat mondott, lényegében mégis összefoglalta a német, angol és magyar elméleteket. De Reviczky után a magyar irodalomban megváltozott a komikum fejlődésének a képe.

Két irányban fejlődött tovább. Csiky, Mikszáth művein keresztül a szatíra felé, és egy derűs, szatirikus csipésekkel itt-ott ízesített, kormánypárti, a helyzettel könnyen kiegyező humor irányában.

A szatirikus irány túljutott Reviczky elképzelésén. A humorista irodalom pedig mélyen alatta maradt annak, azzá vált tulajdonképpen, ami ellen Reviczky olyan élesen tiltakozott mindig.

Elmélete azonban így is nagy jelentőségű, a legeredetibb humorelmélet a magyar irodalomban és méltán megérdemli, hogy haladó hagyományaink közé sorolva felhasználjuk eredményeit a szocialista irodalomelmélet kidolgozásában.

1954. február.

KOMLÓS ALADÁR

REVICZKY GYULA ARCKÉPÉHEZ

A felszabadulás utáni első években azzal igyekeztünk kifejezésre juttatni marxista voltunkat, hogy két-három nagy költőnket kivéve senkit sem találtunk elég haladónak. Ez irányzat legkirívóbb dokumentuma a magyar irodalomtörténet ama szeretetlenül zord összefoglalása volt, amely 1949-ben a szovjet enciklopédia számára készült. Néhány éve más hiba járja. Most irodalomtörténéseink azzal vélik kimutatni marxista buzgóságukat, hogy egy-egy liberális vagy ingadozó író harcossá, lehetőleg forradalmárrá festenek át. Régi íróink új értelmezésének természetesen megvan a lehetősége, sőt a szüksége is. Hiszen kétségtelen, hogy a polgári kritika gyakran közömbösen és vakon ment el a harcos, sőt általában a politikai mondanivaló mellett. Gyakran kerülhet hát még sor homályban maradt haladó írók, művek és vonások felfedezésére. Az is előfordulhat, hogy meg nem értett, vagy épp félreértett írók és művek politikai mondanivalóját újra kell értelmezni. Mindez, mondom, lehetséges, helyes és kívánatos. De nem engedhető meg, hogy egy író vörösebbre festése kedvéért elhallgassuk fontos megnyilatkozásait, az igazi mondanivalóit.

Sajnos, ez történt *Harsányi Zoltán: Reviczky arcképéhez* c. tanulmányában (Irodalomtörténet, 1954. 4. sz.). Harsányi évek során át dicséretes szorgalommal búvárolta Reviczky különböző lapokban kallódó kiritikai cikkeit, s kutató ébersége néhány elfeledett cikkre is rábukkant. Hőse iránti szeretete azonban sajnos, tévútra vezette: több vonatkozásban meghamisította a költő arcképét. Ki akarja mutatni, hogy Reviczky lényegében elvetette Schopenhauer tanításait, materialista volt, a realizmust hirdette, következetesen harcolt a kiegyezés ellen és harcos haraggal bírálta a társadalmat. Nem törekszem ezúttal arra, hogy az általa adott képpel szemben megrajzoljam Reviczky igazi arcát, sőt magától a tanulmányról sem szándékszem általános bírálatot írni, mindössze cikkének alapvető hibáját, a vörösrefestési tendenciából származó meghamisítást kívánom megvilágítani. Övöm tehát az olvasót attól, hogy Reviczkyról az alábbiak alapján alkosson képet: Harsányi egyoldalúsága, illetve a vita természeté engem is egyoldalúságra kényszerít. De ismétlem, ezúttal nem Reviczky portréjának megrajzolása, csak Harsányi tévedéseinek kimutatása a célom.

Nem foglalkozom részletesen kisebb tárgyi tévedéseivel, sem az olyanokkal, mint pl. hogy szerinte a Fővárosi Lapok c. irodalmi napilap »eddig egyedülálló kezdeményezés» volt (431. l.), holott Nagy Ignác már az 50-es években szerkesztett *Hölgyfutár* címen irodalmi napilapot; hogy Reviczky Garamújfalun Korodáéknál lakott kegyelemkenyéren, holott Liphthayéknál volt nevelő; hogy Reviczkynek tulajdonít Egy párisi regény c. cikket, holott a RI jelet, amellyel a cikk szignálva van, a költő sohasem használta, hogy minden ok és alap nélkül s feltétlenül tévesen tulajdonít neki egy Beöthy Zsolt rajzairól szóló kritikát, holott Reviczky szerzőségének már az is kétségtelen cáfolata, hogy a cikk Jókairól megbecsüléssel emlékezik meg, de ezenkívül a bírálat -i aláírással jelent meg s ezt a szignumot Reviczky sosem használta (annál gyakrabban Endrődi Sándor). Súlyosabb tévedés Harsányi azon ötlete, hogy Iványi Ödön A püspök atyafisága c. regényének egyik alakja, Kengyel Valér »egy kicsit összefogja a kiegyezés fiatalabb irodalmi ellenzékének egész nemzedékét» s főképp Reviczky vonásaiból van megalkotva. Megdöbbentő ötlet, hiszen Kengyel Valér minden erkölcsi skrupulus nélküli újságíró, aki rágalmaival pusztá irigységből tönkre akar tenni egy tehetséges államférfit. Ő volna az irodalmi ellenzék jelképe? Az olvasó elképedve kérdi, hogy juthatott az ellenzékkel rokonszenvező Harsányi eszébe ez a mélyen sértő és teljesen alaptalan párhuzam. Úgy, hogy Kengyel Valér törvénytelen gyermek, mint Reviczky, és nyomorog, mint sok egykorú fiatal író, aztán meg — Harsányi ezt is bizonyítéknak tekinti — Iványi jól ismerte Reviczkyt. De hát ezek a külső adatok a lényegesek Kengyel Valér és az ellenzéki írók alakjában? A korrekt jellemű Reviczky megköszönné, hogy ily sötétlelkű fickóhoz hasonlítják.

Hőse iránti lelkesedése némileg menti Harsányi oly téves állításait, mint hogy Komjáthy Jenő *Kritikai szempontok* c. tanulmánya teljesen Reviczky írásaira épült. (453. l.) De ez az állítás is alaptalan. Komjáthy filozófiai műveltsége hasonlíthatatlanul mélyebb és alaposabb volt, mint Reviczkyé, tanulmánya átfogóbb, eredetibb és szellemesebb, mint aminőt Reviczky

valaha írt, s több olyan szempontot vet fel, amit ez soha nem is érintett. Tévedés az is, hogy Komjáthy — szemben Reviczkyvel — fenntartás nélkül magáévá tette Schopenhauer tanait, hiszen ismeretes, hogy épp költői produkciója bővebb megindulása idején, 1887-től kezdve már Spinoza hatása alá került, s elég egy pillantást vetni a verseire, hogy lássuk: szinte állandó eufóriába szuggerálja magát, neki »lehelni, élni óriási kéje»; Schopenhauerhez írt ódájában ki is mondja: »S bár démonunk más utat törni készít minket, Dicső előkép! Inlesd homlokunk!« Harsányi idézi is e vers-részletet, de jellemző módon úgy, hogy — az első sort kihagyja! . . . (434. l.)

De mindennek kimutatására nem fogtam volna tollat. Mindez apróság a valóság amaz elferditéséhez képest, amit Harsányi tanulmánya Reviczky képének megrajzolásánál követ el. Egy osztályával szakító harcos költőt kívánva festeni, természetesen elhallgatja, hogy Reviczky (bár mint törvénytelen gyermek, nevéhez csak mint i-vel s nem y-nal írt magyarosított névhez kapott belügyminiszeri engedélyt) ötágú koronás levélpapírost használt, nevét ípszilonnal írta, sőt, mint a Pannonia szerkesztője, Julius von Reviczky-ként jelezte a lapot, hogy rokona és jóbarátja, Koroda szerint »Gyula őseitől erős arisztokratikus hajlamokat örökölt, melyeket azonban körülményei leplezni kényszerítettek« hogy a Kammonban Vajda Jánossal is állandó vitákat folytatott a konzervatív és arisztokratikus elv védelmében (Paulovits I.: R. Gy. 155. l.). Harsányi szerint Reviczkyben »csak elutasítás van mindennel szemben, ami uralmon van — politikában és művészetben egyaránt. Gyűlöli a hitvány kort, amelyben nem lehet élni, mert undorával fojtogat.« (458. l.) Reviczky »Petőfi szobra előtt« és »Budapest« c. elfeledett költeményeinek politikai optimizmusa is eléggé igazolja, hogy ez csak a művészi életre vonatkozólag igaz, a politikára nem.

De Harsányi még tovább megy. Szerinte Reviczky »ellenzéki szellemben igyekezett szerkeszteni a kormánypárt lapját, az Aradi Hirlapot« (429. l.), »az éhhalál szélén is bátran vivja harcát a kiegyezéssel szemben« s nyomorba is azért süllyed, mert »ilyen a megnemalkuvó költő sorsa a kiegyezés korában« (432. l.). Az igazság ezzel szemben az, hogy Harsányinak az Aradi Hirlapról tett állítása teljesen légből kapott, ez a lap napról-napra éles harcot vívott az egykori ellenzékkel, s Reviczky 1878–82-ig is a kormánypárti A Hon munkatársa, 1884-ben gr. Kreith Béla nyíltan mágnás- és gentry-párti Szemléjének segédszerkesztője (6. számában pl. azzal a programmal toboroz előfizetőket, hogy: »legfőképp az arisztokrácia, a magyar gentry érdekeit türekszik előmozdítani), 1885–1887-ig az antiszemita párt lapjainak, a Magyar Lapnak, illetve Verhovay Függelenségének belső munkatársa, oly lapoké tehát, amelyek küzdöttek ugyan a kiegyezés ellen, de jobbról, amiért Kossuth meg is tagadta őket, 1887-től haláláig pedig a pártatlanság leple alatt Tiszát támogató Pesti Hirlapé. Mindez magarázható Reviczky szomorú élet-körülményeivel, azt is el kell ismernünk, hogy a költő nagyon kevésbé vett részt az említett lapok politikai harcaiban, de bátor és meg nem alkuvó, következetes küzdelemnek a kiegyezéssel szemben mindez mégis alig nevezhető.

Harsányi másik »felfedezése«, hogy Reviczky, bár zavarosan és csak Feuerbachig jutva (443–5. l.), materialista volt. *Humor és materializmus* c. ismert cikke valóban materialista és demokratikus gondolkodásról tesz tanúságot. Reviczky ugyanis 1874–1876-ig mély lelki válságba esett, s ennek során rövid időre materialistává és hevesen antiklerikálissá vált, felismerte a társadalom visszasságait s átérzte a szegény nép szenvedéseit. Csak az a baj, — s ezt Harsányi elhallgatja — hogy ez a gondolkozásmód nem maradt tartós nála: *Karácsonykor* c. versét 1875-ben még e zárósorokkal tette közzé az Új Időkben: »Egyenlőség, testvériség, Óh jöjjön el országod!«, 1883-ban verseskönyvében már így módosítja a sorokat: »Boldog, ki tőr és megbocsát, S ki szenved, százszor áldott!« S már 1876-tól állandó meggyőződése: »legyetek elnézők, szelidek, Sohase zúgolódjatok. Bocsánat által győzni fogtok, Bár minden ember elhagyott . . .« (*Ne vádoljátok*) 1879-ben már éppenséggel megtér a valláshoz és tudományellenes hangon írja:

Jól tudom én is, hogy a szellem
Az ember dísze, jobb fele;
De jaj, ha csak józan sivárság,
Örömtelenség jár vele.
Mely megöli a gyermekálmot,
Óh az a szellem átkozott!
Nem bölcs, aki csak tud s nem érez . . .
Óh tartsatok bűnbánatot!

(Tartsatok bűnbánatot)

Későbbi cikkei meg éppen kétségtelenné teszik, hogy idővel teljesen elfordult a húszéves korában írt *Humor és materializmus* materializmusától. Főlős bőséggel bizonyítják ezt nagyszámú vallásos versei is (*Isten, Te Deum, Miatyánk, Tartsatok bűnbánatot, Magányos kereszt, Karácsony, Szent István napján, Isten, Feltámadás, Pünkösöd*).

S materializmus-ellenessége olykor politikai téren is haladásellenes nézetekkel társul. Mikor 1879-ben megtudja, hogy az általa ekkor már megvetett és került Gáspár Imre irodalmi előadásokat tartót szociáldemokrata munkásoknak, a felháborodást is felülmúló elképedéssel értesíti erről Korodát: »Gáspár Imre tót munkások körében szocialisztikus felolvasásokat tart és munkás-marseillaisét írt. Szavamra, igaz!« Harsányi természetesen nem idézi a levelet, hanem így tájékoztatja a tartalmáról: Reviczky »nem kifogásolja-ugyan, de nem érti barátja lépését.« »Nem érti!... Reviczky *A divatos hitetlenség* c. cikke szerint komoly gondolkodó fő nem lehet vallástalan; a modern vallástalanság »korrupciót, laza erkölcsöket, könnyelműséget és léhaságot jelent«. (Szemle, 1885. jún. 25.) Korodát egyik levelében meg akarja győzni, hogy nem a társadalmat kell megbírálni, hanem önmagunkat, nem úgy, ahogy a Kammon »malcontensei« teszik. »Minden állapot lehurrogása által a legjobb esetben Alceste az ember, de sokszor Maratval lép rokonságba« (1886. márc. 14.) *Resurrexit* c. cikkében éppenséggel reakciós eszméket hirdet: »A modern hitetlenség cinikus és léha előfeszkedése, a materializmus véstes tanai meg fogják hozni a nagy vihart, melynek előjelei máris félelmesen mutatkoznak az anarchiában; de a viharból, ha kitombolandja magát, megint csak diadalmasan fog felragyogni a kereszt.« (Függetlenség, 1886. ápr. 25.) Az általa kívánt »örök költői témákat« a haladó eszmékkel állítja szembe: »Szocializmus, darvinizmus, nihilizmus a kor áramlatai, melyeket idővel mások váltanak fel; de váláskor könnyezni, viszontlátáskor örülni, a szeretett lányért rajongani, az ifjúság hervadását megsiratni egyformán fogják az emberek mindörökké!« (*A modern líra hatásáról*, közli A Hét, Reviczky halála után, 1890. jan.) Materialista volt-e, aki így írt? Harsányi minderről hallgat s kizárólag az ifjúkori cikket idézve azt akarja elhitetni, hogy Reviczky mindvégig úgy gondolkodott, mint a húszéves fővel írt *Humor és materializmusból* gondolni lehetne.

A mondottak valószínűtlenné teszik, hogy (bár rajongott az orosz írókért és részvételt említ Csernovecskij szenvedését) rokonszenvezett volna az egykorú orosz forradalmárokkal. hiszen anarchistáknak, nihilistáknak ez időben tudvalevőleg épp az orosz forradalmárokat nevezték. Harsányi mégis ama nézet érlelődését látja nála, hogy »a forradalmaktól terhes Oroszország sorsa példamutató nagy hatással lehet a magyar nép sorsának alakulására.« (448. l.) Ezt többek közt azzal valószínűsíti, hogy a *Pán halála* motívumát Turgenyevtől kapta (az nem érdekli, hogy Reviczky keresztényies fordulatot ad Turgenyev ellenkező értelmű prózákölteményének) és hogy Reviczky állítólag jóbarátságban volt Pongrátz Bélával, ez meg—1905-ben, tizenhat évvel Reviczky halála után Oroszországba látogatott...

Harsányi nagy erőfeszítést tesz annak bizonyítására, hogy Reviczky visszautasította Schopenhauer fő tanításait. (436. l.) Most megint csak nem térek ki arra, vajon valóban oly végtelenen kompromittáló-e a 70—80-as évek magyar költőjére, ha a zseniális filozófus hatása alá került s megérdemli-e ez a sok tekintetben reakciós, de mégiscsak jelentős gondolkodó azt a lóhátról beszélő hangot, amellyel Harsányi kezeli, hogy nem túlbuzgalom-e pl. Schopenhauer »szenvedélyes kifejezőmódját« úgy értelmezni, hogy az nem egyéb, mint »gyakran igen ügyes, félrevezető módszereinek egyike.« (435—7. l.) De szabad-e elhallgatni, hogy ha Reviczky *Schopenhauer olvasása közben* c. fiatalkori versében (1878-ban íródott), mikor még a vers tanúsága szerint csak harangozni hallott a filozófusról, kitart is az »álom, szeretet, rajongás« mellett, később, mikor már jobban megismerkedett annak tanaival, már fenntartás nélküli lelkesedéssel ismerteti azokat (cikke a Szemleiben, 1885-ben)?, hogy *'Hamlet több dolgának« metafizikája'* (1883.) c. cikkében egyszerűen kivonatolja Schopenhauer idevágó nézeteit? hogy *Ifjú pesszimiztának és Ugyanannak* c. költeményében (1886.) nem Schopenhauer bölcselete, hanem a jóllakottak csömöre és életunalma ellen hadakozik? Aki egy kicsit ismeri Schopenhauer esztétikáját, azt is felismeri, hogy Reviczkynek a művészi igazságra és a művész belső nyugalma irántuló követelése sem áll szemben, mint Harsányi véli, a német filozófus tanaival, hanem éppen azokon alapul, hisz Schopenhauer szerint a zseni fötulajdonosága az objektivitás és a »Besonnenheit«, mellyel »das wahre Wesen der Dinge, des Lebens, des Daseins zu erfassen«, azaz »a dolgok, az élet, a lét igaz lényegét felfogni« törekszik. (Über das innere Wesen der Kunst.)

S végül: Harsányi szerint Reviczky töretlen következetességgel és ismételten realizmust követel, (458—9. l.) s antinaturalizmusa is abból fakad, hogy a naturalizmus az anyagi valóság álarcát hordozva, meghamisítja a való életet.« (463. l.) Igaz is, hogy Reviczkyben erős törekvés élt a valóság kimondására; lírája, elbeszélései és kritikái egyaránt arról tanúszkodnak, hogy képtelen volt hazudni. Mégis erőszakos kozmetikázás úgy tüntetni fel a dolgot, mintha kritikáiban töretlen következetességgel és tisztánlátással képviselte volna a realizmus

álláspontját. Realizmuson ő igazában az örök lélektani igazság ábrázolását értette, szemben a külsőséges tények hűségére törekvéssel, meg a beteges és szenzációvadász művészettel. 1883-ban már ezt írja: »Realizmus! Ez a kor vesszőparipája. A kor nem követeli a költőtől, hogy igaz, hanem hogy realiztikus legyen. Mert amit realizmus alatt értenek, az nem mindig az igazság, se költői, sem általános. Egy kis közséngőz, egy kis gyárfüst, néhány szocialisztikus eszme, házasságtörés, hamis bukás, az élet apróságainak lefotografálása a recipe, megvan a realizmus. A pszichológia mellékes dolog, csak a külső élet tolongása legyen jól leírva.« (Ország Világ, 1883. 106. 1.) Igaz, a naturalizmust következetesen elutasítja. De ha azt látjuk, hogy a naturalisták közé sorolja Verescsagint, Ibsent, Böcklint, Sarah Bernhardtot stb., kétséssé válik, hogy valóban naturalizmust ért-e naturalizmuson, nem veszi-e vele egy kalap alá a dekadenciát, szimbolizmust, sőt az igazi realizmust is. Harasztí Gyula *A naturalista regényről* című könyvét ismertető cikkéből kiderül, hogy Reviczky a naturalizmust a rút ábrázolása és a demokratikus törekvés miatt utasítja el; Victor Hugot pl. megrója, hogy behozta a költészetbe a rút kultuszát, Zolát pedig, mert társadalmi agitátor. Felfogását még élesebb megvilágításba helyezi az az egyidejű cikke, amelyben Verescsagint ítéli el. Verescsagin ugyanis »az a képirás-terén, — írja — ami a színészetben Sarah Bernhard, az irodalomban Zola. Mindhárman az extravaganciákban, a görcsös rángatózásban, a kellemestől való elfordulásban keresik a művészetet.« Mert »a hanyatlás, a lassú felbomlás kora ez, mely a vallásban az ateizmust, a filozófiában a materializmust, a társadalmi és politikai életben a szocializmust, kommunizmust, nihilizmust és az irodalomban a naturalizmust hozta létre.« (Függetlenség, 1886. jan. 30.) Verescsagin »Az összeesküvők kivégzése« c. képe tárgyánál fogva visszataszító. Ha hozzávesszük ehhez a persze hasonlóan gondolkodó Justh Zsigmondhoz e tárgyban írt levelét, mely szerint »Jézust piszkos lábakkal, kócos hajjal festeni izléstelenség, művészeti hazugság« (1885. dec. 2.), észrevesszük, hogy Reviczky igen eltávolodott ifjúkori felfogásától, mikor Jézusban még a szegény nép fiát, a törvénytelen fiút szerette, rájövünk, hogy a naturalizmust nem az igazság, hanem a kellemes nevében támadja, csupa haladó mozgalommal rokonítja s ezekkel együtt veti el. S ha Reviczky húszéves korában tette volna e nyilatkozatokat, amelyekhez hasonlókat még többet is idézhetnénk tőle, s érett korában írta volna a materialista felfogású *Humor és materializmus* c. cikkét, akkor még bele tudnánk nyugodni, hogy Harsányi csak ezzel foglalkozik s amazokat, mint egy múltó ifjúkori keresés dokumentumait, elhallgatja. De fordítva áll a dolog.

A mondottak alapján azt hihetné az olvasó, hogy Reviczky merőben reakciós író volt s legjobb nem is foglalkozni vele. Ez azonban megint csak téves elképzelés volna. Az igazság az, hogy egyike volt a legellentmondásosabb embereknek. A tudománynak azonban épp az a kötelessége, hogy ellentmondásainak teljességében ábrázolja őt, s megkeresse ezek közös gyökerét. Itt csak röviden utalhatunk e gyökerre: arra, hogy Reviczky objektive értelmiségi proletár volt, de szubjektive dzsentrinek tartotta magát, hogy gőgösnek és vallásosnak nevelték, de családásai és műveltsége megkezdtek előítéletei felőrlését.

Nehezen szántam rá magam, hogy egy fiatal kutató szorgalmas munkáját pellengérré állítsam. De kénytelen voltam vele, mert Harsányi tanulmánya mély aggodalommal tölt el. Nem azért, mert tévedések akadnak írásában. Mindenki tévedhet. Ha azt hihetném, hogy Harsányi azért festett hamis képet Reviczkyről, mert hiányosak voltak a rávonatkozó ismeretei, megbocsáthatónak tartanám a dolgot. Mindnyájunkkal megeshet, hogy tárgyába vágó, többé-kevésbé fontos tények elkerülék figyelmét. De okom van hinni, hogy Harsányi — aki évek óta foglalkozik e költővel — ismeri az általam felsorolt adatoknak legalábbis jórésztét. Azt tartom aggasztónak, hogy mégis elhallgatta őket. Semmiféle tudomány nem engedheti meg, hogy fontos tények elhallgatásával azokkal ellentétes eredményt koholjunk. Még ha ez az eredmény tetszetős volna is. A marxista tudománynak nincs szüksége ilyen »győzelmek«-re. A tudományos gondolkodás fegyelme, a tényekhez való hűség erkölcsi parancs, azt semmiféle pillanatnyi álgyőzelem kedvéért nem szabad megsérteni.

JÓZSEF ATTILA TÖMEG CÍMŰ VERSÉRŐL*

A költeményről eddig még keveset írtak. Pedig ez a vers irodalmunknak értékes alkotása. Naggyá nemcsak a szépsége teszi, hanem az a történelmi pillanat is, amelyben született. Tudjuk, hogy munkásosztályunk egyik harci megmozdulását, a munkanélküliek 1930. szeptember elsejei tüntetését örökítette meg. Közismert, hogy József Attila személyesen részt vett ezen a tüntetésen. (Vö. Agárdi Ferenc : József Attilával 1930. szeptember elsején. Nagyvilág, 1947. 13. sz. és József Jolán : A város peremén. Bp., 1951. Ifjúsági Kiadó 192—3.) Maga a vers is ezt bizonyítja. Felépítése, képei és hasonlatai megelevenítik a napot. (Vö. Balla Aladárné : 1930. szeptember 1. Bp., 1952. Szikra, 63—138, különösen 97—119.)

A vers élményjellegét, hitvallását, proletár tudatosságát könnyű felismerni. Nem is erről akarok írni. Stilisztikailag sem akarom a költeményt ízekre szedni. Céлом csupán az, hogy a vers nyelvi anyagának jelentéstani vizsgálatával közelebb jussunk a költő mondani-valójának teljes megértéséhez.

Először néhány szót kell szólnom a költemény szerkezetéről. A tüntetés jelszavával kezdődik a vers, majd rövid közlése következik annak, hogy jön a tüntető tömeg. Az ezután következő hosszabb rész (4—23. sor) a tüntető tömeg harcának ábrázolása, amely a tömeg nagyságának érzékeltetésével fonódik össze. Monumentális kép, amelyet egy felkiáltás szakít félbe (»Világ, bekap a tömeg!«). A leírás folytatódik (25—32. sor), azonban eltér az előző résztől, itt már a tüntető tömeg vágyai is felvillannak. Majd együttérző, símogató hangon így szól a költő : »Nyirkos, görbedő atyáim, | édes, sovány leánykám | a tömeg«. Végül befejeződik a leírás (36—42). Most már teljes egészében látjuk, érezzük a tömeg nagyságát. Utána már csak ez a tanulság jöhet : »Óh! Minden más hiábavaló, | az alku, az átok, a csönd, a szó!«. Ilyen gondolatban született meg a vers következő része, amely a proletariátus jellemzésének egyik legszebb művészi megfogalmazása :

Ö

az épület s az építő,
lenn alapkő és fönn tető,
a dolgozó, a tervező —

A költemény végén pedig így kiált fel a költő :

Éljen a munkásság, parasztság,
nem fogja polgári ravaszság,
fölrúgja milliónyi láb, —
hú! tömegek, tovább! tovább!

A költemény tehát a tüntetés jelszavával kezdődik. A *Munkát! Kenyeret!* nyelvileg teljesen kifogástalan : világos, érthető. Ez nem a költő érdeme, hanem a párté. (A Kommunista Magyarországi Pártjától kiadott röpirat fénykép mását lásd Balla Aladárné i. m. 88.) A költő az, hogy a kétszer ismételt jelszóval csupán a tömeg lassú közeledését akarta érzékeltetni. Ehhez a részhez fűződik az az egyszerű felkiáltó mondat, amelynek méltóságos egyszerűsége teljesen megfelel a jelszó ilyen felhasználásának.

A tömeg leírása két élményanyagot megelevenítő hasonlattal kezdődik : »Mint a megriadt legyek | röpülnek róla a kövek.« és »Szálló szikla apró szikra, mint ki a szemét kinyitja, | ha vasdorong ütötte meg.« Balláné ezt írja : »A lovasroham után a tüntetők a mellékutcákba húzódtak vissza, ahol ismét csoportosultak. Majd . . . ismét a körútra nyomultak és az útközben felszedett kő- és vasdarabokkal védekeztek az újabb rohamra induló rendőrök ellen.« (I. m. 102). József Attila szövegét ezen keresztül tudjuk legjobban megérteni. »Mint a megriadt legyek | röpülnek róla a kövek« költői formában fejezi ki azt az élményt, amit a történelmi munka is leír. A »megriadt legyek«-hez való hasonlítás a szálló kövek érzékeltetésére való. A másik, idetartozó hasonlat még ennél is többet mond. A hasonlat első része tulajdonképpen metafora : »Szálló szikla apró szikra«, amely hasonlatban oldódik fel, illetőleg magyarázódik meg : »mint ki a szemét kinyitja, | ha vasdorong ütötte meg.« Nem tartom véletlennek, hogy amíg az előbbi részben *kövek*-ről van szó, addig itt már a *szikla* szóval találkozunk. Annál is inkább, mert a *szikra* szó ellentétként szerepel (sőt a *szikra* jelentése is megszűkül az *apró* jelzővel), a hasonlatban pedig ott van a *vasdorong* szó. Mindez kifejezi a megtámadott tömeg védekezését, védekezésének eszközeit (kő, szikla, vasdorong) és igen

* A cikket mint örvendetes kezdeményezést közöljük, s egyben mint vitacikket is, melynek kapcsán költői művek nyelvi elemzésének módszeréről várunk hozzászólásokat. (Szerk.)

tömören azt a gondolatot is, hogy ez a védekezés-kényszerítetté harci eszköz csak az első visszaütés. Vagyis még pontosabban azt, hogy amikor a tömeg védekezés végett kövekhez nyúl, erejének még csak a szikráját mutatta meg, hisz sokkal többre is képes.

A következő hasonlatot: »A tömeg | járó erdő reneteg, | ha megáll, vér a gyökere« nem érthetjük meg egyszerre. Ezért jobban meg kell vizsgálnunk. Az első pillanatban arra gondolhatnánk, hogy a *járó erdő reneteg* kifejezésben az *erdő* és a *reneteg* szó közül hiányzik egy vessző, és a mondat voltaképpen így alakulna: 'a tömeg járó erdő, reneteg'. Meggondolásunkat azonban megcáfolja József Attilának egy másik, egészen korai verse, ahol az *erdő reneteg* kötőjellel van összekötve: »Eltévedtem járván erdő-renetegen.« (Nem tudunk élni. ÖM I, 24). Itt pedig a szó összetétel. Valójában annak kellene lennie a *járó erdő reneteg* szintagmában is. Az *erdő reneteg* jelöletlen birtokos szerkezet. Jelentése 'az erdő sűrűsége'. (Idézett versében is az.) Az ilyen szerkezetet pedig össze szoktuk írni. Különírva szokatlan. Nemcsak a köznyelvben, hanem magánál József Attilánál is. Tudniillik a jelöletlen összetétel tagjait ő is vagy kötőjellel fűzi egymáshoz (vö. pl. »Itt a levél, legalul | napszám-pengő a pecsét —« Farsangi Lakodalom. ÖM II, 40) vagy szabályosan összeírja («*Famardosó farkasok*...« Bánat. Uo. 30). Mindezek alapján a *járó erdő reneteg*-et csak 'járó erdőreneteg'-nek magyarázhatjuk, vagyis egy fogalomnak fogjuk fel, ami itt 'sűrű erdő'-t jelent. Így pedig a tömeg sűrűségét, nagyságát, összefonódottságát fejezi ki, mint ahogyan az erdő renetege is a sűrűség, nagyság és az összefonódottság képzetét kelti bennünk. A *járó* jelzővel pedig a költő azt akarja kifejezni, hogy a tömeg olyan, mint egy mozgó, igen-igen sűrű erdő. A kép folytatása: »ha megáll, vér a gyökere« a harcoló tömeg mozgásának megszűnését és egyben ennek az okát is egyszerre egy komplikált metaforával fejezi ki. A *gyökér* szó az *erdő reneteg*-gel együtt a fa képzetéből adódik és az összekapcsolódik a megállás tényével. A *vér* szó pedig csak a mondat egészében érthető. A mondat pedig így magyarázható: a tömeg csak akkor áll meg (*gyökér*), ha erőszakkal, *vérontással* akadályozzák meg előrejutását.

Az eddigi képek, mivel a tüntetés leírását szolgálták, magából a tüntetésből adódtak. A következő őt sorban azonban már másfajta hasonlatokkal találkozunk. Itt közvetlenül egy sorban egy kép ugrik be a parasztságról: »Termőföld talpa, tenyere.«...S talán a termőföld képe adja, hogy a költő most már más oldalról érzékelteti a tömeg nagyságát («Százeyer hegy a kenyere»). Valószínűbb azonban, hogy a szakasz utolsó sorának («a tömegnek nincs kenyere»), a tüntetés okának még érzékeltetőbbé tétele a költő törekvése. Itt a tömeg szükséglete van egy nagyobb költői kerekességgel kifejezett számmal és egy hozzákapcsolt képpel (*hegy*) érzékeltetve («Százeyer hegy a kenyere»). Ehhez járul még, hogy a tömeg itálának mennyiségét még olyan mennyiséggel sem tartja összehasonlíthatónak a költő, mint a *köd* («Itala nem férne ködnek»). A *hegy* és a *köd* tehát szintén a tömeg nagyságának érzékeltetésére szolgál ugyanúgy, mint előbb az *erdő reneteg*. S valóban mindkét szó jelentéstartalmával alkalmas is erre a célra. Eppen ezért az utolsó mondat («s a ködök bár hegyet fődnek, | a tömegnek nincs kenyere») igen erőteljesen tárja elénk a tömeg szükségletének nagysága és a való helyzet közötti ellentétet.

A kenyérről folytatott harcból adódó képek folytatódnak akkor, amikor a tömeg érelődését a kenyértészta összedagasztódásával hasonlíttja össze: »dobódik, hánykolódik, dagasztódik«.

A tömeg külső leírása egy intellektuális képpel fejeződik be: »Tömény őssejt«. Ez a metafora még azzal sem vált azonnal közérthetővé, hogy ezt az azonosító képet a költő felbontja, leírja, hasonlattal magyarázza. Az *őssejt* materialista képe a *tömény* jelzővel még erőteljesebbé téve a tömör egység kifejezője. Hasonlata, az *amőba* azért került ide, hogy megértsük, mit is jelent, hogy: »püffeteg tapogatóit kibontja... más dudorait bevonja« az őssejt. De a kép csak akkor válik teljesen világossá, ha tudjuk, hogy a hasonlattal magyarázott metafora a megtámadott, védekező, majd újra előretörő, állandóan mozgásban levő tömeg képének költői megformálása.

E plasztikus képet megszakítja egy felkiáltás: »Világ, bekap a tömeg!«, amelynek értelme nem egészen világos. En arra gondolok, hogy a *világ* szó itt 'kapitalista rendszer'-t jelent. Meggondolásom a következő: a materialista világnézetben a *világ* szó jelentésében a 'rendszer' az elsődleges. József Attila a *rend* szót is többször használja 'társadalmi rendszer' jelentésben. (Pl. »Erős az én szívem s vagyok éhes, rongyos, | nem akarok lenni én már éhes, rongyos. | Inkább akarok csúf, tapodott holt lenni, | még inkább új *rend*ben sorsom uralni.«
Jut most elég virág. Uo. I, 274.) Magát a *világ* szót is többször illeti olyan jelzőkkel, amelyekkel határozottan szűkebb értelmet ad a szónak, egy társadalmi rendszerhez kapcsolja. Pl. »tőkés *világ* kamatja életem« (Margaréta. Uo. II, 12) és »A történelem futószallagára | szerelve ígyen készül a *világ*, | hol a munkásság majd a sötét gyárra | szegi az Ember öntött csillagát!« (Munkások. Uo. 49). Ebben a versben pedig azért jelenthet 'kapitalista világ'-ot, mert a költemény olyan tüntetésről ír, amellyel a kapitalizmus létrehozta munkanélküliség ellen

harcot a tömeg. Azt a gondolatot, hogy a *világ* szó itt talán eredeti jelentésében szerepelne, s a mondat mintegy a munkásmozgalom terjedésére utalna, semmivel sem tudom igazolni. Ennek a *bekap* szó is ellentmond, tudniillik ehhez a szóhoz az 'elnyelés', illetőleg a 'megsemmisítés' képzete fűződik.

Ehhez kapcsolódnak közvetlenül ezek a sorok: »Felleget fú orralika, | odvas foga | bérkaszárnyák görbe sora«, amelyek egy mesebeli sárkány képét idézik egy pillanatra. A *fúj* ige *fú* változata és az *orrluk lik* formája, meg a jelölt birtokosjelzés összetétel a népmese hangulatát keltik. De a másik merészen összekapcsolt metafora (»odvas foga | bérkaszárnyák görbe sora«) a külváros képét elevenítik meg. Itt a tömeget már nem külső megnyilvánulása alapján ábrázolja a költő, hanem azokkal a vágyakkal, célokkal, amelyek a tünetekben felmerültek (*gyárért, hétórai munkáért, illetőleg csűrért, boglyaért, bővizű alföldi kútért*). A »Güncölért, Fiastyúkért« pedig a mindenség kifejezése lehet.

Az ezután következő rész meleg hangulatát elsősorban a jelzők adják. Bár itt két metafora is van, mégsem ez tűnik elsősorban a szemünkbe, hanem a *nyirkos* és a *görbedő* szó mint jelző. Honnan kerültek ezek a szavak? A *nyirkos* a nedves proletárlakások képzetéből, vagyis ugyanolyan élményanyagból eredhetett, mint a későbbi Kúlvárosi éj szemléleti tartalmában a víz (vö. Bóka László Irodalomtörténet 1952: 296—7). A *görbed* eléggé ismert tájszó. Azonnal tudjuk, hogy a *görbedő* 'görnyedő'-t jelent, mert a *görbe* szóból van képezve. Itt is a görnyedés hangulatát idézi, a nehéz proletár élet utáni öregkort szemlélteti. A másik metafora a fiatalság képe. Az itt szereplő jelzők egyszerűek, de éppen egyszerűségükkel fejezik ki a valóság leírása mellett (*sovány*) a költő együttlérését is (*édes*). Emellett azonban a tömeggel való azonosulás grammatikai formában, a birtokos személyraggal formailag is ki van fejezve.

Ezután az érzelmi kitérő után hideg józansággal, mintegy ellettként újból a tünetés képét idézi a költő: »Körötte füstölő csövek.«. Jól tudjuk, mire céloz ez a szókép: a támadó rendőrségre. Majd egészen a szimbolumig viszi költőnk a képet: »Folyót piszkál a szalmaszál, — | ni, kapja, viszi már az ár!«. Azonban nem öncélúan. Kettős célja lehet. Egyik a négy sorral lejjebb kimondott tanulság bevezetése, a másik pedig az, hogy a megtámadott és védekező tömeg harcának tetőpontját érzékeltesse. Tudniillik az itt következő négy sor (és sorolja a padokat, | a kiszniket, a kocsikat, | a csákókat, a lovakat, | a fölmutatott kardokat — —) nem költői kép, hanem a harc eszközeinek felsorolása. Semmi sem adhatta volna jobban vissza azt az elkeseredett harcot, mint ez a hat sor ebben a költeményben.

S most kimondja a tanulságot a költő:

Óh!

Minden más hiábavaló;
az alku, az átok, a csönd, a szó!

Az egész költeményben talán ez a rész fejthető meg a legnehezebben. Azt világosan látjuk, hogy ez a költő állásfoglalása. A »Minden más hiábavaló« egyértelműen utal a tünetésre, mint az akkori helyzetben a lehető legeredményesebb harci eszközre. De, hogy mi is az a »minden más«, amit a költő így értelméz: »az alku, az átok, a csönd, a szó«, már nem egészen világos, illetőleg az ezzel kapcsolatos gondolatunk külső eszközökkel nehezen igazolható. Kiindulhatnánk az akkori eseményekből, s a szóképek mögött az aznapi élményt kereshetnénk. (Vö. Balláné I. m. 106.) Itt azonban többről lehet szó. Tudniillik József Attila ebben az időben már tudatos proletárköltő volt, s úgy gondolom, ehhez a megfogalmazáshoz nem volt szükség az aznapi élményre. E négy szót én csak úgy tudom értelmezni, hogy ezek az uralkodóosztállyal való alkunak, a rájuk szórt átoknak és a csöndes beletörődésnek lehetnek a kifejezői.

E résszel belső összefüggésben van a következő négy sor:

Ó

az épület s az építő,
lenn alapkö és fönn tető,
a dolgozó, a tervező —

Hat kép a proletariátus jellemzésére, annak érzékeltesítésére, hogy proletariátus az egyetlen erő, amely mindazt meg tudja valósítani, amivel őt a költő jellemezte. Az ellentétek: az *épület* — az *építő, alapkö* — *tető, dolgozó* — *tervező*, mivel a két szélső pólust fejezik ki, alkalmasak arra, hogy a proletariátus hatalmat kivívó és hatalmat megtartó erejét érzékeltessék.

Befejező, buzdító szavairól csak annyit jegyeznék meg, hogy ezek lendületét a világos, egyértelmű kifejezések és a köznyelvből vett *fölrug* szó is fokozza. De fokozza a lendületet

József Attila Földeákon

még a ritkán használt indulatszó (*hú*) és az olyannyira egyértelmű *tovább* szó ismétlése. Jóval később írt *Ars poeticá*-jában szintén szerepel ez az utóbbi: »En túllépek e mai kocsmán, | az értelemig és *tovább*«. Erről írja Bóka László (*Irodalomtörténet* 1952:288), hogy »Ez a «tovább» nem az értelem túlit jelenti, hanem az értelem konzekvenciáját, a tettet». Ugyanígy a tettet, a forradalmi tettet jelenti itt is ez a szó.

A költemény ilyen elemzésekor három kérdés vetődhet fel.

Először az tűnik szemünkbe, hogy a vers elejének és végének világossága mellett a költeménynek néhány igen nehezen értelmezhető része is van. Különösen a közepe, a tömeg és belső leírása homályos. Ez a homály azonban nem csökkenti a vers értékét. Ellenkezőleg, éppen ezek a részek mozgatják meg legjobban az olvasó fantáziáját, gondolkozásra készítetnek. Tudniillik a tömeg és magának a tömegnek a mozgása nem volt köznapi látvány, nem volt egyszerre felfogható, és éppen ezért művészién egyszerű képekkel nem is lehetett visszaadni. A tömeg harcát, kavargását tudatosan ábrázolta így a költő. Ugyanígy, amint az *Eső* című költeményében a vihar leírását. Az az ábrázolás is azért olyan összetett, mert a vihar kavargó képeit csak úgy érzékelheti az olvasó, ha azokat a költő nem közvetlen formában adja vissza.

Másodszor arra kellene választ adni, hogy miért használja a költő ebben a verseben szívesebben a metaforát a hasonlat helyett, és miért szerepel a hasonlat inkább csak a metafora kiegészítéséül? Ezzel kapcsolatban a magam gondolatait így tudnám összefoglalni: ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a metafora mint szóképmemória azért erőteljes, mert igen távolról vett hasonlóságon alapul, hanem azért is, mert az összehasonlítottak egyezését azonosítás alakjában fejezi ki, akkor érthető, hogy a tömörséget szerető költő ezt a szóképet használja szívesebben. Tudjuk, hogy a hasonlat nem ilyen. Világosan megmondja, hogy a költő mit mihez hasonlít, mit idéz fel benne ez vagy az a jelenség, amit szükségesnek tart a felmerülő képhez hasonlítani. József Attila nemcsak kedvelte az erőteljes, képzeletet megmozgató, sokszor azonban nehezen fejthető képeket, hanem politikai verseiben rá is kényszerült. Legtöbbször csak ezek biztosították úgy-ahogy a vers legalitását. A hasonlat nem tud olyan tömör lenni (bár József Attilánál a hasonlatok is elég tömörek). Ellenben néha éppen ilyen közvetlenebb képek tudják a költő metaforáit megértetni. De nem ez az egyedüli oka a metaforák és hasonlatok összefonódásának. Ez elsősorban művészi eszköz. Ha egy gondolat két-három szóval metaforában van kifejezve, majd ugyanez az azonosító kép hasonlatban kiszélesítve, változatosabb teszi a verset, és még jobban megleveníti az olvasó számára is a leírt eseményt. Ide tartozik még az a probléma, miért hatnak megjelenítő erejük mellett érzelmileg is József Attila képei — ahogyan a kérdést Bóka László feltette. Ebben a költeményben — a már említettek mellett — valószínűleg azért, mert a tüntetés egyes képei összefonódnak a természet és a proletáretélet olyan jellegzetes vonásaival, amelyekkel közös vonásaik alapján azonosíthatók. Azzal pedig, hogy csak a természetben található mennyiségekkel hasonlítja össze a proletáriátus szükségleteinek és követeléseinek nagyságát, a szép érzését kelti bennünk. Valószínűleg — többek között — ez lehet az érzelmi hatás oka egyéb olyan verseiben is, ahol a természetnek szintén nagy szerepe van képkalkotásában (vö. pl. *Fagy, Nyár, Eső* stb.).

Végül gondolhatnánk arra is, hogy talán érdemes lenne ennek a költeménynek a képeit összevetni más, korabeli politikai verseivel (*Párbeszéd, Szocialisták, Lebukott, Munkások*). Itt meg kell különböztetni azokat, amelyeknek megjelenhetőségére számított a költő (*Szocialisták és Munkások*) azoktól, amelyek már eleve csak illegálisan terjedhettek (*Párbeszéd, Lebukott*). E kettéválasztást a költői képek vizsgálata végett tartom fontosnak. A *Szocialisták* című költeménynek művészi eszköze elsősorban nem a kép, hanem az a mód, ahogyan a munkásosztály jellemzésére azt felhasználja. Ebben pedig valóban rokonságot találunk azzal a hat képpel, amellyel József Attila tárgyalt versében a proletáriátus erejét ábrázolja. A *Munkások* című versével pedig az a hasonlóság, hogy ebben a költeményben is olyan szokatlanul kapcsolja össze a képeket, mint a *Tömeg*-ben. Mégis eltérnek ezek a képek. Tudniillik, aki ismeri a kapitalizmus lényeges vonásait, az könnyen megérti ennek a versnek a mondani-valóját. A *Párbeszéd* és a *Lebukott* hasonlatai köznapiak (*üres fazék, kölyköd elpatkol* stb.) Ezeknek a versnek az ereje éppen nyílt, leplezetlen hangjukban van. — E versekkel való összehasonlítás csak akkor lenne eredményes, ha József Attila költészetének egy szakaszával foglalkoznánk, s ebből a szempontból vetnénk össze költeményeinek vonásait. Én ennek a költői szakasznak csak egyik kiemelkedő alkotásával akartam foglalkozni, és az én szempontomból eredményesebb volt, ha a költői képek megfejtésekor más korszakból is megvizsgáltam egy-két verset. Így jutottam arra a gondolatra, hogy a korábbi *Nem tudunk élni* és a *Nyár*, a későbbi *Fagy, Eső* és *Külvárosi éj*, illetőleg a jóval később írt *Ars poeticá*-val vessem össze, mert a képek és a szóhasználat szempontjából több hasonlóságot fedeztem fel bennük, mint a *Tömeg*-gel egykorú politikai verseiben.

NÉHÁNY SZÓ A »FELHŐK«-RŐL

Pándi Pál értekezése, mely az »Irodalomtörténet« 1953. évi 1—2. számában jelent meg, »Megjegyzések Petőfi »Felhők« ciklusához« címmel, vitára sarkalló kétségeket támasztott bennem. Vitáznom kell néhány állításával s főként módszerével, mert irodalomtörténetírásunk egy szinte általános gyengeségére figyelmeztet.

Igaz, hogy Pándi megjegyzései egy készülő dolgozat részletét képezik, tehát nem vállalkozik a »Felhők«-kel kapcsolatos valamennyi probléma részletes tárgyalására, csupán — mint ő maga írja — néhány alapvető kérdést ragad ki, majd a »Felhők« hangulatából való kibontakozás útját vizsgálja meg közelebbről.

Abban egyetértünk Pándival, hogy a »Felhők« és a velük rokon versek oka a nép féltése, a haza, az ország sorsa felett érzett aggodalom, s az ezzel együtt jelentkező átmeneti egyedül-lét. Abban is igaza van, hogy a »Felhők« fájdalma több, mint egyéni fájdalom, s hogy erre a ciklusra sem csupán a pesszimiztikus hang a jellemző. A »Felhők« hangulatából való kibontakozás tényeinek gondos csoportosítása szintén nagyon tanulságos.

Tanulmányának lendületét az a felismerés adja, hogy jöllehet a személyes sérelmek is közrejátszanak a »Felhők« kialakításában, Petőfi legmélyebb élménye mégis a már említett elszigeteltség-érzés. Az a tudat, hogy a »Felhők« mélyén a nép sorsán győtrődő költő kétségbe-esése munkál, szinte átforrósítja Pándi hangját. Ez érthető, hiszen az ifjú Petőfi jelleme, mely annyi szállal kapcsolódik mai eszményeinkhez, még a »Felhők« verseiben sem vesztheti el varázsát. Tanulmánya hitelének azonban sokat árt, hogy elfelejtkezik az értékelésről, elfelejtkezik a »Felhők« és Petőfi életműve egyéb értékei közötti különbségről. Nem mérlegel, inkább igazol: jót, rosszat egyaránt. Lendületes fogalmazásában a »Felhők« korszak borzalmai, »súlyosan«, »döbbenetesen« ható nagy értékek benyomását keltik. A gyanútlan olvasó aligha értené meg Pándi cikke nyomán, hogy miért éppen egy *válságos* korszak »reprezentáns« ciklusa a »Felhők«.

Elvenytéseink kifejtése előtt röviden vázolnunk kell a »Felhők« előzményeit.

Köztudomású, hogy Petőfi az 1845 előtti verseivel már áttörte a korabeli epigon-líra korlátjait. A feudális Magyarország uralkodó irodalmi ízlésével szemben megteremti a maga sajátosan elkülönülő, újszerű művészetét. Bordalai a részegség leple alatt a szokványos pózokkal való dacos szembeszegülésről, kihívó plebejus életörömről dicsekednek. A népi világ felvonuló genealokjái, az egyszerű emberek érzésvilágát kibontó népdalok szintén félre-érthetetlenül figyelmeztetnek egy új költői magatartás kibontakozására. »A helység kalapácsá-ban föllyenes kacagással veri el a port kora uralkodó irodalmi eszményein s nem sokkal utóbb 1844 végén meg is alkotja saját eszményeinek győzelmét jelképező nagy művét, a »János vitéz«-t.

1844-ben tehát már kész költői fegyverzetben áll, hogy meghódítsa a világot a Kukorica Jancsik számára. Itt kezdődnek azonban az igazi nehézségek. »Saját táborának csak az igaza van meg s nem a szervezete« — írja Pándi szóban forgó cikkében. Nyilvánvaló azonban, hogy még ez az igazság is eléggé tágra körvonalazott s nem azonos azzal a határozott költői programmal, mely 1846 végén már természetesnek érzi új világa megteremtésének forradalmi módját. Hiányoznak azok a politikai küzdelmek, harci lehetőségek is, melyekben kifejthetné erőit, megvalósíthatná céljait. A politikai tudatosságnak azonban már ezen a fokon sem érheti be azokkal a művészi lehetőségekkel, melyeket a bordalok, népdalok és a genreképek keretében valósíthatott meg. Sokkal személyesebb, sokkal nagyobb horderejű ihletek kellett ahhoz, hogy feszülő elégedetlenségét, forrongó eszményeit adekvát formában fejezhesse ki.

Ebben a helyzetben, a politikai tehetetlenség időszakában — emberi fejlődésének természetes következményeként — érlelődik követelődző érzése benne a szerelem utáni vágyakozás. A fiatal költő örömmel ragadja meg a kibontakozásnak ezt a korlátozott lehetőségét is s nagy fegyvertényekre kész erőitől sarkallva szerelmi érzéseit természetüknél és élményi erejükénél jóval nagyobb méretű érzéshullámokká duzzasztja fel. A sovány élmény azonban a Csapó Etelka iránti szerelmében éppen úgy, mint Mednyánszki Berta esetében — nem képes olyan hőfokra izzítani az ihletet, hogy ez a szerelmi érzés sodrába vonhatná a társadalmi s politikai átalakulást sürgető belső feszültséget is. Ez a tehetetlenség erős hatással van egész magatartására.

Nem Petőfi az első és egyetlen, akinél hasonló spontán folyamatnak lehetünk tanúi. Balassi, Csokonai, Vajda és József Attila szerelmes verseiből is úgy tetszik néha, mintha élet, halál, emberség, nagyság, elvek és hitek mind értelmüket veszítenék a szerelem mögött. Pedig csak arról van szó, hogy ezeknél a költőknél az élet sok-sok problémájával való sikertelen

birkózás után minden vágyakozás, igény, átminősülve az egyetlen lehetőségbe, a szerelmi érzés folyamába áramlik. Valami hasonló folyamat tapasztalható a kibontakozó Petőfi életében is. Hogy nála még sincs az akkoriban írott verseknek minden esetben meggyőző lírai ereje, azt a szerelmi érzések soványsága mellett az is magyarázza, hogy itt még csak izgatott készülődésről van szó s nem egy sikertelen küzdelmekben telét élet kétségbeejtő keserűségeinek lírai összegezéséről.

A »Cipruslombok«-at már a válság korai jeleit hordozó ciklusként tartja számon irodalomtörténetírásunk. Ezen ma már épp úgy nem vitatkoznak szakembereink, mint azon, hogy ez a válság a »Szerelem gyöngyei«-ben elmélyül s a »Felhők«-ben tetőpontjára ér. Érthetetlen azonban az a szükségszerűség, mellyel egyetemi jegyzeteink némelyike, s különösen Pándi tanulmánya e válság tartalmának egyes elemeit elintézi. — Hogy a »Cipruslombok« és a »Szerelem gyöngyei« darabjai, az eddigieknél egy jóval személyesebb, bensőségebb lírai hang megszületését igazolhatják, úgy véljük nem menthet fel bennünket a válság egyéb összetevőinek elemzése alól. Nem kétséges, hogy ez az új hang gazdagon folytatódik az 1846 tavasza után írott nagy versekben, tehát a továbbfejlődés tényezőjévé lesz. Azgal azonban megint szinte mindenki egyetért, hogy a »Szerlem gyötreim«-től a »Felhők«-ig tartó periódusban akkor alkot költőnk igazán szép verseket, mikor beéri élményei össz. nte emberi igazságának természetes méreteivel. Tehát már a »Felhők« előtti válságtüneteknek szembeszökő jegye a látszólag azonos élményből, a szerlem élményéből fakadó versek értékének feltűnő szintkülönbsége. Már itt is találkozunk nem egy kissé valószínűtlenül ható verssel, s ez a jelenség bizony nagyon lényeges tartalmi eleme a válságnak. Félreérthetetlenül érezzük pl. a »Cipruslombok« Én vagyok itt (IX.) kezdetű darabjában a vers szimbolikájának végtelen felnagyítását. »A hó a holt föld téli szemfedője« (XXIX.) s a »Tizenkettőt ütött az óra« (XXXI.) kezdetű versek szintén arra figyelmeztetnek, hogy a tulajdonképpeni élmény és a vers végtelen keretei között úr tátong és ezt az úrt a jelenségeket mindenkor konzekvensen szemlélő költő képzelete hidalja át. Hogy a »Játszik öreg földünk« (XXV.), »Le az égről hull a csillag« (XV.), »Ha életében« (XXVII.) kezdetű verseinek olyan mély lírai erejük van, az minden bizonynal annak köszönhető, hogy ezek a versek a valóban meglévő szerelmi ábránd megörökítésére vállalkoznak.

Hasonló a helyzet a »Szerlem gyöngyei«-nél is, ahol az élet-halálra menő szerelmet éneklő verseket magasan felülmúlja az »Éj van« bensőséges hangulatú ábrándozása. A »Háborúval álmodám« és »Ha az Isten« című versek kiemelkedő értékét viszont a benne forrongó lírai anyagnak egy új, az erőltetett szerelmi érzés nyugtatól szabad, frissen kibuggyanó ihlet áramlása magyarázza. Nem mondhatjuk ugyan, hogy a két szerelmi ciklus verseinek érzései kiagyaltak, megoldásai metaforás játékok, epigrammatikus mesterkedések, de szemfényvesztő »jóindulat« lenne az élmény természetesen méreteinél jóval nagyobb hullámú versekben jelentkező mesterséges felnagyítást figyelmen kívül hagyni. A válság egy költő életében nemcsak világnézeti válságot jelent, hanem legtöbbször kihat a művészi megoldás értékére is. — A *Petőfi-vel kapcsolatos válság tartalmának tehát már a »Felhők« előtt egyik fontos tartalmi eleme az, hogy a költő forrongó erőit kénytelen az eléggé szűk, de átélhető élmények keretében szorítani.* Ezek a potenciák késztetik a költőt arra, hogy Csapó Etelka és Mednyánszki Berta iránti vonzalmát az élet-halál s kozmikus arányú tények összefüggésében vesse fel. A versek bizonyítják, hogy éppen az élmény kis intenzitása miatt ez a folyamat nem eredményezhetett meggyőző erejű lírai alkotásokat. Az a bizonyos romantikus vonal, mely ettől kezdve gyümölcsözőben kíséri nyomon Petőfi líráját, — itt a válság küszöbén s majd a válság kibontakozásakor — nem egy esetben ihlet nélküli csapongásokat konstruál. A »Vasárnap volt«, »Meg ne ítéld«, »Nincs jogom, hogy« c. versek jelentéktelen élményanyagának mesterséges felduzzasztását tanulságosan elemzi Horváth János Petőfi Sándor című ismert munkájában. (159 l.) Ezek a »Szerlem gyöngyei«-ből kiemelt példák s Horváth János többi elemzése jóval nagyobb figyelmet érdemelnek éppen a válság jegyeinek kutatásánál.

Az életszeretet feladásának fenyegetése (a »Szerlem gyöngyei«-ben) nemcsak filozófiai szempontból kelt bennünk aggodalmat, hanem azért is, mert bekövetkezését a költő e jelentéktelen szerlem kimenetelétől teszi függővé. (»Megteremtéd lelkeim új világát«, »Hol van olyan nagy pusztaság«, »A világtól elvonulva«, »Életem most«.)

A válság előestéjén tehát már megtalálható a válság egyik lényeges tartalmi eleme: a közvetlen élmény s a műalkotások közti szakadék. Ez a jelenség egyben arra is figyelmeztet bennünket, hogy a válság átmeneti veszteséggel is járt, s hogy e veszteség nemcsak filozófiájára, de verseinek esztétikai értékére is rányomta bélyegét.

A válság, melynek eddigi előjeleiről beszéltünk — mások által már alaposan kifejtett okok miatt — a »Felhők«-ben ér tetőpontjára s így tartalmában szüksékcéppen még élesebben érvényesülnek az előzményeire jellemző sajátosságok. — Egyetértünk Pándival abban, hogy a »Felhők« darabjai mögött az a bizonyos »legmélyebb élmény« munkál, amiről már beszélünk. Azt sem vonjuk kétségbe, hogy az egész emberiségből s minden értékből való kiábrán-

dulása nagyon is a körülötte zajló feudális »torpe világ« értékeléséből adódik. Elhisszük, hogy Petőfi keserűsége »a népért felelősséget érző költő gyötrődése«, de hogy ez az izgatott végtelenség olyan nagyon »súlyos és komolyan hat«, csak néhány versre vonatkozóan tartjuk érvényesnek. A »súlyos és komoly« hatás, a »rendítő keserűség« és Pándi ezzel rokon egyéb fogalmazásai, a »Vanitatum vanitas«-szal és más nagy pesszimista versekkel való rokonítás azonban általános esztétikai ítéletet is tartalmaz és főképp ez az, amivel nem értünk egyet. Többek között így ír Pándi: »Csak a hazája és népe jövőjét féltő költő juthat el a lírai kifejezésnek arra az izzó hőfokára, amelyen Petőfi szólal meg...«

A »Felhők«-et szülő tényezők ismeretében valóban nem lehet kétséges, hogy Petőfinek volt oka az elkeseredésre. Azt azonban nehéz megértenünk, hogy a »Felhők« versei hogy kelthetnek olyan »súlyos és komoly« hatást, hogy kelthetik az izzó líraiság és a »rendítő keserűség« benyomását, amikről Pándi mint általánosan jellemző sajátosságokról beszél. A »Fejemben éj van« s még néhány »Felhők«-beli verse s az »Őrült«-re valóban jellemzők Pándi állításai, de a »Felhők« zöme nem kelti a hangsúlyozott hatást:

Petőfi válsága, melynek előzményeit már vázoltuk, 1845 őszén szerelmi csalódása s főképp az embertelen kritikai mocskolódások eredményeképpen kríziséhez érkezik. A feudális világ iránti gyűlöletét elkeseredett hangulataiban romantizálva, maga és a világ ellentétévé növeszti. Ez az elkeseredett reménytelenség, minden jemberi értékből való kiábrándultság azonban nem töretlen hangulat, osztatlan szemlélet, melyből megrázó erejű versek *egész sora* sarjadhat. Pándi maga is kiemeli a »Felhők«-kel egyidőben keletkezett erőteljes, bizakodó hangú verseket s hangsúlyozza, hogy a »Vajda Péter halálára«, »Isten csodája« s a »Tündéralom« egy életigenlő, küzdelemre képes, egészséges szemléletű költőről árulkodnak. A vívódásról és a gyötrődésről azonban nemcsak a »Felhők«-ből kihagyott versek beszélnek. Pándi világosan látja, hogy a »Gyűlöletnek és az létszeretnek, a gyötrődésnek és a jövőbe ivelő szabadságvágynak, a megvetésnek és a boldog élet eszményéért való rajongásnak egyidőben, egyszerre való jelenléte Petőfi 1845 őszi, 1846 tavaszi lírájában nem feloldhatóan ellentmondás, hanem a gyűlölet és szeretet kibontakozó forradalmi egysége. — Ha a verseket kritikuskabban mérlegelné, bizonyosan azzal is egyetértene, hogy a »Felhők« *bontatlan* pesszimizmusát nem a költő egyértelmű gyűlölete, hanem csakis valamilyen mesterséges beavatkozás biztosíthatja. Megfigyelhető, hogy a »Felhők« verseiben nem egy a költő magatartásában mélyen beépült, határozott és egyértelmű szemlélet, hanem egy forrongó élményanyag munkál, mely az objektív és szubjektív körülmények folytán időnkint a teljes pesszimizmusba csap át, s a költő — és ez jellemző a »Felhők« sok versére — ehhez a szemlélethez stilizálja verseinek egész virtuó *ismételését*, a bosszú, a kétségbeesés, az emberi értékek tagadásának erőszakos felduzzasztott arányait. — *A ciklus rövvid versei jóval higgadtabbak*. Ez a higgadság a kidolgozott tételekkel, hirtelen rácsapással, tervszerű előkészítéssel, hatáskeltő éllel operáló szerkesztés, melynek funkciója a sokszor szokványos pesszimista gondolat kiemelése, arra figyelmeztet bennünket, hogy itt bizony nem egy mélyen megrázó s uralkodó érzés-zuhatag petőfies kiáradásáról van szó, hanem elégedetlenségének s nagy elkeseredéseinek, gyűlöletének erőszakolt általánosításáról. Ugyanez mondható el a »Felhők« látszólag spontán ihletésű verseléséről is. »Elvándorol a madár«, »Voltak barátain«, »Itt állok a róna közepén«, »Óh lány szemed«, »Ha jőne oly nagy fergeteg«, »Gyertyám homályosan lobog«, »Oda nézzetek«, »A férj haza jő betegen« c. versek jól szemléltethetik az elmondottakat. Horváth János nagyszerű elemzései után aligha tehetünk mást ebben az esetben, mint utalunk az állításainkat igazoló versekre, anélkül, hogy Horváth János könyvének hibás kiindulását s helytelen konzekvenciáit vállalnánk.

Az ilyen módon alkotott versek bizony nem keltenek olyan »súlyos és megrendítő« hatást, mint amilyenről Pándi beszél. Nem a plebejus költő egyedülvalósága, gyötrődése kétséges tehát, hanem az egyedülvalóság és gyötrődés kifejezésének adekvát volta, azaz esztétikai értéke. Petőfi nép-féltésének, forrongásának tehát nem egészen adekvát kifejezői e versek s hogy gyötrődésének egyik elemét kényszeríti rá egész attitűdjére, ezzel versei értékének árt. A válság szedi itt a cőját s megállapításainknak nem igen mond ellent, hogy a »Felhők«-ben értékesebb darabok is találhatók, hiszen ezek az értékesebb darabok — néhány kivételtől eltekintve — éppen nem a kiélezett, pesszimista filozofálást és a rendkívüli, végtelen érzelmeket kifejező versek. Az elmúlás, a bánat, a csalódás egyszerű, emberi közvetlenségű hangjai ezek, melyekben a költő lehánlja magát a világgyűlölet kifejezéséhez szükséges erőszakolt fogásokat, vagy éppen áttöri a világgyűlölet tömörnek látszó falait. Lásd a »Szeretném itt-hagyni«, »Mulandóság«, »Kereszt«, illetve »Voltak fejedelmek«, »Az álom«, »Vajda Péter halálára« s »Tündéralom« című verseket. — *Az erényeket tehát ez esetben éppen nem az izgatott, komoly végtelenségben, a gyűlölet szenvedélyességének szélsőségeiben, s különösen nem ezt a gyűlöletet konzerváló elnefuttatásokban kell keresnünk, másrészt nemcsak azt kell számbavennünk, amit*

Petőfi nyert e válság folyamán, hanem azt is, amit veszített. Egyébként egyenesen célszerűnek tetszene ez a válság s természetesen hamis lenne a költőről rajzolt kép. Mindennek elkerülhetetlen velejárója még, hogy az értékelésről elfelejtkezve vagy belefelejtkezve nem tudjuk érzékeltetni azt a hatalmas fordulatot, amit Petőfi életében az 1846. esztendő jelent nemcsak világnézeti, de esztétikai fejlődésében is.

Hogy Pándi tanulmánya magában rejti ezeket a veszélyeket, annak — úgy véljük — éppen a bevezetőnkben érintett módszerben találjuk magyarázatát. Pándi ugyanis ismerve a »Felhők« gyökerét, »(A középnemesi politikából való kiábrándulás és az ezzel együtt jelentkező átmeneti egyedüllét érzése)« ebből a tételből indul ki, s e tétel igaza által keltett lelkese-
dése — a népek sorsa miatt győtrődő költő iránt — elfeledtetni vele; hogy a versek jelentős részében nem is olyan meggyőző ez a győtrődés.

Tévedései tehát abból adódnak, hogy nem a versekből indul ki, nem az esztétikum felől tárja fel a világnézeti igazságokat. Ennek eredménye, hogy Petőfi emberi, költői arculata tanulmánya nyomán nem lesz világosabb, azaz megértésében megjegyzései zavart keltenek. E megjegyzések nyomán ugyanis látjuk a gyökereket s nem látjuk a lombkoronát. Feladatunk pedig éppen az lenne, hogy értékeléseinkkel a lombozat szinhatásának, — azaz a műalkotásoknak mélyebb megértését segítsük elő. Petőfi esetében különösen túl vagyunk már az átfogó alapszemponatok kijelölésén. A műalkotás egésze és a valóság szembesítése nélkül tehát nem juthatunk gyümölcsöző eredményre. Ez esetben a művek jelentékeny része lényegében nem fejezi ki meggyőzően a költő lelkének valóságos élményeit s erről Pándi kritikája egyetlen szót sem ír, pedig ez aztán igazán válságtűnet.

*

Hasonló veszélyeket rejt módszerének másik fogyatékosága. Tanulmánya elején megállapítja, hogy a kritikai támadások, szerelmi csalódások, barátainak rosszindulatú magatartása, szülei helyzete szintén közrejátszanak a »Felhők« születésében, de — mint ő írja — »Petőfi legmélyebb élménye, amelyben a »Felhők« gyökerezik : a plebejus költő vívódása, elszigeteltség-érzése a nemesi vezetőség polgári forradalom előkészületei között, a reformkori viszonyok között.« — Tanulmánya további eredményei főleg eme tétel igazolását célozzák s szinte figyelmen kívül hagyja azokat a mozzanatosokat (pedig ilyen elég szép számmal akad), melyeknek közvetlen oka személyes jellegű. Személyes ok és társadalmi ok ilyen merev szétválasztása szintén a költői portré szegényítését eredményezi. Különösen nincs erre a szétválasztásra okunk Petőfi esetében, aki ahogyan Pándi maga is megállapítja »személyes ellentéteinek megérezte, meglátta elvi lényegét s vitáiban egyre tudatosabban fejtette ki azt.«

Irodalomtörténetírásunkban még ma is kísért az a rosszul értelmezett politikusság, mely szerint csak azok az igazi nagy versek, melyekben közvetlenül szólal meg a politikum. Úgy véljük, hasonló okai lehetnek Pándi eljárásának is, aki előtt Petőfi személyes bántódásai egy nem jelentéktelen, de más kategóriába tartozó jelenséggé devalválódnak, s csak az igazi, a »legmélyebb« okok igazolását kutatja. Úgy véljük, lényeg és jelenség összefüggéstelen szemlélete ez. Könnyű volna igazolnunk, hogy különösen a »Honderű« támadásai mögött, de Vahot magatartása, szerelmi csalódása és szülei helyzete mögött is ugyanaz a végső ok munkál, melyet Pándi külön tényezőként tárgyal. Elkülönítésével vajon csupán a lényegét akarta kiemelni? Úgy véljük, hogy ma már, Révai József tanulmányai után, nem a váz támogatása, hanem hús-vér étellel való megtöltése a feladat. S különösen nem hasznos, ha a lényegkiemelést a sokszínű költői portré leegyszerűsítésével tesszük.

A nagy költőknél az alapvető politikai problémák mindig átszövik a költő életének minden személyes mozzanatát s ha e politikum ilyen áttételes megnyilatkozását különválasztjuk a közvetlen megnyilatkozásoktól, akkor a versek jó része érthetetlen lesz számunkra. Keressük mindenben a Pándi által helyesen kiemelt, de különválasztott »legmélyebb élményt«, s ha ezt nem találjuk, értetlenül állunk vagy a tanulmány, vagy a vers, vagy mindkettő előtt. Pedig a legmélyebb élmény valóságának igazolásánál csak hasznára lettek volna Pándinak a személyes okokból született versek. A versek már csak számuknál fogva is igen jelentős vonásait hordozzák Petőfi költői egyéniségének. Általában : a különféle élmények művészetté érlelésében jóval jelentősebb szerep jut a költői egyéniségnek, mint amelyet Pándi tulajdonít neki.

Mindebből következik, hogy Pándi megjegyzései nem a költői magatartás egészét tartja szem előtt, hanem annak mesterségesen kihasított darabjait. Ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül akkor sem, ha tudjuk, hogy a vésszen szaporodó megjegyzések műfaja erre módot ad, mert a Pándi módszerében rejlik olyan tipikus hibák, melyek esetleg a teljes tanulmány eredményeit is kétségessé tehetik.

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZABOLCSI MIKLÓS

ADALÉKOK JÓZSEF ATTILA VERSEIHEZ*

I.

Egy újonnan előkerült vers.

Kilométerekkel

Kilométerekkel vagyunk magunk előtt és meglóbaljuk elvesztett lelkeinket melyekben
vágyaink virrasztanak
Eltáncolt öregek felülnek még az ágyon
Titokban fejet is függesztenek hajuk alá, hogy megtévesszék a mitsemsejtő gondolatokat
Pedig hiába minden szakértelem mikor hajnali levegő siklik szívünkön át
Kedvesünk ő, akinek meg kell köszönni párunk libegő mosolygását
És mégis körülményes becsukott kézzel járni a szemünkben
A világ is több sokkal, ha kinyújtózunk, nagy hegyekre mászunk
És mélyen hullámaink alatt kábelek szállnak melyek tengerbe vetik elkorcsult fiaikat

Angyal kóvályog nyelvünk felületén
Szikrasíneken vörösmozdonyok zuhannak előre
Szemtől szembe
Ria karcsubb a liliomillat esteli árnyékánál
De csapzott homlokomon kinyílnak a sípok
Feszültség szemverős rakétaiban röppentsük föl a fiatalok egyetlen osztályharcát.

József Attila (Wien)

A fenti vers egy kézírásról sokszorosított, Bécsben megjelenő kiadványban, a *Levelek* címűben jelent meg, 1926. május 15-én. A M. Munkásmozgalmi Intézetben őrzött, első (s valószínűleg egyetlen) számon levő jelzés szerint »Kiadják: Heves Ferenc és Erg Ágoston.« (»Erg Ágoston, Wien I. Universitát«; »Szerkesztőség: Heves Ferenc Sighetulmáramátiei (Románia). A *Levelek* Erg Ágoston cikke vezeti be, Tamás Aladár és Csuka Zoltán elbeszéléseit, a 3. lapon Heves Ferenc, József Attila és Kassák Lajos egy-egy versét (az utóbbi a 62.) s Erg Ágoston egy művészeti cikkét tartalmazza. Erg Ágostonról I. Péter László e számban közölt cikkének adatait. — A kiadványra s a versre Révai József hívta fel a figyelmünket.

II.

Egy töredék értelmezéséhez.

Az eddigi kiadásokban is szerepelt a *Kedveském, ha szemed lágy lobogásait* kezdetű töredék (Öm II: 274.) Az Országos Petőfi — és József Attila Múzeumba most újonnan bekerült kézírata érdekesen világítja meg a töredék értelmét és keletkezését. A kéziratból kiderül, hogy József Attila eredetileg felelgető pár-verset akart írni. Az eddig ismert két szakaszt »En« mondta volna, s erre felelt volna, mindegyik szakasz után egy *Édeském* kezdetűvel, Ó, nyilván a feleség. Ebből a páros-felelgető versből ennyi készült el:

* A J. A. Összes Művei második (javított és bővített) kiadásának előkészítése közben több új vers és adalék bukkant fel. E »műhelyforgácsok«-ból közlök néhányat.

Én
Kedveském, ha szelid két karod átölel
mintha édes, holt anyukám öléből
lassu lelkem, a lány, még ma se lépve ki
mind csak aludna a gyors világban.

Ő
Édeském, ha szerény friss vacsoránk után
(áthúzva : gyöngén . . .)
(áthúzva : meglegyintesz)
földerülten, jaj ki se mondhatom, hogy
büszkén, boldogan — úgy kell

Én
Kedveském, ha szemed lány lobogásait
összegyűjthetném s kicsi polcaink (előbb : kaktuszok) közt
libbennének — öreg bútoraink puha
táncukat elmosolyodva néznék.

Ő
Édeském

A töredék világosan a költő otthon-vágyára, rendezett élet utáni sóvárgására utal. Keletkezésének időpontja nyilván 1935 vége lehet; erre utal a pszichoanalitikus kezelés következtében nála akkor rendkívül előtérben levő anya-komplexum emlegetése, ezt támasztja alá az ugyanazon a kéziratlapon levő feljegyzés: »Cserépfalvi, Váci u. 10. Vallások története Sarraut« — mert Saurat: A vallások története c. művének magyar fordítása a Cserépfalvi kiadónál »Copyright 1935« jelzéssel jelent meg. Az ugyanezen a lapon található, nyilván egy cikkhez vagy vitához készült feljegyzések: »kötelező nép-nemzeti irodalom — Östehetség — kisajátított baloldaliság« is erre az évre utalnak; ekkor írta József Attila cikkeit az »Új szellemi front« Gömbös-támogatta tömörülése ellen. (Reform-toborzó, az Esti Kurir 1935. május 5-i és »Uj szellemi front« a Szocializmus ugyancsak 1935. május 5-i számában.)

III.

Az »Oszítás után« c. vers története

Az »Oszítás után« (ÖM II: 186) eddig a költő homályos versei közé tartozott, azt sem tudtuk pontosan, mikor keletkezett. Darvas Róbert hívta fel a figyelmet arra, hogy ez a költemény — névtelenül — a Színházi Élet 1935. évi 17. számának általa szerkesztett Bridge-rovatában jelent meg (194. oldalon). Hogyan került oda? A verset a rovat szerkesztője a következő kommentárral közölte:

»Egy kávéházban összeakadtam rég nem látott kedves barátommal, az egyik kitűnő költővel. Beszélgetésünk első percében természetesen a bridzsről volt szó, a második percében a versírásról.

Szó szót követett, ő a költő gondolkodásának nagy kapacitását vitatta. Fogadást ajánlott, hogy tíz perc alatt bármely témakörből egy szonettet ír, melyben a végzet hatalmát fejezi ki. Megkötöttük a fogadást. Én persze a bridzs témakörét tűztem ki.

Költőnk nyolc perc alatt készen volt az alábbi formás szonettel.« Darvas Róbert szóban a fentiekhez még azt fűzte hozzá, hogy a kávéház a Bucsinszky volt; s a beszélgetés során József Attila azt fejtette ki, hogy költőnek lenni nagy mesterségbeli tudást jelent; azt a »nagy kapacitást«, hogy önmagában mintegy a valóság elemeit átalakító vegyi folyamatot kell végeznie; az igazi költő tehát minden témához kapcsolódni tud.

Az Oszítás után tehát az 1935 elején írt versek közé sorolandó; az ugyancsak ezidőben írt néhány más szonett (Emberek, Modern szonett, Leülepszik . . ., Én nem tudtam, Boldog hazug, Mint gyermek) szomszédságába; ezek ugyanis egy másik újonnan előkerült kéziratból adódó tanúságok szerint ugyancsak 1935 tavaszáról, nyaráról valók. A »végzet« — motívum egyébként az Emberek, s változott formában az Én nem tudtam és a Mint gyermek c. szonettekben is visszatér.

EGY JÓZSEF ATTILA DEDIKÁCIÓ

Bejegyzés József Attila Nem én kiáltok (Koroknay-kiadás, Szeged, 1925) című könyvének, belső címlapján:

»Bár valóban rossz cserét csináltam, utólag mégis csak »megvigasztalt«, hogy Tóth László bátyám megszerettette magát velem, így tehát ez a könyv *belülről* is jár neki. Makó, 1925. febr. 1. József Attila.

Tóth László a kecskeméti Részvény Nyomda igazgatója volt (jelenleg a Sakkvilág szerkesztője, a Hazafias Népfront Bácskiskun megyei bizottságának elnöke). József Attilának egy sakk-könyvet adott cserébe kötetéért, s ő hangoztatta, hogy József Attila rossz cserét csinál. Szóba került, hogy József Attila Kecskeméten, a Részvény Nyomdában nyomtatja ki összegyűjtött költeményeit.

Közlő: Orosz László.

KOMLÓS ALADÁR

REVICZKY GYULA ELFELEDETT VERSEI ÉS EGY PRÓZAI MŰVE

Reviczky Gyula Összegyűjtött Művei (1944. Athenaeum, sajtó alá rendezte Paku Imre) a költő műveinek eddig legteljesebb gyűjteménye s a bevezetés szerint »valamennyi szépirodalmi alkotását magában foglalja.« Igazában hiány van a teljességnek. Nem is csoda, hiszen Reviczky oly sok harmadrendű lapba dolgozott, hogy írásainak egy része a legszorgosabb nyomozás után is elkerülheti figyelmünket. Egy esetleges jövődö kritikái kiadás, vagy egy új beható tanulmány megkönnyítése érdekében itt közlöm azon verseinek és versfordításainak jegyzékét, amelyek az eddigi kiadásokban nem találhatóak.

Versek :

1871. Hozzá Tudás Emlékkönyvbe Álom Panasz	}	Közli Gáspár Imre, Ország Világ, 1892. dec. 26.	
1872. Tűnődés Elbúcsúzott Búm			
1874. Mi lengi? ...		Üstökös	julius 18.
1875. Nem is volt még valami régen		Divat-Nefejejs	december 19.
1877. Nem értem szívedet, nem értem		Koszorú	január 28.
Ideális percek		Családi Kör	január 28.
Végső szakok (négy dal)		Déliab	június 1.
Már százszor is		Déliab	október 26.
Hogy szólni néki mit fogok		Déliab	október 26.
Szabadban		Déliab	június 14.
Az egyetlenhez		Csendes Órák	augusztus 1.
Bismarck félelme (Gamin álnéven)		Üstökös	szeptember 22.
A jegesmedve		Üstökös	szeptember 29.
Vágy		Déliab	október 4.
1881. Apró dalok (Elég hálát, Nehéz napokban, Mi van, szerettem?)		Képes Családi Lapok	augusztus 21.
Gyenge szellő		Ország Világ	15. füzet
1883. A halál önkénytesei		Üstökös	június 17.
Vakulj, magyar		Üstökös	szeptember 2.
1884. Nők szemei, hogyha szépek		Szemle	május 21.
1885. Prológ		Üstökös	január 11.
Eszter legendája		Magyar Lap	április 5.
Zsidók keresztelkedjete ki		Magyar Lap	április 12.
Budapest		Vasárnapi Újság	szeptember 13.
1886. Petőfi szobra előtt		Vasárnapi Újság	márc 13.
1888. Virágok		Pesti Hírlap	június 19.
Emlékek		Magyar Salon	augusztus
Az erdő hervadása		Alföld	október 9.

Fordítások :

1873. Goethe : Tündérkirály	Erdély	október 2.
Heine : A kevlári búcsú	Erdély	október 16.
Rózsí (németből)	Erdély	november 6.
1875. Heine : Egy elmaradt könnyútól	Új Idők	augusztus 28.
1877. Dranmor : Perdita	Koszorú	május 11.
1876. A. Grün : Száraz levél	Magyarország és a Nagyvilág	szeptember 26.
1878. Lenau : Ószkor	Csendes Órák	szeptember 1.
Schiller : Emmának	Csendes Órák	október 15.
1880. Chamisso : Boncourt vára	Vasárnapi Ujság	február 6.
1881. Chamisso : Isten veled	Fővárosi Lapok	január 27.
1884. Musset : Pepitához	Aradi Hirlap	február 12.
1886. Bourget : Spleen	Ország Világ	622. l.

A felsorolt versek közül itt adunk néhányat, amelyek Reviczky aránylag kevés darabból ismert politikai költészetének képét teszik teljesebbé. A *Halál önkényesei*-ben a múlt öngyilkos kiválóságaitól vár segítséget a kor rothadása elleni harcban, a *Prológ* sötét képet fest az egykorú magyar művelődési viszonyokról.

Hadd álljon itt végül egy ismeretlen tárcája, az *Egy séta*, amely érdekesen világítja meg Reviczky felfogását a művészetről, irodalomról. Idevágó nézetei már *A világon te a legkedvesebb* c. korai versében (1878) felcsillannak, mélyen érzett kifejezést kapnak *Úgyanannak* c. szép költeményében (1886), de itt fejt ki őket legtöbb oldalról és legmélyebben. A művészetnek, mint betegségnek s mégis magasabbrendűnek e felfogása feltűnően egyezik azzal, amit Thomas Mann hirdet három évtized múlva *Tonio Kröger* c. novellájában :

A HALÁL ÖNKÉNYTESEI

Nagy háború készül kitörni
Az ellustult világon újra.
A rothadó beteg kor ellen
Erkölcsei rend nagy háborúja.
Sietve gyűl a légi hadsereg.
Halálba üldözött önkénytesek.
Kiket a nemezis berendel
Harczolni a kizökkent földi renddel.

Mint határ-helységek lakói
A hadba szálló katonákat :
Úgy látjuk átvonulni sorban
Önkényteseit a halálnak.
Ez közlegény ; amott egy tiszt megyen ;
Ez ismerős ; az ottan idegen.
Oly hallgatag, bús valamennyi . . .
Csak vérük hullását lehet kivenni.

Így gyülekeznek fönt a légben ;
A földi szem nem látja őket.
Ágyához lépnek lopva, titkon
Az elbukottnak, szenvedőnek.
Aki megunta életét,
Elbódítják szegény fejét.
Meghalni önkényt : szörnyű végzet!
De hánynak százszor nehezebb az élet!

S egy éjjel szellemek csatája
Veri föl az alvó világot,
És emberirtás, szörnyű harc lesz,
Minőt még ember egy se látott.
Petyhüdt a föld, tikkadt a lég.
Érezni a vihart lehet.
Közéletet halk morajjal újra
Az új idők tisztító háborúja.

(Üstökös, 1883. jún. 17.)

PROLÓG

(A könyvkereskedő segédek »Csak szorosan« egyletének jan. 5-i estélyére.)

Hadd zengjek féltestvérek, rólatok,
Kik eszmét, szellemet, könyvet kínáltak.
A mienknél nem jobb a társatok,
Közönynek hívják ezt a jó barátot!
Ki az író hírét terjesztitek,
Úgy jártok, mint a föl se vett poéták.
A könyv ma nem kell, a tömeg siket,
S a kort ma nem élvezik, csak a léhák.

Ah, úgy van, úgy! Hiába kérkedünk,
Hogy versenyzünk a mívelt nemzetekkel.
Szívünk nem él, csupán idegzetünk!
Ujságpapír, botránvok; más ma nem kell.
Ujság ujságot ér szünetlenül,
S írónak, kiadónak foga vásik.
Posztkiszli ellopásán még hevül,
A t. cz. publikum jó könyvtül ásít.

Írók művét ne emlegesd neki;
Elalszik már a címtül is, ha hallja.
S nem lelki benső szükségből veszi
A könyveket; nincs pénze holmi dalra.
Egy pár garast ha mégis vet nekik,
Az irodalmat pártolom! — kiáltja.
Pedig sok másra két kézzel telik;
Tanú a bor, korteskedés s a kártya.

Hát meddig tart még ez az állapot! ...
Siket füleknek meddig szól az ének? ...
Ti nyelvetekre büszke magyarok,
Hát könyvesboltba már ti sose léptek?
S ti fiatal barátaim, vajon
Megérték-é míveltebb kort amannál,
Midőn magyar háznál, az asztalon
Könyv nem volt látható, kivéve — naptár? ...

Szívem azt mondja, nem fog tartani
Örökké ez a mozdulatlan álom.
Mindnyájunknak fog még hajnallani,
Nekünk is lesz még ünnep a világon.
Ápoljuk, tartsuk ébren a reményt,
Hogy a magyarnak van még szíve, lelke,
Aranyt, Petőfit, Katonát, Keményt
Nem hozhat létre pusztá vakszerencse.

Barátaim, ti is reméljétek;
Az íróknak szüksége van reátok.
Higyjétek, ez tovább így nem lehet.
Lehull a nemzetről a régi átok.
Csak szorosan, csak összetartsatok!
Áruljatok dalt, bölcseséget, eszmét,
Azt mondta egy magyar, a legnagyobb:
Ha Magyarország nem volt is, de lesz még!

1885. január 11.

BUDAPEST

Columbus földjéről csudákat
Hoznak hírül az agg világnak,
Bizonyosságul, mily sokra képes
Küzdő műveltség, amely ékes.
Nagy városoknak, mint varázsütésre,
Egy nyár alatt történik épülése,
Sötét őserdők rengetegjén,
Ahol nem élt más eleven lény,
Csak serge tarka papagálynak,
Csak pávián, kígyó, vadállat,
Színes bogár, kolibri, gyík . . .
Ma zúgva csörtet át a Paczifik,
Az ősi csendnek zakatolva,
Hogy emberészre, szorgalomra
Nincs akadály, nincs semmi gát . . .
Ilyen amoda túl az újvilág . . .

Kik bámuljátok ezt az újvilágot :
Ilyen csodát itt is találtok ;
A fáradt, vén Európába'
Is találtok még friss oázra ;
Hol habjaid, ős Duna, hömpölyögnek :
Szép Budapest, büszkén köszöntlek!
Budapest, népem büszksége,
Az ébredő magyar reménye :
Áldom minden munkás kezéd',
Minden téglád és porszeméd'!
Európa kezd már észrevenni,
A vándor fényeddel betelni.
Te hirdeted, nem áltatás ez,
Hogy a magyar csak ezután lesz.
Hogy ez a nép, mely ezer évig
Nem lelhető meg pihenésit,
Melyet harcban mindig csodáltak
(Tanú rá annyi hosszú század),
Hogy eztán még jobban csodálják :
Most vivja legdicsőbb csatáját . . .
Szép város, városoknak éke,
A magyarok nagy istenére
Fogadjuk fel, hogy meg nem pihenünk,
Míg Európa gyöngyvé nem teszünk!

Vasárnapi Ujság, 1885. 37. sz.

PETŐFI SZOBRA ELŐTT

Virágokat nem ültettek sírodra,
El nem temettek, mint a holtakat.
Nem tudni, hogy leszúrva, letiporva
Vesztél-e el, vagy isten elragadt.
Néped csak bámult, meg se könnyezett :
Petőfi nem halt meg, csak elveszett!
Őrök dalokat hagyva szíveinkben,
Fölszáll az égbe, mint egy régi Isten.

Nem zengett szebb dal magyar ifju kobzán.
Hőbb lángolás szívet nem tölte be.
Kard volt kezében, homlokán borostyán ;
Egyik halála, másik élete.

Nemtői kéz látszott vezetni őt ;
Csodáljuk a sors által is dicsőt.
Regealakká vált, mert így kívánta
Ő és az ég, a dalnokok barátja.

Emléke ércznél, márványnál szilárdabb.
Mint szabadsághős, népe dalnoka.
Nincsen kitéve vésznek, pusztulásnak ;
Egész világ immár az ő hona.
Lehull a kő, elhervad a babér ;
De ő minden dalában visszatér
És millió magyar szívébe vésve,
Hevít, gyűjt nemzedékről-nemzedékre.

Te minden tűznél forróbb lelkű látnok,
Ki elhulltál a hősi harcz alatt ;
Ki feláldoztál hirt, nőt, ifjúságot
Magyar hazáért, mely nem volt szabad ;
Kit hányt-vetett a tél forgószele,
Te örök vágyak lázas embere :
Oh, nézz alá, oh, nézz le a magyarra,
Petőfi Sándort, hogy mily nagyra tartja!

Óh, nézz le s lásd, hogy nem haltál hiába,
Hogy a magyar nép küzd, fárad, remél.
Nem kétkedik már senki, csak a gyáva,
Hogy a magyarnak szebb jövője kél ;
Hogy százaos balsors nem ölte meg,
Hogy edzve mostan kezd új életet ;
Mert meg nem fogyva számban és erőben
Él a magyar még, bízik a jövőben!

Pató Pál úr munkához lát serényen ;
Röstelli, hogy soká' lustálkodott.
A magyar nemes ősi renyhességben
Nem mondja már : »Paraszté a dolog!«
Költőnek, honfiúnak szobrot állít ;
Árpád apánk szép nyelve felvirágzik.
Új élet forrong ott a Tisza hátán,
S a nép immár nem él lomhán, se gyáván.

A sutban egy hever csak ; — hadd heverjen!
Az ősök kardját rozsdá verje ki.
Hadd érjerelek nyugodtan, munkacsendben
Magasztos békekor gyümölcsei.
Petőfi nyelve zengjen egyedül
Testvéri nép közt e hazán belül,
S ragyogjon tiszta fényével fölötte
A szabadság szent napja mindörökre!

Vasárnapi Ujság, 1886. 11. sz.

EGY SÉTA

Lanyha kedvvel, tompult érzékkel, czéltalanul kóboroltam a legélénkebb utczákon. A tömeg hullámozása, a kocsirobaj a nappali fojtott láрма altató hatással volt zhibbadt idegeimre. Jóleső magányt éreztem ebben a nagyvárosi hemzsegségben. Ha ismerős jött velem szembe, megálltam egy kirakat előtt, vagy hirtelen az utca túlsó oldalára irányoztam figyelmet. Tunya voltam még arra is, hogy szájamat kinyissam, s ingerültté tett, ha beszélnem kellett. Nem gyujtottam szivarra, nehogy valaki megállítson s tüzet kérjen tőlem. Gondolkodás helyett csak fáradt, lomha szemlélődésnek adtam magamat. A benyomásokat nem ragadtam meg, hogy számonkérjem ; szabadon hagytam őket bensőmön végigvonulni. Élvezet volt e petyhüdt akaratu féláléltság, e röst ácsorgás a fojtott lélegzetü sürgölödés, hajszolódás, lótásfutás, kenyérkereseti serénység százféle alakzata közepett.

Csak mentem tovább, nem tudom, hová. A valóval ellenkező képek és hangulatok rajzoltak körül; remény és emlékezés, ábránd és kétely, csüggedés és fennhőzárás összezagyválódva kóvályogtak bennem s az itélő, megkülönböztető értelem ernyedten, kábultan, tetlenül szemlélte.

Különös, kába hangulat! Csak az érezheti, a ki már belefáradt az igazság kutatásába, az emberi élet becsének mérlegelésébe, az erény és bűn neveléséges osztályozásába, egyéniségünk földerítésének érzéksaló, hiábavaló törekvésébe. Pihenjünk, szemlélődjünk okoskodás nélkül, ülünk le a partra; hadd zugjon el előttünk élet és idő, anélkül, hogy hullámaiba vetnénk magunkat; öntudatlanul, félálomban hallgassuk a zsongást, mely idegeinknek oly jól esik s mely boldog sejtéssel tölti el, édes Nirvána!

Egy könyvesbolt pazar kirakata előtt állottam. Mindenféle színű és nagyságú aranyos díszkötések csillogtak felém a kapunagyságú üvegtáblák mögül. Egy kvart-alakú, fehér selyembe kötött Shakespeare-kötetet néztem, midőn oldalt, félíg a hátam mögött kellemes női hang csendül meg:

— Éppen ilyen az én Shakespearem is!

Gyermekes öröm, ártatlan büszkeség rezgett e néhány szóban, úgy, hogy önkénytelenül a beszélő felé fordítottam tekintetemet.

Két nő állt a kirakat előtt. Egy idős asszony, viseltes, fekete ruhában s egy szőke, fiatal lány, arczán a tej és rózsza színvegyületével, nedves fénnel kiálló szemeiben. A lány hangos szemlét tartott a legdíszesebb könyvek fölött, mindegyikről megjegyzést téve az idős hölgynek, aki valószínűleg anyja volt. Kísértem a lányt könyvszemléjében. Mihelyt egy műnek a nevét kiejtette, — én is azt néztem, a szünetek alatt lopva rá-rátéekintve, szelid, de komoly arczára, melynek az öröm és meleg érdeklődés mosolya se bírt igazi vidámságot kölcsönözni.

— Ime, egy szép fiatal lány, — gondoltam magamban, — akit egy szép kötésű könyv (no mert mégis kell, hogy szép kötésű legyen) jobban érdekel, mint egy divat- vagy piperekereskedés kirakata.

S vártam, míg eltávoznak. Megnéztek egy másik ablakot is, azt, a hol a fűzött könyvek voltak kitéve.

— Csupa regény — szólt a lány s a következő pillanatban már tovább haladt anyjával.

A kirakat előtt maradtam, míg egy pár lépést tettek s aztán utánuk néztem. De alig-hogy elindultam, lehangoltan állottam meg. A szép lány sántított. Jobb lába befelé marjult, úgy hogy minden lépésnél félkört irt le vele, miközben egész felső teste megrándult, szemei kidüledni látszottak és orczái meg-megreztek.

A bosszúság indulatszáva rebbent el ajkaimról s lassan követtem a szegény nyomorékot. Minden lépése testének megrázkódásába került; a szemében ülő kínos kifejezés bizonyára innen eredt. Résztelenül haladt el egy bolt előtt, ahol a napi hírességek arcképei voltak kiaggatva, egy nő-ruha terem se bírta megállásra. Futó pillantást vetett rá és tovább sántikált.

Én egy darabig még követtem a két hölgyet, aztán befordultam egy mellékutczába, menekülendő ettől a kellemetlen látványtól.

— Milyen szép lány! — gondoltam magamban, — multságokra, gyönyörökre termett, ha kificzamodott jobb lába nem volna! S bizonyosan gyengéd kedélyű, művelt, hiszen szereti Shakespeare-t és a költészetet!

Mialatt így töprengtem, egy szűk mellékutczából zsbongva túdult ki egy kíváncsiakból és gyerkőczökből álló tömeg, körülvéve a rendőrt és a csavargót, akit bekísért. Gyorsan átszeleltem az utca torkolatát s majd belebotlottam egy nőbe, aki még sántább volt az előbbinél. Mankója, melyet jobb kezében szorongatott, minden lépésnél tompa koppanást hallatott a kövezeten, de azért elég gyorsan vitte előre tulajdonosát. Lánynak látszott ez is, mint a másik, csak hogy az első tavasz, mely erre mosolygott, amaz már nyíló hajadonnak láthatta. Sietős útja lehetett, következtetve a nagy buzgalomból, mellyel tömzsi, kövéres alakját előre toltta. Nem tudom, annyi-e a sánta más városokban is, mint Budapesten, ahol lehetetlen az utcán végigmenni, hogy néhányával ne találkozzék az ember. Oly mindennapi alakjai ők az utcai életnek; hogy egy biczegő láb épp oly közömbösen szokott hagyni, mint egy katonatiszti egyenruha. Most azonban bosszantott az előttem bukácsoló nő, bár magam se tudtam, miért.

— Tán ennek is megvan Shakespeare díszkiadása! — szóltam magamhoz s óvatos lassúsággal váltogattam a lépéseket, nehogy utólérjem őt.

Nem sokáig volt alkalmam, hogy így utána lépkedjek. Egy kölcsönkönyvtár ajtaja előtt megállott a mankós hölgy és benyitott a boltba.

— Közönséges az izlése, mint a ruhája. Megelégszik a tuczatregényekkel is, — gondoltam, amint az üzlet előtt elhaladtam. — Olvas! Eteti a lelkét. Eh, hát mit tegyen szegény! Nem mehet a Vigadóba táncolni, vagy a jégpályára korcsolyázni...

S lassankint ocsudni kezdtem. A kábultság fátyla, mely elmémet elborította, apránként levált onnan s szívem, mint a seb, melyről letépték a vászon-kötést, élesebben sajgott.

— Előre! Oda, ahol az élet árja forr, ahol a szív hangos verése hirdeti, hogy az ember mozgásra és nem elmélkedésre született!

— Előre!, . . . Tarkaság, hullámzás, emberi hangok zagyva moraja kell nekem. Hallani akarom a város lüktetését, látni a nagy némajátékot, melynek neve élet.

— Igéző, bájos asszonyok, meztelen karokkal, kicsordulni készülő mellekkel, uszályos fekete lovagló-ruhában, szinpadi trikóban: mily csábítóan mosolyogtok az átlátszó üveg-tábla mögül! Nektek virít a gyönyörök rózsája, ti isszátok a kéjek gyöngyöző serlegét, felétek száll a férfiak sóhaja, hatalmasok, életteljesek, egészségesek, irigyeltek vagytok!

— S mennyi jó ismerős! Itt egy álmatag szemű asszony, akit az egész város, mint házasságtörő nőt hord az ajkán; mellette egy pajzán színész, aki arról híres, hogy tízszer annyit költ, mint amennyi a fizetése; továbbad egy fiatal úri lány, akinek legfőbb óhaja volt belekerülni ebbe a kirakatba, s vegyeseñ főrangú nők, félvilági hölgyek, egy és két napos csillagok! . . . s mind mosolyog, mind boldogságra, élvezetre termett, egyik se sántít s egyik se olvassa Shakespeareat!

S minek olvasná! Az élet a legérdekesebb könyv, a legnagyobb költő. Nekik módjukban van, hogy ezt forgassák, ezt tanulmányozzák, ennek az élvezetében kábuljanak el.

— Költők, művészek, próféták! Kereskedjetez ott, ahol vevőkre találtok. Itt nektek nincs mit árulnotok. A gazdagok és ünnepektek, a nevetők és szép arczuak, az előkelők és hatalmasok, a nyugodt lelkiűek és egészségesek, az elégedettek és gyarapodók nem a ti tanítványaitok. Szálljatok lejjebb, keressetek egy szomorúbb, egyszerűbb, nyugtalanabb és szegényebb világot! Visszhangra találtok a koldusok és lealázottak, a gyöngék, nyomorékok, a szomorkodók és nyavalyások, az árvák és elnyomottak között. Ezeket mondjátok ti fogékony lelkeknek, mert rokonaitok, testvéreitek!

— Azok, azok! mert ti se tartoztok az erősek és irigyeltek, a mosolygó egészségesek, a gazdagok és hatalmasok táborába! Kiváltságos lények vagytok? . . . Nem, csak ezen a réven kerestek kenyeret vagy vigasztalást. Igaz, hogy másoknak is multságára, gyönyörűségére, enyhülésére szolgáltok. De kiknek? . . . Hozzátok hasonló lelki vagy testi nyomorékoknak. Az erőseknek, egészségeseknek és boldogoknak nincs szükségük a ti lelki gyógyszertárokra! Gyöngék és betegek vagytok ti magatok is s azok is, akiknek szívéhez szólni tudtok.

— Oh, csábos nő, jó kedvet ontó szemekkel, vágyat felkorbácsoló fehér karoddal, illatos sötét hajaddal, sóvár mosolyoddal, aki az élet ragyogásával nézel rám az üveglap mögül: te ugyan nem érted okoskodásomat; de én szemedből olvasom, hogy hálószerobádba nem viszel magaddal könyvet s életszomjodat nem az íróasztalnál csillapítod!

Tovább mentem.

— Hát igaz volna? Ennyi és nem több az isteninek mondott láng, melyben a művészelkek égnek? Igaz-e, hogy csak azok sietnek a képzelet világába eloltani szomjukat, akiktől meg van tagadva, hogy az élet forrásából igyanak? . . . Igaz-e, hogy a vigasztalók vallását nem követik, csak a vigasztalódók? Hogy együttvéve a gyöngék, az alázatosak, a szomjuhozók és szenvedők táborát képezik, akikre a szerencse sugaraiban sütkérezők tartózkodó mosollyal néznek alá? . . .

Agyam zúgott. Több levegőre volt szükségem. Még egy pár lépés s a Dunaparton voltam. Ott állott égnek emelt karral, ihlettől sugárzó tekintettel az, aki a sorstól nem kapott se gazdagságot, sem ősi nevet, se szépséget, se hatalmat, se nyugalmat, se hosszú életet; az, aki fenékiq itta az öröm poharát, akinek az ifjúság nyomora után a férfikor kezdetén ismeretlen sír jutott osztályrészül s aki mégis túlélte mindazokat, akik büszkéek voltak czimerükre, kincseikre, szépségükre, erejükre.

Elmultak, eltűntek. A legtöbbnek emléke sem maradt fenn. Porrá vált testüket négy korhadt deszka vagy a rideg családi sírbolt őrzi. S ő, aki egy lépést se tett, hogy lába alatt ne érezte volna az élet göröngyét, gazdagabb a náboboknál, erősebb az óriásoknál, előkelőbb a királyoknál.

(Ország Világ, 1888. november 17.)

SZEMLE

BATSÁNYI JÁNOS ÖSSZES MŰVEI I. (VERSEK.)

Akadémiai Kiadó. Bp. 1953. Sajtó alá rendezte: Keresztury Dezső és Tarnai Andor.

Oly költő, kit roppant kevés, nyolc-tíz vers emelne valamely nemzet klasszikusai közé, ritka a világirodalomban is. Ilyen magyar költő Batsányi. Nehezen irt — más hányatott életű költők kötetnyi remeket hagyott hátra — ő alig egy tucat versével lett halhatatlanná. Egész magyar nyelvű eredeti költészete — 59 kompozíció, köztük apró, jelentéktelen darabok — kivételes nagyráhivatottságát mutatja; s e feltűnően kevés versével is nagyvá lett, annak ellenére, hogy az ellenséges üldözés, a cenzúrával számítás gondja valóságos öncenzúrát nevelt fel elméjében: valami belső tilalmat, hogy ne is emlékezzék többé (később) arra, ami szép és jó valamikor megfogant fantáziájában. Keresztury Dezső és Tarnai Andor nagyszerű munkája az önmaga poétamúltjába mélyedő költőt állítja elénk, valami »eltűnt idő nyomában«, mikor is maga Batsányi elé úgy merednek a feledett versek kisebb-nagyobb elemei, mint megfjtésre csábító talányok s egyben — elriasztó tilalmak. Az öncenzúrától is fojtogatott elme állandóan azzal viaskodik a papírszeleteken, hogy egybekapcsolja a szétszórtakat, a töredékeket, műegésszé építse a bizonytalan jeleket — s múltba mélyülése idejének, feltáró és rendező munkájának intenzitását ugyanakkor ne nagyon zavartassa a jelenhez igazítás, »megszelidítés« szándékával. Képtelen vállalkozás! Egy időben vállalkozni valami elfeledett (mert veszélyes) rekonstrukciójára és máris — mielőtt még feltártuk volna — a megszeliítés szándékával fogni hozzá: képtelen feladat, s az ellentmondó két munkálathól csak az következhet, ami következett is Batsányinál: a kudarc, a feltámasztás lehetetlensége. Ő maga is — noha igen tiszteltre méltó szándék vezetett, őnmaga megismeretetésének vágya — hozzájárult ahhoz, hogy műve töredékekben, szétszórvan maradjon, sokkal inkább a pusztuiás, mint az épség nyomaival.

De ne higgyük, hogy töredékeiben élne, hogy ezekben volna keresendő nagysága. Vers-egészeiben él ő igazán, azokban a hatalmas alkotásokban, melyek — 1788 és 1796 között — modern irodalmunkban először valósították meg a *politikai költő* ideálját,

ismétlem: a költőét, akinek sajátossága éppen abban van, hogy a közvetlen, nyílt politizálás válik esztétikai érényeinek — nagy távlatba előremutató formai megoldásainak — forrásává. Új irodalmunk legelső politikai költője nem Bessenyei és a korán elhunyt Ányos, nem az öreg, megriadt Orczy és Ráday, nem a félénk Baróti Szabó vagy a reakciós Gvadányi, hanem Batsányi, akinek nagysága ezzel a legszorosabban összefügg.

Eppen a kritikai kiadás bírálatához kell tisztáznunk elsősorban: miben áll Batsányi költői nagysága? Abban, hogy először őnála vagyunk tanúi a vers forró aktualitásból-születésének, abban, hogy az ő költészete nem kullog az események után s nem leíró tudomásulvételük, hanem velük egyszerre, egy hullámon születik, összenő az alakuló, forrongó valósággal; sőt, ez a költő igazi politikusra valló éleslátással néha elébe is vág versében a készülődő eseményeknek (ld. Az európai hadakozásokra c. verset s Waldapfel József idevonatkozó elemzését: A magyar irodalom a felvilágosodás korában, 1954, 192. l.), láttatóvá lesz, vátesszé, az előrelátni tudó, *látó* költő ihletében. Batsányi verseinek aktuális vonatkozásaira a kötet szerkesztői nyomtatékosan felhívják a figyelmet. Döntően új jelenség irodalmunkban az, hogy a műköltő ihlete a forduló, gyorsan változó politikai küzdelmek mindenkorai hullámán érleli meg a verset: ez éppen a politikai költészet igazsága, a jelenből kinövő jövőt festő, követelő, kikényszerítő agitáció. Jóslat? Semmiképp sem az. Keresztury és Tarnai lelkiismeretes munkájának köszönjük, hogy Batsányitól magától tudjuk: nem jóslat. »A *Látó* nem jóslat, hanem a mult tanulmányozása és a jelen ismerete alapján inti, tanítja népét« — magyarázta Batsányi barátjának, Juranitsnak (ld. a kritikai kiadás 467. lapján) — *Déli György látásának* (a Batsányi leglelkézből támadt bárdnak) tanulságával egybehangzóan: »Tekints a multakra, nézz a jövőndőre, S intsd hazád andalgó fiait előre!« (111. l.) Vagyis: a látó-költő a múltat a jelen érdekében értékelve harcol szavával — a jelenben is a jövőért. Eppen nem bennmaradás ez a perc méretében, hanem

a jelennek a jövő érdekében való kihasználása, tette-kényszerítés. S ha így nézzük Batsányi korai nagy verseit, lehetetlen észre nem vennünk az ekkor (először!) csak önála feltűnő újszerű, izgalmas (és nagyjövőjű) lírai verskompozíciót: azt, amely a múltból a jelenbe vezető szálakat izgalmasan, izgatóan tudja összefogni a jövő remélt, vágyott vagy viharzóan divinált képével (példa rá a *Serkentő válasz*, az *Abaujvármegye öröminnepére*, *A Franciaországi változásokra*, *A Látó*, *a Levél Szentjóni Szabóhoz*), azt a kompozíciót, melyet — jobb szó híján — háromdimenziós látásnak nevezhetnénk (míg egy Berzsenyi-nagyságú költő is a múlt és jelen két méretében maradt meg) és ugyanakkor a jelen kényszerítésére azt a formát, melyben először tömörödik össze *Petőfi* »Rabok legyünk vagy szabadok« vagy-vagyos fordulata (példa erre a szó szerinti vagy-vagy-ra az *Abaujvármegye öröminnepére* c. versnek befejező két sora, a *Bartsaihoz* c. költeménye 7—10. sora, s az éles, döntésre kényszerítő szembeállításokra *A franciaországi változásokra*, *A Látó* stb.). Ennyi is meggyőző a tekintetben, hogy Batsányinak mérésen új szerű verskompozíciója, versművésze mint születik a közvetlenül forrászó politikai ihletből.

Mindezt mint ítélő s rendező elvet kellett előrebocsátanunk, hogy a kritikai kiadás *szövegközlését és kronológiáját* megítélhessük. Hiszen a kritikai kiadásnak a költő lényegét kell adnia; vagyis: ha az illető a fentiekkel jellemezhető politikai költő, a kritikai kiadásnak ezt a költőt kell visszaadnia a főszövegekben is. Ha a költő nagyságát az jelenti, hogy az aktualitásból tud felszárnyalni — a jelen kényszerítésén át — a nemzet jövője felé, akkor ezt a költői nagyságot kell megmutatni a szövegekben is, éppen ezt, nem mást. Még akkor sem mást, ha e más szöveget maga a költő hagyta jóvá művei legutolsó közreadásakor; s különösen akkor nem ezt a megmásított szöveget, ha a költő egész életében tartható a külső cenzúrától s valóságos belső cenzúrárt fejlesztett ki, műve kárára.

A szerkesztők eljárása általában helyeslehető. De néhány jelentős vers főszövegének megállapításával nem érthetünk egyet.

Keresztury és *Tarnai* kiadásában két jelentős vers nem azzal a szöveggel szerepel, amelyet a költő eredetileg a vers első közreadásakor határozott meg, hanem a több évtizeddel későbbi átfogalmazások, kihagyások és toldások által megmásított szöveggel. Ezt az eljárást csak látszólag menti az Akadémia Magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata. Ez ugyanis megszabja, hogy »A kiadás alapjául általában az író életében megjelent utolsó szövegközlés vagy a legkésőbbi eredeti kézirat« szolgáljon, ámde

hozzáteszi, hogy ha az író a publikálás során »a cenzúra beavatkozása vagy a politikai nyomással való szemérmes következtében« eltért az eredeti szövegtől, ez »tekintendő véglegesnek«. Batsányi akkor gyűjtötte kötetbe verseit (ill. készíttette kiadásra a kéziratokat), amikor már egész további életére kihatóan, megváltoztathatatlanul nehezedett rá a rendőrség és a cenzúra nyomása, s amikor — mint erre *Keresztury* és *Tarnai* számos példát hoz — valóságos belső cenzúrárt alakított ki magában. Tekinthetjük-e ilyen körülmények között hitelesebbnek a megszelídített későbbi változatot annál, ami eredetileg volt? Nem vitatom, hogy az utolsó szövegközlés, ill. kézirat szerinti kiadás valóban az író utolsó akaratát tükrözi. Csak azt vitatom, hogy ha egy nagyon jelentős politikai költő — akinek különben egész értéke e politikai költészetében áll — az őt éppen azzá tevő verseket később, külső nyomásra és saját belső cenzúrájára való tekintettel, megszelídíti, akkor ezt a változatot kell elfogadnunk igazi művének, ezt a változatot kell népszerűsíteni, ebből kell nevelnünk s ebből ítélnünk meg költői nagyságát.

Az *Abaujvármegye öröminnepére* című versről és a *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz* címűről van szó: az előbbi rendkívül fontos Batsányi költészetének kibontakozása szempontjából, a másik 18. századi költészetünk egyedülálló reuke.

Közismert, hogy Batsányi üldöztetése *Rietaller* budai cenzornak azzal a jelentésével kezdődött, amely — *A franciaországi változásokra* kapcsán — mind a *Serkentő válaszában*, mind az *Abaujvármegye öröminnepére* irt ódában súlyos kifogásolnivalót talált (ld. a krit. kiad. 303—4. l.). Nem csoda. Ez utóbbiban igen éles és konkrétan megfogalmazott sorok támadták Bécs gyarmatosító és nemesellenes törekvéseit, az »idegen mérőlánc«-cal előkészített adóztatás tervét s kifejezésre juttatták a nemesség »elszánt egységét« a harci ellenállásra. A vers végén pedig követeli a költő, hogy a nemesség ez örömmámorában — hisz II. József elbukott — fogadja meg a múza intő szavát, fejlesztesse tovább szabadságmozgalmát. Sorsdöntő pillanat előtt áll. »Kövesd! s figyelmeztvén okos tanácsára, Úgy siess megindult hazád oltalmára, Hogy most: vagy szabadság lesz munkádnak ára, Vagy jobbagyodnak jutsz magad is sorsára.« (Ez utóbbi sorokban nem az a lényeges, a vers egész szempontjából, amit a szerkesztők hangsúlyoznak: hogy ti. »a nemes és jobbgy különbségét mint változhatatlan rendet tetelezik fel«; hiszen *nem szociális* nézőpontból vonják meg a határt, a korlátot nemes és jobbgy között, éppenséggel nem azt mondják, hogy a különbség fenntartandó, hanem azt, hogy *nemzeti szempontból* a nemesség is a jobbagyság

sorsára juthat). A most említett és idézett részeket (16 sor) Batsányi később elhagyta verséből: nem csoda, hisz ezzel is lényegesen »szelidítette« az inkriminált verset. Nem tartjuk azonban helyénvalónak, hogy a szerkesztők ezt a megszelídített, kevésbé politikus késői változatot adják ki főszöveggként. Az így közölt főszöveg nem tekinthető 1790-es versnek, s nem mutatja teljességében az aktualitásból ihletett politikai költőt. Helyesebb lett volna mindkét szövegével közölni a verset.

Némileg más a helyzet a *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz* című verssel kapcsolatban. Az eredmény azonban ugyanaz: abban a formában, ahogy a főszövegbe került, ez a vers nem létezett sohasem. A szerkesztők szellemes, fáradságos és menet közben sok értékes tanulsággal szolgáló rekonstrukciós eljárásának célja az volt, hogy egy verstestben állítsa eléink a 1792-es kompozíciót és a későbbi tartalmi bővítéseket, verselési és stílári korrekciókat (v. ö. 366. l.). Ily módon egy oly verset nyertek, melynek részletei különböző időkből kerültek egymás mellé. Az első 59 sor a Poétai Munkák *Levél Sz. Sz. L.-hoz* c. darabjából került a főszövegbe, 1835-re elvégzett változtatásokat tükrözve; a 60—95. sor a *Bosszús tündés* címen később kiemelt részletnek egy 1808 körüli kéziratából származik; a 95—110. sor közléséhez a *Levél egy régi várból* c. darabot használták a szerkesztők, de úgy, hogy egyes sorokat a *korai* kézirat szerint írták át; azután megint a harmincas évekbeli szövegrész áll, a korai kéziratok szerint visszajavítva stb. Ebben a formában, ilyen stílusában ez a vers valóban nem létezett sohasem. Sajnálatos, hogy Batsányi egyik legnagyobb, legmélyebben demokratikus versét nem a mind a három töredéket egybefogó korai, hiteles kézirat szerint közölték a főszövegben, a helyes megoldás itt is a versnek több variánsban való közlése lett volna.

A két vers hiteles kiadása jelenleg csak a Szöveggyűjtemény (A felvilágosodás és nyelvújítás korának irodalmából) II/1.-es kötetében található (ott sem hibától mentesen).

A kritikai kiadás készítői ezzel mégsem követték el végzetes hibát: a nagyon pontos jegyzetapparátusból az első kiadás, az eredeti szöveg bármikor helyreállítható. Nagyobb a baj, ha a kritikai kiadás e főszövegeit a népszerű kiadások változatlanul veszik át: a népszerű kiadásokból hiányzanak azok a jegyzetek, amelyek feltétlenül szükségesek *Abaujvármegye örömnepére* írt vers vagy a *Szentjóni Szabóhoz* írt episztola eredeti, valódi alakjának helyreállításához. Vagyis: aki pl. a Szépirodalmi Kiskönyvtárban megjelent Batsányi-válogatás szövegei alapján kívánná elemezni Batsányinak, a

politikai költőnek alakulását, a versek politikai tartalmát, stílusát stb., elkerülhetetlenül 1790-esnek vagy 1792-esnek venné azokat a szövegeket, amelyek — nem akkoriak s nem szerezhettek tudomást a Batsányi költészetére igen jellemző — de elhagyott részletekről.

Nem ismernék a szerkesztők Batsányi sajátos, aktualitáshoz simuló és abból fölszárnyaló ihletét vagy nem tartanak ezt fontosnak? Ismerik, és fontosnak is tartják. Ezért nem osztom Waldapfel József nézetét, aki szerint (id. mű: 331. l.) a kritikai kiadás jegyzetanyaga kisebbnek mutatja a politikus Batsányit, mint amilyen volt. Inkább jelentős érdeme Keresztury és Tarnai jegyzetapparátusának, hogy értelmezéseikben sosem mulasztják el hangsúlyozni, mennyire a konkrét aktualitásból nőnek ki a versek. »A költemény szorosan kapcsolódik a nemesség harcához« — olvassuk az *Abaujvármegye örömnepére* írt versről (312. l.). »Jellemző Batsányi ihletének a valósághoz, a konkrét aktualitáshoz kötődő természetére, hogy az ódát egykorú újságcikkekhez kapcsolódva írta« — olvassuk a *Hohenlohe Károlynéhoz* c. versről (315. l.). »Ismervén Batsányi ihletének az aktualitásból felszárnyaló természetét, feltehető...« — olvassuk *Az európai hadakozásokra* c. versről (350. l.). Mindez azt bizonyítja, hogy a szerkesztők nagyon is számoltak Batsányi sajátos ihletével s ennek megfelelően igyekeztek megállapítani a végleges szöveget is. Ennek a helyes felismerésnek azonban az említett két vers esetén nem vonták le a következő ményeit.

Az említett két verssel kapcsolatos eljárás azért is bántó, mert más alkalommal a szerkesztők másként, helyesen jártak el. A *Bartisaihoz* és *Az európai hadakozásokra* c. verseket — bár csonkán jelentek meg az utolsó kiadásban — eredeti teljes szövegük szerint tették a főszövegbe. Miért nem így jártak el pl. az *Abaujvármegye örömnepére* c. vers esetén is, amelynek megcsonkulása ugyancsak belső cenzúra következménye?

Nyilvánvaló, hogy egy — mind a szerkesztők állásfoglalásával, mind gyakorlatával ellenkező — kiadási, szövegösszeállítási hibáról van szó, melyet a népszerű kiadásokban (válogatások, Magyar Klasszikusok, Hét évszázad magyar versei stb.) feltétlenül korrigálni kell.

Áttérve a versek időrendjének kérdésére: egy hibát feltétlenül szóvá kell tennem (kisebb jelentőségű, vitatható datálás akad még egy-kettő). Mind *Waldapfel* idézett műve, mind *Vargha Balázs* kritikája (ITK 1954) elutasítja Á Látó-nak 1791-ből való keltezését. A vers az én véleményem szerint is jóval későbbi. Indokolásom alapelveül azt a felfogást teszem, melyet maguk a szer-

kesztők nyilvánítottak ki előbb idézett soraikban: hogy ti. Batsányi ihlete erősen az aktualitásból táplálkozik.

A vers 5—6. sorát semmi esetre sem lehet az 1790—91-i országgyűlés második, hanyatló szakaszához kapcsolnunk. E sorokban az egész *reménytelenül* megváltozott (vö. Batsányi kérvénybeli kijelentésével, arról, hogy 1789 óta a harmadik kormányzat alatt élnek, 305. l.) magyar égről van szó, az ég teljes elborulásáról. De jellemzően kapcsolódik itt össze mégis — eszmeileg csak a Szentjóbihoz írt episztolával egybehangzóan — a nemzethez, hazához és a szabadsághoz, emberséghez való hűség követelése (4—6. sor), s ez csak az *után* lehetséges, hogy a költő messze túllépett a nemesi mozgalom ideológiai korlátain (ennek bekövetkezését a 369. lapon olvasható, az »eredeti közalku«-ról s a »feudale szisztéma vasigájá«-ról szóló igen érdekes Batsányi-jegyzetek *nyíltan* kimondják!). Továbbá: miért ír »gyászos elméről«, miért a »nem várt vig nap« felderüléséről? Egy oly pontosan fogalmazó s a valóságos helyzet ihletéhez oly hű költőnél elképzelhetetlen a csalódás ily mély kifejezése — 1791-ben, lehetetlen, hogy — ha elfogadjuk a szerkesztők datálását — 91-ben sokkal, de sokkal nagyobb fájdalommal szőljön a helyzetről, mint — 92-ben (ld. *Bartsaihoz*, *Az európai hadakozásokra*). A költemény ragyogó szépsége éppen abból a *különös* helyzetből fakad, hogy a legmélyebb reménytelenség idején lángol fel a költőből váratlanul, a mohó remény és diadalsejtelem pátosza — s ezt a különös helyzetet a szerkesztők nem próbálják meghatározni. Pedig ilyen sor, mint: »Ama dicső nemzet felkelt im egészen Mely a két világnak megváltója léssen«, szinte egyértelmű világossággal int az 1792 őszén bekövetkezett nagy fordulatra, a francia forradalmi seregek győzelmére, a konvent decemberi határozatára (a csapatok döntsék meg a feudalizmust a külső országokban), mindennek mainzi stb. hatására. S az sem véletlen, hogy az előbbiekre következő két sor: »S melynek már láncoktól szabad vitéz karja Mutatja, mit tehet egy nép, ha — akarja« a »Duna és Mississippi« partjaira egyformán szabadságot váró Martinovics és Laczkovics 1793-i szövegének e mondatával cseng össze: »Minden nép mely szabad akar lenni és összetart, szabad lesz« (vö. Fraknói: Martinovics élete, 1921. 92. l.)

Belső, tartalmi okoknál fogva a vers semmi esetre sem tehető 91-re, csak 92 végére, még inkább 93-ra. De miért tették a különben szinte mindig skrupulózusan gondos szerkesztők ezt a nagy verset 91-re? Mert a költő »verseit nagyjából keletkezésük időrendjében sorolta egymás után« s ez az

1791 első feléből való *Busongás* után következik (ld. 338. l.). Csakhogy ennek az érvnek csekély az értéke; másról a szerkesztők elejtik ezt az érvet. A *Tünődésről* olvassuk: »A kufsteini fogság élményeit megörökítő versek sorát Batsányi mindkét kötetében ezzel a költeménnyel kezdte meg. *Nem valószínű*, hogy ezzel a versek keletkezésének időrendjére akart utalni: az elrendezés az egy időközre eső darabok közt a tartalmi, hangulati változatosság szerint történt« (383. l.). A *Bújdások*-kal kapcsolatban pedig a következőket olvassuk: »Tudjuk, hogy Batsányi kötetiben *nagyjából* időrendbe sorolta verseit, egy-egy korszakának termékeit legalábbis nem keverte össze« (414. l.). Tehát csak arról lehet szó, hogy Batsányi később sem rakta át az egyik korszakában készült verset egy másik korszakának termékei közé, — az egy korszakán belüli verseknél korántsem tartotta meg a szigorú időrendi egymásutánt. Jogosult tehát a tartalmi és stílusjegyek alapján való meghatározás.

Különösen jogosult azonban 92—93-ról datálnunk a verset, ha egy olyan töredékkel tudjuk szoros, szövegszerű kapcsolatba hozni, amelyről a szerkesztők nagyon indokoltan állítják a 92-es eredetet. Az *Üssön akármikor*... címen közölt, háromrészes töredékről van szó, melynek elsejét a szerkesztők helyesen rokonítják a *Levél Szentjóbi Szabóhoz* c. verssel. Elkerülte azonban figyelmüket, hogy a II. számú töredék pedig: A *Látó*-val tart közeli sokanságot. Íme a két szöveg:

A *Látó*

.....
Ím az igazságnak terjednek sugári;
Dőlnek a babona fertelmes oltári,
Melyek a setétség fene bálványának
Anyi századoktól vérrel áradának.
.....

Üssön akármikor...

..... terjednek lassanként már az igazság
Életadó fényesb sugári, terjed az észnek
Végre kifejtődő természeti tiszta világa.
— — — — — dőlnek az elmét
Mennyei díszeitől megfosztó rút babonának
Emberi vérbe merült iszonyú bálványai.

Ez a kétségtelen szövegegyezés (és az, hogy Batsányi *egyzonen* lapra írta le az I. számú, a *Levél-lel* és a II. számú, a *Látó*-val rokon töredéket, mintegy a keletkezési idő megegyezését is szuggérálva!) megerősíti azt a tartalmi elemzésből nyert meggyőző-désünket, hogy A *Látó* 1792-es vagy 1793-as fogantatású vers.

Hosszasabban foglalkoztam e versekkel, mint szokás, de indokoltnak látom e részletességet: az *Abaújvármegye örömnepére* írt versben fedezhető fel Batsányi első lépése, amellyel túljut az átlagos nemesi magatartáson, amellyel későbbi, forradalmi fordulatát előkészíti: közelebről abban a részletében, amely a Múza szavaival a meg nem alkuvást, a mozgalom továbbfejlesztését követeli (ezt a szerkesztők nem emelik ki jegyzeteikben, holott ennek figyelembevételével önmagában is meggyőzhet arról, hogy az erősen agitatív hatású műltfelidézések nem hagyhatók ki a vers szövegéből), *A Látónak* előbbre, a 92-es versek elé helyezése pedig torz képet ad Batsányinak 95-ig mindenképp egyenes, lendületes forradalmi fejlődéséről.

Tárgyi hiba alig akad a jegyzetapparátusban. Megjegyzendő, hogy *A Látót* először 1898-ban (s nem 1904-ben) közölte Szinnyei (338. l.), továbbá az, hogy a Nova Memoria (Horányi) nem 1795-ben jelent meg, hanem 1792-ben s így az 1795-ös évszámból levont következtetések megdőlnék (282. l.). (Bizonyára az 1795-i jelzésű címlapkiadás tévesztette meg a kiadókat.)

A jegyzetek *interpretáló részeiben* inkább találunk túlzásokat, bizonyításbeli hiányosságokat. Nézetem szerint nem szerencsés *Az európai hadakozásokra* című vers jegyzetében a lengyelországi események agyonrészletezése s a mélyebb, igazi eszmei mondanivalónak (az intervenció-ellenességnek) aránytalanul fogyatékos vizsgálata (351—52. l.); nem értek egyet azzal a 357. lapon olvasható túlértékkeléssel, melyben az 1790-es nemesi mozgalom részesül: a társadalmi haladás és a nemzeti küzdelem elvei itt zavaróan keverednek, úgy hat, mintha Martinovics (s vele annyian, köztük Csokonai) nagyot tévedett volna, mert nem látta meg a nemesi mozgalomban a haladó vonásokat, »az erőt, amely képes lehetett volna az országot a polgári átalakulás útjára vezetni«. Ebben az erőben — mint a *nemesség* erejében — Martinovics és társai jogosan kételkedhetek. — Hiányosnak találom a *Tartóztatás* jegyzetét (mert az eredetileg Rájnis-ellenes versmagnak Kazinczy-ellenes kirohanássá bővüléséhez nem használja fel a Kazinczy levelezés II. kötetének 149—150. lapján olvasható Rájnis levelet, ahol először fogható meg Rájnis és Kazinczy egyetértése, és mert azonnal a Kazinczy-féle Békák-ra hivatkozik, mielőtt Rájnis Forgách-ódájának megfelelő, ugyancsak »iszapos tavakban rekedés«-ről szóló részletét megvizsgálná; 339—40. l.); egyéb hiányosságokat inkább néhány mottó és Batsányi-jegyzet (pl. a 368. lapon olvasható, erősen a Társadalmi szerződésre emlékeztető jegyzet) forrásának kiderítetlensége miatt érzünk. — Az idézőjelbe tett versrészek — az ITK kritikus

jelentősnek érzi ezeket — véleményem szerint nem nagyon szorulnak külön magyarázatra, mert a tartalmi összefüggésből világosan kiderül, hogy a Múza vagy maga a költő mondja azokat, a maga ihletéből (illetve egy-egy idegen mottót fordít le bennük). — Nem hiányosságként, csak az érdekesség kedvéért említem meg a *Demoiselle Paradis* társaként szereplő Marianna Martinezről, hogy annak a Martineznek a lánya volt, aki Bessenyeinek igen ártalmas vetélytársává lett a könyvtárban (vö. Gálos: Bessenyei, 150—151. l.) s hogy ennél a Martineznél lakott a kor egyik legjelentősebb európai költője, az öreg Metastasio, erős vonalozással Marianna iránt.

Kisebb hiányosságokat (Toldy elítélő kritikájában a romantika írója fordul szembe a klasszicista ízléssel; Virághoz akkor lehet Batsányinak közelkerülnie, amikor Virág már eltávolodott Kazinczytól stb.) fel lehetne még róni a szerkesztőknek, de itt-ott *terjengősséget* is. Feleslegesnek érezzük, hogy a Báróti kép alá írt négy soros, jelentéktelen versikéhez két és fél lapnyi jegyzet adott, amely lényegest alig tartalmaz. Az itt közölt levelek tartalmát néhány mondatban össze lehet foglalni. Hasonlóképp feleslegesnek érzem Reviczky Judit személyi adatainak ily mérvű részletezését (315. l.).

A jegyzetanyag jó 330 sűrű, petitszedésű lapra terjed — a főszöveg 236 lapnyi (ebből 144 esik az eredeti magyar nyelvű versekre). Nincs-e túlzás az arányokban? Örömmel jelentheti a bíráló, hogy lényegében s egészében nincs, sőt, hogy az első pillantásra túlzottnak látszó apparátus a legnagyobb mértékben szükséges. Utalok a bírálatom elején elmondottakra: az öncenzúrárt is érvényesítő, rekonstrukciókba merülő Batsányi nyomán járni másképp nem is lehetett volna. S nem lehetett volna az anyag állandó, gondos, elmélyült értelmezése, interpretációja nélkül. Ámde ebből az következett, hogy sok vers jegyzetapparátusa valóságos tanulmánnyá nőtt: irodalomtörténeti és esztétikai, könyvtörténeti és közönségtörténeti (néha még genealógiai) tanulmánnyá. A kiadvány e részében oly nagy érteket látok, amely nemcsak ellensúlyozza az előbb részletezett hibákat, hanem bizonyos értelemben helyre is hozza azokat.

Elsősorban azzal, hogy megteremti a *kritikai kiadásnak* egy nálunk eddig ismeretlen *válóját*. Eckhardt Sándor kritikai kiadásának mesteri módszerét fejlesztik tovább a szerkesztők azzal, hogy interpretációikkal már az értékelő életrajz, illetve monográfia útjára tértek rá. Szükséges tehát, ha röviden is, összefoglalni legfontosabb eredményeiket.

A jegyzetek előtti kiadástörténet maga is tele van értékes új anyagokkal és eredményekkel. Az egész *Juranits-levelezés* itt (va-

lamint a 417—24. lapon) részesül. először komoly irodalomtörténeti feldolgozásban. Ezzel is bővül irodalomtörténetünkben a költőbarátságok sora. S mennyi korszerű irodalomtörténeti tanulással! Ezeket a lapokat a *nyomda- és könyvtörténészek* (honorárium, papírkérdés, terjesztés, korrektúra-dolgok) épp olyan tanulsággal olvashatják, mint a *közönségtörténészek* (Juranits mecénáskodásának jellege, Sáhgy szerepe, a nyelvújítással való szembenállás és a klasszicisztikus izlésforma stb.). Itt jegyezzük meg, hogy *Batsányi poétikájára*, költészetének a kor izlésformáival, a klasszicizmussal való összefüggéseire a kiadástörténet és némelyik vers jegyzete oly kitűnő, kevéssé vagy nem ismert új anyagot tartalmaz, helyes megvilágításban, hogy sajnálni kell a tárgymutató elmaradását a kötet végéről.

Nagyon fontosnak tartom, hogy Keresztury és Tarnai kutatásai nyomán most már teljes biztonsággal mondhatjuk ki: Batsányi — az irodalmi hagyományban — *Ányos* utóda, az ő motívumainak s költői módszerének továbbfejlesztője egy forradalmi helyzetben (a Várna—Mohács, a lírai vízió stb.), s *Kölcsey* elődje, vagyis a világnézeti-költészeti hagyomány vonala Bessenyei—Ányos—Batsányi—Kölcsey nevein keresztül húzható meg (nem véletlen, hogy Kölcsey a Nemzeti hagyományok végén a régiek közül Ányosra tekint vissza a legnagyobb rokonszenvvel). — Új és értékes eredményeket hoznak a jegyzetek Batsányi és Orczyék kapcsolatának megvilágítására, Batsányi és Virág korai, majd öregkori barátságára, valamint Batsányi és Kisfaludy Sándor (a Batsányival szemben jóindulatú, de szűkmarkú és fanyar úr) viszonyára. A jegyzetek közt mindig helyet kap a beható verstani értelmezés, értékelés is (kár, hogy nem említik *A rab és a madár*-ba beszótt alkajoszi strófát), mely nem marad száraz adatközlés

vagy definíció, hanem az izlésformát, a stílus mélyebb összefüggéseit világítja meg közelebbről (emeljük ki példaképp az antik mértékben megnyilatkozó ossziáni magatartás értékes elemzését, 471. l.). Egy-egy oly versmagyarázat is, mely látszólag jelentéktelen vershez fűződik (pl. a Hohenlohenéhez c. vershez), Batsányi fejlődésének fontos motívumait tudja feltárni hivatkozásainak bőségével.

Egész értekezésé mélyül a *Serkentő válasz*, *A franciaországi változásokra*, a *Batthyány Alajoshoz*, a *Levél Szentjóni Szabó L.-hoz* (értékes »jegyzések» közlésével), a *Keszthelyi hajóra*, az *Imhol ma is...* az *Enyhülés s viszontajándék*, a *Hazai nyelv és tudományosság* (itt is Juranitsról és részletesen Kisfaludy Sándorról, s arról, hogy hogyan lehetett volna hazatérnie Batsányinak), a *Magyar lantos* és különösképpen a *Várna és Mohács*, a *Magyar költő idegen, messze földön* c. versek, ill. ciklusok jegyzetapparátusa. Az utóbbi kettő példája lehet a módszeresen haladó s rendszeres feldolgozásoknak. S nagy érdemük a szerkesztőknek az Osszián-fordítás töredékeinek felkutatása s általában az ossziáni kérdésnek alapos izléstörténeti vizsgálata. A kötet értékét emeli néhány eddig kiadatlan vers, ill. töredék közlése.

Monográfiává táguló, roppant gazdagságú jegyzetapparátusa révén ez a nagy könyv túlnő az eddigi kritikai kiadásokon. Az igazságnak tartoztam azzal a megállapítással, hogy szövegközléseikben a szerkesztők itt-ott helytelenül jártak el. De hasonlóképp az igazságnak tartozom azzal a megállapítással is, hogy Keresztury Dezső és Tarnai Andor Batsányi-kiadása a legmélyebben irodalomtörténeti koncepciót tartalmazó, iróhőseit a legközelebbről megragadó s az irodalomnak, mint művészetnek igazságára, szépségére leginkább nevelő kritikai kiadásunk. *Szaunder József*

GÁLOS REZSŐ: MIKES KELEMEN

Nagy Magyar Írók, Művelt Nép, Budapest, 1954.

Mintegy ötven esztendője annak, hogy Mikes Kelemen életéről, munkásságáról nem jelent meg összefoglaló pályakép, holott a róla szóló ismereteink, elsősorban Király György és Zolnai Béla részlettanulmányai nyomán egyre jobban színesedtek és gyarapodtak. Épp ezért örömmel vettük kezünkbe Gálos Rezső kis monográfiáját, mely bár új eredményekkel alig gazdagítja ismereteinket, világosan, közérthetően összefoglalja a leglényegesebbet abból, amit Mikesről tudunk s kedvet csinál művei olvasásához. Nép-

szerűsítő munkától nem is várhatunk többet, mégis, a könyv néhány fejezete, így a Mikes hazafiságának, haladó eszméinek elemzése, továbbá a különösen szépen sikerült »Mikes nyelve és stílusa« c. fejezet a régebbi Mikes-monográfiákhoz képest gazdagabb, színesebb. Sajnáljuk azonban, hogy a Mikes-kérdés érdekes történetének nem szánt külön fejezetet, hiszen egy ilyen áttekintés, többek között pl. a levelek keletkezése, a misszilis és fiktív jellegük körül lefolyt vita, a levelek eredetiségének kérdése stb. érdekes lett volna

a nem szakember olvasók számára is, ezenfelül alkalmat adott volna a polgári irodalomtörténetírás eredményeinek megrostálására; a felhasznált források minden megjegyzés nélküli közlése s a szövegekben levő néhány visszapillantás csak részben pótolja ezt a hiányt.

A szerző állásfoglalása egyébként nem hiányzik a kis monográfiából, de ez első-sorban úgy jelenik meg, hogy egyszerűen nem vesz tudomást a lehetséges ellenérvekről, hanem szinte mint irodalomtudományunk lezárt kérdésekképp mondja el azt a véleményt, amivel egyetért, holott a Mikes-kérdés távolról sem lezárt, még mindig tele van érdekes és izgalmas problémákkal. Egy rövid könyvismertetés keretében nehéz ezeket a kérdéseket akárcsak szórmentén is érinteni, mégis nézzük meg közelebbről a monográfia néhány vitatható állítását.

Az érdekesen, színesen elbeszélte életrajzban többek között azt olvassuk, hogy a jezsuita nevelés hatására Mikes számára »csak a vallásosság jelentette a műveltséget s csak az ment előtte művelt ember számba, aki vallásos munkákat olvasott«. Mindez merő feltételezés, az igazság az, hogy Mikesnek franciából fordított vallásos erkölcsbölcseleti munkái közül is pusztán az öregkorából való Keresztnek Királyi Útja származik jezsuita szerzőtől, a többiek csaknem kivétel nélkül janzenista inspirációjú művek, amint erre már Gálos Rezső előtt hitelt érdemlően rámutattak, a kitűnő szerző azonban ezt csak egy rövid utalásban, szinte visolyogva veszi tudomásul, holott Mikes kétségtelen vallásossága valóban nem választható el ettől a sokban már a felvilágosodás eszméi felé vezető sajátos, félúton megtorokollott eretnek-mozgalomtól, melynek társadalmi gyökereiben, összefüggéseiben való elemzése gazdagabbá, elevenebbé tehetné volna a Mikes haladó eszméiről írt, kissé vérszegény fejezetet is. A Törökországi Levelek beható elemzése is arra mutat, hogy Mikes vallásossága igazában idősebb korban fejlődött ki, előző, világiasabb hajlamai után ekkor fordul a Rákóczi könyvtárban található janzenista jellegű munkák felé. Gálos ezzel szemben mintegy fejlődést lát Mikes vallásos nézeteinek alakulásában s erről azt a képet rajzolja, hogy a kezdetben mélyen vallásos jezsuita-tanítvány vallásossága később megváltozott, antiklerikális és janzenista vonásokat vett fel. Pedig vallásosságát láthatóan az emigráció magányossága, nyomorúsága alakította ki s a vallásos munkák egyoldalú szeretete, a világi irodalomnak az az elítélése, ami élete utolsó éveiben jellemzi, szintén inkább janzenista rigorizmusnak, mint a jezsuitáknak rovására írható. Vallásos műveinek valamivel behatóbb elemzése azt is megmutatta volna,

hogy jórészükből a vallásos köntös mögött már antifeudális élt, polgári tendenciákat és a kor viszonyaihoz képest haladó pedagógiai gondolatokat találhatunk. Elég, ha a kis monográfiában is viszonylagos részletességgel ismertetett »Az idő jól eltöltésének módjára« emlékeztetünk, melynek francia forrása, mint rég ismeretes, A. Courtinnek egyik, a maga idejében nagyszerű erkölcsbölcseleti könyve, Courtin viszont, annak a Hugo Grotiusnak a tanítványa, aki, mint Marx mondja, az államot emberi szemmel kezdte nézni és annak tételeit az észből és tapasztalatból, nem pedig a teológiából következtette ki. Egy részletesebb elemzés, melyet ebben az összefüggésben nem végezhetünk el, azt is megmutatná, hogy Grotius természetjogi nézeteinek, nyilván Courtin közvetítésével a Törökországi Levelekben is nyoma van; — egy-két ilyen nézetet egyébként maga Gálos is említ Mikes haladó eszméi kapcsán, anélkül azonban, hogy felfedné eredetüket.

A kis monográfia gerincét természetesen a Törökországi Levelek elemzése, tegyük hozzá, szép és általában elmélyedésre törekvő elemzése teszi ki. Vitatható részek ebben a fejezetben is bőven akadnak, ezenfelül a Mikes-kérdés ismerőjét sokszor zavarja, a kérdésben tájékozatlanokat pedig megteveszti az, hogy egy-egy távolról sem megnyugtatóan eldöntött kérdést úgy tárgyal, mintha az irodalomtörténetírásunk lezárt kérdése lenne. Így a levelek keletkezését kb. 1735-re teszi és a műfaj-választásban Király György (Irodalomtörténet 1913) véleményéhez csatlakozva a fejedelmi udvarban élő francia kalandor, De Saussure Cézár naplójának tulajdonít döntő fontosságot. Csak-hogy száraz és mesterkéltséggel filológiai spekulációkon kívül egyelőre semmi sem szól amellett, hogy Mikes a Leveleket csak 1735-ben kezdte el s addig legfeljebb a későbbi levelek alapjául szolgáló naplójegyzeteket írt. Toncs Gusztávnak (Zágoni Mikes Kelemen élete, Budapest 1897) az a kísérlete, hogy e levelekből a feltételezett naplót rekonstruálja, a felületes olvasót is aligha győzheti meg, hiszen csak a minden levélben, naplóban egyaránt gyakran előkerülő szavak (ma, tegnap, holnap) jelenlétéből következtet az egykori napló jellegre, de Király György tanulmányának az a része, melyben stíluskritikai érvekkel próbálja bizonyítani Saussure naplójának ismeretét, egy kivételével szintén csak a kor francia levéltudományában és társalgási nyelvében számtalanszor előbukkanó konvencionális kifejezések egyezésére vonatkozik (il faudrait faire une livre et non pas une lettre; — la longue lettre vous a fait plaisir; vous faites désirer d'en recevoir d'autres; je suis charmé qu'elles vous amusent stb.), egyedül talán a műezzinék leírása egyezik meg Saussure naplójának

egyik részletével, de maga Király sem gondol e nyilván később készült törökországi napló közvetlen hatására, csak arra, hogy Saussure tapasztalatait átadta Mikesnek. De miért kellett Mikesnek a műezzinekről szóló néhány általánosságot Saussuretől vennie, mikor minden este láthatta és hallhatta őket? Nem, Mikesnek nem kellett Saussuretól tanulni a levélformát, ezzel már — mint Zolnai Béla azóta gazdag dokumentációval megmutatta — első francia olvasmányaival egy időben, tehát valószínűleg már Párizsban szükségképp össze kellett találkoznia. (Egyetemes Philológiai Közlöny: 1916, 1921—22.) Ha pedig ez igaz, akkor nincs ok arra, hogy a levelek keletkezését viszonylag késői időpontra, 1735-re tegyék. Az első levelek üdésége, frissége önmagában is ellentmond annak, hogy ezeket a bennük előadott események után szinte húsz évvel később írta volna meg.

Egyébként a színesen, elevenen előadott életrajz is tele van regényes feltételezésekkel s a törökországi kis francia kolónia hatásának túlbecsülésével, ami együtt jár Rákóczi s általában a törökországi magyarok hatásának elmosásával, holott Mikest elsősorban ennek a szempontnak a segítségével lehetne megérteni, hiszen még az is, ami talán »franciás« benne, elválaszthatatlanul összefügg a rodostói magányában politikai műveken dolgozó nagy fejedelem eszmévilágával. Gálos azonban inkább egy-egy futó francia ismerősrnek tulajdonít döntő jelentőséget Mikes írói világának kialakulásában s ezzel elszakítja igazi társadalmi gyökereitől. Ez utóbbi felfedésére, mint más összefüggésben már utaltunk rá, egyébként is alig tesz kísérletet. Túlzás például a Bonnac-nál való rövidéletű ismeretségéből meszsziremenő következtetéseket levonni s e következtetéseket mint tényeket előadni. Többek között ilyen megállapításokat olvashatunk: [A Bonnac család révén] »Mikesünk bejut oda, ahová Párizsban nem volt bemenetele, a társaságba... Ha valamikor, most és itt ébredt először az akkori francia műveltség tudatára, most éledhet-

tek és élesedtek benne... a Párizsban látottak...« stb. Mindez legfeljebb csak egy regényes életrajzban lenne elfogadható, hiszen a Bonnac-néval való szellemi kapcsolat pusztá feltételezés, amit különben a kalandos feltételezésekben bővelkedő régebbi Mikes-irodalom is általában óvatosan fogalmaz meg. Ugyanekkor viszont egy szó sem esik arról, hogy Mikes a törökországi magyarok, köztük Bercsényiék társaságának nemcsak búravált szerelmét köszönhette, hanem az élő, eleven magyar társalgás állandó gyakorlatát is. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy Rákóczi udvarában márcsak beosztása folytán is gyakran kellett érintkeznie egyszerű emberekkel, szolgálégyekkel, volt kuruc katonákkal, könnyen megérthetjük azt, miért tudott az idegen környezet ellenére oly szép, izes, helyenkint népies magyarsággal írni. A Törökországi Levelek elemzésének legsikerültebb fejezete épp az, melyben Mikes stílusát jellemzi, sajnáljuk azonban, hogy nem használta fel Szabolcsi Bence kitűnő tanulmányának (Vers és dallam — emlék a Törökországi Levelekben. Magyarságtudomány. 1942: 2.) eredményeit, ennek segítségével nem lett volna nehéz rámutatnia arra az eltéphetetlen kapcsolatra, mely Mikest a korabeli magyar irodalomhoz, a kuruc költészet stílusához fűzi. Mikes művészi formájának elemzését egyébként is lehetett volna bővíteni, pl. Mikes kitűnő jellemzőművészetének elemzésével. Általában az az érzésünk, hogy a jeles szerző mintha tudatosan lemondott volna az esztétikai elemzés igényéről, pedig ez nem kis mértékben fokozta volna könyvének értékét.

Tárgyszeretete, tárgyismerete s az egyes részletkérdésekhez fűzött talaló s minden esetben elgondolkozató megjegyzései azonban feltétlenül értékesé teszik munkáját s mélyen fájjaljuk, hogy hirtelen halála megakadályozta abban, hogy az eddigi eredményeket összefoglaló kismonográfia után a Mikes-kérdés még tisztázatlan problémáinak megoldásához is hozzáláthasson.

Baróti Dezső

SÁROSI GYULA KISEBB KÖLTEMÉNYEI, PRÓZAI MUNKÁI ÉS LEVELEZÉSE

Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó. 1954. Bp. 644 lap.

1.

A korszerű kritikai kiadásokban nem túlságosan bővelkedő irodalomtörténetírásunk testes kötettel gazdagodott: Bisztray Gyula a Magyar Írók Tára című kritikai kiadás-sorozatban az Akadémia megbízásából az Arany Trombita szerzőjének kisebb

verseit, prózai munkáit és levelezését adta közre. Egy-egy kritikai kiadás előkészítése igen sok nehéz, áldozatos, kitartó filológiai munkát követel még azon írók esetében is, akiknek művei különféle kiadásokban könnyen hozzáférhetőek, s akiknek kéziratos hagyatékát gondos kutató kezek gyűjtötték egybe, s őrzik féltékenyen. Mennyivel nehe-

zebb azonban ez a munka akkor, ha a korábbi kiadások száma gyér, anyaga megbízhatatlan, s a kéziratos hagyaték különböző levéltárakban s egyéb lelőhelyeken lappang, vagy éppen kallódik. Sárosi műve, hagyatéka ez utóbbi csoportba tartozik, sorsával alig törődött valaki is, s így ez a kritikai kiadás csakugyan nagy munka, nehéz feladatok elé állította Bisztrayt.

Bisztray Sárosi-kutatásai kettős természetűek: egyrészt hoztak: a monográfia számba menő bevezető tanulmányt, s a tulajdonképpeni szövegkiadást.

A mintegy száz lapra terjedő bevezető tanulmány után Sárosi verses művei következnek keletkezésük időrendjének megfelelően. Ezen az időrenden belül, ennek megtartásával Bisztray a költő egymásután következő periódusai termésének külön cikluscímet ad, s ezzel elválasztja, szerencsésen jelzi Sárosi fejlődési korszakait. Az egyes ciklusok határát egy-egy élettrajzi forduló alkotja, s címét a ciklusba tartozó versek keletkezési helye (»Eperjes«, »Arad«), körülményei (»A bújdosó«, »Börtönben«) vagy a ciklus vezérmotívuma adja. (»Népszabadság«, »Viharmadár«, »Koszorús koldus«). Ez ellen az általában helyes tagolás ellen csupán az utolsó két ciklusnál lehet szót emelni. Ez a ciklushatár ugyanis nem jelent sem szemléleti, sem témakörbeli, sem formai változást az előző ciklushoz képest: a költő 56-ban, 57-ben kezdődő szomorú hanyatlásának egyre erősebben mutakozó folytatása ez az utolsó korszak is.

A versek után Sárosi válogatott prózai írásai következnek mintegy két ivnyi terjedelemben, majd Sárosi levelezése: 78 általa vagy hozzá írt levél. Az utóbbiak, a válaszok közzététele hasznos volt még akkor is, ha ezáltal a kötet terjedelme jelentősen növekedett, hiszen Sárosinak íróársaihoz való viszonyáról, az írói közéletben elfoglalt helyéről csak így nyerünk hitese, kétoldali képet, s a válaszoknak nem egyszer Sárosi költészetének kérdésén túlmenő irodalomtörténeti érdeke is van, (pl. Pulszkyval vagy Erdélyivel való levélváltásaiban.) A levelezésben azonban, mivel verseinek egy részét is csupán a jegyzetekben említi meg Bisztray, nem ártott volna valamelyes válogatás, így ugyanis az irodalomtörténet, sőt még a Sárosi-irodalom szempontjából is teljesen különböző lapok kerültek a kötetbe.

A levelezést bőséges, majdnem 200 lapra terjedő jegyzet követi. A szorosabb értelemben vett, a versekhez, a prózai művekhez és a levelekhez kapcsolódó jegyzetekeken kívül helyet kaptak ebben a részben az Arany Trombita 1951-es, ugyancsak Bisztray által gondozott kritikai kiadásához csatlakozó pótlások, a Sárosiról szóló szépirodalom (»Sárosi emléke a szépirodalomban.«), és a

költő ikonográfiája. A kötetet a Sárosi-irodalom bibliográfiája rekeszti be.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a jelen Sárosi-kiadás igen pontos, a legkisebb részleteket is aprólékos gonddal tisztázó munka. A magyar kritikai kiadások történetében ritkán adtak olyan bőséges és szerteágazó jegyzetanyagot, mint ebben a kötetben Bisztray. A kiadásnak ebből az erényéből azonban a helyes mérték elvesztése folytán nem egyszer hiba lett. Az egyes versekhez fűződő jegyzetek gyakorta messze túllépik a szükségesség határát, s az illető vershez, Sárosi problémáihoz csak igen távolról kapcsolódnak: a kor általános történetéhez, vagy az irodalom általános ismeretéhez tartoznak. A kiadás tárgyánál és jellegénél fogva csak szakemberekből álló közönségre számít — 500-as példányszáma is ezt mutatja — s így, úgy tetszik, sok jegyzete teljesen fölösleges, vagy fölöslegesen részletes, népszerűsítő munkába, semmint kritikai kiadásba való. Nem látszik szükségesnek pl. a Neugebäude, Ermenonville, Teleki László, Wesselényi Miklós Pulszky Ferenc, Walter Scott, Racine, Pope nevéhez magyarázó jegyzeteket fűzni, s a Rousseau-ról dióhéjban adott méltatás egy kritikai kiadás jegyzetei között egy pillanatra kelletlenséget rezdírt át az olvasón. Olyan ősi, köztudott ismeretek föllevenítése pedig, hogy Walter Scott nálunk különösen Jósikára hatott, egy fokkal tán már több is a feleslegesnél. A kötet nem egyszer valósággal a jegyzeteket jegyzeteli. A *magyarok története* című vers jegyzete pl. még azt is megemlíti, hogy Abonyi Lajos leghíresebb drámája a Betyár kendője.

Fölségesen duzzasztották a kötetet a föl-föttünedező ismétlések is. Abafi tévedése a *bibliahív* szóval kapcsolatban pl. kétszer is részletesen előkerül, egyszer a bevezetőben, másszor a jegyzetekben.

Nagyobb válogatással, több tömörséggel, jobb mértékkel a jegyzetek majd egyharmadát meg lehetett volna minden károsodás nélkül takarítani.

Bisztray többéves Sárosi-kutatásai során igen jelentős filológiai eredményeket ért el. Egyik legfontosabb ezek közül az, hogy végre sikerült megállapítani a Sárosi versek pontos kronológiáját. Nem kevésbé jelentős eredmény, hogy Bisztray, kutatásai nyomán kizárta a költő művéből a neki tulajdonított, de nem általa írt verseket, másrészt viszont bevette a Sárosi hagyatékba azokat, amelyek eddig ismeretlenek voltak, kéziratokból kerültek elő, vagy bár nyomtatásban is megjelentek, de elfelejtették, vagy másának vélték őket. A kéziratos hagyaték, s az első közlések segítségével helyreállította Bisztray a versek szövegűségét. Igen fontos eredmény ez, mert Sárosi versei közül igen sok kényeszerű vagy önkényes változáson ment át,

politikai tekintetek nyomása vagy a közlők elnagyolt, pontatlan munkája következtében. A kötet versközlése 48-ig válogatás. A Jegyzeteken azonban az időrendbe illesztve Bisztray megemlíti a kihagyott verseket is, megjelöli helyüket, több-kevesebb ismeretést is ad róluk. Talán vitatható ez az eljárás egy kritikai kiadásban, ám ha meggondoljuk, hogy ezáltal egy sor olyan vers maradt ki a kötetből, amely a kor átlagán nem emelkedik felül, vagy éppen alul is marad azon, önértéke nincs, és semmivel sem járulna hozzá sem a kor irodalmának, sem Sárosinak mélyebb ismeretéhez, helyesnek, sőt szükségesnek találjuk az elvnyesítést, s ha valami ellen szót emelhetünk, az az, hogy Bisztray nem elég radikálisan érvényesítette ezt az elvet. Azt azonban aligha helyeselnéljük, hogy a válogatás ténnyéről a cím vagy címlap nem ad hírt, s csupán a bevezetőből és jegyzetből derül ki az.

A 48—61-ig, vagyis a költő haláláig eső időkből Sárosi valamennyi versét közli a kiadás, igaz, párat csupán a Jegyzeteken. Ez utóbbi eljárás kissé gátolja az áttekintést, nehezíti a kötet kezelését. Másrészt, ha a 48 előtti korszakra elfogadjuk a válogatás jogosultságát, semmi sem indokolja, hogy a 48 utáni termésnek a kor átlagát alig megűtő versei helyet kapjanak a kötetben. A kötet így felemás. Nem válogatott versgyűjtemény, de nem is teljes kötet, »összes művek«, csupán egyéb Sárosi kiadásokkal kiegészítve tekinthető a költő teljes életműve foglatának.

Még fonákabba teszi a helyzetet az a szerencsétlen körülmény, hogy a költő legfontosabb műve, *főműve*, az *Arany Trombita*, amely a tulajdonképpeni indokot, *jogelvet adja Sárosi költeményei többségének, pláne prózájának, kritikai vagy akármiféle kiadásához, hiányzik a kötetből*, mivel az Akadémia 1951-ben kritikai kiadásban már közzé tette. A legkevésbé sem mondható szerencsésnek a kritikai kiadásoknak ez a menete, megoldásmódja. Nem lett volna-e sokkal jobb megoldás az, ha az Arany Trombita kiadásához a jelen kiadásénál jóval határozottabb, erősebb szelekciójú vers- és levélválogatás csatlakozott volna? Igaz, az Arany Trombita kritikai kiadása ez esetben késett volna valamelyest, de hiszen nem is volt égetően szükség ez a siettség, illetőleg elsietés; úgy tetszik, célszerűbb lett volna a Szépirodalmi Kiskönyvtár 1952-es Arany Trombita-kiadását korábbi határidőre tenni, s így az hozzáférhető lett volna nem csupán a szakkörök, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is. Az a megokolás ugyanis, amelyet az Arany Trombita kritikai kiadásának bevezetője említ, hogy 48 centennáriuma megünnepléséhez kívánt a kiadás hozzájárulni, eléggé mondva csinált, hiszen 1951, még az iroda-

lomtörténetünkben immár szokássá vált határidőszámítással is, csak igen nehezen tekinthető 1848 százéves fordulójának. Semmiképpen sem lehet, természetesen, a —szerintünk— szerencsésnek nem mondható megoldást a két kiadás közzevetőjének, Bisztraynak felróni néha nyilvánvalóan a tudományos munka, s a könyvkiadás terén mutatkozó szervezési és tervezési hibával állunk szemben.

2.

A két Sárosi-kiadásban, az 1951-esben és a jelen kötetben, tehát most immár együtt áll előttünk Sárosi egész munkássága, egész irodalmi hagyatéka. A költő teljes életműve birtokában természetes az az óhaj, hogy a kutatás művei kiadásával egyidejűleg meghatározza Sárosi szerepét az irodalom fejlődésében, megrajzolja életútját és egyéniségét, megjelölje helyét az irodalom republikájában. Irodalomtörténetünk e munka elvégzését, természetesen, Sárosi legalaposabb ismerőjétől, Bisztraytól várja.

Bisztray bevezető tanulmányában az életrajz keretét használja fel, hogy megrajzolja a költő pályaképét, s kijelölje helyét kora irodalmában. Nemcsak a legegyszerűbb módszer ez, hanem minden bizonnyal a legcélravezetőbb is. A felesleges kettős kiadás: Sárosi műveinek két külön kiadásra való szakítása azonban itt, a bevezető tanulmányban bosszulta meg magát legjobban. Azt eredményezte ugyanis egyrészt, hogy mindkét kiadás tartalmazza Sárosi életrajzát, változott részletességgel és változott szöveggel ugyan, s igaz az is, hogy az 1954-es kiadás életrajza részletesebb volta mellett néhány új adattal is kiegészíti az Arany Trombita bevezetőjében olvasható biográfiát — mégis, tagadhatatlanul egymást fedő ismétlések állottak elő, s ilyen életrajzvariánsok ugyanazon kiadványsor két közeli kötetében örökké helyszűkével küszködő irodalomtörténetünkben legalábbis nem gazdaságosak.

Am' ez jelentéktelen, említésre is alig érdemes következménye a kettős kiadásnak. Sokkal szerencsétlenebb folyománya az, hogy nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy néhány fontos, Sárosi költészetének talán éppen legfontosabb kérdése, nem jutott kellő helyhez és hangsúlyhoz Bisztray tanulmányában, vagy egészen ki is maradt belőle.

Sárosi két legjelentősebb műve, mint ismeretes, az Arany Trombita és a híres Ingeborg-vers, amelyet méltán számít az irodalmi köztudat a magyar költészet mindenkori »nagyversei« közé, s amelynek magasságát Sárosi sem előtte sem utána nem csak hogy el nem érte, de még csak meg sem közelítette soha. Írói arcképét csak az a tanulmány

rajzolhatja meg, helyét és szerepét csak az az irodalomtörténeti munka határozhatja meg, amelynek központjában ez a két költemény áll. Ez a két munka magába foglalja a költő egész életművének azt a két alampöttyét, amely valóságos zenei ellentétként küzd egymással egész írói tevékenysége folyamán. Az előbbi Sárosi népiességének legjellegzetesebb és legnagyobb szerű tanúbizonysága, az utóbbi pedig a Bajzát és Vörösmartyt követő Sárosinak legszebb megnyilatkozása. A jelen kiadás bevezetője az Arany Trombita kérdését éppen csak hogy érinti, nyilvánvalóan az a megfontolással, hogy az olvasó részletes elemzését megtalálhatja az 1951-es kiadásában. Ott viszont a költő az Arany Trombitát megelőző és követő periódusának, irányzatának elemzése futólagos csupán, s így sem itt, sem ott nem kerül sor a Trombitában tetőződő népiességének, és az Ingeborgban kiteljesülő, tökéleteset alkotó Bajzát és Vörösmartyt követő irányzatának szembesítésére, a két irányzat egységbe kapcsolódásának, egymásból való fejlődésének elemzésére. Ez a szembesítés és elemzés, úgy tetszik, igen sokban módosíthatta volna a költő portréját, mindenekei között azonban azt a felfogást, amelyet a két kiadás Sárosi népiességéről és költői fejlődéséről vall.

3.

Sárosi útja az almanach-lírától vezet Czuczor, Bajza, Vörösmarty és kortársaik hatásának igen fogékony és formáló recepcióján át az Arany Trombita népiességéig. Bisztray tanulmánya gondosan, minden mozzanatot számításva véve, a pálya fordulóit részletesen elemezve kíséri a fejlődésnek ezt az útját. Úgy tűnik azonban, hogy azt az örökséget, amelyet Sárosi népies korszaka előtt kapott, költői egyéniségének azokat a vonásait, amelyek népies korszaka előtt bontakoztak ki, s jellemezték írói tevékenységét, nem veszi eléggé számításva népiességének értelmezésében, s a népies korszakát követő visszakanyarodás magyarázatában sem.

Sárosi költői magatartásának egyik legjellegzetesebb vonása a szerepjátszás. Az almanach-líra, az Auróra-kör, Czuczor, Kisfaludy Károly és kortársai költészete megkedveltette vele, kifejeztette, meggyökeresztette benne ezt a költői attitűdöt. A szorosabb értelemben vett helyzetdalt, e magatartás legjellegzetesebb műfaját is szívesen művelte egészen élete végéig. De távolról sem korlátozódik a szerepjátszás csupán helyzetdalaira. Költeményeinek igen jelentős hányadára egyfajta dramatizáltság jellemző. Nem drámaiság, s nem is színpadiasság, hanem a lírai élménynek egy-egy jelenetbe, vagy inkább »jelenetkébe«, történetbe, hely-

zetbe való vetítése, transzponálása. Nem képet alkot a költő, hogy élményét megjelenítse, hanem jelenetkét szerkeszt, »költői« helyzetet, szituációt teremt, s az élményt a jelenetke, a helyzet hőse gesztusainak, reflexióinak, mondatainak kell szügerálniok. A jelenetke, a helyzet hőse, természetesen, legtöbbször maga a költő. Ez a jellegzetessége minden bizonnyal egyik fő oka annak, hogy lírai versei nem egyszer átjátszanak az epikába, lírai és epikai elemek keverednek bennük. A jelenetkét, a helyzetet kezdetben az almanach-líra költői helyzetsablonjaiból, később a népies irány fűrészéből kölcsönzi. A legszemélyesebb, a leglíraibb élmény is csak ritkán tud e dramatizáltság nélkül megnyilatkozni s verseinek igen jelentős részét éppen ezek a költői sablonhelyzetek, kimódolt jelenetkék buktatják a kor átlagtermésének szintje alá. Bűjdosó és börtönverseinek istöbnyire egy-egy helyzet, jelenet adja keretét, s gyakran éppen ez a nem egyszer nagyon is mesterkélrt költői keret gátolja meg megdöbbszent szenvedéseinek, élményeinek hiteles megérezkítését.

~ A szerepjátszó hajlammal egy töröl fakadt költői egyéniségének másik jellegzetes vonása: rendkívüli fogékonyasága, befogadó készsége mesterei, elődei és kortársai műveivel, stílusával szemben. S mivel nem tartozott a nagy, erős költői egyéniségek közé, legtöbbször a maga élményeit, érzéskultúráját alakítja, hasonlítja, formálja az elötte álló irodalmi sablonok, műfaji klisék szerint. Néha egy-egy saájáthangú szép felütés, sor vagy strofa után, hirtelen bántóan irodalmi fordulatot vesz a vers (pl. az egy pillanatra meleg interieurt ígérő korai Tálben, vagy a szép elégikus hangütésű kései Óh álmak, édes álmak-ban stb.) másrészt viszont érthető az is, ha sikerült versei között sok, szinte legtöbb az olyan, amely egy-egy az előd- vagy a kortárs-irodalom által már teljessé érlelt és irodalmi köztulajdonná vált motívumot, témát, műfajt variál (pl. néhány sikerült korai »népdala«, kései korszakából az Egri népdal stb.).

Nem nagy költő, de jó versművész. Nem tartozik az újítók sorába, de az átvett formákat sokszor szinte virtuózan kezeli. Gyakran azt a benyomást kelti, hogy talán nem is értelmi vagy érzelmi élmény ihlette, hanem egy-egy versforma hangzati élménye. Nem egyszer mintha a vers megállíthatatlan mechanizmusa önműködően hozná létre a sorokat. Jellemző példája ennek, az egyébként sok szép sort tartalmazó, Börtöndal I. Vörösmarty csodálatos zengésű versművészetének ihletése félreismerhetetlen itt:

Börtön az élet, börtön az ember
Börtön az Isten, börtön a szív

Az ilyen és hasonló soroknak mindenekelőtt a vers zengzete adhatott életet. Arra még éppen semmi oka nincs, hogy a szelíd széphalmi mestert így aposztrófálja:

Íme apánk a szörnyű Kazinczy,
Béke fődözzé honfiorát!

A daktilusok és spondeusok robajlása s a vers egetverő szópátosza azonban szinte ellenállhatatlanul rántja a versbe a *szörnyű* jelzőt.

A ritmus zökkenőtlen tiszta hangzatát oly nagyon sokra tartja, hogy sokszor a tömörség rovására töltelék-szavacsák alkalmazásával őrzi meg (pl. a Vidák Gyorgy-ben) s verse rendszerint csak olyankor döccen, ha ezek használatára lehetetlen.

Egyéniségének, Bisztray által is többször hangzottatott, igen jellemző vonása a humor, a fonákság, a gúny iránt, mindenekelőtt a fonák helyzetek komikuma iránt mutatott vonzalma. Elsősorban Kisfaludy Károly és kortársai népiességének humorával tart rokonságot, s e vonása kifejesztésében nyilvánvalóan igen nagy része volt az előző nemzedék népies humorának. Ez a vonzalma folyton erősödött, pályája második felén gyakran már fegyelméletlenségekre ragadja s mármár átlépteti a jóízű határára és nem egy versét teszi tönkre. Nem tud ellenállni egy-egy szójáték ingerének s milyen torz a tragikus hangú Az új épületben című versében a rabkenyeret a félholdhoz hasonlító képének szójátéka:

Csak az a különbség, hogy ezt a pék sütötte
Odakint pedig a félhold süt a pékre.

Bisztray eufémizmussal »legényes hetykeségről« beszél, ám ez a hetykeség már-már hányavetiség s a Lisznyay-féle »dalidók« világába való inkább, semmint az irodalomba.

Szükséges volt Sárosi költői egyéniségének ezt a néhány vonását megemlíteni, hogy ellentétést tehessünk Bisztraynak azzal a felfogásával szemben, amely — úgy véljük — Sárosi népiességét túlságosan Petőfi népiességének közelébe hozza, rokonságot sejtet, szuggerral, sőt egy helyütt az Arany Trombita nyitányául számító Toborzóval kapcsolatban azt mondja: »Teljesen Petőfi 48-as költészetének nyelvén szók«.

(Ne essék félreértés. Az Arany Trombitát, Sárosi börtön- és bűjdösöverseit 48 és a Bach korszak igen becses irodalmi emlékének s a költő hagyatéka legjelentősebb részének tartom én is. Nem hiszem azonban, hogy az Arany Trombita, a bűjdöső- és börtönversek becsét kisebbíteni azzal, ha népiességét igyekszünk határozottan elválasztani, megkülönböztetni Petőfi s általában Sárosi kortársainak népiességétől.) Bisztray bevezetőjé-

nek ugyanis sajátos vonása egyfajta kettősség: »tételszerűen«, »expressis verbis« ugyan elég élesen elválasztja Sárosi költészetét a Petőfi-kor népiességétől, de egyrészt a tanulmány egésze, másrészt egy-egy, a fent idézethez hasonló mondat, félmondat, utalás, párhuzam gyengíti, ingadozóvá teszi ezt a elválasztást, sőt neki ellentmondó fellogást sugall. Erősíti ezt a kettősséget, ingadozást az is, hogy a tanulmány nem jelöli meg elég határozottan a magyar fejlődés irányai közt Sárosi helyét. Kétségtelenül nehéz és óvatosságra intő feladat ez. A következők tehát elsősorban éppen ennek a határozatlanságnak, ingadozásnak a kiküszöböléséhez kívánnak valamelyest hozzájárulni.

Az Arany Trombita megírásakor Sárosi legjellemzőbb költői tulajdonai érvényesülhettek, különösen kidolgozottabb sikerültebb első felében. A szerepjátás szó azonban a mai szóhasználatban már pejoratív mellékízt kapott, s így inkább a szerepvállalás szó jelöli meg pontosan Sárosi Arany Trombitabeli magatartását. Csalhatatlan érzékeny ösztönösséggel (vagy talán nagy önismerettel? — az eredmény szempontjából mindegy) azt a szerepet vállalta a forradalom irodalmának feladatai közül, amely legtöbb teret engedett költői jellemvonásainak, s megalkotta a legjobb magyar pamflettek egyikét, ágyúknál többet ártva a gyűlölt Habsburgoknak és homi cinkosainak. Szerette a nevetetőd, a kacagtató szerepét. Az őt érzék című humoroskjével fölolvastó esteket tartva járta az országot s humoros verseit is egész életén át szívesen olvasta föl. Most ezt a szerepet a legszentebb ügy, a magyar szabadság ügye szolgálatába állíthatta, s e feladat tökéletes megoldására a rajongott példakép, »az Isten küldötte«, a »messiás«, Kossuth helyeslő figyelme ösztönözte.

Az Arany Trombita mindenekelőtt pamflett. Úgy tetszik, mintha Bisztray kissé túlbecsülne a Trombita eseményismertető és felvilágosító célzatát s lírai részleteit. Volt természetesen ilyen célzata is. Az események ismertetését és a felvilágosítást azonban sokkal gyorsabban, pontosabban, tökéletesebben elvégezték a forradalom lapjai, röpiratai; a Trombita már szélteben ismert eseményeket, elterjedt nézeteket szedett versbe. S nem véletlen az, hogy éppen a néhol valóban csupán csak eseményt közlő vagy oktató utolsó lehelletek krónikásan szárazak, farsztoán didaktikusak. A lírai részletekről pedig már az 1951-es kiadás kitűnő kritikájában találóan jegyezte meg Orosz László, hogy nem is említhetők Petőfi 48-as lírájával együtt. Ezek tehát nem magyarázzák meg sem a Trombita hallatlan sikerét, sem marandóságát.

Az Arany Trombita stílusbravúr. A legjobban sikerült magyar stílus-imitációk

egyike. Amikor Sárosi beleléte magát a népies ponyva írójának helyzetébe, nem csupán szerepjátszó hajlamának talált szinte korlát nélküli teret, hanem a más írók és irányzatok stílusa irányt mutatott érzékenységeinek, recepciós készségeinek is. Ugyanakkor megérezte, s műve első felében szinte a lehetőség legszélső határáig kiaknázta a Trombita pamflett-célzata érdekében a stílusimitációval majdnem szükségszerűen együtt járó ironikus szatirikus jelleget. A Toldi és a János vitéz korszakában a népies ponyva népiessége természetesen nem számíthatott méltánylásra, sikerre mint stílusirányzat, annál nagyobb hatást válthatott ki azonban mint egy pamflett paródius hangneme. Ha nem a pamflett célzatot szolgáló stílusparódia (amely valószínűleg inkább ösztönös volt, semmint tudatos) szemszögéből nézzük a Trombitát, értéke szinte az irodalmiság határa alá csökken, s éppen azokat a vonásokat nem méltányoljuk, sőt kifogásoljuk benne, amelyek sikeréhez legelőszörban hozzájárultak. A Trombita kritikai kiadásának már említett bírálatában Orosz László pl. szemére veti Sárosinak »szabályos rímeit«. »Nem tudjuk, — úgymond, — hogyan bírkózott meg Sárosi felolvasásain rímei hatásával. Nyilván nem is akart megbírkózni hatásukkal, hanem ellenkezőleg, e rímek hatásának igen fontos szerepet szánt. A hallgatót, az olvasót megkacagtatta Sárosi rímötleteinek humora, körmönfont találékonysága, de ugyanakkor feszültségben, vára kozásban is tartotta, szinte bevonta a következő rím s vele a következő sor ötletének alakításába. Az »illirek-gyászhierek«, a »gyurta kurta«, »kocka-lapocka«, s más efféle rímeken lehetetlen nem nevetni, az »Ádám-ládám«, a »Gábor-tábor«, »Klapka-sapka« s hasonló névrímekről nem is szólvá. Az együttnevetés pedig — szinte közhellyé lett ősi igazság — nem egyszer értelmi érveknél gyorsabban határozottabban fordítja, irányítja a hallgatót rokon — vagy ellenszenvét. Rimesurprise-k ezek, ahogy J. G. Cahen, a francia Racine-kutató az ilyen funkciójú rímet nevezi.

A már teljesen népiessé lett tizenkettős és a teljes páros rím hatása egybefonódva érvényesült Sárosi versmondatainak alakításában s ezen át a pamflett-célzat szolgálatában. Mondatai akár egyszerűek akár összetettek, rendszerint egy-egy sorra terjednek, ritkán visz át egy-egy mondatrészt a következő sorba, a több sorra terjedő hosszabb mondatkonstrukciók pedig meglehetősen ritkák a Trombitában. A sorkezdet legtöbbször mondatkezdetet is jelent. Összetett mondatai pedig majd mindig két sorból állnak csupán: a páros rímet magába foglaló két sorból. Rendkívül kedveli az azonos felépítésű egyszerű vagy mellérendelő összetett mondatok párhuzamát, hiszen a ragrím így

magából a mondat szerkezetéből adódik. Ez a mondatfelépítés viszont a darabos népies vagy népiesnek vélt, a népies ponyvában otthonos szentenciázás ellenállhatatlan humorával hat, másrészt pedig a mondat teljes sorra bővítése s a párhuzamos mondatok alkotása számtalan mulatságosan körülményes kifejezésre készíti.

Mindezek a formai elemek tehát nemcsak hogy nem akadályozták a munka mondani- valójának, célzatának érvényrejutását, hanem igen hatékonyan segítették azt, éppenséggel nem csökkentették, hanem egyenesen fokozták irodalmi értékét, műfaji teljességét, pamflett voltát.

Ha azonban számításba vesszük a — tudatos vagy ösztönös — stílusparódia szerepét Sárosi pamflettjének óriási közönség-sikerében, ez szükségszerűen fölvet egy eddig meglehetősen kurtán elintézt kérdést: ki volt Sárosi közönsége. Az irodalomtörténet hagyományos lakonikus felelete: a nép. A nép szó tartalma, értelmezése azonban koronként igen nagy ingadozást mutat. Általában, különösen a magyar irodalomtörténet szóhasználatában, a parasztságot szokásrajta érteni. Sárosi közönsége azonban aligha paraszthallgatókból, még kevésbé parasztolvasókból telet ki. Ahhoz, hogy az Arany Trombita egyik legfőbb pamflett-eleme: a stílusparódia sikerre segíthesse a mű mondanivalóját, valamelyes irodalmi tudat (ha még oly alacsony szintű és igényű volt is az), s ami még fontosabb: olvasmány-élmények jelenléte volt szükséges. Sárosi nyelve, stílusa, népiessége semmiféle valóságos népi nyelvnek, népi stílusnak, népieségnek nem felelt meg, de bizonyára megfelelt annak a felfogásnak, szemléletnek, amely a honorációrok, városi iparoskereskedő kispolgárok, a jobbágytól jobban elkülönülő módosabb kis- és középnemesség gondolatvilágában élt a népiességről. A népiesség és az archaizmus éppen ezeknek a rétegeknek tudatában kapcsolódott össze, s jellemző az, hogy maga Sárosi — ugyancsak e rétegek tagja — népies hangon akarván szólni, éppen ezt a hangot ütötte meg, amely a jobbágy olvasó, hallgató számára bizonyára nem tűnt a maga stílusának, hangjának, nyelvének. Bisztray felsorolja a Trombita néhány lelkes másolóját, terjesztőjét, rajongóját, de bizonyára nem véletlen az, hogy egy sem tartozik közülök a tulajdonképpeni »nép« sorába, hanem az említett rétegek valamelyikébe.

Az Arany Trombita népies hangjának alkalmazása szerep, írói modor vállalása Sárosi részéről; lehajlást, leszállást jelentett az »atyafiak«-hoz, s vajmi kevés közönséget mutat Petőfi és Arany népiességével. (Néha — kivételképpen — azonban a Trombita egy-egy részletében (pl. a Huszárok) a nagy korszak mindenkit egybeötvöző ihletésében

teljesen azonosul a nép érzés és gondolatvilágával s hangja már nem a néphez lehajló költőé csupán, hanem magáé a népé s e részletekből nem egyszer csakugyan a Petőfi-korszak népiességét véljük kihallani.) Ezt Bisztray is vallja, s az Arany Trombita — a jelen köteténél egyébként jóval mélyebben járó — bevezetőjében igen meggyőzően bizonyítja is. A jelen kötet bevezető tanulmánya azonban mégis azt a benyomást suggerálja, mintha Sárosi 48 körüli népiességének közvetlenül Petőfi és Arany népiessége közelében kellene helyet jelölnünk, mintha azok közeli rokona volna. »Pályája kezdetétől a negyvenes évek elejéig — írja a 17. lapon — munkásságán Kölcey, Vörösmarty és Bajza követése látszik. Ettől fogva Kossuth, Eötvös, Erdélyi János és végül Petőfi jelöli ki fejlődése további vonalát«, később pedig valamiféle párhuzamosságot sejtet Sárosi »népiességének« és Arany népiességének 48 utáni fejlődése között. »... idővel költőnk egyre jobban eltávolodik az Arany Trombita kissé nyers népiességétől s nem egy stílus-elemet vesz föl ismét régi műgyakorlatából — mondja a 72. lapon, — mert az átalakuló társadalom a kulturális feladatokkal, az irodalommal szemben is új igényeket és követelményeket támasztott. Arany és Tompa népiessége szintén valami hasonló módosuláson megy keresztül«. Végső összefoglalásában pedig Sárosit Petőfi »továbbhagyományozója«-ként méltatja. (100. lap.)

Arany költői útja csakugyan a népiesség továbbfejlesztése, továbbhagyományozása, (Tompa népiessége eléggé megvilágítatlan kérdés még.) Sárosi pályája azonban aligha jelenti a népiességnek, különösen Petőfi népiességének bármiféle továbbfejlesztését vagy továbbhagyományozását is. Útja visszanyarodás az időlegesen szerepként átvett, őszintén vállalt és lelkesen alkalmazott költői modortól a maga költői irányzatához. A népiesség sohasem vált Sárosi költészetének alaphangjává, alapszövetévé. Rendkívül jellemző az a tény, hogy a népies hang számára mindvégig a humoros, enyelgő, évődő hanggal társul szinte szükségszerűen. Ez az identitás oly erős, hogy a »népies« hangnemben, pontosabban: népies formában írt bújos- és börtönverseire is ráerőltet valamiféle torz, mesterkéltné vers hangulatát, hitelét megtörő, helyenként már-már kínosan ízlést bántó humort (Bisztray némi eufémizmussal »akasztófahumort« emleget.) Másrészt népies tónusú lírai verseiben szinte mindig fellelhetők a Kisfaludy Károly-féle népiesség reminiscenciái, a Petőfi előtti zsánerkép helyzetdal hangütése csendül vissza és sok epikus elem húzódik meg bennük. A legszemélyesebb líra, a szerep, az epikus keret, a költői helyzet nélküli önkifejezés számára mindig a Bajzától, Vörösmartytól tanult modor

stílus, vers maradt. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a Vörösmarty és Bajza hangnemiében fogott költeményeiben ura igazán a versnek és különösen a költői nyelvnek. Míg népies verseiben nem akar vagy nem tud nagyobb szabású, sokszorosan összetett mondatkonstrukciókkal megbirkózni, itt bonyolult mondatkombinációk is bőven találhatók. Kétségtelenül igaz, hogy a visszanyarodás után írt verseiben is mutatkoznak továbbra is a Petőfi-féle népiesség hatásai motívum- és képkincsben, szóképzésben, sőt a prózadiában is: Bajza feszes jambusai után Petőfi oldottabbi, a nemzeti formákkal béküldőbb metrumai jelentkeznek Sárosinál is, de azért a vers alapszövege, hangja mindvégig a Petőfi előtti költészethez köti. Versmondattani eszközei, az összevonások, a közlés, a rövidítések, a kihagyások, szóösszetételek és szókapcsolatok, egész költői szókincs stb. nála az 50-es években is mind a reformkor költészetét idézik. Ime néhány:

»Faggyá kell lenni, faggyá e kebelnek!
(I wish I was by that dim lake)

Miként azok, kik éji fekvőkön
nyugtot Szerezni kívánván magoknak
(uo.)

De kéje még legédesb,
Ha hajnalon a szépség
Ujdon nyomát kutatja,
Hajtván a reszketőre.

Reptőkben is nyíltával
Tüstént lesújtja Amor
(A szerelem, mint vadászfű)

»Feléd, feléd röpködök újra, Pálna«.
»S a boldogság, mely mulat arcidőn«
Szemed, mint két ragyív tüzelg felettem;
(Feléd, feléd)

»S hogy nincs apám, szivem-, szememnek
Legelső látománya lett...
(Ingeborg, önszületésnapján)

Dicső anyám! ha élvezhetnéd
Önérzetem fennálmaid;
(uo.)

Attól csak jóanyám szerelme
Meléngetőleg óva meg«
(uo.)

»S nem látszik a kincset gyanítani sem,
Mely lent ragyog szelid hullámiban
(Marie)

Hol vannak, ó hölgyek! a tündérkoszorúk
(Emlékezet)

Hogy koszorút tűzzön — ah, töviskoszorút!
A költő fejére»
(uo.)

»Igy ha kell, és számodra van-e még?
Ha nem lehetted meg ennyi éven át:
A túlvilágon majd feleletet —
Hahogy találkozik ott, lelkem ád«.

(Szivem.)

Az 50-es évek terméséből méltán emeli ki Bisztray a költő Moore-fordításait, amelyek tanúsítják, hogy ebben a stílusban, hangnemben az írói eszközök teljes birtokában van és főlényes biztonsággal alkalmazza őket. Az Ingeborg-vers mellett alig van ezekhez fogható hibátlan munkája. Ám ezek az 50-es évek elején, — jellemző módon — nyelvi, gazdaságukkal hajlékony, csiszolt formakincsükkel, finom árnyaltságukkal, gazdag zeneiségükkel, egész hangszerelésükkel Vörösmarty művészetét idézik. Íme a kezdő sorok a legszebből, a Tára hárfájából:

»A hárfá mely a hangza szellemét
Őzönlé hajdan Tára termiben,
Oly néma most, úgy függ annak falán
Miként ha szellem nem honolna benn.«

Bizonyára nem véletlen az, s nem csupán karakter és barátság kérdése, hogy a fogságból hazatért Sárosi a népiesség jegyében újjáébredő irodalomban nem tud magának már számbavehető helyet kivívni és éppen Lisznyai körében találja meg helyét. A reformkorban a korszak vezető íróival volt kapcsolatban levelezése tanúsága szerint, most majdnem az irodalom periferiájára szorul. Bisztray — talán kegyeletből — csupán megállapítja ezt a tényt, de nem látszik különösebb fontosságot tulajdonítani neki. Pedig talán nem csupán Sárosi borzókédvére, hanem népiessége jellegére is jellemző, Lisznyaival való szoros kapcsolata.

Sárosi népiessége tehát, úgy tetszik nem tekinthető a Petőfi korszak népiessége egyik válfajának, rokonának. Népiessége csakúgy, mint egész költészete a Petőfi előtti korszak irodalmához, irányzataihoz köti. Nem látszik indokoltnak az sem, hogy népiességének az 50-es években végbemenő alakulása, módosulása, és Arany, vagy akárcsak Tompa népiességének Bach korszakbeli fejlődése között párhuzamot keressünk, s végül, hogy Petőfi örökségének — bármilyen szempontú — továbbvívői és továbbhagyományozói közé soroljuk.

Az említetteken kívül persze a gazdag bevezető tanulmánynak még jó néhány kérdését érdemes volna megvitatni (pl. a biedermeyerrel, a nyelv művelőkörökkel kapcsolatosakat), ám mindezek megtárgyalása túlnépné egy kritika kereteit s valósággal ellen-

tanulmány látszatát kelthetné, márpedig Sárosiról való ismereteim — különösen a költő legalaposabb ismerőjének tanulmányával szemben — nem jogosítanak erre.

Szándékosan nem emlittem Sárosi költészetének politikai, világnézeti problémáit. Mindezeket ugyanis Bisztray igen alaposan és sokoldalúan megtárgyalja. Megállapításával, eredményeivel teljesen egyet kell értenünk, azt azonban sajnáljuk, hogy egyes műveket gyakran csupán csak politikai-világnézeti szempontból elemez, s ez nem egyszer aránytalanságokat, túlzásokat szül vagy sugalmaz Sárosi költészetének értékelésében. Így pl. Bisztray bevezetője azt a benyomást keltheti az olvasóban, mintha Sárosi *Az egy-szeri szolgabíró*-ját Arany remekével a *Fülemülé*-vel helyezné egysorba. Annál inkább sajnáljuk ezt, mert ez a jelenség kortűnet. Irodalomtörténeti szemléletünk egyik jellegzetes mai hibája az arányérzék elvesztése.

Másrészt minden kutatót fenyeget az a veszély, hogy vizsgálódásában elmerülve, elveszti a tárgyilagos mértéket az elemzett életmű értékét illetően. Mintha Bisztray sem állt volna ellen eléggé e veszélynek. »A nagyok — Arany, Madách és Vajda János — mellett Tompa, Gyulai, Szász Károly, Lévy József, Lisznyay Kálmán és Tóth Kálmán ennek az évtizednek ismertebb lírikusai, — írja. — Költőnket a nagyok után következők sorban illeti a hely«. (99. lap.) Sárosi kétségtelenül sokkal jobb és jelentősebb költő Lisznyainál, Tóth Kálmánnál, s bizonyára Szász Károlynál is. Azt azonban nem szükséges bizonygatni, hogy Tompával egy sorba helyezni, határozottan túlzás. De túlzásnak látszik a Gyulaival való együtttemlegés is. Gyulai nem volt ugyan nagy költő, de mindkettő rendelkezett, még közepes verseiben is, azzal az elengedhetetlen költői tulajdonnal, amely Sárosinak csak egy-két esetben adatott meg: versei egységét stílus, hangulat, forma tekintetében a vers alkotóelemeinek, a szó- és képkinccsnek megválasztásával biztosítani tudta.

4.

Mindent összevéve Bisztray Gyula Sárosi kiadása örvendetes eredménye irodalomtörténeti, mindenekelőtt filológiai kutatómunkáknak. Az a pontosság, megbízhatóság, fáradságot nem ismerő utánjárás, az anyag és a korszak a legkisebb részletekbe menő ismerete, amely Bisztray munkáját jellemzi példa lehet lassan induló szövegkiadásaink számára. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy akkor, amikor nagy költőink műveiből is alig-alig áll egy-két elfogadható kritikai kiadás irodalomtörténetünk rendelkezésére,

Sárosi műveinek ilyen meglepően nagy terjedelembé való kiadását (a két kötet együtt majd 850 lap) túlzottnak és szükségtelennek véljük. Másrészt az Arany Trombita elválasztását a költő egyéb műveitől éppenséggel nem tarthatjuk indokolt, szerencsés, sikerült eljárásnak. S végül — legyen szabad ezzel

a szubjektív megjegyzéssel zárni — azt a nagy filológiai munkakészséget, kutatókedvet és tudást, amely ebben a kiadásban megnyilatkozik, még sokkal nagyobb örömmel vettük volna egy Sárosiánál jelentékenyebb életmű szolgálatában.

Németh G. Béla

VAJDA JÁNOS VÁLOGATOTT POLITIKAI ÍRÁSAI

Összeállította és a bevezetést írta Komlós Aladár. Művelt Nép Könyvkiadó Bp., 1954.

Vajda János publicisztikai munkásságának irodalomtörténetírásunk eddig alig szentelt figyelmet. Életrajzírói a felszabadulás előtt még annyira sem érdekesítették újságírói működését, hogy számba vették volna mindazokat a lapokat, amelyeket Vajda szerkesztett vagy amelyekbe főmunkatársként dolgozott. A magányos különccé torzított költő mellett a publicista Vajda még rosszabb sorsra jutott: egyszerűen elhallgatták vagy sommás értelmelenséggel nyilatkoztak róla. Egyik életrajzírója (Rubinyi Mózes) szerint hírlapi cikkei nem érdemlik meg, hogy foglalkozzunk vele, Pintér Jenő pedig röviden »szőrtőlődő elmefuttatásoknak nevezi Vajda egész prózáját.

A politikus Vajda jelentőségére először Bóka László hívta fel a figyelmet 1940-ben megjelent könyvében. Bóka azonban csak két rőpirata alapján foglalkozott Vajda politikai nézeteivel, és így természetesen nem adhatott teljes képet egy csaknem fél-évszázadra terjedő publicisztika mondanivalójáról és hatásáról. A felszabadulás után Komlós Aladár kutató munkájának köszönhetjük, hogy a költő mellett a politikus is megfelelő helyet kapott a Magyar Klasszikusok sorozatában megjelent Vajda-tanulmányában, majd nemrég megjelent monográfiájában a publicista Vajdáról is tudományos hitelű és teljességű arcképet rajzolt.

Vajda János válogatott politikai írásainak gyűjteménye csaknem egyidőben jelent meg a monográfiával. A kötet Vajda 42 írását tartalmazza, ezek közül 38 napi-, ill. hetilapban jelent meg, két részlet az Önbírálatból és a Polgárosodásból, 1—1 cikk pedig a Kossuth Albumból ill. a Magyarország és nemzeti önérték c. Vajda-könyvből való. A hatalmas anyagból kiválogatott írások legnagyobb része általános vagy időszerű politikai kérdésekkel foglalkozik, néhány cikk pedig Vajda irodalmi, esztétikai nézeteiről ad számot. A cikkek legnagyobb része most jelent meg először kötetben. (Kár, hogy a gyűjtemény sehosem jelöli meg ezeket!) Az így könyvvalakban is hozzáférhető publicisztikai írások azonban csak

elenyészően csekély részét teszik ki Vajda egész közírói munkásságának. Újságcikkeinek számát saját maga az Összes Művei előszavában (1887) háromezzerre becsülte, és ha ehhez hozzávesszük, hogy újságírói munkáját ezután még egy évtizedig folytatta, képet alkothatunk Vajda újságírói tevékenységének arányairól. E hatalmas terjedelmű munkásságot — amely magában foglalja a Bach-korszaktól a millenniumig terjedő időt — valóban csak eléggé el nem ítéltetű céllal lehetett eddig is kihagyni az irodalomtörténeti kutatás köréből. Komlós Aladár érdeme, hogy a nagy költő életművének ezt a »fehér folt«-ját alapos, évekig tartó munkával, kiváló filológiai gondnal föltárta. Ő találta meg többek közt azt a teljesen elfelejtett cikket is (A »P. Napló« szerkesztője b. Kemény Zsigmond urnak Magyar Újság 1867. dec. 21.), amelyben fény derül Vajda életének eddig ismeretlen szakaszára. Irodalomtörténetünk eddig úgy tudta, hogy Vajda 1864-ben súlyos betegsége miatt vonult vissza az irodalmi élettől, a nyílt levélből viszont megtudjuk, hogy Vajdát politikai nézetei miatt valósággal kiűldözték hazájából. A publicista, a politikus Vajda megismerése természetesen nemcsak életrajzáának részletesebb kidolgozását tette lehetővé, hanem elsősorban a költő egyéniségének és művészi fejlődésének mélyebb megértését is. Politikai írásainak tanulmányozása után még világosabb előttünk, hogy sokat emlegetett magányossága és »embergyűlölete« nem külön egyéniségéből, eltorzult lelkiességéből vagy éppen veszőlött pesszimizmusából, hanem a demokratikus haladásért folytatott nehéz harcából és egy idejétmúlt társadalmi rendszerrel való szembenállásából eredt.

A jelen válogatás három, időrendi csoportba osztotta Vajda publicisztikai munkáit. Az első szakaszba azok a cikkek, szemelvények kerültek, amelyeket 1861 és 1866 közt írt, a következő csoport cikkei a ki-egyeztéstől 1874-ig terjedő időből valók, és végül a harmadik rész az 1875 és 1896 közti időszak újságírói termésének legjellemzőbb

írását mutatja be. Ez a felosztás Vajda politikai nézeteinek fejlődését vette alapul és megfelel azoknak az életrajzi és világnézeti fordulópontoknak, amelyek az eddig ismert cikkek, prózai munkák alapján is könnyen fölismerhetők.

Ismeretes ugyanis, hogy Vajda politikai nézetei bizonyos kérdésekben életének különböző szakaszaiban jelentős változáson mentek át. 48—49-ben a szabadságharc katonája, a »61 utáni időközben a kiegyezés apostola, a 66-i königráti csata után forradalmár, 67-ben a kiegyezés ellensége, azóta megint a közjogi alap híve lett« — amint maga Vajda írja egyik írásában saját politikai felfogására célozva. Az Ausztriához való kapcsolat megítélésében tehát következtelen volt. E következtelenség azonban — bármily ellentmondásnak látszik is — olyan szilárd, meg nem alkuvó és tartalmát, célját illetően olyan haladó politikai meggyőződésen alapult, amely mindvégig méltó volt 48 egykori harcosához. Kétségtelen azonban, hogy Vajda viszonya a forradalom örökségéhez és ezzel kapcsolatosan politikai felfogásának értékelése, nem egyszerű kérdés, és bizonyos, hogy problematikusága érezhetően meg is zavarta az egységes — a költő és a politikus — Vajda-kép kialakítását. Érthető, hogy a Horthy-korszak hivatalos irodalomtörténései siketeken mentek el a nagy költő társadalmi mondanivalói mellett, de szembetűnő, hogy még a Nyugat kritikusi (Ignotus, Schöpplin) sem figyeltek föl Vajdára, a demokratikus átalakulás szenvedélyes harcosára. Pedig — amint erre Komlós Aladár meggyőzően rámutat — Gina költője nemcsak művészi látásmódjában, hangjának újszerűségében, hanem sok tekintetben az úri Magyarország elleni harcában is elődje volt Adynak.

Vajda politikai jelentőségének lebecsülésében — és ezt a mentésget nem lehet elhallgatni — nem kis szerepet játszott az a tény is, hogy jelentős újságcikkeinek egy részét névtelenül írta. Ideje volt már, hogy Vajda legfontosabb prózai írásait, a név nélkül megjelenteket is, megismerjük, és ezáltal politikai fejlődésének problematikus vonásait irodalomtörténetírásunk tisztázza, és a megzavart képet publicista és költő között a maga valóságában, saját értékében állítsa vissza. A hatalmas újságírói termés anyagából most kiválogatott cikkek, szemelvények alkalmasak arra, hogy a Vajda-életmű ellentmondásosságát a politikai mondanivaló oldaláról is föloldja.

Az első cikk, amelyet a kötetben olvashatunk, 1861-es keltezésű és a *Csatár* c. lapból való. (Életrajzírói ezt a Vajda által szerkesztett lapot sem ismerték eddig.) Ez a cikk, amely a sok helyen újra alkalmazott botoztatásokat leplezi le, hangjában és

irányában már jelzi Vajda politikai állásfoglalását a kiegyezés előtti években, de ugyanakkor magában foglalja nézeteinek állandó, legfőbb vonásait is. Az októberi diploma után, de még inkább az országgyűlés összehívását követő hónapokban megyszerzte ismét feltámadt a régi táblabíróvilág, a köznemesség 48-as jelszavakat használva, valójában társadalmi téren a 47-es állapotokat akarta visszahozni. Vajda politikai éleslátására és nagy bátorságára vall, hogy elsőként szállt szembe a 48-as eszmék ilyen eltorzításával. Ezt az állapopot simítgatni, titkolgatni éppen annyi volna, mint álszeméremből eltitkolni oly betegséget, mely gyors ellenszerezéssel biztosan gyógyítható, de elhanyagolva halált hoz« — írja egyik cikkében a szolgabírák uralmáról. Bizony ünnepontás volt ez a köznemesség diadalnapjai idején, és ellenfelei két röpiratának megjelenése után hamarosan meg is találták a módját, hogy — ha csak rövid időre is — elhallgattassák az Önbírálat és Polgárosodás íróját. A politikus Vajda azonban a kiegyezés évében ismét megszólal, újra és újra rámutat a halálhozó betegségre, és egyúttal szakadatlan hangoztatja a romlást okozó kór gyógyító ellenszerét.

A halálos betegség, a feudális maradás mérgező levegője ellen a demokratikus fejlődés gondolatát, az európai távlatú művelődés tiszta világát, a léha és műveletlen szolgabírák, a dologtalan szájhűsök, a hazafiaskodó nemesség osztályönzésével szemben a képzett, iparosodó polgárság uralmát hirdette. A polgári demokratikus átalakulás követelése Vajda politikai hitvallásának alapja, ez az az örökség, amely legerősebben és legtisztábban 48-hoz fűzi. Ez szabja meg politikai nézeteinek folytonosságát, de egyúttal ez határozza meg publicisztikájának korszakos változásait, és tegyük hozzá, ez magyarázza tévedéseit is.

Ha 48/49 politikai tartalmának szempontjából vizsgáljuk Vajda közírói tevékenységének három korszakát, akkor azt látjuk, hogy a kiegyezés előtti időkben publicisztikája elsősorban az elbukott forradalom feudalizmus-ellenességének örökségét szólatja meg, ugyanezt mondhatjuk az utolsó évtizedek írásairól is (igaz, itt már gazdagabb színezettel és egy jövőbe látó szemlélet kíséretében), és csak a kiegyezés utáni években emelkedett a tisztánlátásnak arra a fokára, hogy 48 örökségének kettős tartalmát: a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség kérdésének szétválaszthatatlan kapcsolatát fölismerje. »A demokrácia elve együtt jár és elváhalatlan a nemzeti önállás elveitől« — fogalmazta meg 1867-ben — mint a Kossuth-párti *Magyar Ujság* főmunkatársa — politikai álláspontját. Természetes, hogy erről az elvi magaslatról

sokkal világosabban látja korának bonyolult kérdéseit és nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi események megítélésében is biztosan tájékozódik. A politikus Vajda pályájának ez a néhány év a csúcspontja; egyszerre küzd a feudális és a Habsburg-elnymás ellen. Jellemző például, hogy a 60-as évek elején vallott nem egy téves nézete hogyan tisztult meg a nemzeti és a társadalmi haladást töretlenül összefogó szemléletében. Az Önbirálatban — bár hangzatosatja, hogy nemzetünk erkölcsileg legromlatlanabb része a parasztság — még szembetűnő lebecsüléssel beszél a nép elmaradottságáról, középkori úrtiszteletéről. A tömeg — írja röpiratában — »a haladás szükségét még most eléggé felfogni nem képes«, egy másik cikkében pedig azt fejtegeti, hogy »a süllyedésből megváltó próféták ihletett apostolok ránthatták ki a magán segíteni nem tudó társadalmat.« Milyen másképp szól Vajda a népről a kiegyezés évében! Most már a nép esztét, okosságát szegezi szembe az úri hatalom népellenes úri furfangjaival. »Ez a magasból tudatlanok hirdetett nép oly bosszantólag hirtelen megérti, melyik azon pártirány és annak emberei, kik az ő javát mozdítják elő; ennek ragyogóan fényes bizonyítványát adta 48-ban.« Hasonlóan tisztul, élesedő felfogást figyelhetünk meg Vajda publicisztikájában az arisztokrácia és a klérus szerepének értékelésében is. A Schmerling-korszakban a Habsburg-barát főpapság egyetlen bíráló megjegyzést sem kap, de nem veszi észre a hazaáruló nagybirtokosok felelősségét sem, sőt az arisztokráciát még kedvezőbb színben is tünteti föl mint a haladásra képtelen vidéki köznemességet. »Falusi közbirtokos nemeseink, — írja a Polgárosodásban — általában kabátos osztályunk sokkal kiállhatatlanabbul dőlyfős, kevély, mint grófjaink és báróink, kik helytel közel már kezdik legalább affektálni a modern demokráciát.« A Magyar Újságban megjelent cikkeiben viszont az ország romlásának főokát az arisztokrácia bűneiben látja, és egy történelmi visszaillesztésében megállapítja, hogy az idegen elnyomó hatalom támasza hazánkban mindig az arisztokrácia volt. De nem feledkezik meg ebben az időben az egyházi reakcióról sem, és a klérusról mint a népek szabadságtörekvéseinek ellenségéről beszél. Különös élességgel mutatkozik meg tisztultabb felfogása a nemzeti kérdésben. Szabadságharc utáni történelmünknek egyik legdöntőbb kérdésével Vajda mindhárom politikai, újságírói szakaszában sokat foglalkozott, de egyértelműen haladó álláspontot a magyarság és a nemzetiségek viszonyáról csak 1867 és 74 között tudott kialakítani. Kiegyezés előtti felfogásának lényege az, hogy a magyar

nemzetnek vezéri szerepre kell törekednie Európa keleti felén, de ezt csak akkor tudja elérni, ha műveltségével magához vonzza a nemzetiségeket, a kisebb népfajok egy részét pedig beolvastja. A Polgárosodásban viszont 48/49 nagy kérdésére — Ausztriával vagy a nemzetiségekkel szövetkezzünk-e — így válaszol: »két szövetséges: Ausztria és a nemzetiségek közül eddigelé egyszerre csak egyiket fogadtuk el, sőt volt idő, midőn titáni égerontó vakmerőséggel mindkettőt elvetettük és ekkor csakugyan legmélyebbre buktunk; nem az a tanulság ebből, hogy ezentúl — miért nem fogadjuk el szövetségesül mindkettőt?« Naiv és képtelen, az összmarchiáról táplált illúziójából eredő politikát ajánl itt Vajda, végeredményben azt, hogy egyszerre lépünk szövetségre az elnyomóval meg az elnyomottakkal is. A magyar nemzet vezető szerepe továbbra is főszempontja marad, de 67 után már nincs szó írásában beolvasztásról, sőt egyik cikkében az osztrák uralom alatt levő népek függetlenségi törekvéseinek összefüggéseiről ír, és megállapítja, hogy a nemzetek és nemzetiségek egyesülése »a demokratikus szabadság nagy elveiben okvetlenül megtalálja a szolidaritásnak feltételeit.« Ugyanabban az írásában — Csehország önállósági törekvéseiről szólva, — a társadalmi haladásért síkaszálló politikájával teljes összhangban így fogalmazza meg nézetét: »Minden támogatás, melyet egy szomszéd nemzetnek nyújtunk avégett, hogy szabadsági törekvéseit előmozdítsuk, egyszersmind saját erkölcsi erőnkert fokozza azon harcban, melyet a civilizáció érdekében folytatunk.« Sajnos, 1875 után a polgári kapitalista fejlődés nagy ideológiai buktatóját, a nacionalista szemléletet Vajda sem tudta kikerülni. Kiegyezés előtt hirdetett álláspontja bukkan itt föl újra, talán még torzabb formájában, igaz, hogy ezzel már nem állt egyedül, az egész uralkodó osztály ugyanezt vallotta akkor, mint Vajda: a nemzeti veszély ellen Ausztria védelmét, szövetségét kell keresni.

Publicisztikai pályájának utolsó szakaszát mégsem ez a visszaesés jellemzi elsősorban. Az 1870-es évek elején — haladó publicisztikájának tetőpontján — olyan új eszmével, mozgalommal ismerkedik meg, amely döntően befolyásolta politikai felfogásának további alakulását. A *Politikai Újdonságokban* hétről-hétre figyelemmel kíséri a párizsi kommun hősök küzdelmét, és mindvégig nagy rokonszenvvel és őszinte együttérzéssel szól a francia proletariátus forradalmi harcáról. Nem értette meg teljesen a munkásosztály forradalmának célját, a kommunizmus eszméjét, de fölfigyelt arra, hogy itt valami teljesen új kezdődik a történelemben: a tőke és a munka közti harc.

Ez a meglátás sok új gondolattal gazdagítja és további haladó vonásokkal telíti meg Vajda öregkori prózáját is. A munkásmozgalom megjelenése és erősödése észrevételte vele, hogy a polgárság, amelynek teljes győzelmétől várta a társadalmi problémák megoldását, valójában már nem képviseli a haladást, mert »már nem érzi többé nyomását a felsőbb — arisztokráta — elemeknek«. A polgári osztály »most már szeretne megállapodni, mert érzi, hogy előbbre menni a szabadelvűségben önző öka többé nincs. Sőt inkább már ez az ő rovására történnék. Mert most már a legalsó réteg, az igaz, szoros értelemben vett népen volna a sor.« 1880-tól Vajda egyre inkább kiábrándult a polgárságból. Ettől kezdve cikkeiben ugyanolyan gyűlölettel ostorozza a polgárság lakajtermészetét, a bankárok, tőkepénzesek, gyárosok, nagy vállalkozók sivár műveletlenségét, lelketlen önzését és népellenes szédeléseit, mint annakidején a köznemesség nemzetrontó bűneit. Ismét van bátorsága ahhoz, hogy kimondja: »Úgy látszik, hogy a közeljövő forradalmi élesztője az iparos és nagyvárosi munkásosztály.« Fölismeri, hogy a polgári társadalom nem lehet a történelmi fejlődés utolsó állomása. Antikapitalizmusa azonban — és ez kései publicisztikájának nagy értéke — nem visszavágyódás a múltba és nem is pesszimista siránkozás, mint nem egy kortársáé, hanem előremutatás a szocializmus világa felé.

Természetesen Vajdának nem voltak világos elképzelései a munkásmozgalom jövőjéről. Nem véletlen azonban, hogy mi akadályozta meg őt abban, hogy közelebb kerüljön a szocializmus eszméjéhez. Ennek — véleményem szerint — legfőbb okát abban kell keresnünk, hogy a politikusi Vajda, eltekintve publicisztikájának egy rövid szakaszától, a nemzeti eszmét sohasem tudta igazán beleilleszteni politikai szemléletének egészébe. És ebből eredt világnézetének legfőbb ellentmondása. A provizórium idején nem tudta összeegyeztetni a demokratikus haladást a nemzeti önállósággal, 75 után pedig a hazai kisebb népek nemzetnévelésének folyamatától féltette a magyar nemzet megmaradását. A szocializmust nem értette meg, mert benne a nemzeti eszme elsorvadását látta.

Az Általános Munkáspárt megalakulása alkalmából írt cikkében is azt vallja, hogy nálunk a legfontosabb kérdés most az: »miként menthető meg a magyar nemzetiség?« A munkáspárt tehát Magyarországon még nem időszerű, mert amíg a nemzeti eszme él, a szocializmus nem valósulhat meg, »ezt a kérdést Európa- és világszerte nem egy nép, de az összes népek egyesülete fogja megoldani, majd akkor, mikor a nem-

zetiség eszméje végkép le lesz véve a napirendről«. A társadalmi haladás oldaláról a jakobinus Vajda rokonszenvezett a munkásmozgalommal, a nemzeti érzés szempontjából azonban nacionalista szemléletének torzításai miatt félreértette és időszerűtlennek tartotta a proletariátus új eszméjét.

Vajda politikai fejlődésének ellentmondássága lényegében egy radikális, őszintén demokratikus polgár világnézetének tükörképe. Töresei híven mutatják a burzsoá nemzet-eszme, a nacionalizmus válságának szabadságharc utáni útját. Publicisztikája a múlt század második felének csaknem minden lényeges kérdését fölveti, de természetesen nem mindegyikre adott egyértelműen haladó választ. Válogatott politikai írásait így is, ellentmondásságával együtt a korszak egyik legérdekesebb és leghaladóbb szellemű irodalmi dokumentumának kell tekintenünk. Haszonnal, tanulsággal forgathatja mindenki, nemcsak Vajda művének tanulmányozói, hanem a korszak irodalmának vizsgálói és nem utolsósorban történészeink is. (A kötetet a cikkeiben szereplő nevek és a ritkábban előforduló idegen szavak magyarázata zárja be. Az egyébként nagyon világos, tartalmas jegyzéknek hiányossága, hogy nem névmutató is egyben. A magyarázatok közé egy kisebb hiba is becsúszott. Eduárd Taaffe ugyanis nemcsak 1868—70-ig volt miniszterelnök, hanem 1879—93-ig is. Másként nem is volna érthető, hogy Vajda miért beszél 1882-ben Taaffe-kormányról.)

A gyűjteményhez kitűnő kalauzul szolgál Komlós Aladár bevezetése a publicista Vajda Jánosról. Bevezetése mintaszerű elemzést adja egy igen nehezen összefogható, bonyolult és sokrétű anyagnak, végigkíséri a politikusi Vajdát a forradalomtól egészen utolsó publicisztikai kötetéig, majd legfőbb vonásaiban összefoglalja irodalmi elveit is. (Sajnálatos, hogy Vajda prózájának stílusával nem foglalkozik a bevezetés. Pedig ennek a szenvedélyes, a gúny és harag számtalan árnyalatát kifejező, legtöbbször magávalragadó írásmódnak az érdemleges vizsgálata a magyar publicisztikai próza fejlődése szempontjából sem érdektelen. Figyelemre méltó az is, hogy nemcsak Vajda költészetére, hanem prózájára is hatott Vörösmarty stílusa.) Külön fejezet foglalkozik, igen helyesen, a fiatal költő forradalom alatti nézeteivel — a Magyar Klasszikusokban megjelent vezető tanulmányának fogyatékosága volt, hogy ezt éppen csak érintette —, mert bár igaz, hogy Vajda ekkor egyetlen politikai cikket sem írt, kimutatható, hogy későbbi világnézetének gyökerei 48—49-ig nyúlnak vissza. A hatalmas anyagon nyugvó bevezetés fejtegetései és a magvas elemzések meggyőzően bizonyítják Kom-

lós azon megállapítását, hogy Vajda politikailag is híd volt Petőfi és Ady közt.

Bóka László néhány évvel ezelőtt Komlós első Vajda-tanulmányának bírálataiban kifogásolta, hogy a szerző fontos kapcsolatok elhallgatásával homályban hagyta a költő politikai arculatának jelentős részét. Komlós válaszában kétségbe vonja, hogy Vajdának a Bóka által említett személyekhez, Táncsics-hoz, Zilahy Károlyhoz és Böszörményi Lászlóhoz fűződő kapcsolata politikailag is jelentős lenne. (Irodalmi Ujság 1951. 25. sz. és 1952. 2. sz.). A vitának annakidején nem lett folytatása. Komlós most megjelent monográfiájában, legalábbis ami Táncsicsot illeti, részleteiben is megindokolva, meggyőzően védté meg előbbi álláspontját. A Vajda-Zilahy kérdésben azonban — figyelmen kívül hagyva itt a Táncsics-Zilahy kapcsolatot — úgy érzem, ha kissé megkésve is, de most ismét időszerűen, föl kell újítanom a vitát. A monográfia megfelelő keretben tárgyalja Vajda és Zilahy irodalmi barátságát, (bár itt is elkerülte Komlós figyelmét az, hogy a Vajda által — egy 1857-ben megjelent cikkében — a világ legszebb olvasmányának tartott művét, A leláncolt Prometheuszt néhány év múlva éppen Zilahy fordította magyarra) a kettőjük közt levő politikai kapcsolatról azonban nem történik említés, a Válogatott politikai írások elé írt tanulmányában pedig még a neve sem szerepel Zilahy Károlynak. Igaz, Zilahy a Magyar Sajtó megszűnésekor azt írta, hogy a lap munkatársai Vajda nézeteit sokban nem osztották, ebből azonban tévedés lenne azt következtetni, hogy a lap főmunkatársa egyáltalán nem értett egyet szerkesztőjének politikájával. Bizonyos, hogy akadott több kérdés, amelyben eltért a véleményük. Így például elsősorban különböző felfogásuk a nemzetiségi kérdésben. Zilahy már diák korától kezdve szószólója volt a magyar—román barátságának, sohasem gondolt a nemzetiségek be-

olvasztására, sőt az erdélyi román népköltészet első fordítói és a román népdalok szépségének lelkes csodálói közé tartozott. Zilahy 59 végén és 60 elején egyik vezetője volt az egyetemi fiatalság Bécs-ellenes tüntetéseinek. Vajda távolltartotta magát e mozgalmaktól, nem hitt a nemzeti felkelés lehetőségében. De volt már ekkor is egy pont, amelyben közös nézetet vallottak. A közvéleménnyel ellentétben ugyanis mindketten kalandornak tartották III. Napóleont. (Itt jegyzem meg, hogy Táncsics szintén hasonlóan vélekedett. Az 50-es években írt Királyista és republikáns c. művében arról ír, hogy III. Napoleon bitorlásának majd egy igazi forradalom fog véget vetni.) Nem részletezve most Zilahy politikai fejlődését, csak röviden utalunk rá, hogy felfogása 1862 után lényeges kérdésekben azonos volt Vajdáéval. A Magyar Sajtóban 1863 január 1-én megjelent cikkének hangja, iránya és tartalma például olyan, hogy azt akár az Önbírálat szerzője is írhatta volna. Kemény, gúnyos szavakkal ostromozza ez a cikk is a nagyhangú, üres szóoklást, amely sokak számára csak ürügy a semmittevésre, tétlenségre, és megvetéssel szól azokról a bús-magyarkodókról, akik a haza nevével és a hazafias fájdalom álarcá mögött jó üzleteket kötnek. Zilahy is — nyilván éppen Vajda hatására — úgy látja, hogy jelenleg »a társasélet, közgazdaság és irodalom terén« található elmaradottság megszüntetése fontosabb, mint az államjogi kérdések megoldása. A fiatal kritikus éppúgy a belső romlásban látta a bajok forrását, mint idősebb barátja. Bátran mondhatjuk tehát, hogy Zilahy nemcsak irodalmi híve volt Vajdának, hanem az üldözött költő és publicista életének egy igen nehéz szakaszában — a magyar társadalom demokratikus fejlődéséért vívott harcában — jelentős mértékben politikai társa is.

Bikácsi László

LA FONTAINE : MESÉK

(Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1954)

La Fontaine a XVII. századnak, a francia irodalom klasszikus korszakának a gyermeke, azé a koré, melyet minden témában és műfajban kivált az ember, az emberi természet érdekelt. A természetrajz csip-csup igazával mit sem törődve, mesél La Fontaine jóságos és bölcs delfinről, mely kimentti a hajótörött embereket, ám a fecsegő majmot visszadobja a vízbe; beszélt a hangya és galamb kölcsönös segítségéről, —inadarak-

ról, négy lábúakról, kétéltűekről, akikben, a jellem alkímistája, a lélek örök törvényeit kutatván, meséről mesére haladva hasznos anyagot hagyott ránk: élénk vázolta kora új áramlatának, egy előítéletek béklyóit feszegető, az egyéni szabadság után áhítózó iránynak a képét. »Állatok példájával tanítom az embert« — írta a trónörökshöz intézett ajánlásában, de az ősi háziállatnál a kutyanál, jobban szereti a farkast, meséi-

ben a szabadságnak e fogas-karmos apostolát, akit csak a gondolkodás fegyverével lehet legyőzni s ezért igazi ellenfele az eszes róka.

A Mesék szerzője azonban nem következetes társadalombíráló, hiszen cselekményeit nem maga találta ki, csak a szín, a meglevevítés módja az övé. Gyergyai Albert bevezetője La Fontaine művészi egyéniségének számos más árnyalatát is megvillantja: a fordulatokban bővelkedő elbeszélőt, a vérbeli lírikust, az emberi arcot az állatalkandok fintorai mögött és végül korának gyermekét.

Ez a felfogás messze jutott Taine-étől, aki a Mesék szinte minden elemében La Fontaine művészetét csodálta s a költő alakította állatvilág és a XVII. sz. társadalmát közt pontos párhuzamot látott. Gyergyai bevezetője már az életrajzi ismertetésben utal az újabb kutatók fölvetette problémákra. Bemutatja a mérsékeltentőrekvő udvaroncot, Versailles lompos és szórakozott vendégét, akinek nem is válhatott második otthonává az udvar, mint sok más kortársának; hazug tömjénezés nélkül szól élete alkotójáról, melyet »a belénevelt vallásfelelem és az öregkori epikureizmus egymást váltó gyöngeségei közt« töltött. Hangsúlyozza, hogy La Fontaine hagyományos műfajt művelt, kész témákat dolgozott föl, ezért csodálat helyett inkább megérteni próbálja. Nem a művet, az alkotást élvezi, nem a didaktikai elemeket boncolja, hanem a művészi eredmények tükrében az embert szemléli. — La Fontaine eredetiségét a látásmódban és a költői szemléletben keresi, és válogatásában is érezteti e fabulák tarkaságát: csipős, szatirikus mesék mellett olvashatjuk *A két galamb* szép elégiáját, *Tircis és Amaranth* idilljét, vagy éppenséggel *A dunai parasztot*, mely szatíránál is több: vádirat a történelem ítélőszéke előtt. Nem mindegyik öregbíti a költő érdemét, — de írói arcképéhez hozzátartozik az is, hogy a *Tircis és Amaranth* tanúbizonysága szerint nem szabadulhatott a pásztorének izlésétől, bár a záróakkord hunyorításából ráismerünk a nagy csúfondárosra. A *Mesék* annak idején három részletben jelent meg. Az első hat könyvet tíz esztendővel később öt, és nem sokkal La Fontaine halála előtt az utolsó, a tizenkettedik, követte. A válogatás nyilvánvalóan éreztetni kívánja a költő fejlődését az első hat kötet után, ezért közül bőven a későbbi, kevésbé ismert mesék közül. A kései fabulák hosszabbak, mert mozgalmasabbak, viszont nem egyszer túlteng bennük a morálizálás. A szemelvényekből főként a művészi éres jelei tűnnek ki, a zamattalan tanító-meséktől megkímél a szerkesztő.

Az új magyar La Fontaine-en meglát-
szik gondozójának munkája. Egyes nép-

szerűbb kiadások hiányosságait Gyergyai a szövegkritikai alapján pótolta; így kerül teljes egészében elének *A kertész meg a váru* Szabó Lőrinc remekbe sikerült tolmácsolásában. Egyes fabulákból viszont, az élvezhetőség kedvéért, elmaradtak a néha már fárasztó verses bevezetők és a filológiát érdeklő ajánlások, — az utóbbiakból kivétel *A nyulak-é*, nyilván azért, hogy az olvasó eszébe jusson párhuzamot vonni La Rochefoucauld és La Fontaine világnézete között. A szerkesztő egyik legfőbb érdeme, hogy sikerült megteremtene a fordítói stílus összhangját. A mitologizálás a szükséges szűk körbe szorul és a *préciosité* maradványa is eltűnik a magyareztetésekből. A fordításokból általában tisztán bontakozik ki a szövegnek a mondanivaló szerinti hűsége, pedig La Fontaine célzásai, ravasz nyelvöltögetése kelepccét rejt a tolmácsolónak. Egyedül, azaz talán másodmagában álló jelenség, amikor *A nap és szél*-ben (Ford.: Szabó Lőrinc) azt olvassuk: »A kétes hónapok! — ahogy Róma nevezte«, holott az eredetiben »latinok« áll, célozva Vergilius, a latin költő egyik Georgikon-beli kifejezésére: *Incertis mensibus*; *A sólyom és a kappan*-ban (Ford.: Rónay György) sem szerencsés a »...nem volt ostoba ám — A Nivelle-i Jancsi kutyája.« fordulat, mert a francia »le chien de Jean de Nivelle« Montmorency herceg kifakadására utal, aki kutyának átkozta — kutyá Nivelle-i János! — háborúban óvatos duhaj, hitzseggő fiát. Tehát nem birtokviszonyról, hanem genitivus qualitatísról van szó. (Vö. a mai franciában az *une drôle de guerre*, fura egy háború kifejezéssel.)

Az egyes költeményeket két évszázad magyar költői fordították, a kötet ezáltal egy fejezet esztétikai elveink fejlődésének történetéből. Péczelinek és Versegheynek a versnél fontosabb a mese, vagy ennél is inkább a tanulsága. Tartalomban, formában hazai körülmények közé plántálják az eredetit; Péczeli a *Jobbágy, halál* meséjét dobogó alexandrinusokban fordítja és felhasználja a szöveget arra, hogy vádbeszédet tartson a magyar feudalizmusról. Verseghegy *A tejáruoló menyecské*-ben Őrsziről, Julisról, Miskáról és török basáról ír, — korának kedvelt versformájában, hexameterben. A felvilágosodás esztétikájának képviselői ők, az irodalmat küldetésnek tekintik, a kultúra nemzetközi kincseinek átadásában a honi haladás eszközeit látják. Noha gyűjteményben később jelent meg Vikár Béla fordítása, *A plébános és a halott*, a századforduló izlésére vall; ugyan értelmi hűségére, szellemességre törekszik — időtlen kultúrértéket közvetít, de egy-két formai sajátosságra, hím- és nőrímek megfelelő váltakoztatására kevésbé ügyel s így elrejt néhány finom árnya-

latot és odaértést. Egyébként Vikár, Kozma Andor és Zempléni Árpád La Fontaine-kiadványa formai és tartalmi szempontból az itt közölt versnél is általában szababban. Kosztolányi és Radnóti fordításában, az időbeli különbség ellenére, a Nyugat műfordítói esztétikájára ismerünk. A műfordítást mindketten az egyéniség kifejezési lehetőségének tekintik. Kosztolányi élénk jambusai sorvégén megkondítja telt rímeit gyakran kibújik a versforma nyüggéből, de kielezi a tanulságok paradox jellegét.

»Dehát a művész ravasz elme, — Kényére festhet szépre szépet, — Több joggal állna itt a fajtám győzedelme, — Csak az oroszlán is festhetne képet.« (A leterített oroszlán) Az összehatás kedvéért gyakran elhanyagol egy mellékvonást vagy epizódot s önkényesen betold egy kifejezést. Radnóti a maga módszeréről így vall: »La Fontaine-hoz hívebb a fordító, ha a magyar sort úgy bővíti szükség esetén, hogy a cselekményből természetesen folyó újabb motívumot illeszt be ahelyett, hogy szót szaporítana.« Példát hoz erre *A farkas és a sovány kutya* fordításából: »A házörzőnek üdv, a névjegyem hagyom.« És valóban, Radnóti fordításai a legelevenebbek és legszellemesebbek közé tartoznak, mindegyik csupa ötlet. Mégis van bennük fölösleg, a természet szépségétől és a jelenségek bőségétől ígézett költő művészetének fölöslege, amely, a paradoxonokat lírai elemekkel tüzdelve, megzavarja az olvasó egészséges derűjét. »A bátorságra nincsen próba — Jobb, mint a hirtelen, bőrt horzsoló veszély: az eredeti, *Az oroszlán és a vadász*, csak kézzelfogható veszélyről szól; s így a fordítás a gondolatok cikázása helyett impresszionista hatásra törekszik. Sőtér István megcsodálja *A kakas és a róka* két Radnóti-sorát: »A vén kakas meg ül merengve — S kacag egy hal-kan kaccanót.« A tolmácsolásban a kakas romantikusan merengő arcképe önállóul a cselekménytől, pedig az eredeti — »A vén kakas magában már kacag félelmén« — az észre ész tanulságát óhajta kielezni.

Minden hütlensége ellenére Kosztolányi fordításai adják vissza leghívebben az eredeti élményét. Miért? Nemcsak a *Mesék* egésze valóságos komédia, ahogy maga szerzőjük mondja, hanem minden egyes mese kis vígjáték, amelynek megvan az expozíciója, bonyodalma és kifejelete, még a prológ is ott áll előttünk, ha néha epilógként is, hogy megörökítse a morált. Kosztolányi tiszta rímre pattanó sorai, a szakadatlan nyelvi ötletek lüktető sodra, mind-mind a vígjáték feszültségével köti le az olvasót. Radnóti és Kosztolányi kitűnő La Fontaine-átültetései mellé abban a mértékben sorakoznak kortárs műfordítóink közvetítései,

amennyiben ezt a vígjátéki hatást el tudják érni.

Ennek a mesei mértékre vett vígjátéknak a pergő elbeszélés és a pattogó párbeszédnek a legfontosabb elemei, a feszültség kettős kötését pedig a sorozatos nyelvi leleményekkel érheti el a fordító. Milyen pompás ötlet, hogy a francia medve csapdába került, de a magyar lépre megy (*A medve és a két cimbora*. Ford.: Szabó Lőrinc), La Fontaine örültek házába küldené a céltalanul panaszkodó nyulat, Radnóti a sóhivatalba (*A nyúl füle*) és csakugyan kacagató, hogy egy öklömnyi béka ökrömnyi kíván lenni (*A felfuvalkodott béka*. Ford. Nyéki Lajos). Vagy milyen telitalálat, mikor az előőrsbbe küldött majomról szólva, az eredeti kettősértelműségét — amuser: szórakoztat, feltartóztat — Áprily a derít-felderít utalással visszahangozza: »Ellenséget derít a mókázó majom« (*Az oroszlán háborúba indul*). Faguet még szegényesnek érezte La Fontaine rím-szótárát, pedig a kikiáltónak felcsapott leopárd groteskségét milyen kipukkasztóan érzékelteti a rím-halmozás: »... bőrom oly tarka-barka, — Igazi szép iromba-fajta, — A petty, a sáv ezernyi rajta.« (*A majom és a leopárd*. Ford.: Nemes Nagy Ágnes) s niccsoda pittoreszk hatást kelt ugyanez a vers belső rímeivel: »Tetszett a tarkaság, nézte a sokaság, De végeztek hamar s mindenki ment tovább«; kancsal rímei — »Ekként kaparja ki a gesztenyéket, — Bertrand pedig befalja őket.« (*A majom és a macska*. Ford.: Kálnoky László) — már a témát is kigúnyolják. Mondhatnánk: ahány rím, annyi élcl!

Valamennyi idézett példa szép és hű stílusmutatvány, ám a fordítások mögött nem áll mindig La Fontaine esztétikájának pontos ismerete. Oda a drámai hatás, ha homályos egy-egy sor értelme és el kell gondolkoznunk rajta: »Be boldogan telünk távol világ szelével« (*A teknősbéka meg a két vadruca*. Ford.: Jékely Zoltán), vagy amikor szószaporítással találkozunk: »... örült a nép mulatva« (*A nap meg a békák*. Ford.: Áprily). Vége a prológ hatásának, a szentenciának is, ha súlytalanul fogalmaz a fordító vagy éppen oktatni akar: »Folyton küzdeni kell cudar gonoszok ellen.« (*A farkasok és a bárányok*. Ford.: Weöres Sándor). A jambizált alexandrin és a jambus a magyarban híven követi az eredeti lüktetését. La Fontaine maga is követ el metrikai törvényszegést, nem mindig tiszteli a sormetszetet, — főként, ha valamilyen hatást szándékol ezzel, de ilyen topogó sorokkal sohasem lassítja a cselekmény folyását: (Nem zavarják egymást, osztoztak, jól megfértek.« »Egy varga reggeltől-estig folyton dalolt.« (*A sas, a vaddisznó és a macska*. A varga és a bankár. Weöres Sándor fordításai) Weöres fordításai-

ban, de különösen az utóbbiban, a versforma sok önkényes és meddő megváltoztatásával találkozzunk.

Ennek a gyűjteménynek legkomolyabb fordítói értéke, hogy a költő szatiráját a maga elevenségében adja vissza. A virtuóz modern magyar műfordítás könnyen túljut a nyelvi akadályokon s egy-egy szállóigét épp oly szellemesen metsz emlékezetünkbe, mint a francia: »...ha a kalóz kalózra támad, — A közmondás szerint rossz üzletet csinálnak.« (Lator László); »Kár csap néha a kártevőre.« (Szabó Lőrinc); »... Bár mindig más a kor, — Bolond nagyok miatt kis ártatlan lakol.« (Radnóti). La Fontaine egyéniségének többi vonása sem maradt homályban. Meghiitt, lírai színekkel éled a táj Kálnoky kongeniális fordításában (*A pacsrta és fiókái meg a szántóvető*), az egy szerelem zenéje zendül Nemes Nagy soraiban (*A két galamb*) és La Fontaine után is méltó tolmácsra talált Rónayban a természet szava, amikor *A tölgy és a nád* meséből hallgatjuk.

A műfordítónak lehet és kell túllícitálnia szövegén. La Fontaine stílusa csupa kép, semmiképpen sem précieux, de hébe-hóba elvontabb, mint amennyit a szemléletes magyar nyelv elbir. Ha a francia sólymot megdöbbeneti, a kappannak milyen csekély a felfogóképessége, a magyar csak így kiált-hat föl: »Megdöbbenet szük agyad!« (*A sólyom és a kappan*. Ford.: Rónay). A magyar neincsak böjtöl, hanem a böjttől reszket is (Nemes Nagy), ha nem szerzi meg zsákmányát, fel is kopik az álla (Lator) és teknőse nem szenátor módjára halad, hanem »táblabíró-mód, begyese-n« (Rónay). A minták is arról vallanak, hogy ez a stílus realista és gyakran egy-egy alak élethű megjelenítését szolgálja. Hiba tehát romantikus módon túllícitálni. Ha La Fontaine, a cselekményt pergetve, csak annyit mond, »nem is hinné az ember«, kizök-kent és fölöslegesen elméláztat helyette »a szem száz ámulat« kifejezés (*A fiatal özvegy*. Ford. Szabó), mert, ahogy éppen a vers fordítása mutatja, ez a stílus vezet a *préciosité*-hez, amikor a »sokat jajongunk, aztán megnyugszunk« helyett ezt olvassuk: »Vigasznak készíti a hangos jaj az útját.« La Fontainenek szinte minden szava fest, meg-elevenít, — az előzőhöz fogható, noha ellen-kező előjelű, hiba kiaknázatlanul hagyni ezeket a lehetőségeket. La Fontaine orvost szintelől farkasa atyáskodón fiamnak titu-lálja a lovat s amikor pórul jár, lekvárrá zúzódik, a mi szemléletünk szerint pala-csintává lapul az állkapcsa. Áprily elejti mindkét, jellemzésre és megjelenítésre alkal-mas, kifejezést, pedig fordítása, akárcsak a többi ebben a kiadványban, fűszeres, találékony és itt-ott duzzad a nyelvi erőttől; szövegében a »szemfogra való« ló »füvelget«,

sőt, »üdül.« Ugyanigy jobban kifejezné talán az oroszlan nagy gyászát, ha, La Fontaine-hez híven, bőgésnek adná a fejét, mint-hogy visszhangterhesen bőgje be barlang-ját. (*Oroszlán né temetése*. Ford.: Szabó Lőrinc)

Kálnoky leleményes könnyedsége, Rónay minden gondolatra éber stílusa, Nemes Nagy ötletre ötlettel szikrázó lelkiismeretessége sok kitűnő tolmácsolással ajándékoz meg bennünket. Sikerült Nyéki Lajos bemutat-kozása is és sajnáljuk, hogy Lator László, akinek *A róka és a szőlő-je* és *A denevér, a bozót és a kácsá-ja* a kötet legfordulatosabb darabjai közé tartozik, nem kapott még több hálás szöveget. La Fontaine legizább hangját az élők közül mégis Szabó Lőrinc hűtlen hűsége szólaltatja meg, s ebben a meg-állapításban a kétféle esztétikai elv külön-b-sége is kitapintható. Legmodernebb műfor-dítóink értelmezésre pontosabbak, formára gondosabbak kiváló elődeiknél is, amit elvesztenek egyik sor révén, igyekeznek visszaszerezni a másik vámján s költői egyéniségük a háttérben marad, mikor az eredetit magyarítják. Szabó Lőrinc kihagy egy-egy gondolatot, mellőz egy ötletet s egy másikat újjal is megtetéz, egyszer-egyszer hanyag a formára, de még a Nyugat műfor-dítói esztétikájának a képviselője és egyéni-sége átsüt fordításán. Régebbi fordításaiban néha bántott, hogy racionális sugallatot keresett ott is, ahol az érzelmes vagy a zenei indokolt. Egyéni élményét ezúttal nem köl-tői modorának erőszakolása jellemzi, hanem az, hogy a lafontaine-i helyzeteket újraéli és szinte saját élményeként újra fogalmazza, — innen hiányosságai és innen az a nagy értéke is, hogy, a legnaivabb fordítói elis-meréssel élve, az ő La Fontaine-je magyarul szól hozzánk. Egy laza megfogalmazást idéztünk az *oroszlán né temetése*-ből, — olvas-sák el ennek ellenére az egészét: kevés-bohózat nyújt ilyen mulattató és szemöldök-rántó élvezetet. Ennek a könnynek a kiállítás-a végre méltó a tartalomhoz. Csupán egyetlen elvi kifogást lehet emelni ellene. A kiadvány képeira lafontaine-i mesék legjobb és legválto-tozasabb illusztrációi közül valók, szinte min-den korból és majdnem minden világrészből. Érdekes megismernünk, milyen La Fontaine-t érez magáénak egy nép a színek és vonalak tanúbizonysága szerint, de a vers-antológia így valóban kép-antológiává bővül, pedig az illusztráció feladata a szöveganyag elmé-lyítése. Talán kevésbé mutatós, de stílusosabb lett volna korabeli metszeteket vagy pl. Granville illusztrációit használni fel díszí-tésül, mert nála szellemesebb és több oldalú grafikus tolmácsa még nem igen akadt a nagy francia költőnek.

Rába György

Különös jelentőséget és súlyt kapnak ma azok a cikkek és tanulmányok, amelyek Veres Péter felszabadulás utáni munkásságából összegyűjtve megjelentek. Veres Péter művei mindinkább közügyvé válnak, mind szélesebb és izgatottabb érdeklődést támasztanak. Az érdeklődés hőfoka arról tanúskodik, hogy sorra megjelenő művei társadalmi igényt elégítenek ki. Merészen és biztossággal nyúl oly témákhoz, »kényes« kérdésekhez, amelyek ábrázolásával irodalmunk nem igen törődött, vagy ha próbát is tett ezen a téren, a világnézet biztonsága és a nagyratörő írói bátorság hiánya miatt csak részleteket tudott mutatni, töredékeket az egész helyett. Legutóbb a Rossz asszony körül támadtak fel a viták s a legörvendetesebb — az író számára talán ez a legtöbbet nyújtó — nemcsak kritikusok és írók hallatták szavukat, hanem az olvasók is. Veres Péter sohasem volt semleges író, a semlegességet árulásnak tartotta, mindig a harc és a megváltoztatás szándéka izzott műveiben, novelláiban és legpraktikusabb írásában egyaránt. A Rossz asszonyban is az egyértelmű nyíltsággal és leleplező erővel kifejezésre jutó világszemlélet, ízlés robbantotta ki az ellentétes véleményeket. Két hatalom mérkőzik a Rossz asszonyban: az egykori szegényeknek szakadatlan nehéz munkában eltöltött esztendőket meghatározta emberi magatartása a régi urak erkölcsének parazitaságra berendezkedő maradványaival. Kisebb jelentőségű az elbeszélésnek az a fogyatékkossága, hogy éppen a népi erkölcs képviselője, Majoros Józsi a passzívabb fél, aki mintegy potenciálisan hordozza a jót, de ez cselekvéseiben kevésbé nyilvánul meg. Úttörés a Rossz asszony. Nem a kispolgári erkölcs elzüllő, parazita formájának támadásában, ezen a téren gazdag hagyományra hivatkozhatunk — Móricztól Zsolt Béliáig. A válaszadás megfellebbezhetetlen igazságában hoz újat: két olyan embert kapcsol egymáshoz, akiknek sorsa törvénytörően konfliktus felé vezet s a konfliktusban a szocializmus erkölcsé tárul fel. Úttörés a Próbátétel és a Suli Kis Varga, a Szegények szerelme és a Laci is. S nemcsak úttörés, kiteljesedés is. A Gyepsor és a Szűk esztendő világa nemzeti méretekre tárul, az író tudatosan keresi a nemzeti élet összefüggéseit. A felszabadulás előtt írói gyakorlatában elutasított mindent, ami a szegényparasztság, a földmunkásság életének, olykor dokumentum-szerű ábrázolásán kívül esett, most szüntelenül az egész nép sorsának ábrázolásával próbálkozik, s ha továbbra is szegényparasztságról ír, a szegényparaszti sors a nemzet sorsába ágyazva

tűnik fel. Írói érdeklődése alapján nem változott meg, hanem kiteljesedett, a szabadság levegője megérelte és kibontakoztatta igazi képességét. Nemcsak azon mérhető a kiteljesedés, hogy munkások, értelmiségiek, állami funkcionáriusok is szerepelnek műveiben; s nagyobb helyet juttat a nőalakoknak. A művek kerete tárgult nagyobbra: a téma és a kompozíció nagyobb ívű boltozata alatt immár a nemzet sorsa elfér. Gazdagabb lett mondanivalója, alakjai nagyobb utat futnak meg, a pontos helyzetrajzot, a krónikát, amely nem egyszer az epikus gazdagságot szorította háttérbe, felváltotta a szélesebb sodrú meglepítő ábrázolás. A Gyepsor novelláiban, a Szűk esztendő elbeszéléseiben éreztük: a nyomorúságot akarta elsősorban megmutatni, azt a néha vad, néha belenyugvó keserűséget, amely a szegények napjait emészti. Újabb műveiben gazdagabban szól a lélek, bensőséges és költői a paraszti világ. A Gyerekbánat megalkalmazott asszonya és megfélemlített kisfia sorsában a forradalom indulata viharzik. A Gyepsor s a Szűk esztendő értékét a valóság legapróbb részletéig ható hűség adta. A valóság olyan szeretete élt és él Veres Péterben, amely sohasem csalt hazug szavakat szépirói tollára. Valóság-tiszteletének az biztosít külön helyet irodalmunkban, hogy akkor szállt harcba a tények igazságáért, amikor — a 30-as években — a fiatal prózaíró nemzedék megkezdte kivonulását a hétköznapokból a csodák birodalma felé, s csak kisebb részben azért, mert határozatlan viselkedés állította szembe őket az agresszív és brutális társadalmi renddel. A valóságnak hátatfordító fiatal és tehetséges írók kalandozását az irracionális világban a nyugati — sok esetben dekadens polgári irodalom mindenekfölötti tisztelete fakasztotta, mintaképet és művészi rangot csak itt találtak. Igaz, e valóság-ellenes írók javarésze bensőleg őszinte oppozícióban volt az ellenséges társadalmi renddel, de ellenállásuk tartalmilag aligha ragadható meg. A formák irracionális »forradalmában« elveszett az egyes »kivonuló« írók sajátja, a humanista világszemlélet. Tisztán maradtak, de oly módon, hogy egyben kimaradtak azokból a küzdelmekből — szépirói és publicisztikai küzdelmekből — ahol elsősorban lehetett emberi és írói tisztaságot nyerni. Veres Péter nyersen és sok esetben megformálatlanul mutatta meg a valóságot, raffináltan bonyolult kifejezőmód helyett a közlés legmindennapibb eszközeit választotta.

A krónikaszerűség, a részletek aprólékos rajza, a komor színek miatt többen vádolták

* Veres Péter: Útközben. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.

Jógtalanul Veres Péter novelláit naturalizmussal. Bizonyos, hogy szűk körben mozognak írásai, a választott témán, a gyepsoriak ábrázolásán belül is és nincs ekkor még birtokában az emberek belső világát gazdagon megelevenítő írói képességnek, s nem teremtette meg a külső és belső világ rajzának helyes arányát sem. A sűrítésen kívül alig fordult egyéb irodalmi-formai eszközökhöz, szinte változtatás nélkül írja le egy-egy napnak ritmikusan ismétlődő mozzanatait, az apró és nagy gondokat, a földmunkások életének színhelyeit és kevesebbet mutat abból, mi rejlik benn a lélekben, milyen érzelem és gondolatvilágot alakít ki a szűkös élet. Az ábrázolt témával, alakokkal való sajátosságban értelmezett írói azonosulás és a realizmusról vallott felfogása magyarázza formai eszközeinek jellegzetességét: annyira összeolvad alakjaival, hogy csak olykor láthat messzebbre náluk, az író horizontja sok esetben lezárt alakjainak szemhatáránál, másrészt: realizmuson az empirikusan észlelt valóság megalkuvás nélkül ábrázolását értette. Mindenmű írói fantáziának, alakításnak rossz csengése van ekkor még számára. De tévedés volna ezek után is Veres Péter ekkori írói módszerét naturalizmussal jelölni. Elég egy pillantást vetni a XX. századi polgári naturalizmusra, hogy láthatóak legyenek az éles különbségek. Ez a naturalizmus hanyatló irányzat, magán viseli mind eszmeileg, mind formailag a polgári irodalom elzúllásának jegyét, első sorban az ember jobbratrő szándékait és a társadalmi célokban való hitetlenség képviselésével. Az író nem ura, hanem legyőzöttje a (kapitalista) világnak, rendezetlenséget, összefüggéstelen események és dolgok halmozását látja, amelyben vakon tántorog az ember ismeretlen erők játékszereként. Nem ismer fel sem törvényt, sem értelmet, vagy csak az aljasság törvényét, amely megfertőz mindenkit. Ezért önti el a mélységes hitetlenség, s innen már csak egy lépés a cinizmusig.

Veres Péter sohasem volt a »tétlen hitetlenség« írója, számára megmutatkozott a világ értelme és küzdelemre érdemes célt is talált. Ellensége volt a fennálló rendnek, gyűlölte az eszményeket meggyalázó osztályuralmat, de sohasem állt védtelenül, kimondhatta a bizakodás és a győzelem szavait: »izgatott vagyok, ében álmodok. Egy másik világról, amelyben majd megfojtjuk a gondot.«

A »majd megfojtjuk a gondot« meggyőződése egyébként az ábrázolásban nem nyilatkozott meg konkrét közvetlenségben, írásai mégsem keltik az embertelen sivárság vagy a pusztulás érzetét, bármily komor égből is föléjük, mert alakjai cselekvő emberek, akik a maguk szűk körében lankadatlanul

küzdenek. A Dankó Jánosok nem tudnak kiszabadulni a nyomor szorításából, a szegénységet olyan objektív társadalmi tényeknek ábrázolja Veres Péter, amely állandóan sújtja a gyepsoriakat, mégis »a harcos, keserves munkásélet« keményre edzett emberisége sugárik novelláiból. Ebben az emberiségben az író magatartására is ráismerhetünk. Szolgai viszonyok között élnek szegény-paraszt alakjai és mégsem szolgák, erősebbek és tisztábbak a szolgalelkű embereknél. Tudatos írói állásfoglalással állunk itt szemben, — egy 1950-ben keletkezett rövid cikkében találjuk meg a legméltóbb választ: »a munkás, az igazi munkás nem szolgál, még akkor sem, ha rabszolga. Igazi szolga csak az, aki urának a lelkét is odaadja. A munka, az anyag formálása azonban a lelket is kívánja: a munkás lelke nem lehetett a gazdáé, hanem vagy a munkáé, vagy a lázadásé.« (Útközben, 81. l.). Ráilének felszabadulás előtti írásaira azok a szavak is, amelyeket nemrégiben mondott a nagy orosz íróval — Csehovval — kapcsolatban: »Ha a parasztnod, munkásod, cseléded, mint írói alak az olvasónak is barátjává, embertársává válik, akkor megnyerted az író csatáját.« (Az emberismeret írója, Szabad Nép, 1954 június 9.) Nagy utat tett meg a felszabadulás után. Életműve a XX. századi magyar parasztlelet enciklopédiájává növekszik, ő századunk paraszti világának: történelmi alakulásának, hányattatásának és felemelkedésének, hazátlanságának és hazába érkezésének legnagyobb élő krónikása.

Ha felszabadulás előtti szépírói és publicisztikai munkásságát egymás mellé állítjuk, a publicista javára bílen a mérleg: tanulmányjaiban, cikkeiben messzebb jutott, nagyobb távlatokat nyitott, mint amennyit írói gyakorlatában megvalósított. Annak ellenére, hogy irodalmi elvei egy-egy kérdésben szűknek bizonyulnak a nemzeti irodalom szempontjából, a felszabadulás előtti negyedszázad irányzatainak harcában az irodalom feladatáról, akkori állapotáról, fejlődési lehetőségeiről szóló irodalmi-elméleti cikkei a legjelentősebbek közé sorolhatók.

Ez a rang illeti meg a baloldali népi írók sokfelé ágazó publicisztikáját is, s bár egyesek nem egy kérdésben engedményt tettek az ellenforradalmi ideológiának, egész hatásában ez az elméleti harc az egyszerre népi és demokratikus gondolkodás terjesztésében vitt megbecsülendő szerepet. A magyar irodalom haladó forradalmi személyiségei bizonyították, hogy a legjobbakból soha nem vezett ki a demokrácia eszméi iránti lelkesedés. A forradalom idején megszületett kommunista párt ezeknek a hagyományoknak értékes elemeit bele is olvastotta a maga forradalmi proletárdemokráciájába. A »művelt rétegek« nagy tömegei azonban távol álltak a demokrácia

gondolatkörétől, előbb a monarchia, utóbb a Horthy-korszak vezető dzsentri-úri nacionalizmusa, minden haladó gondolatot lebecsülő közszelleme hódította meg nemcsak a polgárságot, hanem a kispolgárságot is. A haladó gondolat szigetre szorult, s a gyengeség, nem az összetartás jele volt, hogy a küzdőtársak sokszor nem kifele az árral szemben, hanem egymás felé fordultak. Az emigrációban és itthon — Lukács György, Révai József és mások, valamint egyes baloldali folyóiratok működése nyomán megszülettek a marxista filozófia, esztétika és irodalomtörténet példamutató eredményei. A magyar politika urai azonban minden eszközzel lehetetlenné akarták tenni, hogy a magyar kultúra történetének ez a hatalmas, felmérhetetlen jelentőségű fordulata szétszűrődhassék a közgondolkodásban. Ezt azért is tudták viszonylag könnyen késleltetni, mert a kultúrát hordozó rétegek, az értelmiségnek nagy része is idegenül, értetlenül, ellenségesen tekintett a marxizmusra. A hivatalos, reakciós filozófia képviselői a legképtelenebb hamisításokkal, ráfogásokkal próbálták diszkreditálni a marxista filozófiát. A polgárságnak az a része, amely lenézte mind a nacionalizmus »turánista« zagyvaságait, mind a korlátolt filiszteri bölcsességet, a nyugati dekadenciáért rajongott. (Ezért tehetett szert viszonylagos haladó jelentőségre a Horváth János és a Babits Mihály féle »nemes konzervativizmus«, amely a XIX. század nagy íróinak és államférfiainak liberális, közéleti eszményeiből táplálkozott.)

Ilyen szikkasztó szellemi éghajlat alatt bontakozott ki a népi írók mozgalma, a felszabadulás előtti »két évtized legjelentősebb szellemi mozgalma«, a földtelen, joggatlan parasztság képviselőiben. Az ő alkotásaikon keresztül áramlott be a haladó vagy haladni képes magyar köztudatba a falusi nép igazi sorsának ismerete.

Műveik azonban nemcsak a szegényparasztság igazi helyzetét tárták fel — részt vettek a demokratikus szellemiség terjesztésében is. A java népi írókat politikai elhivatottság ösztönözte arra, hogy mindenféle műfajt az elnyomott parasztság szolgálatába állítsanak. Veres Péter útja is példázta, hogy, bár előadásmódja, szemlélete higgadt, nyugodt, mégis örökké a megismerés és az alkotás lázában ég. Hányszor olvashatjuk Veres Péternél, hogy mennyi »elvézgetlen munka« vár még a magyar íróra, mennyit kell fáradni, szenvedélyesen kutatni az igazságot, hogy a nép életét és jövőjét útját maradéktalanul ábrázolhassa a művészet és a tudomány. Nagy összefoglaló népszerűség-igénye sarkallta Veres Pétert, ezt kereste másokban, ezen munkálkodott ő maga is. A népi írók különféle politikai nézeteket és művészi elveket képviselő, csoportokra osztódó tábo-

rából a baloldali szárny tett szinte felmérhetetlenül sokat ezen a téren. A politikai körülmények folytán az írók részben elvégeztek a tudósok munkáját is, vagy egy-egy tudományág számára nagyon hasznos anyagot gyűjtöttek. A »céh« nevében többen tiltakoztak, s a lebecsülő tiltakozást az az »objektív« szemlélet sugallja, amely a népi írókból a politizáló szenvedély, az osztályharcos szellemet akarta kiűzni. Rézler Gyula Falukutatók és szociográfusok c. füzetében »az alkalmazott logika tudománytani részében lefektetett elvek« alapján intéz támadást a népi írók falukutatása ellen, kárhoztatva a szépirói szenvedélyességet, a szépirodalmian ható leírásokat és helyébe exaktabbnak mondott doktrínát és módszert kívánt helyezni. Az egyes tudományágak emelhetnek itt-ott szakmai kifogást a szociográfiák ellen egyes módszertani kérdésekben. Egyet azonban nem lehet elvitatni ezektől a munkáktól: többet tettek a maguk területén, mint a polgári tudomány, mert könyörtelenül feltárták a valóságot, pártján az elnyomott parasztságnak, a tényeket olyan hivatástudat rendezte, amely mélyen megvetette az öncélúságot művészetben és tudományban egyaránt.

*

A balszárnyhoz tartozó népi írók táborában két jelentős irodalmi program született. Egyik a »Mint a darvak«, a másik Veres Péter publicisztikájából olvasható ki.

Ilyes a kortárs író népbárázolásával, a parasztság életét túlzóan sötétnek mutató szemlélettel vitázik, s egyben rövid, találó áttekintést is ad az irodalom paraszतालज्जिरól. Igaztalannak és túlzónak tartja a sötét képet, a valóság meghamisításának azt a szinte kötelező népszemléletet, amely Gárdonyi »vasárnapiasra sópört paraszti világa« után foglalta el irodalmunkat. Nem megszépítő, idealizáló ábrázolást kíván Illyés, a nyomort, a bajokat elfedező színes hazugságot. Nem a szegénységet, hanem a szegényeket dicséri, a szegények »érző emberi szívéte«, távol áll tőle a »tilinkós-tulipános«, édeskés idealizálás, az epigon népiesség hazug idillje. Az újabb parasztabrázolás azonban csak másik véglételet jelent, de ez sem mutatja a teljes valóságot, mert a falusi életnek csak a sötét oldalai felé fordul. Nem »álomfestés« követel Illyés Gyula, nem a valóság kritikai feltárása ellen tiltakozik, nem a realista bátorságot akarja helyettesíteni vizenyős idillel. Az ellen emelte fel szavát, hogy a sötét szín, a nyers valósághoz tapadó írói látás kizárólagos uralomra jusson, a parasztabrázolás egyetlen módja legyen. A bensőségesség hiányát panaszozza, s az adott társadalmi körülmények között a legnehezebbre vállalkozik: egyensúlyt akar teremteni a

valóságot megalkuvás nélkül ábrázoló realizmus és az élet szép oldalait is tükröző költőiség között; költői szépségre akar törekedni anélkül, hogy az ábrázolt valóságot — a szegény-parasztságot környező embertelen viszonyokat — szépnek, azaz kívánatosnak mutatná be. Igéző képben fejeződik ki a Mint a darvaknak ez a mondanivalója: a tükörfényes égen darvak szállnak, fodrozva húznak által az időn rendületlenül, századokon át, az ősidőktől. Ebbe a legnehezebbet ostromló programba, a »darvak« szárnyalásába vegyül zavaró mozzanat s nem a líraiság, hanem a valóság felől. A »darvak« nem az egész dolgozó parasztság, hanem azok, akik lelki nemességük indításaképpen mintegy kiváltak a társadalomból, az erényeikkel soha nem kérkedő, a »néma tisztességet« őrzők lebegnek »magasan húzó rajban«. Innen hangzanak a szegénység »meglepdallamai«, itt ábrázolható a népelet poézise. A költészet és valóság ilyen koncepciója — bármily fejlethetetlen szépségeket is nyújtson az ábrázolás az egyes alakokban és jelenetekben — magában rejt valami társadalomkivüliséget is. A bensőségesség derije ilyen felfogásban útját állja a valóság széleskörű leleplező ábrázolásának. A Mint a darvak idillje nem áll biztosan a két pilléren: a valóság és a derús szemlélet pilléren, az egyensúly megbomlik. Érintkezik ez a világ Babits »jégcsúcsos« hazájával.

Költészet és realizmus, idill és valóság sem elvileg, sem pedig a századi, népi témákat feldolgozó irodalmunkat tekintve — nem egymást kizáró fogalmak. Példárá magának Illyésnek a költészete is: a 30-as évek elején keletkezett elbeszélő költeményeinek a valóságból kibomló szépsége. Igazi költői szépség a valóságból fakadhat, s Illyés a Mint a darvakban a valóságnak csak egy töredékére záporoztatja a szépséget: egy sajátos lelkiállapotot von be azzal a varázsos stílusművészettel, amely oly könnyen váltogatja a hangnemeit az elérzékenyüléstől az iróniáig, vagy a megsemmisítő gúny ostorcsapásáig. Elbeszélő költeményeikhez képest visszaesés ez a program. Veres Péter más irányban kereste a népi realizmus kibontakozásának lehetőségeit, programjának megkülönböztető értékeit az adja, hogy a 30-as évek végén, a 40-es évek elején fel-felbukkanó tévedései ellenére is az osztályharcos, tendenciózus művészet követelésével a marxizmus-leninizmus irodalmi elvei felé közeledett. Mintaképei a legnagyobbak: Tolsztoj, Zola és Anatole France, Gorkij és Szolohov, Ady és József Attila — azok az írók, akiknek életművében a dolgozók életének ábrázolása egyesül a hatalom megsemmisítő bírálatával. Irodalmunk forradalmi örökségétől kap életre szóló tanítást, vallomásai szerint a legnagyobbak nevelték: Petőfi, Ady, József

Attila, Illyés Gyula (Ady Endre jelentőségéről így ír 1939-ben: »Ady Endre volt korunk írói közül az első, aki megkiáltotta a bajt. Ő volt, aki kimondta az orvosságot is: földet, szabadságot a szegény magyarnak, új életet, levegőt, lerombolni az ócska falakat, kiszellőztetni a dohos hodályokat.«) »Megkiáltani a bajt« — ezt várja az irodalomtól, ezért hadakozik az irányzatosságért, a félreérthetetlen, de sohasem elvont tendenciáért, mert mint írja »nekünk az irodalom már társadalmi értékű cselekvés, társadalomváltoztatás és történelemformálás«.

Irodalmi elveihez politikai fejlődése visz közelebb. A parasztság felriasztott és felriasztó lelkiismeretéként a baloldali szociáldemokráciától indul el, megismerkedik a marxizmussal, s innen vezet tovább az útja a népi demokratikus rend ideológiai előharcosának posztjáig. Küzdelmes élet: az eszmék ellenforradalmi összekuszáltsága, a népi gondolat fasiszta kisajátításának korszaka sokszoros éberséget, résenállást igényel. A demokrácia alapelveit mindvégig tisztán megőrizte, nép iránti hűségében egy percre sem tántorodott, bármily eszközzel is próbálták eltéríteni meggyőződésétől — csendőr-veréssel, vagy a jómód megcsillantásával — az ellenforradalmi korszak bélyegét mégis felismerhetjük egy-egy elméleti munkáján. Érdeklődési köre legveszélyeztetettebb területének a faji gondolat bizonyult. Sohasem vált azonban az agresszív fasiszta fajszemlélet hívévé. Ha fajtát mond, legtöbbször a német hódító imperializmus törekvéseivel szembeszegezett népet kell érteni. »Meg kell teremtenünk a magyar közösség-tudatot. Magyar népközösséget kell a német és a többi Volksgemeinschaftokkal szembeállítani«. Ez az idézet is mutatja: a »népközösség« Veres Péter értelmezésében a dolgozók összefogására épített védekezés a fasiszta áradattal szemben. Legtöbb elméleti veszélyrel a nép »biológiai szinképével« való foglalkozás fenyegette. A »biológiai szinképe« kutatása nagy munkatervének egy részlete; azt mondta: »programba lehet venni, hogy megállapítsuk a magyarság ismérveit.« Itt jutott közvetlen közelébe az ellenforradalmi gondolkozásnak, félreérthető s objektíve is félrevívó tervezet ez a fasiszta faji szemlélet hivatalos uralmának idején. Bár a »biológiai szinképe« sem tartalmaz agresszív, sovíniszta vonást, megtévesztő értelme van, s olykor elmossa az osztályviszonyokra mindig gondosan ügyelő Veres Péter szeme előtt a valóságos helyzetet. Ebből ered irodalmi cikkeiben, de különösen elméleti munkásságának egészét nézve a legtöbb helytelen megállapítás, a legtöbb politikai félresiklás (pl. A szocializmus és nacionalizmus számos részlete). Sokszor egymás mellett találjuk a kérdés lényegére tapintó és a

kérdést elhomályosító, elkődösítő nézeteket. (Pl. a munkásirodalomról szóló cikkei.) Egyszer-egyszer felbukkan a parasztságról, mint legfőbb és egyetlen értékes politikai tényezőről szóló gondolat is (Magános paraszt útja az irodalomban, Ember és írás). Ellentmondásoktól nem mentes tehát Veres Péter munkássága, s az ellentmondások éppen a 30-as évek végén, a 40-es évek elején mutatkoznak élesebben, kirívóbban. Akkor, amikor, ha lehet, még fokozottabb ideológiai tisztaságot követelt volna az idő. A népi demokratikus társadalmi rend ideológiai előképe nem bontakozik ki tisztán, egyértelműen.

Irodalmi nézeteit azonban nem a tévedésekből származtathatjuk, ellenkezőleg: elméleti bizonytalanságai ellenére irodalmi programja egészében a Móricz Zsigmond útján járó demokratikus paraszti program, elsősorban a népelet lázító ábrázolásának középpontba állítása miatt.

*

Lázító, harcos író, írásaival a tömegmozgalom hiányát akarja kitölteni. Ebből adódnak felszabadulás előtti munkásságnak arányai. 1945 előtt inkább a közvetlen agitáció módszereit választotta: több a cikk, tanulmány, mint a novella. Annak magyarázatában, hogy publicisztikájában miért jutott messzebb, miért vallott és értett többet környező társadalmi viszonyokról, mint amennyit ábrázolt, tovább kell menni. Belejárzott ebbe az is, hogy »sürgetett ez idő»: kiegyensúlyozottabb tárgyi és egyéni körülményeket kívánt a nagy epikus alkotás. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a felszabadulás után születnek nagy, korokat magukba ölelő regényei. S belejárzott realizmus-felfogása, amely egyszerre gazdag, nagyigényű és szűkreszabott, dokumentáló. Mikor az író kezével fogta meg a tollat, csak a közvetlenül átélt élményekre támaszkodott, m. n. den nemű »költést«, írói alakítást mellőzve, szigorúan ragaszkodott a minden napok tényeihez. Az ész és a megfigyelés korlátlan uralma ez az idő, a szív csak rejtetten dobogott, a képzelet még háttérbe szorította a puritán józanság. Ebből a rejtett dobogásból is kihallik a végső leszámolás elkerülhetetlensége, de hátrébb szorul a költőiség.

A tömegmozgalom hiányát akarja kitölteni, de sohasem helyettesíteni: a szó fegyvere után a politika fegyvereinek szavát sürgette. Nem ismert külön irodalmat és külön politikát, ezért bírálja oly hevesen a polgári l'art pour l'art-t, mert ez az irodalom el akarta hitetni, hogy e keztől nem fér össze egymással. A márciusi front idején merült fel a népirók táborában az elodázhatalatlan kérdés: politizáljon-e az író? A több-

ség nemmel válaszolt, Veres Péter is. Nemet mondott ekkor, de nem azért, mintha a politikai harcokban való részvételt nem tartotta volna íróhoz méltónak. Az 1937 őszén lezajlott makói tárgyalás után már követeli íróársaitól a nyílt politikai állásfoglalást.

Polgári realizmus helyett népi realizmus — ez Veres Péter programja. A legnagyobb eredményekkel kecsegtető utak irányába mutat ez a követelés, a nép és irodalom igazi találkozásának irányába. A népi realizmus nem egyértelmű fogalom az ellenforradalom éveiben. Veres Péter fogalmazásában azt az ábrázolási módot jelenti, amelyben a népismeret, a népszerűtet egyesül a demokratikus eszmék vállalásával s az értelem tiszteltével. A népi írók egy másik csoportja, a paraszti elzárkózás hívei, nem keresték, s nem is akarták keresni a dolgozók összefogásának elvi és politikai módozatait, ami többnyire maga után vonta a demokratizmustól való elszakadást is. Reális paraszti kívánságokkal fellépni még korántsem jelentett volna elzárkózást, demokratikus agrárreformért való küzdelem a dolgozók összességének felszabaduláshoz vezető utat egyengette volna, de ezek az írók a parasztságnak sajátos, egyedüli küldetést szántak az egész társadalom átrendezésében, ami politikailag teljességgel elképzelhetetlen; eszmeileg bár az elnyomottak oldalán álltak, a reakciót táplálták. Az elzárkózás, a paraszti külön út kivihetlenségének irodalmi-formai vetületeként azután a realista helyzetleírás, a realista részletek mellett megjelenik itt a misztikus, irracionális koncepció, a távlatok eltorzítása, az »örök« paraszti sorsnak magyar sorsként való felfogása, a homályos bezéd, a népi szimbolika elmitizálása.

Veres Péter mindig bírálta a provinciálizmust, az »intellektuális távlat«, a helyes társadalmi ítéleten alapuló politikai hatékonyság hiányát. (A munkásíróknál éppen az »intellektuális távlatra«, a világnézeti biztonságra figyelmeztetett.) Meggyőződött arról, hogy csak az »új hármasszövetségre«, a munkás-szövetség, a parasztság, értelmiség szövetségére lehet reálisan építeni. Ehhez a felismeréshez igazodnak irodalmi nézetei, ezért viseli szívében a munkás-irodalom gondját is. Már 1936-ban leírja, hogy a földmunkáságnak egyetlen biztos szövetségese van: az ipari munkásság. három évvel később egyik újságcikkében így nyilatkozik: »Téved, aki azt hiszi, hogy a parasztság, amely ma már alig több, mint 50 százaléka az ország lakosságának, egy-maga döntő változást tud teremteni a magyar életben. Még akkor sem, ha teljesen öntudatra ébred... azt kell nézni, hogy e két nagy dolgozó réteg érdekei hol azonosak, de a kapitalista termelés vonalán sehol sem ellentétesek.« Sok ehhez hasonló nyilatkoza-

tát idézhetnénk még. Ez a politikai kelfogás óvja meg attól, hogy a parasztság kulturális javait válogatás és fenntartás nélkül dicsérje, ezért veti el a »népi romantika« fellengzős rajongását, amely mindent elfogadott és kizárólagos nemzeti értéknek tartott, ami faluról jött, ezért ellensége a »korcs sajátosságoknak« és a gyöngyös-bokrétás népieskedésnek. A romantikus népszemlélet, népművészet imádata annak a politikai reakciónak a megfelelője, amely a parasztságban megfestesülő népi »őserő« elhivatottságáról beszélt, a vezetőrétegek malmára hajtva a vizet. Átvive a népi kultúra terére, mindez úgy fejeződött ki, hogy a valóban hatalmas, nemzeti kincset jelentő kulturális népi hagyományból mindent a nemzeti egyetemesség színvonalára kívánt emelni, nem tekintve arra, hogy ebben a hagyományban vannak a falu elmaradottságára, elzártságára utaló elemek is, olyan elemek, amelyek akadályozzák a népkultúra nemzeti kibontakozását.

Veres Péter állásfoglalása itt rendkívül világos; felelőtlenség — mondja — a népi politikai kirekesztettsége idején a paraszti és nemzeti kultúra egységesüléséről beszélni. A népkultúra reakciós felhasználása vagy romantikus elkődösítése elleni harcot és a paraszti kultúrájuk védelmét a dolgozók általános felszabadulásáért vívott politikai és ideológiai küzdelem részeként kezeli. »De még kevésbé sikerülhet a felfedezett paraszti kultúrértékek valóban egyetemes közösségivé emelése. A mai kultúrrétegek gazdasági és társadalmi életformája annyira különbözik a parasztságétól, hogy ezek a paraszti kultúrelemek egyáltalán nem építhetők bele. Csak egyes, különösen egyéni érdekes formáit veszik át, de azt is csak frissítésként, díszítő motívumként.« (A válság éveiből, 40. l.) A romantikus elgondolások egy kultúráról álmodoztak, Veres Péter pedig azt vallotta, hogy az osztálytársadalmak két kultúrája: a népi és burzsoá kultúra semmiféle »szintézisben« nem békíthető össze. A népkultúra védelmében, a polgár, kultúrától való elhatárolásban — s csak itt — talá-
lunk némi szűkkeblőséget. Bár sohasem tekintett kritikátlanul a népművészetre — s hozzátehetjük a népből jött írók alkotásaira sem; a haladó magyar polgári irodalom irányában kisebb megértést tanúsított. Jelentős új irányzatok képviselői mindig felméri-
k az irodalom megtett útját, pályájuk számára levonják a tartalmi és formai konzekvenciákat. A múlt irodalmának megítélése során a kibontakozó új hirdetői nem egyszerűen igen szenvedélyesen és túlzóan vizsgálják felül, bírálják meg, vagy vetik el a kész eredményeket. Találunk ilyen elméleti heves-
séget Veres Péter cikkeiben is. Különösen a szubjektív s korának irodalmi viszonyait tekintve egyik legfontosabb kérdésben: a

nép, a parasztság és munkásság életének valóságos, minden hamisítástól mentes ábrázolásának sokfelé ágazó szövevényében. Nem az egyoldalú merev elutasítás álláspontjára helyezkedik, ettől megóvta politikai műveltsége, világnézeti tájékozottsága. »Türelmetlensége« abból fakadt, hogy csak a testileg átélt népművészetben hitt, ahogy írta: »egymás sorsába nem hatolhatnak be (a társadalmi osztályok), egymás életével nem azonosulhatnak semmiféle módon.« Ezért értékelte kevesebbre vagy ítélte meg egyoldalúan, csak gyöngeségeik kiemelésével egyes íróink munkásságát, ezért állt bizonyos értetlenséggel a régebbi népábrázolás előtt. Elfogultsága 1945 után fokozatosan eltűnt. Legirisebb példák azokat a megnyilatkozásait, beszédeit idézhetjük, amelyek már nem kerülhettek bele az »Ütközben« című gyűjteménybe sem.

»Türelmetlenségét« elsősorban az táplálta, hogy a városi kultúrát nem egyszer egészében néptől idegen kultúrának vallotta. Ezt a régi »város-ellenességet« csak az arányok polemikus eltorzítása adja: a kispolgári vagy polgári művészetben-irodalomban több a haladó törekvés, a demokratikus gondolat, a fennálló rend bírálata, a becsületesebb írói etika és útkeresés, mint ahogyan Veres Péter olykor állította. A városi dolgozók életében is tájékozódó író nem illethetjük valami parlagias »mokányberciséggel«, nem mondhatjuk egészében vagy döntő mértékben város-ellenesnek őt, akinek — vallomása szerint — egyik szellemi ébresztője József Attila költészete volt. A városban is (s elsősorban ott) lerakódó kapitalista kulturális szennyről érthető módon írtózott, a mozicicstől, a Zerkovitz slágerrel, az üzleties újságírástól.

A felszabadulás után megváltozik a népkultúra ügyében vallott álláspontja, hiszen a történelem fordulata megteremtí a lehetőséget arra, hogy a sokszínű népművészet értékei beolvadjanak a nemzeti kultúrába, ahogyan egyik 1951-es cikkében írja: a népkultúra »igazi mozgalommá, gyakorlati népművelési kérdéssé a felszabadulás után lett.« (Ütközben, 110 l.) 1945 után a népkultúra és nemzeti kultúra egészséges viszonyát keresi, ebben ad sok hasznos és megszívlelendő tanácsot. (Az Állami Népi Együttesek indulásához, Népi Kultúrmozgalmak, Az író szemével a városi kultúrversenyeken, A népi játékokról stb.) Kevés írónál tapasztalhatunk ily lelkiismeretes éberséget, s állandó figyelmet a szocialista kultúrforradalom terén. Nemzeti közügyet lát a népdalok, népi táncok stb. színvonalas és mértéktartó előadásában, az igazán népi interpretációban, mert »minden nép művészete igazi művészet, a lelke, — szépérzéke és szabadságvágya — szól benne.« Rengeteg értékes meg-

figyelést rejtenek magukban ezek a cikkek, a szakemberek számára is. Legnagyobb értékük mégis — a részleteken túl — annak a népi izlésnek új és új oldalról történő szocialista megfogalmazása, amelyben tisztán szól a nép »szépérzéke és szabadságvágya«. Egyenlő figyelemmel fordul a falusi csoportok táncbemutatója és az üzemek énekkari előadása felé. A népi alapokon épülő szocialista kultúra útját egészen az iskolai oktatásig nyomon követi — sajnálatos, hogy az iskolai énektanítás érdekében írt cikke, mások indítványával egyetemben, nem részesült kellő megértésben.

A népi kultúra szocialistává növésevel foglalkozó gondolatai évekként előbb már mintegy választ adtak a most lezajló »könnyű műfaj« vita sok felmerülő kérdésére.

Az »Ütközben« anyagát a népkultúráról szóló cikkek korántsem mérítik ki — sokféle ágazó érdeklődésről tanúskodik a gyűjtemény. Veres Péter egyéniségének mindig egyik legrokonszenvesebb vonása volt a bátor kutatás, a lankadatlan keresés: a politika napi kérdéseitől az általános kulturális feladatokig terjedt figyelme. Semmi sem áll távolabb tőle, mint a gőgös, arisztokratikus elzárkózás. Említettük már, hogy a felszabadulás után munkásságában megváltoznak az arányok: elérkezett életében az az idő, amikor esztendőket szánnhatott egy-egy mű megírására. Az arányok megváltozása nem járt együtt az ezerarcú élet dolgait fürkésző politikai szenvedély elsorvadásával. Bár viszonylag kevesebb cikket, tanulmányt ír, az állásfoglalás hevéleté nem halt el benne, sőt mintha nagyobb területek bejárására késztené. Tiszta erkölcsi parancs indította Veres Pétert régen is, most is arra, hogy a legkülönfélébb véleményekben hangoztassa véleményét. A segítség igénye ösztönzi szólásra: a nép javának örömei és gondjai beszélnek, mikor ő beszél, a nép mondja el véleményét és ellenvéleményét rajta keresztül az irodalom, a politika és a gazdaság dolgaiban. Érezni mindig cikkeiben, hogy az íráság nem kevesebb számára: az író az »ország gazdája«. Ennek a szerepnek felelőssége és pátosza hangzik soraiból. Ezt a pátoszt helyenként megtöri felesleges kitérők, bőbeszédű elmélkedések, újraismélt gondolatok — mégis ebben találjuk az »Ütközben« különös jelentőségét: az »ország gazdájának« magatartása avatja Veres Pétert a felszabadulás utáni időszak egyik legnagyobb hatású írójává. Ezért lehet példaképe a fiatal írónemzedék előtt.

A népi realizmus hirdetése és számonkérése volt felszabadulás előtti publicisztikájának egyik legfőbb témája. Felfogása sohasem állt messze a szocialista realizmustól: negyvenöt után gondolatai ezen a téren is feljesebbé váltak, kitisztultak, biztos megal-

pozást nyertek. Irodalmi nézeteinek tisztulása együtt haladt politikai fejlődésével. Útja nem volt égyenletes: egyes helytelen nézetek makacsul visszatértek cikkeiben. De akart és tudott tanulni a jogos bírálatokból és mindekelőtt a felszabadult nép helytállásából, munka lendületéből. Innen van, hogy némely kérdésben előbb járt, mint a kritika. Megjegyzései nem illeszkednek bele minden esetben a szocialista realizmus esztétikájába, de legkisebb cikkeiben is van hasznos ötlet, megszívlelendő tanács, továbbgondolkodásra ösztönző szikra. Legfontosabbnak mégis az tűnik, hogy mit mond az irodalom fejlődési irányáról, hogyan rajzolja meg a jövő feladatokat.

Az új irodalom helyzete érinti legkövetlenebbül — ez kölcsönzi irodalmi jellegű cikkeinek egységét. Bármit vizsgáljon is: a ma írójának tennivalóit kutatja. Középponti gondolata »Az irodalom nemzeti-közösségi öntudatosító, osztályharcos felszabadító és kulturális megtartó erejéről és jelentőségéről« szól, vagyis arról, hogy az igazi irodalomnak a népek életében hatalmas forradalmasító és nevelő hatása lehet s nem igazi irodalom az, amely ezt a hivatást nem képes betölteni. A jelen irodalmával való foglalkozás során következetesen két kérdés bukkan fel: a nép és a valóság ábrázolása. A tematikus kritika és a tematikus művek 1953 júniusa előtti hódítása idején jelentős figyelemzetetésnek számított, hogy Veres Péter ennek a két, lényege szerint egy kérdésnek megadta a kellő hangsúlyt. Volt egy időszak irodalmunk fejlődésében — 1951 és 1953 között — amikor a szempontok tömege árasztotta el az írókat: megszületett egy sereg rosszul értelmezett politikai-taktikai és esztétikai elv. Többben látták ezt a veszélyes tendenciát s Veres Péter érdeme, hogy ha nem is mindig közvetlenül, s néha túl általánosan, szintén harcba állt ezekkel a tendenciákkal gazdag élettapasztalatával és biztos ítéletével.

Több cikke foglalkozik az irodalom népi nemzeti céljait bemocskoló polgári dekadencia és kozmopolitizmus termékeivel. Szenvédélyes bírálattal és elutasítással tekint a »nihilista« irodalomra, amely »nem igen hisz sem elvekben, sem hitekben, sem formákban, nem hisz önmaga létének értelmében sem«. A polgári dekadencia bírálatát — a gionizmustól Roger Martin du Gard Vén Európájáig — egész publicisztikáján végighúzódik. Irodalmi vonatkozású cikkei részben önvallomások is: nyomon kísérhetjük a felszabadulás után felderülő elbeszélőkedvének útján a Próbátétel híres ajánlásától »a tipikusról« tarott előadásáig. Epikájának hódításait magyarázzák jegyzetei: egyre többet foglalkoztatja az a folyamat, ahogyan a nagy klasszikusok »a valóságot emelik költészeté«. »Beszéljenek a művek is« c.

cikkében pályájára is visszatekintve így ír: »saját utamon is tapasztaltam, hogy a pusztai tények leírása még nem irodalom. A valóság az író lelkében nemesedik irodalommá, az író lelkétől és a nép lelkétől kap fényt, színt, melegséget... csak belülről, az író lelkéből s a nép lelkéből, amelynek egyggyé kell lennie, csaphat ki a tűz, amelyben irodalommá nemesedik a 'szürke' mindennapi valóság.« Ennek a tűznek mind erősödő melegét érezzük újabb műveiben.

Vágyott a nagy, értő közösségre, az igazi nemzetre, az író hivatását betetőző egyetemességre. Jósolta, hogy a parasztság »be fog érkezni rövidesen a nemzetbe és a történelembe is«, a kitagadott hazátlanok hazára lelnek.

A hazára-találásnak elsősorban krónikása ő, de mint gondolkodó is rendkívül hasznos és megbecsülendő munkát végez.

Béldi Miklós

BAJZA JÓZSEF: VÁLOGATOTT CIKKEK ÉS TANULMÁNYOK

Válogatta, a bevezetőt és az útmutatót írta: *Lukácsy Sándor*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.)

A magyar irodalmi kritika haladó hagyományainak marxista-leninista feldolgozása egyelőre még csupán a kezdeteknél tart. Nemcsak kritikái örökségünk főkérdéseinek monografikus tárgyalására vállalkozó munkáknak vagyunk meglehetősen szűkben, elég keveset tettünk eddig annak érdekében is, hogy ennek az örökségnek legmaradandóbb, legtöbb tanulsággal szolgáló darabjait korszerű, könnyen hozzáférhető kiadásokban juttassuk dolgozó népünk kezébe. *Bajza József* válogatott cikkeinek és tanulmányainak az író születésének százötvenedik évfordulójára megjelentetett kiadásával a Szépirodalmi Könyvkiadó ennek a már régóta esedékes adósságnak jelentékeny részét törlesztette. A kötetet *Lukácsy Sándor* rendezte sajtó alá s ugyancsak ő írta hozzá a bevezető tanulmányt.

Bajza munkáiból évtizedek óta nem látott napvilágot komolyabb igényű válogatás, a régebbi kiadványok pedig — így például a *Badics Ferenc*, illetve *Négyessy László* szerkesztésében megjelent kötetek — egyáltalában nem alkalmasak arra, hogy híű és teljes képet kapjunk belőlük Bajza írói alakjáról. Ezek a gyűjtemények Bajza életművének kevésbé jelentékeny, időszerűségüket veszített részeit állították előtérbe. Aránytalanul nagy helyet juttattak például lírájának s közöltek olyan, a mai olvasó szempontjából teljesen érdektelen írásokat, mint a gr. Kóhary Istvánról és »A Telekiek tudományos hatásáról« szóló dolgozatok, — a polemikus és publicista Bajza ellenben tökéletesen elsikkadt.

A mi számunkra éppen Bajzának, a harcok kritikuskak van legtöbb mondanivalója. A legsürgősebb feladat tehát kétségkívül Bajza válogatott cikkeinek és tanulmányainak kiadása volt. De mégis helyes lett volna, ha mellettük helyet kapnak ebben a kötetben Bajza lírájának számára nem sok, legértéke-

sebb darabjai is, nemkülönben a Toldyval folytatott és Bajza egyéniségének és világnézetének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges levelezésnek szemelvényei, — anél is inkább, mert előszavában Lukácsy is lépten-nyomon idéz ezekből a levelekből. Önálló kiadványban megjelentetni Bajza műveinek ezt a részét egyelőre aligha volna indokolt, néhány ivnyi többletet viszont bizonyára megért volna az, hogy új olvasóközönségünk ily módon Bajza munkásságának minden lényeges oldalát megismerhette volna. Egy remélhetőleg hamarosan szükségessé váló új kiadásban ezt a hiányt érdemes lenne pótolni.

A gyűjtemény jellege által megszabott keretek között a válogatás feladatát Lukácsy példásan oldotta meg. Bajza kritikusai és irodalomszervező munkásságának minden szakasza és minden jelentős mozzanata élénk tárul a kötetből. A terjedelmesebb írásokból a szerkesztő biztos ítélettel választotta ki a legfontosabb, a mondanivaló lényegét tartalmazó részeket. Az epigramma teóriájáról és a román-költésről szóló esztétikai tanulmányok mellett kellő súllyal szerepel Bajza híres, nagy polemáinak anyaga, melyből a korábbi válogatások csak elenyészően keveset, vagy éppenséggel semmit sem adtak közre. Az irodalmi demokratizmus és a magas tudományos színvonal elveit győzelemre vivő *Conversations-lexikoni-per* dokumentumai, a *Horvát István* tudománytalan ábrándozásait, délibábos nemesi nacionalizmusát kemény bírálattal illető vitacikkek, és a klerikális-konzervatív reakció zsoldjába szegődött *Csató Pál* rosszhiszemű denunciációit ragyogó vitakészséggel megsemmisítő polemikus írások Bajza sokféle ágazó tevékenységének leglényegesebb, az irodalmi fejlődés szempontjából legnagyobb hatású oldalát mutatják be. A kötetben a színbíráló és a publicista Bajza is megfelelő számú szemel-

vénnyel jut szóhoz. De — a Bajza kritikusi működéséről alkotott kép teljessége szempontjából — indokolt lett volna a *Muzáron*-kritika részleteinek közlése, amelyek Bajzának az elvszerű, következetesen nevelő célú folyóirat-szerkesztésért, vívott küzdelmét szemléltethették volna és helyet lehetett volna szorítani az *Athenaeum* utolsó számában írt magvas »Végszó«-nak is.

Nagy érdeme a szerkesztőnek, hogy néhány, a Badics-féle hatkötetes gyűjteményes kiadásban nem szereplő s edd.g még a szakemberek előtt is jóformán ismeretlen írást sz. ntén közölt. Bajza arcképét igen érdekes vonásokkal egészítik ki a kötetben először itt megjelent írások: a cenzura intézményét támadó cikkek (a Bajza-szerkesztette »Ellenőr« c. zsebkönyvből), különösen pedig azok az 1848/49-ből származó újságcikkek, amelyek Bajzát mint Kossuth politikájának lelkes harcosát állítják elének. *Lukácsy* különben filológiai szempontból is elismerésre méltó munkát végzett. Szövegközlése nem a Badics-féle, pontatlanságoktól korántsem mentes kiadáson alapul, hanem minden egyes esetben az első megjelenés szövegét tekintette irányadónak.

Lukácsy Sándor vonzó stílusa, élvezetes bevezetője igen alkalmas arra, hogy Bajza nemes alakját közel hozza a mai olvasó szívéhez. Szép tanulmányán valóban érezhető, hogy szerzőjének Bajza szinte személyes ügye, s szerető csodálatát, mely az egész írást átfűti, igyekszik, nem is sikertelenül, olvasóiban is felkelteni. *Lukácsy* elsősorban Bajza egyéniségét, emberi arculatát rajzolja meg. Helyes érzéssel emeli ki példásan tiszta, elveihez hű írói-kritikusi magatartásának legfőbb vonásait. Arról azonban, hogy ez a magatartás milyen konkrét harcokban nyilvánult meg s mi volt határozott tartalma, nem sokat tudunk meg *Lukácsytól*. Ez részben abból adódik, hogy a tanulmány csak fukarul használja fel az irodalomtörténeti tényeket. Még nagyobb hiba az, hogy *Lukácsy* nem ismerteti Bajza világnézetét s nem jelöli ki Bajza helyét reformkori irodalmunk ideológiai színpéjében. A bevezetés meg sem emlékszik Bajza eszméinek a felvilágosodás örökségével való szerves kapcsolatáról, erre pedig *Tóth Dezső* emlékbeszéde, amely *Lukácsy* tanulmányát elvi tisztázottság tekintetében kétségkívül felülmúlja, oly nyomatékosan figyelmeztetett. *Lukácsy* bevezetőjében úgyszólván szót sem ejt Bajza esztétikai nézeteiről, — enélkül pedig nem kaphatunk tiszta képet Bajza működésének a magyar irodalom fejlődésében betöltött szerepéről sem.

A bevezető tanulmány ezen fogyatékosságait mindenesetre menti — ha nem is kárpótól értük teljeseen — az a tény, hogy a hiányolt mozzanatok a kötet jegyzetanyagá-

ban nagyobbára megtalálhatók. Ezek a kitűnően sikerült jegyzetek szinte egy kisebb-fajta Bajza-monográfia anyagát sűrítik össze; rengeteg fontos tudnivalóval gazdagítják az olvasó ismereteit. *Lukácsy* jegyzetei nemcsak az egyes írások létrejöttének körülményeit világítják meg, hanem feltárják Bajza nagy polémiainak társadalmi és személyi hátterét is, elemzik Bajza folyóiratszerkesztői gyakorlatát, s még az eddigi Bajza-irodalom és a Bajza-kiadások rövid áttekintésére is jut némi hely.

A jegyzetek közt alig egy-két olyan megállapítást találunk, amellyel nem tudunk egyetérteni. Ilyen pl. az, hogy »A román-költésről« szóló tanulmányának — melynek jelentőségének egyébként helyesen mutat rá — legfőbb negatívumát az emberiség fejlődésének meghatározott stádiumaival, így az eposzt az ifjúkorral, a regényt a férfikorral kapcsolja össze, messzemenő absztraktsága ellenére is a valóságos történelmi összefüggések bizonyos megsejtését tartalmazza. A herderi koncepció felhasználása Bajzánál tehát egy (bár még szerény) lépést jelentett a visszatükrözés materialista elmélete felé. Vitathatónak érezzük azt a kijelentést is, hogy Bajza a jellembrázolással kapcsolatos, ugyanebben a tanulmányában olvasható észrevételeivel, »közeljár a típusalkotás modern felfogásához«. (281. l.)

A reformkori magyar színjátszás helyzetének tüzetesebb elemzése valószínűleg kétéssé tenné Bajza színírási működésének a jegyzetekben adott értékelését is. *Lukácsy* szerint »Bajza egész kritikusi működéséből nyilvánvaló, hogy nem a hamis idealizálásra akar csábítani, hanem az ösztönös naturalizmus alantjáró szellemétől óv«. (289. l.) A kérdés komoly vizsgálata alighanem arra az eredményre vezetne, hogy színészetünkben akkoriban korántsem a naturalizmus, hanem éppen a mesterkelt, hamis pátosz jelentette a fővesélyt. Bajza azonban, bármekkora érdemeket szerzett is színikritikánk történetében az elmélyült, tudatos művészi munka igényének lankadatlan hangoztatásával, esztétikai felfogásának idealista korlátai következtében nem volt képes ezt felismerni és eredményesen harcolni ellene. (Ebből a szempontból egyébként érdemes összevetni Bajza és Vörösmarty színikritikáit; Vörösmarty, akinek bírálaiban az élethűség és természetesség követelménye áll a középpontban, sokkal fogékonyabb a realista törekvések iránt, mint Bajza.)

A kötet végén található jegyzet-szótárt, mely az előforduló idegen szavakról és fogalmakról, valamint a Bajzától megemlíttet

történelmi és irodalomtörténeti személyekről ad felvilágosítást, Köves Teofil és Lukácsy Sándor állították össze. Többségükben ezek a jegyzetek is megfelelnek céljuknak, némelyikük azonban meglehetősen semmitmondó. Az ilyen megállapításokból, mint pl.: »Bat-teux (1713—1780) a maga korában jónevű, de hamar túlhaladott francia esztétikai író

(296. l.), vagy »Calderon (1600—1681) a spa-nyol színműírás egyik klasszikusa» (297. l.) — vajmi kevés okulást meríthet az olvasó. Egy-két szóval legalábbis utalni kellett volna a szóban forgó író vagy gondolkodó munkásságának leglényegesebb tartalmi saját-ságaira is.

Oltványi Ambrus

LEV TOLSZTOJ: HADZSI MURAT

Fordította Szöllösy Klára. — Olcsó Könyvtár 1954. Új Magyar Könyvkiadó.

Tolsztoj a Hadzsi Muratot élete alkonyán kezdte írni, s hat évvel halála előtt fejezte be. Hagyatékából került elő ez a kisregény, és keletkezésében az a jellemzően érdekes, hogy az író »apostol-korszakának» szülötte.

Különböző vallásos elmélkedések és kiáltványok írása közben, 1896-ban, mintegy pihenésül fogott ehhez a művéhez Tolsztoj, akiért felesége már több mint tizenöt évvel előbb is így aggódott: »Lev szüntelenül dolgozik, ő legalább ezt mondja. Sajnos, mindenféle vallásos vitairatokat ír... Már csak azt kívánom, hogy végezzon ezzel mielőbb, s műljék el az egész, mint valami betegség.»

A »betegség« azonban nem múlt el, sőt: egyre jobban áthatotta a társadalom megváltoztatására irányuló szándékot. Tévutakra vezette ezt a pazarlóan gazdag lelket, elhomályosította tisztánlátását. Művészetéről, társadalomról vallott elvei ebben a korszakában egyre jobban a vallás hatása alá kerülnek.

Így lesz a szociális problémából új-keresztény utópia, s a művészetből a szeretet eszköze az emberek egyesítésére.

Tolsztoj lelke mélyén azonban továbbra is ott él a józan realista, s hogy mennyire, azt Gorkij mesteri Tolsztoj-portréja is bizonyítja.

Tudományról, irodalomról, zenéről néha a legképtelenebb nézetei vannak. Elég, ha csak a Kreutzer-sonátára, vagy a Shakes-peare-tanulmányra gondolunk. De elbeszélő műveiben nem tudja megtagadni önmagát, azokban kiirthatatlanul él a realista látás, amelynek e késői években egyik sikerült alkotása éppen a Hadzsi Murat.

Mintha ifjúkora emlékeihez térne vissza a Kaukázusba: nyers és valódi életet ábrázol, nyoma sincs itt az általa hirdetett szeretetnek, testvériségnek; az erőszak elítélésének. Az orosz imperializmus terjeszkedése borul sötét felhőzetként az egyszerű történet szép hegyi tájai fölé, — a Samil vezetésével szabadságukért harcoló törzsek bukása vetíti előre árnyát Hadzsi Murat sorsában. Tolsztoj, aki élete utolsó tíz évében, az orosz-

japán háború és az 1905-ös forradalom idején elvileg minden fegyveres harcral szembe fordult — itt rokonszenvenvvel ír a népi felszabadító harcról. Hadzsi Muratot, Samil alvezérét, becsületes, bátor, egyénesejlemű embernek ismerjük meg, akiről a regény egyik orosz szereplője, Marja Dimitrijevna ezt mondja, mikor egy másik orosz gazembernek nevezi: »Adná Isten, hogy minél több ilyen gazember lenne az oroszok közt. Egy hétig élt itt nálunk, soha egyebet, mint jót, nem tapasztaltunk nála. Barátságos, okos, igazságos ember.»

Hadzsi Murat vesztét éppen ez okozza. Felesége és fia iránti szeretetből veszélyes játékba kezd: az oroszok segítségével akarja kiszabadítani szeretteit Samil fogságából. Legszemélyesebb, egyéni életét legközelebről érintő szorongása egyúttal tipikus képet is ad e törzsek vezetőiről: Samil és közte régi családi verboszú és hatalomvágy rontotta el a jóviszonyt. Meghasonlott vezetők pedig nem vihetnek diadalra egy szabadságharcot. Az oroszok ha gyanakvással is, de végül örömmel és megkönnyebbüléssel fogadják a tárgyalni szándékozó Hadzsi Muratot, hiszen a híres hős átállása őket erősíti.

Áruló volna hát ezek szerint Hadzsi Murat? Ahogy a regény folyamán viselkedik, s ahogy elmeséli élettörténetét, inkább a hegyilakók tanácstalan zavartsága látszik rajta. Nem szereti az oroszokat, s tudja, hogy népe leigázására törnek. De nem bízik Samil ígéreteiben sem. Az oroszoktól volta-képpen azt szeretné, ha olyan sereget bíz-nának rá, amellyel ki tudná szabadítani fiát és feleségét. Hogy aztán továbbra is az oroszok oldalán maradna-e? Ez nagyon két-séges. Hiszen a legnehezebb döntést sem halogatja, amikor látja, hogy hasztalan vár segítséget: annak ellenére, hogy életére tör Samil, mégis megszökik, vissza akar térni a hegyek közé, s az üldöző orosz kato-nákkal szembefordulva, hősként esik el.

Romain Rolland szerint ez a történet nem kelt igazi érdeklődést bennünk, »... mert érezzük, hogy Tolsztoj maga sem érdeklődik

túlságosan. Minden szereplő, aki az elbeszélés folyamán megjelenik, egészen egyforma rokonérzést ébreszt benne; és mindenkiről tökéletes arcképet fest, még ha csak egy pillanatra vonul is el szemünk előtt. De mert valamennyit szereti, nem emel ki semmit. Úgy látszik, mintha belső szükség nélkül, tisztán fizikai kényszerűségből írná ezt az érdekes novellát. Mint ahogy mások az izmaiakat gyakorolják, neki a maga szellemi gépezetét kell gyakorolnia. Szüksége van a teremtsére. Tehát teremt. A kisregénynek ez a lebecsülése helytelen is, felületes is, csupán abban a megérzésben van igaza, hogy a műbe valahol hiba csúszott. Hadzsi Murat sorsa annak a szabadsághósnak a szükségzerű bukását példázza, aki egyéni érzéseit — ha csak átmenetileg is — a szabadság ügye elé helyezi. Az ellenséggel alkudozni — ez csak katasztrófát eredményezhet. Hadzsi Muratról hiába tudatja velünk az író, hogy hős: a mi szemünkben csak a regény utolsó lapjain válik azzá, amikor felismeri, hogy mégis a hegyilakók közt van a helye. Halálában válik hőssé, a regény nagyobb részében viszont két malomkő közt őrlik. Így aztán, bármennyire megközelíti is helyenként a népi eposzok hangját: a regénynek nincs és nem is lehet olyan irama és hőfoka, mint Gogol Bulba Tárásának, vagy akár Tolsztoj fiatalkori művének, a Kozákoknak.

Semmiképpen sem igaz azonban, hogy az író egyformán szereti szereplőit. Az sem igaz, hogy nem emel ki semmit. Elsősorban is: kiemeli a hegyilakók szabadságvágyát, büszkeségét és hősiességét, azt a hazaszeretetet, amellyel szemben a cári uralom kíméletlen hódításvágya áll. Nagyon is élesen kiemeli Miklós cár kegyetlen, ostoba, ellenzenyes alakját. Íme az arckép: »Miklós cár egyszerű, fekete egyruhában, vállrojt nélkül, rövid vállpánttal ült az asztalnál, elhájásodott törzsét, amely zsíros hasa fölött erősen be volt fűzve, hátravetette és élettelen szemével mozdulatlanul pillantott a belépőkre...« Csernisev hadügyminiszter tesz jelentést a cárnak Hadzsi Murat átállásáról, a cár azonban fáradt, mert előző este, az álarcosbál után, egy húszéves, ártatlan leánnyal szórakozott. »Hogy ezek a kicsapongások nős emberhez nem illők, az esztét sem járta meg, és nagyon elcsodálkozott volna, ha valaki ezért elítéli. De annak ellenére, hogy meg volt győződve róla, helyesen járt el, mégis valami kellemetlen utóíz maradt benne és hogy ezt az érzést eltompítsa, arra kezdett gondolni, ami mindig megnyugtatta: hogy ő milyen nagy ember.« Nos, erről az alakról még Romain Rolland sem mondhatja, hogy Tolsztoj szeretettel ír róla. Ahogy a cár a reggeli mósdsánál végigdörzsölteti hatalmas, hájas testét, ahogy ledarálja megszokott imádságait, nem is gondolva az értel-

mükre, ahogy séta közben sem tud másra gondolni, csak arra: »Bizony, mi lenne nélkülem Oroszország, s nemcsak maga Oroszország, de egész Európa« — ez egy csöpp rokonszenvről sem tanúskodik az író részéről. A történet 1851-ben játszódik s ez a Miklós cár minket is közelről érdekel, mint az európai szabadságmozgalmak s a magyar szabadságharc megfojtója, mint »Európa zsandára«.

Tolsztoj rideg tárgyilagossággal és éles vonásokkal úgy állítja élénk ezt a gyűlöletes, korlátozott zsarnokot, hogy a vér is megfűl bennünk — az író bátorságától, de még inkább a cár aljasságától. Egy példa: Miklósnak ítéletet kell hoznia egy diák ügyében, aki elkeseredésében a professzorára támadt. Az ítélet a következő: »Halálbüntetést érdemel. Azonban, hála Istennek, a halálbüntetés nálunk ismeretlen. És nem az én feladatom, hogy bevezessem. Vesszőfutás tizenkétszer, ezer ember között. — »Miklós jól tudta, hogy tizenkétszer vesszőcsapás nemcsak biztos, gyötrő halált jelent, hanem még hozzá fölösleges kegyetlenkedést is, hiszen ötezer vesszőcsapás elegendő, hogy megölje a legerősebb embert is.« S miután így intézte el egy szerencsétlen fiatalember életét, »a jól végzett kötelesség érzésével egyet nyújtózt, majd átment lakosztályába, hogy áttöltözködjék.« Tolsztoj tovább is tudja úgy fokozni az ábrázolást, hogy a cár alakja még gyűlöletesebbé válik. Mert ezekután Miklós templomba megy s a templomban a szeretője vállaira gondol... De ebből elég is ennyi. És a többiek? »A kurinszki ezred parancsnoka, Voroncov herceg... a kicsiny kaukázusi erődben olyan fényűző pompában élt, ahogyan még soha senki ezen a vidéken. A herceg és különösen felesége úgy érezte, hogy nemcsak szerény, hanem éppenséggel nélkülözésekkel teli életet folytat.«

Voroncov fényűző életével szembeállítja az erőd katonáinak sivár, szegényes és állandóan veszélyben forgó életét, de leleplezi a tiszték közt forrongó ellentéteket is, a karrierizmust és a nép sorsával szemben érzett közönnyt is. — Avgyejev, aki négy-gyerekes bátyja helyett jött el katonának, egy kisebb ütközetben elesik. Az író érzeteli, hogy ezzel a »hősi« halállal egy család élete megy tönkre, s azt is, hogy a vezetők számára ez semmit sem jelent, — amikor a fejezetet a szűkszavú hivatalos jelentéssel zárja:

»Az ütközetben könnyen megsebesült két fő, életét vesztette egy.«

Megrendítő képet ad az értelmetlen hódító háború pusztításairól is: »Az öreg nagyapó a szétrombolt széklya falánál ült és valami pálcikát farigcsálva, tompán bámulat maga elé. Nemrég tért vissza méheséből, — a két szénaboglyát felégették, a gondosan ápoit barack- és cse-

resznyeákat kivágták és eltűzelték, és valamennyi méhkas a méhekkel együtt a tűz martaléka lett. Az ault asszonyok sírása, jajveszékése töltötte be. Az apró gyermekek anyjukkal együtt sírtak.»

A cári katonaság magatartásáról a legkeményebb ítéletet Marja Dimitrijeva mondta, amikor diadalittasan megmutatják neki Hadzsi Murat levágott fejét: »Gyilkosok maguk mind, egytől-egyig, gyűlölködöm magukat, gyilkosok.«

Amilyen rövid aránylag ez a regény, olyan hosszú elemzést érdemelne, mert tele van kitűnően megrajzolt mellékalakokkal. Igaz: Hadzsi Murat trágédiájának hatását tompítja az, hogy hősi harcaiból keveset és alku-dozásából túlsokat ismerünk meg. De így is: a legyőzhetetlenség s a végleg soha el nem tiporható szabadság levegője veszi körül Samil alvezérét. Ugyanakkor remekül lát-tatja meg az író az összefüggéseket a hódító politika és a hódítók morálja között, a tisztika züllöttségét s az egyszerű legénység békevágyát.

Az Olcsó könyvtár eddigi szép munkájában jelentős esemény a Hadzsi Murat kiadása. Noha semmiképpen sem tartozik Tolsztoj nagy remekművei közé, a maga kisebb igényben is vérbeli realista alkotás, amelyet az érdekes cselekmény csak még vonzóbbá tesz.

A mű fordítása egészében szép munka, de nem halíthatunk néhány hibás kifejezés-

ről. Nem szemrehányásképp említjük meg, hanem a különben kitűnő stílusérzékű fordító figyelmébe ajánlva, ha később talán átdolgozza. — A regény elején egy ízben helytelenül használja a szinonimákat: a margarétának *búze* van s a szárított tehén-trágya füstjének *illata*?(!) Akad egy pongyola mondat is: »Nazarovot a szakadatlantul társai megriadt lovai körül keringő lova magával vonzolta.« — Ez a hat szóból álló jelzős kifejezés kissé zavaró, akárcsak ez a pontatlan kép: »Pillátlan szeme kivörösödött és összeragadt alvás közben, s az öreg sűrű pislogással igyekezett szétválasztani.« Szétválasztani a szemet ahgha, legfeljebb a szemhéjakat lehet. Még egy hiba (s ennyi volt az összes, amit találtam): »A hegyilakók... vakmerő lovasok, akikről védekezni kell.« Valakitől védekezni nem szokás, csak valaki ellen.

Nem a fordító hibája, de néhány elmaradt szómagyarázatot is hiányolunk. A Pleiádokról pl. nem mindenki tudja, hogy azonosak a Fiastyúkkal. De az olvasó (ha már ott látja a szövegben) azt is szeretné tudni, hogy mi a *szaklya*, a *besmet*, a *cserkeszka*, a *murid*, a *pilgis*. Én csak ennyit jegyeztem ki futólag a megmagyarázatlan szavak közül. Az Olcsó Könyvtárnak, amely a széles néprétegek ma már egyre kedveltebb olvasmányaikat adja ki, erre is ügyelni kell.

Szabó Ede

KÉT TANULMÁNY

az Eötvös Lnránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Évkönyvéből. (Tankönyvkiadó)

A Budapesti Tudományegyetem nagy eseményének számít az 1953-ban megjelent Bölcsészettudományi Kar Évkönyve. A szélesebb nyilvánosság előtt is bebizonyosodott, hogy egyetemeinken a marxista-leninista szellemben nevelkedett fiatal generáció felnötté válik: tudományos alkotásra képes, önálló kutató munkát folytat. Az Évkönyvet elsősorban olyan egyetemi vagy más beosztásban dolgozó fiatalok munkái töltik meg, akik csak nemrég fejezték be tanulmányaikat. Biztató jel ez: tanúskodik egyetemünk frissülő életéről, a tudományos képzés fellendüléséről s nem utolsó sorban azokról az új tehetségekről, akik a tudományos utánpótlás egyre növekvő seregét szaporítják.

Jelentős eseménynek kell tartanunk az Évkönyv megjelenését azért is, mert a szükre szabott publikációs lehetőségeket tágitotta, helyet adva az akár első tudományos jellegű

dolgozatoknak. Napjaink nyelvészeti, történeti, irodalomtörténeti stb. folyóiratai nem rendelkeznek akkora terjedelemmel, hogy minden arra érdemes munkát közöljenek. Az egyes szakfolyóiratoknál nagy anyag torlódik, a folyóiratok egy része ritkán is jelenik meg, s ezért a fiatalabb kutatók kevésbé kiforrott dolgozataikat elvéve adhatják nyilvánosság elé. Az Évkönyv nem oldja meg ezt a nehézséget, de egy lépéssel előre visz. Ezért volna különösen kívánatos, ha az Évkönyv, rendeltetéséhez híven, minden esztendőben megjelenék. Így gondolni lehetne azután arra is, hogy a legjobb képességű egyetemi hallgatók szakdolgozatai nyomtatásban is napvilágot lássanak. Az Évkönyv kísérletező műhelyé válhat, a tudós nevelés egyik eszközevé. Nemcsak az író — a tudomány dolgaiban tájékozódó embert is a nyilvánosság élteti, ösztönzi, innen meríti az erőt újabb és újabb mun-

kára. Ezért üdvözljük örömmel ezt a szép kezdeményezést.

Az Évkönyvben bemutatott dolgozatok tudományos színvonala elég egyenetlen. Egyiken-másikon megmutatkozik, hogy szerzőjük egy téma önálló feldolgozásának útján még csak most indult el. Egyesek túl sok mankót használnak, hosszadalmasan idéznek, főlegesen hivatkoznak már ismert eredményekre. Némelyik dolgozatnál az a benyomásunk, hogy kevesebb szóval többet mondanának.

A tömör, tárgyira tekintő előadás-hiányát érezzük az Évkönyv két, a magyar irodalomtörténet köréhez tartozó dolgozatában is. Törő Györgyi »Az igazi művészet és a „művészet a művészetért” harca Petőfi korában« c. írása pedig egyenesen a végső megformálás előtti állapotban van. Sok adattal, nagy anyaggal dolgozik, számos idézetet hoz egykorú folyóiratokból, divatlapokból, cikkekből. Részletesen ismerteti, hogyan támadt fel az irodalomelméleti vihar Eötvös József »Falu jegyzője« megjelenésekor, hogyan hágott a hadakozás tetőpontjára 1847-ben a politikai — szociális irodalom és a sáppatag szalonköltészet hívei között. Következő részben azt veszi sorra, hogyan ütköztek össze az irányzatosság hirdetői és ellenzői a népköltészet ürügyén s végül a valóság ábrázolásának szükségességét hirdető vagy elvető nézeteket mutatja be. Törő Györgyi nem aknázza ki a téma nagy lehetőségeit, alig tesz egyebet, mint szakadatlanul idéz és az idézetek közé olyan összekötő szöveget iktat, amelyben elsikkad ezeknek a forradalmat előző vitáknak történelmi konkrétsága. A 19. század közepén jelentkező öncélú irodalom felfogásnak a megítélése lényegében nem lehet más, mint a 20. századi l'art pour l'art bírálata. A 48 előtti irodalmi öncélúság, pártatlanság tartalma, érvelése, megjelenési módja azonban feltétlenül más. Ég és föld — egy évszázad társadalmi fejlődése, irodalmi harcái feszülnek közöttük — pl. a Petőfit támadó Zerffy és a »Nyugat« egyes íróinak »pártatlansága« között. S nemcsak a tehetség színvonalában mutatkozik a nagy különbség — bár az sem tekinthető véletlennek, hogy akkor, a forradalom előtt általában a kisebb tehetségek védelmezték az öncélúság eszméjét. Más a tartalma az idealista esztétikákat vulgarizáló, arisztokratikus és nemzetietlen irányzatosság-ellenességnek, mint az e századi bonyolultabb irodalmi viszonyok között, és sok esetben Janus-arcú polgári l'art pour l'artnak. Törő Györgyi elmulasztotta feltárni a reformkori irodalmi öncélúság sajátosságait. Ezért válik írása vértelenné: nem tudta közvetíteni annak a kornak, azoknak az irodalmi csatározásoknak levegőjét, amikor Petőfi költészetének forradalmi

újszerűsége hozta lázba az irodalmi világot. Megrekedt az anyag rendezésénél, logikus áttekinthető sorba rakta az idézeteket, de fukarul bánt a szövegekből kiolvasható következtetésekkel. Néhány sémára egyszerűsödött kezében az a sokszínű anyag, amelyet oly gonddal és lelkiismeretességgel gyűjtött egybe.

Szalai Sándor »József Attila és a Nyugat« c. tanulmánya nagyobb lélegzetű, önállóbb munka. Végigvezeti, hogyan vált k a Nyugat költőitől Babitstól, Kosztolányitól, Tóth Árpádtól induló fiatal József Attila hangja mind egyénibbé — a proletárköltő hogyan találja meg Ady magyarság verseiben, kuruc keserűségében, Juhász Gyula panaszkodó, magányos, de gyökeresen nemzeti és népi fájdalomában magát, hogyan kerekedik teljessé a forradalmi proletárgondolat az önmagára tudatosuló fiatal költőben s lép egyszerre elő az eszmék és formák teljes fegyverzetében, amelyben benne van Ady is, Juhász Gyula is, de immár nem mint hatás, hanem mint személyiséggel kiküzdött, korra felelő költészet. Meggyőző az az érvelés, ahogyan Szalai elemzi József Attila dekadens, főként utánérzett hangulatait, s az is, ahogyan észreveszi, hogy a díszes jelzők és divatos banatok mögül ki-kivillan a költő valódi arca dacos, lázadó, hetyké szavakat mondva. Helyén való annak a hangsúlyozása, hogy a még diákkorban levő költő maga útját kereső tapogatózásait jelzi a Babitsra, Kosztolányira, Tóth Árpádra emlékeztető versek, s nem igazi sajátja ez a hang. Jogos az az élesség is, ahogyan József Attilát elhatárolja a Nyugattól. Babitsról s részint Kosztolányiról s az 1919 utáni Nyugatról hangoztatott véleménye azonban egy régebbi vulgáris szemlélet hibáiban bűnös. Szalai Sándor szemében 1919 után Babits úgy tűnik fel, mint a »forma öncélú művelője«, a burzsoá dekadencia tipikus képviselője. S a 19 utáni Nyugat, mint *hivatalos* irodalmi »ellenzék.« A polgári dekadencia képviselői között tartja számon Tóth Árpádot is. Az elmúlt években kialakult egyoldalú Babits és Nyugat szemlélet ismerhető fel ebben. A polgári költők Babits imádatát hevesen — és jogosan — leromboló marxista irodalomtörténetírás ez időből származó túlzásainak nyomára lelünk Szalai ítéleteiben. Akkor egyoldalúan Babits költészetének csak dekadens vonásait hangsúlyozták s azt, hogy a Nyugat 19 után nem tudott már a haladó irodalomnak az az orgánuma lenni, ami volt Ady korában. Különösen Babits, de a Nyugat is több ennél. Dekadens vonások nem veszték ki Babits költészetéből, de a háború alatt a barbár öldöklés ellen tiltakozó verseiben megkezdődött az a küzdelem, hogy megfeleljen az új kor kérdéseire. S kétségtelen: Juhász Gyula mellett, a forradalom

utáni Nyugat-költők közül Babits tudott igazi feleleteket adni. Sokszor csak kereste a választ, sokszor magatartása elhúzóds a kerítés mögé, de nem egyszer a nemzet szívéből szólt a nemzet lekiismeretéhez. S a

19 utáni Nyugat nemcsak »hivatalos ellen-zék«, nem az 1927-ig s azután is mindig vannak időszakok, amikor a Nyugat a demok-ratikuss eszmék szolgálatába áll.

Béldi Miklós

SÁRKÖZI GYÖRGY FAUST-FORDÍTÁSA

1.

A világirodalom nagy műveinek fordítása mindig izgalmas, szép próbája a műfordító tehetségének és türelmének, de egyszerűsmind a magyar költői nyelv gazdagságának, hajlékonyságának is. A nagy alkotások sokrétű mondanivalója, korok nyelvi eredményeit összegező stílusa olyan teljesítményre sarkallja a fordítót, amely a magyar költői nyelv szempontjából is jelentős. Köztudomású, hogy a verses művek fordítása megalkuvások sorozata, s nemcsak tehetségre, hanem nagy gondra és szerencsés pillanatokra is szükség van ahhoz, hogy az eredeti szöveg eszmei tartalmát és formáját a lehető legnagyobb mértékben megőze-lítse a mű tolmácsolója. Ezt a legnagyobb mértékű szövegűséget számonkérni: a bíráló könnyű feladata. A legnagyobb mértékű szövegűséget megvalósítani: a fordító nehéz, olykor — egy-egy bonyolult vagy látszólag nagyon is egyszerű részlet esetében — megoldhatatlan feladata. Sár-közi Faust-fordítása nem először szólaltatta meg Goethe remekművét magyar nyelven. A Faust-ot a magyar olvasóközönség előtt előszörban két korábbi fordítás, Dóczi Lajos és Kozma Andor fordítása tette ismertté. A régebbi, különösen a múlt századi fordítások — a nagy klasszikusok, Arany, Vörösmarty, Petőfi — fordításainak kivételével — nagyrészt elavultak. Az epigon-költészet vérszegény nyelve nemcsak stílári szem-pontból teszi ma már élvezhetlenné ezeket a fordításokat, hanem eltorzítja a művek eszmei tartalmát is. Így Dóczi hajdan nagyra értékelt Faust-fordítása ma már nagyon is szembetűnő hibákat mutat. Szövegűség tekintetében felelőtlen, a megoldások pongyolák, gyakran a komikus hatásig esetlenek, a rim kedvéért hamisan csengő vagy egyenesen értelmetlen szavakat illeszt a szövegbe. Goethe klasszikusan fegyelmezett, pontos fogalmazását meg-lágyítja, kellemetlenül érzelmes vagy ízet-lenül népieskedő árnyalatot ad neki. Elavult szókat, nyelvtani alakokat használ. Az eredeti ritmusát, rímfajtaát és rímelhelyezését az ilyen szempontból nehezebb helyeken egyszerűen nem veszi figyelembe. Kozma

Andor fordítása jóval igényesebb, pontosabb és jobb híján megfelelő tolmácsolása volt a Faust-nak. Formai szempontból szigorúan ragaszkodik az eredetihez, de a ritmus sok helyen nála is lompos. Stílusa ugyan-csak nem ment a rossz értelemben vett ódon íztől, mondatszerkesztése helyenkint nehézkes, költőiségben pedig a mű egészben messze elmarad az eredeti mögött. Sárközi Faust-fordítása sem megmásíthatatlanul tökéletes, de a szöveg pontos értelmezésében és elsősorban költőiségben magasan felülmúlja elődeit. E fordítás bírálatában a teljesség igénye nélkül a fordító szempontból különösen nehéz, kényes részleteket fogom kiemelni. Néhány helyen felhasználtam Halász Gábor lapszéli jegyzeteit, aki nagy hozzá-értéssel és kitűnő érzékkel nézte át Sárközi kéziratát.

2.

A Faust különösen nehéz feladat elé állítja a fordítót. Egyrészt a mű természetéből (a misztikus keret jeleneteinek emelkedett hangjától a rapszodikus monológoktól át a Boszorkányszombat mesevilágáig és a kor-látolt polgár-világ ábrázolásáig milyen széles a skála!) következik, hogy az egységes, jelleg-zetesen Goethe-stíluson belül az eszmei mondanivaló olyan sokoldalúan, annyi stílus-árnyalattal fejeződik ki, hogy a fordítónak minden jelenet stílusát külön meg kell alkotnia, nem viheti a mű elején sikeresen megütött alaphang lendülete. Másrészt a Faust egyes részeit a keletkezés szempontjából időben is távol állnak egymástól, s bár Goethe minden részletet tudatosan illeszt az egészbe, a jeleneteken mégis rajta van egy-egy Goethe-korszak jellegzetes bélyege. Azaz nemcsak a tárgyból, hanem Goethe költői fejlődéséből is következik a részletmondani-valók és stílus sokrétűsége. Világosan pé-dázza ezt akár Faust két monológjának összevetése is. Milyen nagy utat kell bejárnia a fordítónak az Ajánlás klasszikusan tömör stílusától a második monológ fojtott szenvedélyű látomásáig vagy az Auerbach Pincéje nyers kórusáig! Sárközi kitűnő költő, s nagy tehetséggel és lelkiismeretesen igyekezett megközelíteni az eredeti szövegét.

Már az első nagy próba, az Ajánlás fordítása megmutatja a különbséget az új és a régebbi Faust-tolmacsolások között. Sárközi fordítása szinte mintaszerűen sikerült. A szövegűsége annál értékesebb, mert stanza fordításáról van szó, s a többszörös rímelés még nehezíti az amúgy is szinte feloldhatatlanul tömör sorok fordítását. Milyen természetesen magától értetődő e szép sorok magyar változata:

»Ihr bringt mit euch die Bilder froher Tage,
Und manche liebe Schatten steigen auf;
Gleich einer alten, halbverklungenen Sage,
Kommt erste Lieb' und Freundschaft mir
herauf.«

Sárközi fordításában:

»Vidám napok emléke kél zsbongva,
és néhány kedves árnykép megjelen;
mint félig elfelejtett régi monda,
kisért első barátság, szerelem.« (1. l.)

Valamennyi olyan eltérés, amely a rímelés, a magyar szöveg miatt szükséges volt, beleillik a vers hangulatába. Sem Dóczy, sem Kozma nem birkózik meg ilyen sikeresen a feladattal. (Dóczyinál: »Tivéletek sok vig nap képe tér meg, — És kedves árny is felmerül nem egy; — S kisért, mint hangja rég hallott regének, — Első szerelmi és baráti kegy.« Ebben a Dóczy színvonalához képest sikerült részletben nem szerencsés az utolsó egyszerű sor meglágyítása a *kegy* szóval és a fontos főnevek melléknévesítésével. Nem hangzik valami jól a *tér meg és nem egy sem*. Az *alte, halbverklungne* hangulata elsikkad. Kozma sikeresebb fordításában a második sor magyar változata gyengébb az eredetinel; mert összetett mondatot csinál az egyszerűből: »Sok drága árnyék jő s mulat velem,« s a harmadik sor sejtelmességét sem tudja visszaadni, bár csaknem szószertint fordít. Sárközi kitűnő ösztönrel fordítja a *halbverklungen-t félig elfelejtett*-nek, az *alt*-ért pedig kárpótol a *kisért*. (Nyelvi telitalálatokban gazdag Sárközi fordítása.) »...des Lebens labyrinthisch irren Lauf.« Sárköziinél: »... tekervényes futású életen...« Dóczyinál ugyanez: »tekergő élet, Kozmánál: »Éltünk útja tévelyeg s szerte megy.« Ezt a szép fordítást csak a befejező szakasz tömör sorainak nem egyértelmű megoldása rontja. (S idézi a jókat, a szép időkben akik családva tűntek el előlem.« Nem világos, hogy a *szép időkben* idő- vagy képes helyhatározó, s nehézkes a vonatkozó névmás ilyenfajta, Sárköziinél nem ritka átvétele is.)

Sárközi gyakran bizonyos szabadsággal kezeli a költői képeket, néha szerencsésen, néha nem. Ilyen szerencsés megoldás például az Előjáték-ból:

»Nem, tiszta égi források vízből
ittas, hol az öröm repkénye nyit.« (4. l.)

Az eredetiben:

»Nein, führe mich zur stillen Himmelsenge
Wo nur dem Dichter reine Freude blüht.«

Sem a forrás, sem a repkény nem szerepel az eredetiben, mégis pontosnak tarthatjuk a fordítást. (Ui.: »A dal... gyakran sok év *kohóján* áthalad...« A *kohó* nem szerepel az eredetiben, de szinte következik a német szövegből: »Oft, wenn es erst durch Jahre durchgedrungen, Erscheint es in vollendeter Gestalt.«) Az Előjáték-ban nem szerencsés a *Nachwelt-Mitwelt* fordítása (*valóság-örökkévalóság*). Az ellentét a németben sokkal világosabb. A *Nachwelt* a Vidám személy szavaiban egyébként a költő szavaihoz kapcsolódik s ez a magyarban elsikkad (*örökké-örökkévalóság*). Már e jelenetben kitűnik, hogy a párbeszéd elvenségét a három fordító közül Sárközi tudja leginkább visszaadni. Ez aztán még nyilvánvalóbbá válik a Faust—Wagner jelenetekben és az Auerbach Pincéjében. Nagyon szép a költő egyszerű szavainak fordítása (6. l.). Itt azonban megint akad olyan sor, amit szinte lehetetlen lefordítani. (»Des Menschen Kraft, im Dichter offenbart.«) A fordításban elmarad a birtokos (egyszerűen: *erőnk*), s ez az egész mondatot elvonttá, sőt homályossá teszi. Más esetben a konkretizálás ront a szövegen. A *Lustige Person* a németben egy helyütt általános alanyt használ, s szavai érezhetően a költőre vonatkoznak. (»Und treibt die dicht'rischen Geschäfte, — Wie man ein Liebesabenteuer treibt! — Zufällig naht man sich, man fühlt, man bleibt...« Sárköziinél: »S a költészet legyen előttem — olyan mint holmi szerelmes kaland. — Találkozik, lobot vet nyugtalan, — s hálóban látod már az *ifjút*.) A hirtelen átváltás a magyar szövegben konkrét harmadik személyű alányra éppen a kép közvetlen szemléletességét veszi el: nem érezzük, hogy a Vidám személy a költő könnyelmű kacérkodásáról beszél. Ebben a jelenetben már akad olyan meggondolatlan, a szövegbe eléggé bele nem ágyazott mondat, amely másutt is ront Sárközi fordításán. (»Akkor hól ez, hol az kapkod fejéhez, — azt hallva, mit szívében ő is érez.« 7. l. A *fejéhez kapkod* riadalmat fejez ki, holott a német szöveg jelentése az, hogy az ifjúság örömmel, izgalommal ismer rá a szerző művében a maga gondolataira. A németben: »Dann wird bald diess, bald jenes aufgeregt...«) A költőnek az ifjúságot visszakérő szavait gyönyörűen fordítja Sárközi (7. l.). Szemléletesen mutatja azonban egy példa, hogyan szab határt a fordító elé Goethe nyelvének tömörsége.

»Gib ungebändigt jene Triebe,
Das tiefe, schmerzenvolle Glück,
Des Hasses Kraft, die Macht der Liebe,
Gib meine Jugend mir zurück!«

Sárközi fordításában:

Adj merszet ösztönöm követni,
adj fájó s boldog vágyakat,
erőt, gyűlölni és szeretni,
add vissza ifjuságomat!«

Az utolsó sor fordítása megmáshíthatatlanul tökéletes. Az első sort azonban szinte lehetetlen lefordítani. A *jene* kifejezetten távolra mutat, érezteti, hogy nem az ösztönökről általában, hanem az ifjúkor ösztöneiről van szó. A következő sor magashangú romantikus felajdulása, a harmadik sor feszült szimmetriája elvész az egyébként pontos magyar szövegben.

A Prológus a mennyben egyes részleteinek fordítása tökéletes (Az arkangyalok éneke). Mefisztó gúnyos hangját Sárközi találja el a legjobban. (»... ha néhanap tudnál nevetni még.« 10. l.) A 10. lapon: »Szememben ő, bocsánat érte, felség, — Holmi nyakigláb kabóca-jelenség.« A bocsánatkérés kancsal tisztelete, a *holmi* megvetőn lekicsinylő hangulata, a *jelenség* gúnyosan tudóskodó színezete kitűnően festi Mefisztó jellemét. A következő négy sor azonban erejét veszti a magyarban a négyes rím kényszere miatt. (»Látnom is fáj, hogy az ember keserve mennyi, — szegényeket nincs szívem ingerelni.« 10. l. A rím kedvéért az eredetiben szereplő *plagen*-ből a jóval enyhébb *ingereln* lesz, a *selbst* gúnyos hangsúlyozása pedig teljesen hiányzik. Talán jobb lett volna itt a rímet feláldozni, mint Kozma teszi.) E jelenet befejező sorainak (az Úr és Mefisztó párbeszéde Faustról) megoldása mintaszerűen pontos. Helyenkint mégis halványabb, erőtlenebb az eredetinel. (»S közel mi van, távol mi várja, — zavart lelkében semmitsem csitít.« 11. l. Németül: »Und alle Näh' und alle Ferne« — a német kép tágabb, dinamikusabb. »Ha lényegét megismered« 12. l. Az eredetiben: *erfassen*. Kérdés, nem Kozmának van-e igaza, aki *megragad*-nak fordítja. Helyenkint feszesebb vagy nehezkesebb Sárközi szövege az eredetinel: »Ha célhoz értem, majd *vidulva* — engedj *kacagnom diadalkacajt*.« 12. l.)

A Dolgozószoba-jelenet fordítása igen jó. Mesteri a két nagy monológ tolmácsolása. Az elsőben talán a sivár dolgozószoba megjelenítése a legszebb (16. l.), amely a *se-vitág* nyelvi telitalálataival végződik. Egy kis félreértés miatt efromlik azonban az eredeti egyik gyönyörű képe: »Wie Himmelskräfte auf und nieder steigen — Und sich die goldenen Eimer reichen.« Magyarul: »Égi erő-

ként fel s alá remegve — arany vödörök ömölnek egybe.« (17. l.) A *wie* itt nyilvánvalóan nem hasonlító kötőszó! De nem sikerés a »szívem már gyorsabban *harangoz*« (18. l.) (»Schon fühl' ich meine Kräfte höher«) és a »már forrok új *borral tele*« kép sem. Az első nagyon modern, a másik hamisan hat: az ember nem lehet *borral tele*. Erőltetett szöfűzésével, rosszul használt névutójával zavar a következő mondat: »Hol érek, természet, *nyomod után?*« Az ige itt nem névutót vonz! A rím miatt kissé könnyelmű a »s ha tör, ropog hajóm, csak *énekelni!*« megoldás. (Németül: »... in des Schiffbruchs Knirschen nicht zu zagen!«) A monológ befejező része (»Felleg borul...«) magyarban is kitűnően hangzik. Sárközi maradéktalanul visszaadja az ideges ritmust, a képek villódzását, csak a befejező »S ha addig élel!« nem valami jó is nélkül.

A Faust—Földszellem jelenetnek is van néhány gyenge pontja. A »schreckliches Gesicht« »szörnyű fej« fordítása nem jó, a *Gesicht* itt nyilván látomást jelent, mint a jegyzetíró is megjegyzi. A rím kedvéért helyenkint nyers a magyar szöveg, a sok enjambement is zavar. (Lihegve szólítál, *bizony*... Mily *rút iszonyat* — bujsz, emberóriás, *féltre!*« 19. l.) Faust csattanóan büszke válasza ellaposodik a magyar szövegben: »Tőled félnék, lángok szülőtte? — Faust vagyok, éppannyi, mint te!« (19. l.) Németül: »Soll ich dir, Flammenbildung, weichen? Ich bin's, bin Faust, bin deines Gleichen!« A tiszta rím, amely itt igen fontos, a háromszor hangsúlyozott *bin* elsikkad a magyarban. Alább, talán egy sarkközi rím kedvéért, *lidérc* nevet kap a Földszellem. A szónak olyan határozottan *rossz* szellem jelentése van, hogy itt nem lett volna szabad használni.

A Faust—Wagner jelenet kitűnően hangzik magyarul. Sárközi nemcsak a szöveg pontos tolmácsolásában múlja felül elődeit, hanem abban is, hogy a szereplők egyénisége (Faust alig éreztetett megvető föllénye, Wagner kicsinyes fontoskodása, korlátolt lelkesedése) beszédmódjukban, szóhasználatukban is kifejeződik. (Faust: »*Csücsülj* tovább! *Kotlyvaszd* levessé, — mi mások asztalán marad...« Wagner: »A régi bölcséket hallván, csodálkozunk, hogy mily nagyot haladt csodálatos korunk.« (21—2. l.)

Az egész Faust-fordítás egyik csúcsa a nagyszerű második monológ. A gúny (»Hogy el nem csügged ez az ászkaképző« 23. l.), a töprengő, keserű önmarcangolás (»Olvassam könyveimben nappal-éjjel, — hogy mindenütt ezreknek könnye foly, — s itt-ott kacag csupán egy-egy kivétel...«) a látomás hatalmas szárnyalása, nagyszerű képei (»Köszöntelek, fiólák fejedelme!«) éppen olyan művésziek, mint az eredetiben. A befejező sorokat az sem nyomorítja meg, hogy

hatszoros rimmel kell megküzdenie. E nagy-szerű fordítói teljesítményt csak néhány kisebb egyenetlenség rontja. A *Gottheit* fordítása itt is *Isten*. Az *Istenség* sokkal goetheibb szó, s Faust világnézetéhez is jobban illik. Van egy vitatható kép: »Én, ki tükréként örök igazságnak már-már ragyogtam...« Németül: »... das sich schon ganz nah gedünkt dem Spiegel ew'ger Wahrheit, sein selbst genoss...« Ugyanígy értelmezi Kozma is. Érzésem szerint a *nah* itt helyhatározó, s a kép fordított: Faust az örök igazság tükrében élvezi énjét.

Szép a húsvéti kar izlésesen, mértékkel archaizáló formahű fordítása, a húsvéti séta tolmácsolása pontos, szép, ebből is kiemelhetjük Faust szép rapszodiájának magyartását (»Boldog, ki hinni tudja... 37. l.). Az újabb Faust—Wagner jelenetét néhány stílusosan kifogásolható vagy halványabb rész gyengíti. (»Madárszárnyért lelkem mért vágyakozna?« 38. l. »Hogy sompolyog utánam és utánad.« 39. l. A kutya hívására nem használatos a »szaladj ide!« kifejezés. Elvész az eredeti kép dinamikája az »Ég-föld közt surranó csodás — Szellemkép, hogyha vagy...« kezdetű képben. 39. l.)

A második Dolgozószoba-jelenet egyes részletei igen nehéz próba elé állítják a fordítót. A dalbetétek, a bővülőversek ritmusa, rimelése, nyelve nagyon megnehezíti a szöveghez való ragaszkodást. A szellemek altatójának lebegő dallamát, erősen zenei hatású megoldásait, alliterációit, gondolatritmusait, tiszta rímeit lehetetlen tökéletesen visszaadni. Sárközi fordításában vannak kitűnő részletek (»Hallani zsongást, — Karba-zsibongást, — Látni, ha rebben — tánc a ligetben...« 50. l.), de a sok kényszerű enjambement, asszonánc megtöri a dal hullámvázát. A szellemek kara is erőteljesebb az eredetiben. (54. l.) A *mächtiger* alapfokban való fordítása, a rím kedvéért bekerült *büszke úr* rontja elsősorban a művészi hatást. Ugyancsak a rím kedvéért: »Íly urat én, ha találnék, szendén — Mikrokozmosz úrnak nevezném.« 60. l.) és »Látni se bírom — *hasztalan*.« (61. l.) Egyik szó sem illik a szövegbe értelem szerint. Akadnak homályos, első hallásra nem érthető mondatok. (»Messez távol — a zord magányból...« 55. l. nem érzik, hogy a távol itt véghatározó, nem tartam. »Légy dalia...« 60. l. az eredetiben: mondasd magad daliának. »Ha letelepszem végül *tette*re vágyva...« (61. l.) az eredetiben egyszerűen: »... wenn ich mich niedersetze...« s a kiemelt rész nem illik a szövegbe.) Szinte megoldhatatlan a híres szállóige fordítása: »Verweile doch, du bist so schön!« Sárközinél: »Szép vagy! Maradj! Tied vagyok!« kissé elaprózódik, s a *tied* *vagyok* nem sokkal sikeresebb Dóczy

vagy Kozma megoldásánál. (Dóczynál: »Maradj! Oly szép vagy én nekem!« Kozmánál: »Oly szép vagy! Ó, maradj velem!«) Nem hat jól a tragédia szerkezete s így eszmei tartalma szempontjából olyan fontos sorrend felcserélése: »A nagyvilágot járjuk s a kicsit.« (69. l.)

Az Auerbach Pincéje egészen kitűnően sikerült. Itt elsősorban stílusos nehézségről van szó: a tivornyázó polgárok pityókosan nyers kötődését, a humoros dalbetéteket erőltetettséggel, mesterkéeltséggel nélkül kell visszaadni. Sárközi a részeg ember beszédét igen jól etalálja. (»Nem jár a csók nekil Ezennel ellentmondok! 71. l. Az *ezen*nel ittasan ostoba ünnepegyessége kitűnő. Dóczy is, Kozma is elmarad a versenyben. Nagyon jó a két eleven humorú dalbetét (Egy pincében, Egy király udvarában) fordítása. E részben egy tárgyi hiba (»Mint doktor Luther *hajdan*.« 72. l. A cselekmény a 16. sz. ban játszódik, s a *hajdan* nem illik a szövegbe) s néhány kevésbé sikerült fordulat (baráti elem helyett »Elem barátom« 53. l. »*Félelmetes* fehércseléd«: a jelző csak a rím kedvéért kerül a fehércseléd elé, s rosszul illik hozzá. »Egy vén bak... seprűnyelen vágat.« 72. l. Seprűnyelen csak a boszorkány lovagol. Siebel »Jó éjt!«-tel fogadja Faustékat — így csak búcsúzni szokás) rontja kissé a fordítást.

A Boszorkánykonyha-jelenetben igen jó a dalok, ráolvasó versek fordítása. Néhány nehezebben olvasható mondat azonban itt is akad. (»S zürzavarában, azt ígérted, — e tébolynak, meggyógyulok.« A fordított birtokviszony itt s néhány helyen még nehezkés.) Helyenkint kissé más hangsúlyt kap a magyarban egy-egy szó. (»S kit a szerencse kegyébe fogad, — hazaviszi mint vőlegénye.« 89. l. Az eredetiben: Boldog az, aki hazaviheti.) Kicsit szabad az »Ich bin lebendig!« fordítása: »Élet zenitje.«

Az Utca (97. l.) és az Este tolmácsolása pontos, művészi. Szép, noha az eredeti anapestusait nem tartja be következetesen a Thulénak volt egy királya kezdetű románcbetét. A rím vagy ritmus miatt itt is akad néhány kifogásolható szó vagy szerkezet. (»No jöjj *megint!*« 103. l. »Remények harmatán *konyadsz*.« 101. l.) A következő jelenetekben (Sétaút, A szomszédasszony háza) szöveghűség szempontjából alig akad vitatható rész. (»Csak a túlságos kódorgást szerette — s a távoli nőt, távoli bort.« 113. l. Kérdés, nem Kozmának van-e igaza, aki a »fremde Weiber und fremden Wein«-t így értelmezi: »... a más nejt s a potya bort.«) Az Utca-jelenetben (115. l.) a rím kedvéért félreérthető módon használja Sárközi a *kedves* szót. (»Brávó! Tüzes már, lám a *kedves!*«) Az ember önkéntelenül Margaré-tára gondol, holott Faustról van szó. 115. l.)

Nem hat valami jól az ugyancsak a rím kedvéért bekerült töltelék a következők sorban: »Lényegükről, bár markod köpted...« 116. l. Ugyancsak a rím miatt: »Nem ébred — a mélyen alvó, akit beszó a csönd.« (A kiemelt rész nagyon modernül hat. 137. l.) »Pedig kezdte már ördög lenni, beste.« (131. l.) »Ki mint a vizesés, zug szírtől-szirtre, pezsgó — vággyal a mélységek felé, alant?« (131. l.) A véghatározó után rosszul hangzik az *alant* tartamhatározó.

Az Erdő és barlang fordítása egészében nagyon szép, különösen azonban Faust bevezető monológja művészi. A kútnál jelenetben nem pontos: »... a padon — ütötték az időt agyon.« (140. l.) Németül: »... ward ihnen keine Stunde zu lang.« A magyar szöveg *unatkozó*, a német *szórakozó* párról szól. A párviadal-jelenet dalában: »Lesz, ami lesz!« (145. l.) Németül: »Lass, lass es sein!« — Inkább azt jelenti itt: Meg ne tedd! Egyébként ennek a jelenetnek az eleje egyenetlen. Egy gyönyörű kép, Faust lelkiállapotának érzékeltetése, meghalványul a magyar szövegben. Németül: »Wie von dem Fenster dort der Sakristei — Aufwärts der Schein des ew'gen Lämpchens flämmert — Und schwach und schwächer seitwärts dämmert, — Und Finsterniss drängt ringsum beil!« A német szövegben az *aufwärts* irányt, a magyarban az ennek megfelelő *fenn* inkább csak mértéket jelent, s a felfelé-oldalt ellentéte nem érvényesül. (143. l.)

A nagy Templom-jelenet fordításával remekel Sárközi. Itt látszik meg igazán mennyivel költőbb elődeinél. Példának egy részlet:

»Mir wird so engl
Die Mauernpfeiler
Befangen mich!
Das Gewölbe
Drängt mich — Luft!«

Dóczi: »Elszorulok!
Szorit a fall!
Megfojt az oszlop!
Leddől a boltozat!
Levegőt!«

Sárközínél: »Megfulladok!
A pillérek sora
szorít! Lenyom
a boltozat!
Levegőt!«

Kozma: »Keblem szorong!
Itt minden oszlop
S a boltozat
Súlya rajtam!
Levegőt!«

Dóczi szövege szürke, a képet elrontja. (»Megfojt az oszlop!«) Az ideges ritmika, az ez

esetben fontos enjambement-ok a magyar szövegben hiányoznak. Kozma is elrontja a részlet feszültségét azzal, hogy a párhuzamosan szerkesztett mondatokat egyéolvasztja. Sárközi képei pontosak, s a szaggatott lélegzetvétel érzik a magyar szövegben is.

Kitűnő Sárközi fordításában a Börtön-jelenet. Margaréta zaklatottságában nagy látomásokkal küzd, stílusának mégsem szabad bonyolultnak lennie. Sárközi megoldja ezt a nehéz feladatot. Mindenkinél (Dsida Jenő töredék-fordítását is beleértve) sikeresebben oldja meg a híres befejező sorokat. (»Mérlegre került!« 185. l.)

3.

Az eddigiek alapján s még néhány szemelvénnel kiegészítve összefoglalhatjuk Sárközi Faust-fordításának *stilis* jellemzőit is. Megállapíthatjuk, hogy stílusa árnyalatos, szemléletes, dinamika és költői erő tekintetében felülmúlja a korábbi Faust-fordítások stílusát. Sárközi felhasználja a múlt századi magyar költészet nyelvi eredményeit (Vörösmarty, Madách, Vajda), de érezhetően használja a Nyugat-nemzedék szókincsét, jellegzetes szókapcsolatait is, anélkül, hogy modorossá válna. (»... mint tüzel a távozó nap lomha lángja.« 37. l.) »Ős panasz borong a tekerényes futású életen.« 1. l.) Merít a köznyelvből, a népi nyelvből, sőt szükség szerint még zsargon-szavakat is használ.

Költői nyelvének legnagyobb értéke az az erő, amellyel vissza tudja adni Goethe szenvedélyes stílusát, nagy látomásait. (Faust monológjai). Képei általában pontosan kidolgozottak, még akkor is, ha tömör, többszörösen összetett mondatokkal kell a fordításban megküzdenie. (»Édes korlátokkal fogjon körül — a mindig-újulás nagy forgatagja, — s mi ingó jelenésként fölmerül, — a gondolat gyúrja szilárd alakba.« 12. l. Németül: »Das Werdende, das ewig wirkt und lebt, — Umfass' euch mit der Liebe holden Schranken, — Und was in schwankender Erscheinung schwebt, — Befestiget mit dauernden Gedanken.«) Ezt az ars poeticanak is beillő részletet sem Dóczi, sem Kozma nem tudja ilyen pontos művészettel visszaadni.) Sárközi szövegének nyelvi erejét nagyszerűen példázza a már idézett első monológ befejezése. (»Felleget borul...«) A képek balladás feszültségét, ideges villogását másutt is kitűnően érezzük a magyar szövegben is. Érdekes stilis szempontból összevetni az arkan-gyalok énekének különböző fordításait. Mennyire elaprózza pl. Gábrriel énekének első sorát Dóczi! Az édenfényesség-szerű szavak avultas ízt adnak a szövegnek, a sorok nagyszerű dinamikáját pedig elhalványítja.

(«wird fortgerissen» fordítása : »Tovább forog, tovább forog.«) Kozma szövege sokkal pontosabb és költőibb, de a *forog, bős ár-szerű* szavak itt is gyengítik a hatást. Sárközi a vers sodrását kitűnően megválasztott dinamikus igékkel adja vissza (peregve, forogva, zúdúl, ássa, ragad). Érdekes, hogy használja a régies zengésű *éjfolyó*-t, de ez nem rontja, hanem emeli a verset. E sorokban érezzük azt a nagy pátoszt, amely talán Berzsenyivel kezdődik a magyar irodalomban s Vörösmarty után Madách művében zeng újra fel. (»Szabott útját dörgő morajjal — járja lefele-fölfele.« 9. l.)

Jól hangzanak magyarul Sárközi fordításában Goethe klasszikusan tömör, érzelmileg rendkívül feszült, mégis nagyon egyszerű versei. (Ajánlás.) Jól üti meg a töprengő, bölcselő hangot is. (Monológok, Előjáték).

Nagyon izléseesen él helyenként az archaizálás lehetőségeivel. Szókincsében akadnak kissé avittas ízü szók, de csínyjában bánik velük. (Szellemajk, kebel, sajj, éjfolyó, ingó, jelenés, dana.) Jól utánozza a középkori himnuszok stílusát. (Angyalok kara.)

A természetességet, egyszerűséget, helyenként nyersséget az eddigi fordítóknál hasonlíthatatlanul jobban valósítja meg Sárközi. (Auerbach Pincéje, Mefisztó iróniája.) Használja a szólásokat, tud közmondásszerűen tömör lenni. (»Kevésből ne higits sokat! Ne légy kereplős kertelő!« 21. l. Dóczinál : »Hát ne keresd a szárvat hátul!« Kozmánál : »Legyen csak tisztesen nyeresz!« Az előbbi esetlenül népieskedő, az utóbbi ódon. »Közmondás, hogy biztos fedél — s derék asszony aránytól többet ér.« 121. l. Szólások vagy szólásszerű, talpraesett mondatok : »Agg-legényből nehéz férjet *gyalutni*.« 73. l. »Ha fogad erre fáj...« 21. l. »Mint nyulat a bokorból, — kiugratom a titkukat.« 74. l.)

Sárközi érzéke a valóság iránt, realista tehetsége megnyilatkozik a környezetrajzoló részletek fordításában. De megmutatkozik abban is, hogy megtartja a magyarban is a szereplők jellegzetes beszédmódját. Mefisztó iróniáját, Wagner kicsinyes fontoskodását, Margaréta bájos egyszerűségét, bár helyenként halványabb egy kicsit a német eredeténél a magyar szöveg.

E legújabb fordításnak is vannak azonban stíláriis szempontból kifogásolható részletei. E hibák egy része a szövegadta nehézségek-ből következik, de bizonyára ki lehetett volna még jónéhányat küszöbölni egy újabb átdolgozás szerencsés pillanataiban. A leggyakrabban előforduló hibák :

Az eredeti kép helyenként nem érvényesül a magyar szövegben, vagy éppenséggel eltorzul, zavarossá válik. (»De tudom, hiába, hiába minden, — Nem lelhetek békét többé sz.yemben. — Miért is kell oly hamar elapadni az árnak — s szomjan maradni az

ember fiának?« A szövegből nem derül ki, hogy miféle ár elapadásáról van szó. A német szövegben pedig világos : »Schon fühl' ich... Befriedigung nicht mehr aus dem Busen *quellen*.« A *buzog* után természetes és érthető az ár-kép. »Hát így megy ez, velőt-ideget öröl!« — mondja Mefisztó saját magáról, s e nagyon is modern, *emberre illő* megállapítás nemigen illik a szájába. Az eredetiben : »Man möchte rasend werden!« Ez ördög-re illő kép! 46. l. »Ördögi öklöd... szorong.« 47. l. A szorong nem használatos ilyen értelemben. »Hagyd bánatod, amely úgy falja — életed, mint keselyű a *dögöt*.« 55. l. Az eredetiben *dög*-ről nincs szó, s a kép nyilván az *elevenen* marcangoltatás kinyát hivatott kifejezni. »Ne félj, meg nem *töröm* a *köteleket*.« 58. l. A *Büdniss*-t ebben az esetben jobb lett volna *szövetség*-gel vagy *szörödés*-sel fordítani, vagy a *tör* helyett mást használni. »Nézd *csordultig* magad!« 89. l. A németben : *satt*. »Varázssítallal a *velődben*...« 96. l. Németül : »im Leibe.« »Ha ily *fejecske* nem lát más utat, — rögtön a pusztulásba *ront*.« 131. l. A németben a kép következetesebb, nincs ez a zavaró »pars pro toto.« »Stellt es sich das Ende vor.« Faust *sátánhívő*-nek nevezi Mefisztót. 138. l. Csak a rim kedvéért! »Koszorúm *leomolt*.« 178. l.) A kép hibája olykor abból származik, hogy a hasonlat után nem marad meg Sárközi az új képzetkörben. (»A pára... forrásként *gomolyg elő*.« 155. l. A német szövegben »*bricht hervor*«, Goethe tehát a hasonlat szellemében folytatja a képet. Ugyanígy : »Szép látomásaim körébe — e *féreg* éppen minden *oson*.« 20. l. A féreg nem *oson*!)

A hibák második csoportját a pongyolán, félreérthetően vagy nehézkesen fogalmazott mondatok alkotják. Félreérthető mondatok : »Miért enged minden szív szavának?« Nem világos : minden szív enged a költő szavának, vagy a költő enged minden szív szavának. 6. l. »Az élet vad fergetége... vonom most rángva, bukva, félve.« 62. l. A módhatározók értelem szerint az alanya, Mefisztóra, valójában a tárgyra, Faustra vonatkoznak. »S míg sós verejtékem csurog, — nem kell csürnöm, mit nem tudok.« 15. l. Nem világos, hogy az időhatározói mellékmondat az előző vagy az utána következő mondat-hoz kapcsolódik-e, s így félreérthető. Németül : »mit saurem Schweiss.« »Öket Múzsaképp szeretném én vezetni.« 170. l. Értelem szerint a határozó inkább az alanya vonatkozik, holott valójában a tárgyhoz kapcsolódik. Kellemetlenül hat a magyar szövegben sok esetben az erőltetett szórend különösen a kötőszó gyakori átvetése a mondat belsejébe. (»Itt van az utca, szegletén *melynek*...« 180. l. »Eljön az idő, minden jó polgár *amidőn* mint dögtemetől félretart, ha találkozik veled.« 148. l.) Elég

gyakori, s nem mindig hat-jól a birtokviszony megfordítása. Néhány mondat szerkesztése lompos. (»Némi kis oxigén, amit előkerítnek — fűrgén magasba emel innét.« 69. l. A feltételes mód zavaró. »Ha meg nem állok itt s merek helyemből közelebb lépni, azután — elködösödve látom őt csupán.« 89. l. »S zúrzavarában, azt ígér, e tébolynak, meggyógyulok.« 85. l. »Nápoly utcáit magába szelle.« 113. l. »Anyám szeme rajtam minden *fikarcnyi munka során*.« 120. l.) Néhány esetben vét az igevonzat ellen, (Vágyik madárszárnyért, nyoma után ér) s az egyeztetés szabálya ellen egy esetben, gyűjtőnév után többesszámot használ. (». . . mit kíván a nép . . . nincsenek legjobbhoz szokva . . .« 3. l.) Nem tartom helyesnek Goethe-fordításban az iktelen ragozás használatát. (Egy esetben: *vágyok*, 117. l.) Vitatható a régies igealakok (félmúlt mintegy 15 esetben) és nyelvtani alakok (sajg, serge, tátni, megbocsátna) használatának jogosultsága.

A jó hatást olykor a nagyon ritkán használt, erőltetett, rossz helyen alkalmazott vagy tájnyelvi szavak rontják (»konya árnyak« 24. l. »A reménynek harmatán *konyadsz*.« 101. l. »Mi a *fránya* van veled?« 105. l. E tájszó inkább melléknévi értelemben használatos. A lovak *bokáznak*. 184. l. »Megint izzik, megint *duvad*.« 131. l. Németül: *siedet, glüht*. A *duvad* azt jelenti, hogy kidagad, dudorodik. »Babájával *pemhedett*.« 140. l. E székely tájszó jelentése *rothad, pépesedik*. Németül: »Stand sie bei ihrem Buhlen süß.« »Dül és teremt *köröskörött*.« 9. l. *Beveszi* útját valahova. 48. l.

Következetesen tájéjtés szerint használja az -s tövű melléknévek módhatározóját, sőt többsét is olykor (hevessen-típus). Ezt Goethe fordítása közben tanácsosabb lett volna elkerülni.

4.

A fordítás ritmus és rím szempontjából általában nagyon igényes. Dóczy lompos és igénytelen, az eredeti ritmusváltásait, rím-elhelyezését, rímfajtaít figyelembe nem vévő fordítása után nagy lépés volt már Kozma ilyen szempontból rendkívül megbízható fordítása. A ritmus azonban még Kozmánál is nehézkes, s a rímkényszer gyakran a művésziesség rovására megy. Sárközi a többszörös rímekkel is sikeresen, olykor, mint az Ajánlásban is, mésterien megbirkózik. Goethe nagyjára tiszta rímeit természetesen nem adja vissza, de ez a magyarban nem is hiba. Az asszonánccal azonban olykor nagyon szabadon él (kínja sajg — fiatal, elmerülz — végzetül stb.). Fontos helyeken,

ahol a rím határozott csattanásának, vagy ereszkedő zenéjének nagy jelentősége van, mindig hűen fordítja a hím- és nőrímeiket. Csak egy-két jelentéktelen változtatást eszközöl e tekintetben. A jambust könnyedén, bizonyos, ma már elfogadott szabadsággal kezeli, az utolsó, illetve utolsóelőtti láb tisztaságára azonban nem ügyel eléggé. A ritmusváltásokat általában pontosan betartja, csak a sorszalajtó anapestusokat fordítja olykor úgy, hogy egyszerűen meghosszabbítja a sort. Az eredetinel természetesen jóval több enjambement-t kénytelen használni, s ez olykor rontja Goethe klasszikusan kiegyensúlyozott stílusának belső ritmusát.

5.

A Szépirodalmi Könyvkiadó nagy szolgálatot tett a magyar olvasóközönségnek Sárközi egészében kitűnő Faust-fordításának új kiadásával. E fordítás kisebb hibái, egyenletlenségei nem mennek az eszmei mondanivaló tisztaságának a rovására. Valamennyi eddigi fordításnál goetheibb szöveget kapott ezzel az olvasó. A mű megértését elősegíti. Halász Előd kiváló, történeti, irodalomtörténeti és esztétikai szempontokat egyaránt érvényesítő bevezetője s Bodí László pontos jegyzetei. Az újból esedékes kiadásból azonban ki kell küszöbölni a sajtóhibákat.) 112. l.: »megbocsátana« — helyesen: »megbocsátna«. 138. l.: »kátéből felelt« — helyesen: »a kátéből felelt«. 162. l.: »régi hótát fűjja« — helyesen: »a régi nótát«. 170. l.: »Hátra, itt jön a dudás« sor felesleges. Egy sor ritmikája nyilván elnézés miatt hibás: Sárközi a kéziratban javított, s az *itt* szót elfeledte kihúzni. (»A kör szűkül, már *itt* Közeleg.« 40. l. A kéziratban: ». . . már *itt fut a'*. — áthúzza a *fut a'* rész. Ugyancsak javítandó a Jegyzetek-ben: ». . . *kéneső* — az eredetiben: mint a higany.« A két szó egyet jelent!)

A magyar olvasóközönség bizonylan örömmel fogja hallani, hogy a régóta hozzáférhetetlen Faust II. kiadását is tervbe vette a Szépirodalmi Könyvkiadó. A mű új fordítását Kálnoky László, egyik legkiválóbb fordítónk készíti. Az új tolmácsolás bizonyára méltó párja lesz Sárközi fordításának.

Befejezésül megjegyzem, hogy a jelzett lapszámok mindenképp a Szépirodalmi Könyvkiadó 1953-as kiadására vonatkoznak. A dolgozatban szereplő valamennyi kiemelés tőlem való. A folyamatosan közzétett idézetekben a verssorokat gondolatjellel választottam el.

Lator László

TAMÁSI ÁRON ÚJABB REGÉNYEI

1953 karácsonyán a könyvesboltok kirakataiban két új Tamási regény jelent meg, a Bölcső és Bagoly, az író regényes önéletrajzának első része, és a Hazai Tükör, a háromszéki székely szabadsághősök harcát ábrázoló ifjúsági regény. A két könyv nagyon gyorsan eltűnt a kirakatokból, elfogyott a könyvesboltok raktáraiból Pesten is, vidéken is. Nagy sikere ár ad és az élet színeinek, az író humorának és emberismeretének olyan gazdagsága csillan meg, amely már szinte biztosította a két regény sikerét. Az új Tamási-regények elsősorban érdekes írások és az írók manapság bizony ezen a területen nem kényeztetik el az olvasót, irodalmunkban sok a sematikus, a színeiben fakó, hangjában tompa alkotás, amely nem kötheti le az igényes olvasót. Tamási új írásai elsősorban azzal nyerték meg az olvasókat, hogy mondanivalójukban, megformálásukban egyaránt érdekes alkotások, melyek a valóság szűrke, egyoldalú ábrázolása helyett az élet eleven, üde színeinek frissességét érzékeltetik.

A közönség érdeklődése természetesen a régi, jónevű, általánosan elismert regényíróknak is szólt, aki néhány évi hallgatás után most egyszerre két jelentős alkotással jelentkezett az irodalmi életben. Tamási Áron a harmincas évek népies irodalmi irányzatának egyik legnagyobb tehetségű, legerőteljesebb képviselője volt. Az érdeklődés tehát a nagymúltú, erényeiben és hibáiban egyaránt igen jelentős irodalmi irányzat neves írója felé fordult.

A népies irodalmi irányzat, melynek a parasztság helyzetének feltárásában, az agrár-proletariátus életének megmutatásában, az egész falukutató mozgalomban hatalmas érdemei vannak, a huszas évek meghasadt irodalmi és szellemi életében keletkezett. Ady a XX. század elején egyetlen horizontban látta a magyar élet bajait, egységben látta és ábrázolta a falu és a város elnyomottjainak helyzetét és harcát a »magyar ugar« ellen. Mégis a meghasadt irodalom mindkét irányzata — urbánusok és népiesek egyaránt — többé-kevésbé Ady nevét írta zászlajára. Ady egységben látja és ábrázolja a »grófi szérűn« zokogó magyar paraszt bánatát és a »húszesztendő legénynek vackán« utolsót álmodó újpesti proletáryomort. Számára egy és ugyanazon ellenség a nagybirtokos, aki »úrnak, magyarnak egyként rongy« és az »agyvelőtlen polgár«, aki nem tud a haladásért harcolók sorába állni. Ady költészetében minden ellentét egyszerre fakad fel. A magyar történelem minden nagy hagyó-

mánya, Dózsa harcosainak elszántsága és a bujdosó kurucok rigmusainak keserősége az évszázadok igazságának erejével támogatja »a népért siró, búss, bocskoros nemes«, a magyar jakobinus harcát.

A huszas években Ady szemléletének egy-sége, egyetemes látása megbomlik. Az ekkori népies irányzat elsősorban Ady költészetének magyar voltát hangsúlyozza, feltárja annak magyar társadalmi tanulságait, de nem tágitja ki ezeket egyetemes problémává. Az urbánusok pedig csak Ady költészetének európai voltát, francia hatásait kutatják, elfeledkezve annak magyar társadalmi konkrétságáról. Mindkét irányzat Ady-képe egyoldalú, hiszen Ady a magyar társadalmi problémák ábrázolását mindig meghosszabbította az európai horizont egésze felé, és az egyetemes európai kultúrából kapott kincseit könyörtelenül magyarrá asszimilálta, a magyar valóság talajára ültette át.

Az urbánusok és népiesek irodalmi irányzatainak egységben és a nagyszerű egység már nem található meg. A falu és város életének ábrázolása gyakran elszakad egymástól, az egyik irányzat képviselői sem láthatják egységben az egész társadalom harcát, és ezért nagy társadalmi regény — kivéve Mórícz műveit — nem is születik.

Mórícz Zsigmond munkássága, mely a népies irodalom csúcspontját jelenti, sokkal szélesebb és átfogóbb, mint a népies irányzat egésze. Móríczt érdekli a városok világa és ábrázolni is tudja a városok lakóinak életét. Mikor valóságlátása szélesedik és ember-ábrázolása mélyül, a város életének tipikus harcait és tipikus alakjait is ábrázolni tudja és életének vége felé már kísérletet tesz a proletariátus ábrázolására is. A szintézisre való törekvést mutatja Illyés Gyula életműve is, aki a »Puszták népé«-nek ábrázolását széles európai műveltséggel párosította és a paraszti élet zárt világát a művészet legújserűbb eszközeivel szólaltatta meg. Ady egyetemes látása József Attila költészetében folytatódott. »Rám gondol, szántván, a paraszt; engem sejtít a munkás teste két merev mozdulat között«, vallja »Ars poetica«-ban és egyazon harc két fejezetének érzi a város peremén élők felszabadítását és Dózsa népe zsupfedeleinek »megváltását«. A szintézis nagy kísérleteinek ellenére azonban a két háború közötti évtizedek irodalmi életére a meghasadtság jellemző. Ebben a meghasadt irodalmi életben szólalt meg Tamási Áron és életművében a népies irányzat legnagyobb erényeit egyesítette.

Tamási mint a székely nép írója az erdélyi magyarság életének nagy ábrázolója jelenik meg a magyar irodalomban. A huszas évek elején írja első novelláit és az évtized végén

már két regénnyel, a Szűzmarvás-Királyfival és a Címeresekek jelentkezik. Országos hírűvé az »Ábel a rengetegben« című regényével válik, amelyben a tiszta lelkiismeretű, az igazságért és szépségért harcoló, egészséges észjárású, nagyszerű eredeti humorú székely parasztfiú alakját rajzolja meg. Ábel humorában, észjárásában sajátosan székely, alakja a székely nép sorsát és harcát példázza az olvasó előtt.

A két világháború között nem Tamási az egyetlen erdélyi író, aki a székely nép harcainak és problémáinak ábrázolójaként jelentkezik irodalmunkban. Tamásival körülbelül egyidőben és hozzá hasonló célokkal indul a másik nagytehetségű székely író, Nyírő József is. Azonban Tamási és Nyírő útja jóformán nyomban indulásuk után szétválik. Tamásit az első sikerek — az első novellák és regények sikerei — a székely nép életének még alaposabb és szélesebb realista ábrázolására készítetik, és megteremti legismertebb hőseit, a legigazabb Tamási regényhőst, Ábel alakját. Nyírő az írói siker könnyebbik útját választja. Művei nem nyúlnak le a kisbirtokos székely parasztnak nehéz életének gyökeréig, nem azt igyekeznek megmutatni, ami minden helyi jellegen túlmenően a székely, a dunántúli és az alföldi parasztnak helyzetében közös, hanem azt hozzák felszínre, ami a székelyek életében a magyarországi olvasó számára kuriózum, ami provinciálisan különbözik a magyarországi kisparasztnak életétől. Tamási írói útja odavezet, hogy lassan kiszorítva ábrázolási síkjából minden misztikus elemet, egyre igazabban tudja megmutatni a székely világ valóságát és ábrázolni a székely szegényparasztnak harcában azt, ami a feudálkapitalista viszonyok között általános szegényparaszti sors, tehát egyetemes jellegű probléma. Ezzel szemben Nyírő művészete a székely kuriózumok hol humoros, hol patetikus megszólaltatójává és ezáltal provinciális jellegűvé válik, könyvei a budapesti olvasóközönség állandó és kedvelt olvasmányai lesznek, de egyre jobban elszakadnak a székely nép életének, társadalmi harcainak valóságától. A két nagy ígéretet jelentő székely író útjának különbözősége legjobban legismertebb hőseiknek, Uz Bencének és Ábelnek összevetésében mutatkozik meg.

Nyírő így jellemzi az Uz Bence hőseit: »Erősek, szívósak az erdei emberek, kik nem félnek a vértől, haláltól. Istenről csak derengő sejtelmük van és úgy nézik a világot, mint a farkasok, melyek éjszakánként ott nyugtalanok a szomszédos fák között. Fegyverük a kés és a fejsze, a fog és a köröm. Homályos, babonás mesék, nevetlen titkok szorítják agyukat, különös dalokat morognak és van köztük, aki beszélni tud az állatokkal. Juhtej és tűszagúak, foguk fehér,

csattogó, arcuk piros. Rovással írnak és számolnak. Tekintetükben benne van az egek mélysége és a pokol ijedt félelme.«

Tamási hősei nem ilyenek, Ábel erősen egyénített, de sorsában és harcában tipikus alak, aki ezzel a fogadalommal jön el a rengetegből és indul el a nagyvilágba: »Elmentem az édesanyám sírjához és ott megfogadtam, hogy a szegények és elnyomottak zászlaját fogom örökké hordozni, bármerre vezéreljen is utam.«

Tamási Ábel-regénye friss realizmusával, az élet gazdag áradásával hatott és magasabb erkölcsi eszményeket kutatott. Az írótól mindenki a társadalmi élet nagy harcainak reális ábrázolását, a székely nép életének nagy művészi feltárását várta. Tamási írói képességei már ebben a regényben szinte teljes fegyverzetben jelentkeztek. Hőseinek sorsa keserű és szomorú, de ebben a szomorúságban szinte minden oldalon felcsillan valami mélyről jövő derű, a legözönletlen életkedvű székely fiú ellenállhatatlanul feltörő humora. A regényben a szomorúság és a humor, tragikum és komikum olyan csodálatos egységben található meg, mint irodalmunkban igen kevés más műben. Az ünnepélyes, szinte tragikus részletek után olyan elemi erővel tör fel az író humora, hogy az olvasó az ellentétes érzések viharzásán keresztül szinte megbűvölten követi az író képzeletének csapongását.

Kevés ünnepélyesebb és tragikusabb részlet van regényirodalmunkban annál a résznél, ahol Ábel apja, a játékosbeszédű, nagy tréfacsináló öreg székely hosszú siránkozás helyett egyetlen sötéten lehulló mondattal közli fiával édesanyja halálát: »Akkor az üveget letette és a poharat vette a kezébe. Néhány pillanatig nézte kicsordult fájdalommal a kicsorduló poharat, aztán felállt és rámtekintett.

Nem tudtam, hogy miért, de én is felálltam.

Akkor megint rámnézett apám és csendesen így szólt:

A jó Isten nyugtassa meg szegény édesanyádot.«

A játékos kedvnek itt nyoma sincsen, a szavak tompán hullanak és komoran csengenek, mint a sírbeszédekben. Alig néhány oldal választja ezt el azonban attól a komikum minden elemét felhasználó pompás jelenettől, ahol Ábel és Surgyellán, a nagyszerűen megrajzolt román csendőr a megsütött sásból lakmároznak és a szörnyű lakoma a humor szípkorkázo fényével világítja meg a két szereplő jellemét.

Reális emberábrázolás, szomorúság és humor összecsengése jellemzi Tamási első jelentős művét. Az író fejlődése azonban nem haladt tovább egyenesen ezen az úton. A harmincas évek bonyolulttá, nehezen áttekin-

hetővé tették a társadalmi viszonyokat. Tamási tisztánlátását pedig akadályozta a sajátos erdélyi helyzet, ahol az általános társadalmi ellentétek a magyar-román szembenállással súlyosbítva jelentkeztek és a két kérdés egymástól való elhatárolása nem volt könnyű. A következő Tamási-írások nem tudják már a valóságot olyan közvetlen és egyszerű módon ábrázolni, mint az első Abel-regény. Az 1932 és 1936, az első Abel-regény és a Jégtörő Mátvás megjelenése között eltelt négy év Tamási írói fejlődésének legproblematisusabb korszaka. Az Abel-regények társadalmi konkrétságát egy misztikus-pantheisztikus világkép kezdti felváltani és a harmincas évek elejéről származó Tamási-írások üdén realista emberábrázolása helyébe az alakok romantikus felnagyítása lép. Az 1932 és 36 között írt novellák pontos, érzékeny műszerként jelzik a változást, amely az író képzeletvilágában és érdeklődésében végbemegy. 32-től 34-ig a novellák nagy része, mint a »Hol járt a kecske« és a »Lőrinc két almája« még az Abel-regények élettelt telített, valóságos világából valók és a korai nagy Tamási-novellákra, a »Rendes Feltámadás«-ra és az »Ördögváltozás Csikban«-ra emlékeztetnek. De már ezekben az években megjelennek olyanfajta novellák is, amelyek új fejlődés, új írói irány ízeit hozzák. Az 1933-ban írt »Pohártörők« még a legelső novellák a »Szász Tamás a pogány« és a »Tüzet vegyenek« romantikus lázadását juttatja eszünkbe, de az ugyancsak ebből az évből való »Kivirágzott kecskeszarvak« már egy új világkép, a következő nagy regény, a Jégtörő Mátvás világképe felé mutat. Ezután pedig egymást követik az olyan novellák, mint a »Test és lélek« (1934) és a »Rügyek és reményesség« (1934) és a »Csont és velő« (1935), melyek mind azt bizonyítják, hogy Tamási írói pályájának ebben a szakaszában a valóság közvetlen ábrázolása háttérbe szorul, és az Abel-regények világától idegen, misztikus elemek kerülnek előtérbe. A valóságtól való teljes elszakadásról ezek az írások sem tanúskodnak, csupán arról van szó, hogy nehéz áttételeken keresztül, nem könnyen elemezhetően ábrázolják az egyre súlyosbodó problémákat. Az 1936-ban megjelenő Jégtörő Mátvás című regénye, amely legátfogóbban és legvilágosabban mutatja ezt az új irányt, a népmese, a népköltészet hagyományaira épül. A regény középpontjában a jó és rossz örök népmesei harca áll, e harcba földöntúli erők is beavatkoznak és végül a jó győzedelmeskedik.

A valóság világának a jó és rossz harcán keresztül való nehezen elemezhető ábrázolása, a népmese ősi, de ma már nem mindig egészen világos szimbolikájának felhasználása azonban nem kötheti le és nem elé-

gítheti ki sokáig Tamásit, aki az Abel-trilógia megírásakor két lábbal állott a valóság talaján és a székely nép, az erdélyi parasztság elpusztíthatatlan igazságát szólaltatta meg. Az élet valóságos tényei, igazi színei és ízei ismét betörnek Tamási írói világába és átjárják annak egészét. A két új mű közül az első, a Bölcső és Bagoly, visszakanyarodik az Abel-regények világához, ahhoz az írói szemlélethez és ábrázolási módhoz, mely Tamási írói pályájának realista szakaszát jellemezte és amelyet a paraszti élet egészét átfogó széles látásával és realizmusával a magyar irodalomban Móricz Zsigmond kezdeményezett. A Bölcső és Bagoly meg egyszerű megcsillantja a harmincas évek népies irányának erőnyeit, de megmutatja hibáit is. A Hazai Tükör pedig szélesebb, tágabb társadalmi képével új írói fejlődés kezdetét jelzi. Tamási új könyvei realista alkotások, mert a paraszti élet hétköznapijainak talaján állva ábrázolják a székely nép múltjának két fejezetét és egyben izzig-vérig Tamási-regények, az író régi műveire jellemző művészi sajátságok most már teljes kiforrtságukban, megtisztulva és megnevesedve jelennek meg bennük.

Tamási új regényeiben is a székely táj és a székely nép szólal meg. Megelevenedik a század első évtizedének székely faluja a maga sajátos világával és emberi sorsaival és megismeri az olvasó a szabadságharc korának nehéz küzdelmeit és dicsőséges éveit. Tamási írói alapélménye ma is a szülőföld szeretete és a szülőföld népével való tökéletes azonosulás, a székelység múltjának és jelenének feltárása és nagy szeretettel, nagy művészi erővel való ábrázolása, ma is azokról beszél, akiknek a nevében harminc évvel ezelőtt megszólalt az irodalomban.

Önéletrajzi regényének első része, a Bölcső és Bagoly, az író gyermeki élményein keresztül mutatja meg Farkaslaka kisparaszti lakóinak életét, gondjait, érzelmi világát. Ez a könyv vallomás az író gyermekkoráról, fejlődéséről, megtett emberi útjáról, hovatartozásáról. A XX. század magyar irodalmában nem idegen ez a műfaj; írónk, akik aktív részesei voltak a két világháború között egyre jobban kiéleződő társadalmi harcnak, szenvedélyes pontossággal igyekeztek meghatározni azt, hogy milyen állást foglalnak el ebben a harcban és ábrázolták azoknak az életét, akiknek a nevében megszólaltak. Ilyen, az írói hovatartozásról tett vallomás Móricz Zsigmond »Életem regénye« és Illyés Gyula »Puszták népe« című műve, de ilyesfajta Illyés »Mint a darvak«-ja és Németh László »Magam helyett«-je is. Az ehhez a csoportozhoz tartozó művek önéletrajzi regények, vagy önéletrajzi »tanulmányok« — mint Németh László írja —,

legjobban azonban Veres Péter könyvének a címe, a »Számadás« fejezi ki ezeknek a műveknek az igazi jellegét. Számadás minden ilyen írás az író életéről és főképpen arról, hogy mit valósított meg azokból a célokból, amelyekkel elindult. Ezeknek az írásoknak a hagyományához kapcsolódik Tamási regénye, a Bölcső és Bagoly. A regény bemutatja a székely tájat és székely világot, az író szülőhazáját, elmondja a nehezen élő székely falu, Farkaslaka történetét. Beszél az első gyermeki évekről, amikor a falu szűkös világa még végtelen élmények és nagy boldogságok lehetőségét jelentette a gyermek számára. A gondtalan életet azonban rövidesen a nehéz paraszti munka napjai váltották fel és a gyermek megismerkedett a kisbirtokos székely parasztok nehéz életkörülményeivel. Elvégezte a falusi iskolát és felkészült arra, hogy apjához és nagyapjához hasonlóan ő is végigélje a természettel és mostoha körülményekkel küzdő székely paraszti életét, amikor egy baleset során elveszítette egyik újját és így a paraszti munkára alkalmatlanná vált. Így került az udvarhelyi gimnáziumba, a »megsegítő tudomány tarka mezőire.«

A könyv elolvasása nyomán az olvasó érzése ugyanaz, mint Ábel történetének elolvasása után. Az események sora az elmaradt feudális gazdálkodási módban megrekedt és a nehezen termő földdel állandóan küszködő kisparaszti életének szomorúságát, harcaiknak reménytelenségét mutatja. A hatás azonban mégsem lehangozó, mert a szomorú történetet, a szegényparaszti élet nyomott hangulatát szinte ellenállhatatlan erővel törli át az a kiegyensúlyozott derű, legyőzhetetlen életkedv, ami a regény szereplőinek lelki világából sorsuk niúndin keserűsége ellenére árad. Tamási új regénye ismét a szomorúságnak és humornak, a kisparaszti bánatnak és a paraszti életkedvnek az egységét szólaltatja meg, ugyanúgy, mint az első Ábel-regény, csak egyszerűbben és cifrázatlanabban.

A történet hőségnek társadalmi körülményei születésétől kezdve komorak és szinte vigasztalanok, az a költői derű, mely mégis ott lebeg az egész történet felett, nem a való élet idealizált szemléletéből származik, hanem az ábrázolt szomorú körülmények ellenére tör fel a főhős legyőzhetetlenül, derűsen paraszti kedélyvilágából. A szomorúságnak és humornak a regényben megmutatózó egysége, és összecsillogása nem azt az érzést kelti az olvasóban, hogy az író a keserű valóság leszűkített ábrázolása árán tette művét derűs hangulatúvá, hanem jobban kiemeli és emberileg nagygyá teszi a hősök alakját, akik a szomorúságban vidámak tudnak lenni, a bajban méltóságteljes humorral tudnak játszani.

A Bölcső és Bagoly által ábrázolt társadalom szűk paraszti világ, amelyből alig nyílik kilátás Forkuskka határain túl. A regény szigorúan az egyéni gyermekélmények tárgyalására szorítkozik, paraszti élet sivár és egyhangú valóságát a humor gazdag színeivel aranyozza meg anélkül, hogy a humor a társadalombírálat súlyát feloldaná. Szembeszökő az ellentét, ha Tamási regényét Móricz írásaival, különösen a magyar önéletrajz-irodalom klasszikus alkotásával, az Életem Regényé-vel hasonlítjuk össze. Móricz társadalomképe szélesebb és komorabb, mint Tamásié.

Tamási írásai azonban nem Móricz művészetéhez állnak közel — egyedül a Boldog Emberrel állnak közelebbi rokonságban —, hanem inkább Mikszáth életművéhez. Tamási írásai gyakran ébresztik fel az olvasóban a Mikszáth-élmények emlékeit. A »Rendes Feltámadás« szatírája az Új Zrinyiász ízeit éleszti fel, a »Tűzet vegyének« Száraz Boda Ferus-a Olejt, a brezinai bacsát idézi Ábel a Bölcső és Bagoly gyermekhőse is Lapaj, a híres dudás és a pogány Filcsik rokona egyben-másban. Tamásinál társadalombírálat és költői derű ugyanúgy megvan, mint Mikszáthnál, anélkül, hogy a társadalomkritika éle a humorban feloldódna. Az ábrázolt világ viszonylag szűk határainak más okai vannak, olyan okok, amelyek a mű alapkoncepciójában gyökereznek.

A regény bemutatja a kisparaszti élet nyomorúságát. A gyermek élete az első kisgyermeki évek gondtalan, szivárványos, játékos világa után rövidesen a paraszti munka nehéz taposómalmába kerül, ahol már a hatéves gyermekekre is komoly feladatok várnak. Még nem jár iskolába, amikor az apja magával viszi, hogy segédkezzék neki a mezei munkában, a gyermeket először öröm tölti el, büszke arra, hogy dolgozik, ünnepek éri az első munkanapot. Az ünnep édes ízeit azonban rövidesen a nehéz paraszti munkába való betörés keserűsége és kimerültsége váltja fel: »Az irtatlan villával a kezemben nagyokat botlottam, de azért haladtam elég jól, meg akartam mutatni, hogy mit tudok. Sokszor eszembe jutott, hogy bár annak a nagy villának is volna egy fia, amellyel könnyebben dolgozhatnám. De ha a villának fiat kívántam, akkor a gereblyének unokát, mert olyan sok foga volt, s a nyele olyan hosszú, hogy szinte úgy éreztem, miközben húztam vele a sarjút, mintha magát a földet is húznom kéne. A nagy erőlködésben annyira elfáradtam, különösen térdhajlásban és a két könyököm hajlatában, hogy szégyenszemre le kellett ülnöm.«

Nemcsak fizikailag, hanem emberileg, erkölcsileg is meg kell keményednie annak, akinek a székely szegényparaszti élete jutott osztályrészül. A gyermek nagy er-

kölcsi próbája az, amikor apja sőt küld vele a hegyi legelőn lévő tinóhoz. A fenyvesek között már vihar gyülekezik, készül az idő, amikor a gyermek belindul az erdőn keresztül, de a zúgó viharban félve és mégis hősiesszen, bátorságában felmagasztosulva egyedül megy »megsózni a tinót«. A regény egyik legszebb lírai részlete a hazatérő fiú és az aggó anyja találkozása.

A kis parasztyerek környezetét is éppoly komor, mint egész élete. Apja a kisparaszti élet gondjaiban megkeseredett súlyoszávú székely, aki arcának mosolytalanságával, szavainak tompa keserűségével, bortól kifakadt igazságaival a szegényparaszti sors kilátástalanságának felismerésére tanítja fiát: »Hát így élünk — mondta — Most már tudod, mert megkötöztél a munkát. Dolgozni fogsz mint apád, s beléragadsz a nyomorúságba, akármennyi eszed van, mint apád. Érted-e? Lchajtottam a fejemet és nem feleltem, pedig úgy éreztem, hogy értem, amit apám mondott.«

A gyermek további élete az apa komor jóslatának igazságát látszik bizonyítani, ideje megoszlik a paraszti munka és a tanulás között, tanítatásra csak akkor gondolnak, amikor a játék közben eldördülő pisztoly megcsonkítja a gyermek kezét és ezáltal munkára alkalmatlanná válik. Az egész történet szomorú szegényparaszti sorsot mutat, a regény paraszti hősei azonban életvidám heroizmussal viselik nehéz sorsukat. Tamási hősei sokszor Móricz Zsigmond Boldog Emberének Jó Györgyére emlékeztetnek. A Bölcse és Bagoly persztjai ugyanolyan szegényesen, nehezen és a jobb körülmények közé jutás reménye nélkül élnek, mint Jó György. A mindennapi kenyéért nehezen kell küzdeniök és nemcsak a város, hanem a falu hatalmasai is mérhetetlen magasságban élnek fölöttük. Sorsukban talán éppen az a leglátóbb, hogy az ember a perspektívátlan és kiüttalan paraszti világban is gyakran boldognak érzik magukat, mert az apáról fiúra öröklődő kemény kisparaszti sorsot szinte természetesnek érzik, de emberi lényükben ugyanakkor ez a legheroikusabb is, mert kedélyük nyájasabb színezetét nem körülményeik, hanem lelkiviláguk harmonikus ereje magyarázza. Tamási hősei éppúgy tudnak nevetni, mint Jó György, de a nevetésük mögött van valami szomorú is, mert maguk is érzik, hogy sorsuk inkább megkönnyezni, mint megmosolyogni való.

A Bölcse és Bagoly egy hosszabb önéletrajzi mű első része, hőse tehát maga az író, feltétlenül észre kell azonban venni azt, hogy a regény gyermekhőse és a korábbi Tamási-regények hőseiben, Abelben és a Szűzmáriás Királyfi főalakjában sok a hasonló vonás; ez a korábbi Tamási írások szubjektív hitelességét bizonyítja és egyben

megmutatja azt is, hogy Tamási majdnem minden írásának hőse az író számos szubjektív vonását viseli magán. Az a tény, hogy a regényes önéletrajznak csupán a korai gyermekéveket tárgyaló első részével van dolgunk, részben azt is magyarázza, hogy az író által bemutatott társadalomkép miért szűk, erre maga az író is céloz a regény ajánlásában, amikor azt igéri, hogy tollával áttöri majd »ezt a zárt székely világot«. Természetesen az a tény, hogy az író ebben a részben csak gyermekéveit tárgyalja, nem elegendő magyarázata az ábrázolt világ leszűkítetttségének, hiszen Móricz is csak gyermekkorát mondja el az »Életem regényében és műve mégis szélesebb, levegősebb és társadalmilag sokkal konkrétabb, mint Tamásié.

A széles társadalomrajz hiánya részben a regény sajátos ábrázolásmódjában gyökerezik. Az író úgy mond el minden élményt és eseményt, ahogy gyermekkorában átélte, látta és érezte, nem fűz az élményekhez semmi magyarázatot, nem mélyíti el őket és legtöbbször nem keres kapcsolatokat a gyermeki emlékek és bizonyos társadalmi törvényszerűségek és folyamatok között, csupán annyit ír le, amennyit gyermekkorában meglátott. Ez az ábrázolásmód azután azt eredményezi, hogy a regény társadalomrajza Móricz regényéhez képest szűk és viszonylag keveset mutat meg a falu társadalmi ellentéteiből. Móricz az »Életem regényében és Veres Péter a »Szamadás«-ban nem ezt a módszert követte. Mindketten a felnőtt író tudatosságával és eszmei tisztázottságával választották ki és kommentálták életük gyermekkori eseményeit, ez ábrázolásukat természetesen a Tamásiénál szélesebbé, tágasabbá tette. Tamási regényének világa tehát szűkebb és emlékei is gyakran ködbeveszőbbek, fátyolosabbak, mint a Móricz által ábrázolt élmények, ábrázolásmódjának azonban minden hátránya mellett van egy erőnye is, ugyanis az a viszonylag kevés élmény, éppen azért, mert a gyermek szemével látta őket és a gyermek szájával mondja el, társadalmilag és emberileg egyaránt nagyon közvetlenné és hitelessé válik. A falusi ember elnyomottságát, az urakkal való szembenállását milyen hitelessé teszi például az a jelenet, ahol a gyermek látja, hogy apja »felöltözteti« a fát, amit a városba visz eladni, azaz kívülről teszi a szép darabokat, belülről pedig a rosszakat. Falu és város szembenállása természetesen nem bontakozhatik ki fogalmilag tisztázottan a gyermek előtt, de az ellentét súlyát már megérzi és töpreng rajta: »Valami hiba van itt valahol, úgy gondoltam.«

Tamási stílusa, nyelve, képvilága sok szóval kötődik a tájhoz, a néphez, a történehez, amelyről ír. Nyelvét a természeti képek

gazdagsága jellemzi, hasonlatai is mindig hozzátapadnak a sajátos székely tájhoz. Apját így jellemzi: »A természetete máskülönben is olyan volt, mint az erdő, amelyben komoly nagy fák vannak és hallgatag csend. De aki türelmes volt, buzdító nagy tisztásokat is talált az ő természetében.« Alakjai a játékos székely észjárás és csillogó humorú beszédmód üde és friss példáit mutatják. A gyermek úgy akarja rábeszélni apját arra, hogy vigye őt is a városba: »Vajjon én mit mondanék ha látnám?« Nővére, Anna pedig bosszúságában így közli öccsével, hogy a sarjut nem hozták haza: »A sarjut hazahozták-e? A tavaly haza — felelte kurtán.«

A realista társadalombrázolás szélesedését, az emberismeret mélyülését mutatja Tamási másik nemrégiben megjelent regénye, a »Hazai tükör«. A Hazai tükör ifjúsági regény, amely a székely nép egyik leghősibb korszakát, a szabadságharc háromszéki szabadcsapatainak küzdelmét mutatja be. A »Hazai tükör« ifjúsági regény a szó legnemesebb értelmében, a magyar ifjúsági regény legnagyobb hagyományaihoz nyúl vissza. Móricz, Gárdonyi és részben Jókai örökségéből táplálkozik. Olyan regény, amely sokáig kedvelt olvasmánya lesz az ifjúságnak és felnőtt olvasóközönségünknek egyaránt, akár az Egri csillagok vagy a Kőszívű ember fiai.

A Hazai tükör Madár Vince berecki székely parasztyerek életének története. Bereck határmenti székely falu, amely igen távol esik az ország szívéből, a reformmozgalom hírei azonban ide is elérkeznek és az elnyomott székely parasztok szívében Kossuth alakja már kezd a szabadság szimbólumává válni. Az elégedetlenség lassan már forradalmi indulattá érik a sz vekben és székely kisbirtokosok, néppel együtt érző falusi papok és tanítók Kossuth újságjából, a Pesti Hírlapból lesik a változó világ híreit. Az új világ, a forradalmi harc lassú erjedésében nő fel Madár Vince, szeme már kora gyerekiségében rányílik a nagy ellentétek felismerésére. Apjától és Márton paptól a nép igazságába vetett hitet, Balló Mihálytól németgyűlöletet tanul és saját iskolai életén, gyermeki élményein keresztül egyre közelebb kerül a haladásért vívott harc gondolatához. A negyvenes évek elején kerül a marosvásárhelyi református kollégiumba, ahol az »arabus hetes« szoba lakója lesz. Ettől kezdve diáktársaival együtt tevékeny részesévé válik a nemzeti ébredés nagy napjainak. A vásárhelyi református kollégium az erdélyi szabadságharcos szellem egyik legfőbb őrzője, a kollégium haladó gondolkodású professzorai, elsősorban Török János és Bolyay Farkas a forradalmi eszmék szelémében nevelik tanítványaikat. Az »arabus hetes« lakói és köztük Madár Vince a márciusi

napokban forradalmi harcosokká válnak, később pedig a szabadságharc katonáivá lesznek. Ilyen előzmények után kerül Madár Vince Gábor Áron mellé és harcol egész a bukásig.

A regény legfőbb érdeme a szabadságharc mítoszának gazdagítása. Tamási nagy mítoszteremtő erőről tett e történelmi regényében tanúságot, alakjai olyan szuggesztív erővel hatnak, és ugyanakkor emberileg olyan közel kerülnek az olvasóhoz, hogy felejtethetlenné válnak. A szabadságharcok és honvédő háborúk megismertetésében nagy szerep jut ezeknek a történelmi regényeknek, amelyek egyben egy-egy kor nagy hőseinek képét is kialakítják a köztudatban. A török elleni végvári harcok története felidézi az olvasóban Gárdonyi Dobójának és Bornemissza Gergelyének arcát, és a szabadságharcra gondolva egy évszázad távlatából a Baradlay-testvérek alakja tűnik fel és most már Tamási Madár Vincéje, a vásárhelyi diák, az »arabus hetes« lakója is hozzájuk nőtt a könyvolvasók tudatában. A regény hatalmas emberábrázoló erővel mutatja be a kor társadalmának legjellegzetesebb emberi alakjait és a valóságnak megfelelően, szinte tudományos pontossággal, de művészi eszközökkel szemlélteti a különböző társadalmi osztályok helyzetét a szabadságért vívott harcban.

Tamási regényének igen nagy érdeme, hogy Madár Vince életének történetén keresztül az egész 48 előtti székely világot és az egész szabadságharc társadalmi és nemzeti problematikáját bemutatja. A 48-as szabadságharcot a haladó nemesség és a nép összefogása, a Kossuth által hirdetett »érdekegyesítés« megvalósulása útján létrejövő nemzeti egység tette lehetővé. A nemzeti egység, nemcsak és jobbágyok érdekszövetsége azonban csak a gyarmati helyzet felszámolásában, az osztrák elnyomás elleni harcban volt szilárd. Mihelyt a forradalmat előrevivő népi tömegek erősen antifeudális vagy radikális paraszti követelésekkel léptek fel, a nemzeti egység bomladozni kezdett, az egységen belül ellentétek mutatkoztak és kezdtek elválni egymástól a haladó nemesi erők, amelyek az osztrák elnyomás felszámolásával befejeztéknek kívánták tekinteni a harcot és a forradalmi nép képviselői, akik a küzdelmet a feudalizmus teljes felszámolásáig akarták folytatni. Erdélyben az ellentmondásokkal küzdő nemzeti egység problémája még a teljesen megoldatlan nemzetiségi ellentétekkel is súlyosbodott. Itt nemcsak egyszerűen osztrák gyarmatosítók és magyarok, földesurak és jobbágyok állottak szemben egymással, hanem a magyar nemesektől román jobbágyok követelték jogaikat, úgy is, mint jobbágyok és úgy is, mint románok. Erdélyben tehát a forradalmi

egység létrehozásához a jobbágykövetelések teljesítésén kívül a nemzetiségi követelések teljesítésére is szükség lett volna.

Tamási regénye a történelmi helyzet alapos és elmélyült elemzésére épült, meglátszik a könyvön a haladó történelemszemlélet alapos elsajátítása, amelynek segítségével a bonyolult viszonyok között is biztosan tud tájékozódni. Híven tükrözi azt a nagy nemzeti összefogást, amely 48-at Erdélyben is megelőzte, és az egységen belül meg tudja mutatni az ellentéteket is, amelyek aggodalommal töltik el a szabadság harcosait, amelyek a nagy nemzeti összefogást bomlasztják. A függetlenségi harc és a forradalom következetes harcosai látják a nemzeti egység korlátait és gyengeségeit is. Madár Vince hazaérkezik a vásárhelyi kollégiumból és megkérdezi őt otthon, hogy miként ítéli meg a nagy nemzeti ügyet. »Mi lesz a világgal, és benne velünk magyarokkal? — Nemzeti buzgásban mindenki egy — mondtam. — Hát a szegények dolgában? — kérdezte atyám. — Abban? Gondolkoztam, hogy miképpen is döntsem a szót, mert hiszen reménybe akartam öltöztetni. Atyám azonban nem várta meg az öltöztetést, hanem rossz sejtelemmel így folytatta: Félek, hogy abban lesz a baj.« A nemesség egy része pedig így véli a problémákat megoldani: »Kutyavetyi néhány perc alatt olyan rendet csinált a szájával, hogy a németet mind kiirtotta, a magyar szegénységet megregulázta, a román jobbágyokat keményen megfenyegette, s midőn már csak ő maradt s vele a császár, akkor így szólt: s boldog lesz mindenkiké».

Tamási ebben a művében már nem elégszik meg ennyivel, nem éri be azzal, hogy a hősökkel egyszerűen elmondhatja véleményüket, hanem egy nagy, a társadalom egész szerkezetét, s a harc minden belső ellentmondását megmutató jelenetben ábrázolja az osztályok szembenállását. Madár Vince az előkelő esküvőn az ökörsütésnél jön rá arra, hogy úr és jobbágy között megbékélés nincsen, amikor az ökörből először az urak, aztán a diákok esznek, és csak végül szabadulhatnak rá a maradékokra a jobbágyok, utánuk már csak a kutyák következnek. Az ökörsütés a szimbólum tömörségével ábrázolja a nemzeti egységen belül is megnyilatkozó osztályellentéteket.

Feltűnő fejlődést mutat ebben a regényben Tamási emberábrázoló ereje is. Eddigi

hőseiben sok volt a közös vonás és a regények mellékszereplői nem villantottak fel, ha csak rövid időre is, annyi emberi alakot és emberi magatartást, mint a Hazai Tükör szereplői. Jellemábrázoló ereje elmélyült és típuslátásának sikja kiszélesedett. Alakjait részletesen és nagyon sokoldalúan jellemzi, fejlődésüket is ábrázolja, ahogy a harcok tüzeiben megkeményednek és a mindennapi életben nagy emberi közelségbe kerülnek az olvasóhoz. Ez az írói eljárás teszi új regényének alakjait annyira plasztikussá. A regény hőse, a fiatal Madár Vince értelmes, becsületes gondolkodású székely fiú, aki életének eseményei során egyre közelebb és közelebb kerül a forradalom céljainak és szükségességének felismeréséhez és aki a szabadságharc küzdelmeinek tüzeiben igazi népi hőssé magasztosul. Madár Vince élete során megismerjük a kor társadalmának majdnem minden jellegzetes alakját. Megelevenedik a becsületes, de kicsit elmaradt gondolkodású falusi tanító, aki szent, pusztító viharoként féli és várja a forradalmat. Bemutatja Vince apját, a komoly, józaneszű székelyt, aki a nép forradalmi elszántságát képviseli, és Balló Mihályt, a németgyűlölő háromszéki királybíró, a vásárhelyi kollégium tanárait, az »arabus hetes« lakóit, akik emberileg és társadalmilag egyaránt hiteles alakok. Tamási emberábrázoló ereje a főhős jellemének megformálásán kívül elsősorban Gábor Áron alakjának megrajzolásában mutatkozik meg. Gábor Áront a maga igazi emberségében mutatja meg. Gábor Áron alakja hősi nagyságában és emberi közelségében egyaránt bevésszük a fiatal olvasó szívébe.

Tamási humora és sajátos elbeszélő stílusa megnevesedve és kikristályosodva jelentkezik új regényében. Humorában már sehol sem túlhajtott, és stílusában már nincsen semmi modoros vonás. Szép költői nyelvet sajátos zamatúvá tesz az elég gyakran használt tájszavak, amelyek nem hatnak zavaróan és a lapaljai jegyzetek megmagyarázzák őket.

Tamási két új regénye az író jelentős fejlődéséről tesz tanúságot. A Bölcső és Bagoly még magán hordozza a népies irányzat gyengéit is, de a Hazai Tükör szélesebb társadalomképével már egy új írói fejlődés kezdetét jelzi. Mindkét regény nagy eredmény és egyben nagy ígéret is.

Poszler György

TÁRSASÁGI HIREK

A HETVEN ESZTENDŐS LUKÁCS GYÖRGY ÜNNEPLÉSE

kötelességünk, de nem kiváltságunk, mert ünnepéből részt kér a magyar nép története, a magyar munkásmozgalom története, a magyar párttörténet, a magyar filozófia és — jelesül — a magyar esztétika története, a magyar kritika; a magyar oktatásügy története s első egyetemünknek, az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek története. Nem a mi hangunk, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság hangja, a legfontosabb hang az ünnepi köszöntők között, de talán ez a leghálásabb hang: Társaságunk első programadója ő volt s nincs olyan kutatónk, aki ne tartoznék hálával konkrét kutatásai során neki. Az ilyen jellegű ünnepek, a hetvenedik év fordulójának ünnepei, általában visszatekintő és összegezve méltató ünnepek. A hetven esztendő s Lukács György ünnepe nem ilyen retrospektív ünnep. Ha e nagy tudósunk nevét halljuk, még csak nem is kurrens munkái, például a minap megjelent nagy műve, »Az ész trónfosztása« jut eszünkbe, hanem készülő műve, a marxizmus-leninizmus esztétikája. Ha rá gondolunk, nem emlékek rajzanak föl bennünk, hanem az új felé forduló kíváncsi mohóság, nem megérdemelt babéraitól riasztja fel az ünnepi köszöntő, hanem dolgozószobájának csöndjét töri meg, a munkaasztaltól állítja fel őt forró köszöntésünk. Ezúttal nem is tudunk neki mást mondani: vegye tudomásul, hogy növekvő büszkeséggel tartjuk számon éveit gyarapodó sorát s engedjen sóvár reménységünknek, üljön vissza alkotó asztalához s tanítson minket tovább.

Bóka László

IRODALOMTÖRTÉNÉSZEK KITÜNTETÉSE

1955 március 15-én *Lukács György* egyetemi tanár; akadémikus a Társaság diszelnöke Kossuth-díj Nagydíját kapta egész életművéért. *Iffy. Horváth János* egyetemi docens, az irodalomtudomány doktora Árpádkori latinnyelvű irodalmunk stílus-

problémái c. monográfiájáért, valamint *Klaniczay Tibor* egyetemi docens, az irodalomtudomány doktora, a Társaság választmányának tagja Zrínyi Miklós című monográfiájáért a Kossuth-díj III. fokozatát kapta.

BESZÁMOLÓ A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG 1955. ÉVI KÖZGYÜLÉSÉRŐL

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1955. január 10-én du. 5 órakor az Egyetem Aulájában tartotta meg évi rendes közgyűlését. (A beszámoló és a viták anyagát az alábbiakban rövidítve közöljük.)

Barta János ügyvezető elnök beszámolójából:

»Elnöki megnyitásban azt a célt tűztem magam elé, hogy néhány elvi kérdésre mutassak rá, — főként természetesen azokra, amelyek a legutóbbi évben végzett munkánkból adódtak és éleződtek ki. Amire a figyelmet fel kell hívnom, az részben a magam

munkájából nőtt ki. Ezeknek a kérdéseknek a megoldatlansága az én továbbhaladásomat is akadályozza.

Abban senki sem fog kételkedni, hogy az irodalomtörténetírás gyakorlati munkája az elmúlt évek folyamán dicséretreméltóan fellendült.

Ha a megjelent kritikai kiadásokat, monográfiákat, tanulmányokat mind fel akarnám sorolni, nagyon vissza kellene élnem szíves türelmükkel — pedig tudjuk, hogy a folyamatban levő kutatások, amelyek még nem értek meg a publikációig, szintén nem

lekicsinylendő arányokban folynak. Néhány évvel ezelőtt még arról panaszkodtunk, hogy termécsünkben túltengenek a filológiai részletekutatások és nagy költőink műveinek kritikai kiadásai, a múlt év folyamán megjelent akadémiai monográfiák már e téren is erősen átbillentették a mérleget, sőt a múlt év meghozta az első, egész korszakra kiterjedő marxista szintézist *Waldapfel József* kötetével. De talán nem túlzás megállapítanom, hogy sajtósági módon irodalomtörténet-írásunkban is elmaradt az elmélet a gyakorlat mögött; a szépen fejlődő kutatómunkával nem tart lépést, — annál kevésbé járhat előtte marxista irodalomszemléletünknek az alapelveken túlmenő konkrét továbbfejlesztése. Az első évek jelentős kezdeti sikerei után bizonyos megmerevedés látszik, az alapfogalmak további hajlításának, differenciálásának, rendszeres vagy akár rész-kifejtésének elmaradása, — s helyette sematikus szűrített szempontok ismétlése és variálása.

Elméleti munkánk gyöngeségét, stagnálását a külső tények is eléggé bizonyítják. Elvi jellegű irodalomelméleti, esztétikai, poétikai cikkeket szinte kizárólag az Irodalomtudományi Értesítő közöl, természetesen külföldi, szovjet vagy népi demokratikus szerzők tollából, szakfolyóiratainkban ilyenfajta, hazai szerzőktől származó, eredeti cikkek a fehér hullónál is ritkábban fordulnak elő. Hazai elméleti eredményeink, amik szerény méretben vannak, nehezen hozzáférhető egyetemi jegyzetekben találhatóak, s külön, a gyakorlattól figyelembe nem vett elméleti disciplina-jellegük ezzel csak fokozódik.

Konkrét alkotómunkánkban aztán napról-napra szenvedjük ennek a hiányosságoknak kézzelfogható következményeit. Így pl. kategóriáink, alapfogalmaink és elemző eszközeink túlnyomórészt a kritikai és a szocialista realizmus írói gyakorlatán alapulnak, belőle vannak elvonva, ennél fogva vagy egyáltalán nem, vagy csak kényszeredetten alkalmazhatók a realizmus előtti korszakok költői alkotásaira. Elméletben kiderítjük az egyes korok, irodalmi áramlatok korhoz, időhöz kötöttségét, de nem elemizzük ki a művészi igazságnak a változó, időszakonként más és más alakulásban feltűnő fogalmát s nem próbáljuk megállapítani a realizmus előtti irodalmi irányok sajátos kifejező eszközeit. Egy szovjet szerző, *Revjakin* tanulmánya (Irodalomtudományi Értesítő): A tipikus problémája a nemrealista szépirodalomban) nálunk kevés figyelmet keltett — pedig a benne tört úton el lehetne indulni. Én magam kevéssel ezelőtt megjelent Jókai-tanulmányomban próbáltam a művészi valóságtükrözés fogalmát szintén egy nem-realista íróra alkalmazni.

Hazai viszonylatban természetesen döntő súllyal a romantika problémája merül fel. Akadémiánk 1954-es nagygyűlésén éppen ennek tisztázása érdekében hangzott el *Sötér Istvánnak* ismeretes, nagy jelentőségű előadása — számos hozzászólástól kísérve. Az előadás rendkívül tanulságosan mutatja be a »romantikus tendencia« változatos, tarka megjelenési formáit az európai irodalomban, — s a magyar romantika több évtizedes fejlődési vonalát is — elvileg azonban nem tisztázza: mi az a romantikus tendencia, hogyan viszonylik a valóságtükrözés romantikus módja a realistához és mi az, ami nem-realista volta ellenére is saját értéket és művészi hitelességet ad neki. Tovább megy ezen a téren Komlós Aladár Vajda-monográfiája, amely példamutató tüzetességgel halad a Vajda specialis művészi eszközeinek, képeinek, nyelvének, versformáinak elemzéséig — s a népnemzeti iskola felszínes álrealizmusával szembeállítva éppen romantikus jellegzetességében találja meg művészi értékeinek forrását is. Az elvi tisztázatlanságot persze beszédesen jellemzi az, hogy Komlós saját elemzéseire rácafolva ráüti Vajda nagy lírájára, általában költői magatartására a »lírai realizmus« bélyegzőjét.

Elvi gyöngeségünk gyakran felburjánzó jele továbbá az, hogy nem tisztáztuk a konkrét irodalmi alkotásokat létrehozó momentumokat s éppen ezért túlzott óvatosságból is csaknem egyeduralomra juttattuk az eszméitársadalmi, ideológiai tényezőket. Túlbecsüljük a napi konkrét helyzetet, mint meghatározó tényezőt — és számon kívül hagyjuk irodalmi hagyományok, formák, tárgyak, sémák és sablonok belső továbbélését. Ez az a veszedelem, amelyet röviden tüleideologizálásnak, túlintertpretálásnak szoktunk nevezni. A Magyar Klasszikusok Kisfaludy Károly kötetének bevezetője, különösen első, még megbírálatlan változatában, Kisfaludy Károly vigjátékait és vig elbeszéléseit magyarázva figyelmen kívül hagyta azt, hogy Kisfaludyval évszázados, a kezdődő magyar színjátszástól is felelevenített vigjátéki hagyományok élnek tovább, — hogy Kisfaludy nem okvetlen és nem minden mozzanatában aktuális magyar társadalmi helyzetet tükröz, hanem jól ismert, olykor már sablonná vált vigjátéki motívumokat és típusokat használ fel.

Nyilvánvaló, hogy a »Csalódások« több szereplőt mozgat, nagyobbígyényű bonyolalmat alkot, mint a jóval korábbi »Kérők« — de erősen vitatható dolog ezt azzal megokolni, hogy közben a magyar nemzeti társadalom tagozódása, differenciálódása bonyolultabbá vált. Közben maga az író is idősebb lett vagy másfél évtizeddel, a szeme élesedhetett és más, magasabb lehetett a cél, a költői igény is, amelyet maga elé tűzött.

A társadalmi interpretáció túlközvetlen, áttételeket mellőző, kissé történetietlen válfaját látom abban is, ahogy *Bóka László* Ady szimbolizmusának keletkezését magyarázza. Ady Nagyváradon, 1902 elejétől 1903 derekáig írja első igazán érett politikai cikkeit, egyre világosabban látja a társadalom válságát, eljut az osztályharc frontjainak felismeréséig, — de többek között olyan példakönn, mint a Tolnai Lajos életsorsa, ráébred a magános költő tehetetlenségére, — látja, hogy a kapitalista társadalmi rend urai nem tűrik el bosszulatlan, ha valaki kimondja az igazat. Ő maga eped a valóság kimondásának lehetősége után — s így kapja fel és teszi magáévá a szimbolikus költői formát. E magyarázat helyébe nem akarok hamarjában másikat állítani, de elfogadni nem tudom: Még Tolnai Lajos példája után sem tartom olyan erősnek a társadalmi fenyegetést, hogy az egy Adyt visszariasztott volna a nyílt szókimondástól. Nem tartom Adyt olyannak, aki egykönnyen visszariadt volna és ne vállalta volna a nyílt hibafeltárás minden következményét, aminthogy vállalta is, és nagy szimbolikus versei mellett akkor is, később is prózában leplezetlenül tett igen merész kijelentéseket. Ady szimbolizmusának társadalmi gyökerei mélyebben fekszenek, és nem szabad keletkezésük lélektani és esztétikai gyökereit elhanyagolnunk, amellet, hogy ennek a költői eszköznek valóságfeltáró funkcióját nyomatékosan elismerjük.

Gyakran találkozunk a túlideologizálásnak egy másik tünetével, bizonyos valódi, de sok esetben csak vélt eszméi mondanivaló alapján apró, negyed- és ötödangú írók és költők túlbecsülésével, jelentőségük mesterseges felduzzasztásával. Idézem szélsőséges példa gyanánt azt a jelenleg lektorálás alatt álló tanulmányt, amelyben Jósika Kálmán, ez az elfeledett, magánéletében sem mintaszzerű drámaíró, mint a magyar naturalizmus úttörője és amiatt a társadalom üldözésének áldozata jelenik meg.

Összefoglalva : ma irodalomtörténeti munkásságunk mélyülésének, továbbfejlesztésének egyik főakadályát elméleti munkánk gyöngeségében, irodalomszemléletünk fogalmainak és rendszerének megmerevedésében látom. Külön szeretnék ennek a helyzetnek egy látszólag távoli, valójában mégis nagyon idetartozó következményére rámutatni. Nem fejtünk ki igazi, hatékony nevelőmunkát fiatal vagy kezdő irodalomtörténészeink soraiban. Azon szerencsére már túl vagyunk, hogy az utánpótlás elmaradásán kelljen siránkoznunk. Elég megnézni szakmánk két folyóiratának tartalomjegyzékét, főként pedig a közlésre váró cikkek lajstromát, hogy meggyőződjünk a fiataloknak az utóbbi években bekövetkezett számszerű előretöréséről. Nem is mondhatnánk, hogy nincsenek kezdeménye-

zések ezeknek a fiataloknak az irányítására. A nyilvánosság előtt folyik ilyesmi az Irodalomtörténet és az Irodalomtörténeti Közlemények egyre erősödő kritikai rovatában, a nyilvánosság kizárásával munkaközösségeinkben, sőt bizonyos mértékig a két folyóirat szerkesztői szobáiban is. Tudunk olyan terjedelmes cikkről, amelyet megjelenése előtt a szerkesztőség és a szerző színteréről mondatra átdolgozott. De a szerkesztőségnek több nevelőeszköz is van a kezében. A fiatalok irányítását elkezdheti már a téma megválasztásánál és közelebbi kijelölésénél. Ebben az esetben nem fordulna elő olyasmi, hogy az Irodalomtörténetben megjelent »Ady versmondatai« c. tanulmány szerzője úgy próbálja a maga érdekes feladatát megoldani, hogy vizsgálati anyagul éppen az Ady fejlődésének mélypontját jelentő köteteket választja ki. Akad baj fiataljaink tárgyi és módszertani tájékozottságában, sőt szerkesztő- és feldolgozókétségében is. Olykor nem tartják be a filológiai módszernek azt az alapvető követelményét, hogy forrásaikra hivatkozzanak. Ez persze nem csoda, hiszen idősebbekkel is megcsúsznak a cikkek a szerzője, amelyet folyóiratunkban a Népszínház épületének a Nemzeti Színház részére történt átvételéről közöltünk, elfelejtette megmondani, hogy az okmány-anyag, amelyre hivatkozik, már régen megjelent nyomtatásban.

De ha a fiatalok neveléséről beszélünk, természetesen nagyobb szempontokra is gondolunk : elvi látásuk erősítésére, marxista kutatómódszereik fokéletesítésére, s nem utolsósorban arra, hogy egy alapvonalai- ban egységes, részleteiben azonban hajlékony és továbbfejlődésre képes irodalomelméleti, esztétikai és poétikai fogalomrendszerbe avassuk be őket: Arról van szó például, hogy fiataljaink ne minősítsék a ponyvát naturalizmusnak, a hiteles társadalomábrázolás pusztá igényét realizmusnak, ne vádolják meg Gyulai Pált azzal, hogy a petőfi-ekedők elleni támadásaiban is voltaképpen Petőfi ellen küzd — és a többi. Persze az előbb fejtettem ki, hogy az ilyenfajta nevelésnek éppen az alapfeltétele alig van még meg, amire nevelnünk kellene. De éppen ez teszi kézenfekvővé, hogy elméleti munkánk javítását össze kell kapcsolnunk fiatal irodalomtörténészeink nevelésével. Ezt a célt vegyük figyelembe munkaközösségeink, ezt is tartjuk szem előtt vitaüléseink megrendezésében.

Tovább kell fejlesztenünk folyóiratunk kritikai rovatát, s általában kezdeményeznünk kell nemcsak fiatalok, hanem idősebb munkatársaink nyomtatásban megjelent műveinek írásban vagy szóban szűkebb vagy szélesebb nyilvánosság előtt való megvitatását. Szerkesztőségünknek meg kell próbálnia

hazai eredetű elvi, esztétikai, poétikai tárgyú cikkek előkészítését és közlését.

Jövőbeli céljainktól hadd térjek most vissza a múltba, Társaságunk 1954-es esztendőjére. Rövid beszámolóim keretében hadd vegyek Társaságunk nevében búcsút azoktól a tagtársainktól, akik az elmúlt évben elhunytak. A halál egyaránt fosztott meg bennünket most induló fiatal reménységtől és hosszú munkásságra visszatekintő öregektől. Az év elején elhunyt *László Imre*, a pesti nyelvi és irodalmi kar aspiránsa, nekem magamnak is egykori kedves tanítványom. Tudományos célja a Nyugat-mozgalom feldolgozása volt; nagyigényű célkitűzései, ideológiai és esztétikai elmélyülésre irányuló törekvése, az aprómunka iránti megbecsülése jellemezték, vonzó, megértő egyénisége egyetemi oktatómunkájában is kibontakozott.

Szintén még a múlt télen hunyt el Sárospatakon *Gulyás József*, a debreceni egyetem egykori magántanára, régi irodalmunk kéziratosa emlékeinek, különösen Csokonai hagyatékának lelkiismeretes kutatója, több jelentős Csokonai-vers felfedezője, a Harsányi—Gulyás féle ötkötetes kiadás egyik szerkesztője.

A nyáron távozott el örökre *Gálos Rezső*, a pécsi egyetem egykori nyilvános rendkívüli tanára, a pozitívista kor hagyományainak egyik utolsó nagy képviselője. Tőle különösen nehéz búcsúznunk, mert halála szintetikus monográfiáinak sorozatát szakította ketté; régebbi számos kisebb értekezése és Amadé-monográfiája után Bessenyei, Mikes és Kármán életrajza a felszabadulás után megélték munkásságának maradandó emléke. De nehéz Gálostól búcsúznunk azért is, mert személy szerint közelállt hozzánk, s baráti melegséggel vett részt Társaságunk munkájában.

Alig néhány hete halt meg *Pap Károly*, a debreceni egyetem nyugalmazott irodalomtörténész-professzora, akinek nevéhez Arany irodalomtörténeti és széptani jegyzeteinek kiadása fűződik. Emléküket hálával és szeretettel fogjuk őrizni.

A halottaink iránti kegyelettel — de a társaságunk jövő munkája iránti bizalommal nyitom meg a Magyar Irodalomtörténeti Társaság közgyűlését.

Vargha Balázs szervezőtitkár beszámolójából:

»Társaságunk egy évvel ezelőtt, 1953 decemberében tartotta legutóbbi közgyűlését, újjáalakulása óta a harmadikat. Ezen a negyedik közgyűlésen tehát az 1954. évben végzett munkáról kell számot adnunk.

Sokrétű változatos munkát végeztünk az elmúlt esztendőben. Ha csak egyes eredményekről beszélünk, könnyű volna azt a képet adni, hogy sikeres, gazdag évet zártunk le.

A részleteredmények azonban, amelyekről elég lesz a későbbiek során beszélni, nem rejthetik el egész irodalomtörténeti kutatómunkánk súlyos szervezeti és elvi nehézségeit.

Társaságunk az elmúlt év folyamán is abban a felemás helyzetben volt tehát, hogy szerény anyagi eszközökkel s társadalmi szervezéssel kellett ellátnia olyan feladatokat, amelyeket jól csak tudományos intézet tudna elvégezni. Szervezetileg tehát lényegesen hátrányosabb helyzetben voltunk, mint a két rokon tudományág, a történettudomány és a nyelv-tudomány, amelyek a kutatóintézet mellett tartanak fenn társasági szervezetet a tudósok szélesebb körének mozgatóására.

Az irodalomtörténeti munka olyan formán erősödött szervezetileg az elmúlt évben, hogy az irodalomtudományi dokumentációs központban és a budapesti nyelv- és irodalomtudományi karon kutató állásokat létesítettek. Vannak tehát már olyan irodalomtörténészeink, akik függetlenített kutatók, akik nem napi hivatalos munkájuk mellett, könyvtári, intézeti, iskolai munkaidejük befeljezése után végeznek tudományos munkát.

A munkaközösségek irányítása a pesti egyetem professzoraira és docenseire vár. Tehát a tudományos munkatársak nevelése azoknak a ráadás gondja, akik az egyetemi hallgatók és aspiránsok irányításával és sok egyéb szervezési munkával már éppen eléggé meg vannak terhelve. Nem mondhatjuk, hogy munkaközösségeink pótolták a leendő kutatóintézetet. Még a mi szerényebb társasági célkitűzéseinknek is alig-alig feleltek meg. A tudományos munkatársak nevelésének fogyatékosága, az irodalomtörténészek kritikai fórumának hiánya társaságunk egész működésében éreztette hatását.

Ilyen körülmények között csak jámbor óhajítás maradt az elmúlt évben, hogy szakmánk fontos elvi kérdéseit napirendre tűzzük, megvitatjuk. Bármennyire lépést tartottunk is a napi feladatokkal, nem került sor arra, hogy az elkészült nagyobb monográfiákat nyilvánosan megvitassuk, sem pedig arra, hogy a tervbevett egyetemi tankönyv tartalmi kérdéseivel foglalkozzunk. A munkában levő tanulmányok, monográfiák szerzői érzik legjobban az »eszmeváltó diszes kör« hiányát: magukban kell végiggondolniuk témájuk összes kérdéseit, legfeljebb lektoraiktól, opponenseiktől kapnak elvi támogatást. S amíg az irányításra, tanácsadásra képes munkatársaink ilyen mértékben lesznek megterhelve, addig alig remélhetjük, hogy a készülő munkák folyamatos segítséget kapnak.

Társaságunk feladatait az elmúlt években kialakult munka alapján így határozhatjuk meg:

a) Buzdítjuk, irányítjuk és segítjük a kutatókat és az érdeklődők szélesebb körét. Előadásokat és vitákat tartunk.

b) Kiadványokat szerkesztünk a kutatómunka új eredményeinek közlésére és népszerűsítésére.

c) Napirenden tartjuk irodalmi emlékeink gondozásának, haladó nemzeti hagyományaink kultuszának ügyét.

d) Egybehangoljuk az irodalomtörténettel kapcsolatban álló számtalan intézmény munkáját.

e) Részt veszünk irodalmi ünnepek, kiállítások rendezésében.

Az egy évvel ezelőtti választott vezetőség munkájának egyik eredménye, hogy Társaságunk fővárosi jellegű, elszigetelődését enyhítettük, megerősítettük kapcsolatunkat a vidéki kutatókkal. Ebben nagy része volt *Bán Imrének*, aki a vezetőségben a vidéki munka felelőse.

Egész kulturális életünknek egyik legfontosabb új jelensége, hogy vidéki városainkban megélenkült a helyi művelődési hagyományok ápolása. Folyóiratokat indítanak, felelevenítik a régi irodalmi társaságokat, igen sok helyen kutatják a helyi történeti, irodalmi és tudománytörténeti emlékeket. Társaságunk sokat tett, ha még nem is eleget, a helyi kezdeményezések támogatására.

Elkészítettük egy négytagú munkacsoporttal a magyar irodalom topográfiáját. A kiadvány a Tankönyvkiadónál fog megjelenni. Szerkesztésében részt vettek vidéki munkatársaink, értékes adatokkal egészítették ki a központi anyaggyűjtést. Topográfiaink nem lehetett teljes, mert gyakorlati célra készült, de megadja az alapot a későbbi tudományos feldolgozáshoz is.

Megbízást adtunk sok vidéki kutatónak levéltári anyag feldolgozására, támogattunk kutatóutakat, lehetővé tettük több munkatársunknak, hogy Budapesten egészítse ki vidéki anyaggyűjtését. Értékes eredményekkel járt többek között a soproni Magyar Társaság iratainak, a Kner nyomda irattárának és több vidéki levéltár irodalmi anyagának feldolgozása.

Hagyományos vándorgyűléseinknek az volt az eredeti feladata, hogy egy-egy vidéki városban felébresszék az irodalomtörténeti érdeklődést. Idei két vándorgyűlésünk, a nyíregyházi és a soproni nem volt sikertelen, de mégis azzal a tanulsággal szolgált, hogy az eddigi szervezési forma már nem felel meg. Egyrészt túlságosan sokba kerül egy vándorgyűlés, másrészt kevés az a két város, ahova így évenként eljuthatunk. Javasoljuk, hogy a jövő évben több helyre küldjünk egy két-három tagú csoportot előadás tartására és a helyi kutatókkal való kapcsolat felvételére.

Vidéki munkatársaink többsége középiskolai tanár. Iskolai munkájuk mellett ők

végzik az irodalmi ismeretterjesztést és ők szeretnék feldolgozni a helyi irodalmi emlékeket is. Eredményes működésünknek két alapfeltétele van: hogy több idejük és kevesebb anyagi gondjuk legyen. Az Oktatásügyi Minisztérium már ebben az évben óraszám kedvezményt biztosított Társaságunk több tagjának. Anyagi támogatásra igen kevés lehetőségünk van, még ha az akadémiai prémiumokat számításba vesszük is. De a publikációs lehetőségek biztosítják azt, hogy minden értékes tanulmány megfelelő honoráriumban részesüljön.

Számítanunk kell arra, hogy a jövő évben rohamosan fog fejlődni az érdeklődés a helyi kutatások iránt. Levelezéssel, utazásokkal, megbeszélésekkel kell vidéki munkatársainknak segítségére lennünk.

Kiadványainkról csak röviden számoltunk be itt, de részletes elemzésüket, bírálatukat az év folyamán napirendre kell tűz-nünk.

Folyóiratunk, az Irodalomtörténet az elmúlt évben már rendszeresen megjelent. Az előző évek botrányos késései, rendszertelenségei után ez fontos eredmény. De a kiadói és nyomdai munkák még most is több hónapot vesznek igénybe, s ez veszélyezteti a folyóirat frissességét. Folyóiratunk tekintélye megnőtt az elmúlt évben. A jelenlegi példányszámmal azonban nem tudjuk kielégíteni a belföldi és külföldi szükségletet. Ennek a bizalomnak és érdeklődésnek megfelelően kell emelnünk a szerkesztés színvonalát.

A Magyar Klasszikusok sorozatban húsz kötet kiadását vettük tervbe az elmúlt évre, de ezt a tervet nem tudtuk teljesíteni. Hét kötet készült el és még nyolc kötet áll kiadásra készen. A sorozatot 1956-ra kellene befejeznünk, de ez akkor sem reális terv, ha a szerkesztőbizottság és a munkatársak megfeszített erővel dolgoznak. Az előző években a szerkesztőbizottság minden előszót külön-külön megvitattott. Tavaly már csak a fontosabb vagy problematikusabb könyvek kerültek a teljes bizottság elé, a többi kötetek megbeszélésére a szakemberek szűkebb csoportját kértük fel. Ha a Szépirodalmi Könyvkiadó biztosítani tudja a papírelőtést, ebben az évben legalább tizenöt kötet megjelenhet.

A Művelt Nép könyvkiadó kismonográfia sorozata, a Nagy Magyar Írók szintén befejezés felé közeledik. Ennek a sorozatnak a hibáiról már sokat beszéltünk, de nem sok eredménnyel. Egyes kötetei igen különböző jellegűek, színvonalúak és talán legjobb volna mindjárt a befejezés után új, határozottabban megszerkesztett kismonográfia sorozatot indítani. Többet várunk az idén meginduló tanulmány sorozattól, amelynek füzetei egyelőre kéthavonként fognak megjelenni. A sorozat első számaként *Horváth János* két tanul-

mánya jelenik meg a közeljövőben. Több éves halogatás után — melyért nem a kiadót, hanem a szerzőket terheli a felelősség — készülőben van az ötven iv terjedelmű rövid irodalomtörténet. Egyik nagy adósságunkat fogjuk leróni, ha ebben az évben — négy évvel a történések hasonló munkája után — megjelenik a rövid irodalomtörténet.

Két nagy irodalmi évfordulót ünnepeltünk az elmúlt évben. Az országos Jókai és Balassi ünnepségek egyik legfontosabb eredménye volt a Nemzeti Múzeumban rendezett kiállítás.

Az irodalmi kiállítások sorozata Társaságunk kezdeményezésére indult meg 1953 végén, a Rákóczi-kor irodalmával. Ennek a kiállításnak szervezőseit és tudományos tapasztalatait felhasználva készültünk fel ez év elején a Jókai emlékkiállításra. Sikerről elég annyit mondani, hogy négy hónap alatt százharmincezer nézője volt. A Balassi kiállításnak nem volt ilyen tömegsükere — ez érthető is —, de ez még szebb és tartalmasabb volt. A kiállítások rendezése az irodalmi ismeretterjesztés egyik legeredményesebb formájának bizonyult. És fontos tudományos eredményeket is hozott. Olyan gazdag dokumentum anyagot sikerült bemutatni a két kiállításon, amelyet az eddigi kutatások nem gyűjthettek össze, mert nagy íróink emlékműve a legkülönbözőbb közgyűjteményekben van szétszórva. A kiállítások anyaga — sajnos — soha többet nem kerül így együvé. Ezért meg kell oldanunk az eredmények megőrzését, vagy képes kiadvány, vagy állandó irodalmi kiállítás formájában. Köszönetet kell mondanunk mindazoknak, akik a két kiállítás rendezésében részt vettek, elsősorban *Keresztúry Dezsőnek*, a rendezőbizottság vezetőjének és *Illés Árpád* tervező grafikusként.

A múlt év elején a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya határozatot hozott a XX. századi kutatások fejlesztéséről. A határozat végrehajtása során pályázatot hirdettünk 1955 áprilisi határidővel a század irodalomtörténetével foglalkozó tanulmányokra. Számos levél és érdeklődés bizonyítja, hogy felhívásunk nagy figyelmet keltett. Legalább harminc számottevő pályamunka beérkezésére számíthatunk. Külön felhívást tettünk közzé József Attiláról és Krudy Gyuláról szóló emlékezőkés és életrajzi adatok összegyűjtésére. Emlékezőket írtunk nagy íróink kortársaival.

A szervező titkár bejelentette végül, hogy a Társaság tagságát rendezni kívánjuk. A javasolt tagnévsort az Irodalomtörténetben közzétesszük, s kérjük azokat, akik be akarnak lépni, közölnék kívánságukat a Társaság irodájával. A Társaság tagsági díját (évi 5 forintot) az elmúlt években nem szedtük be a tagoktól. A jövőben kérjük a tagsági díjak befizetését.

Nagy Miklós hozzászólásából :

Társaságunk folyóiratának, az Irodalomtörténetnek jobban kellene törődnie éppen a külföldön megjelenő irodalomtörténeti munkákkal. A külföldön járó irodalomtörténészek rengeteg hírt hoznak pl. a cseh, lengyel népi demokráciák irodalomtörténeti írásairól. Egyesek azt mondják, hogy jelentős elméleti kérdéseket, pl. *Sőtér István* szerint a romantika kérdését, a lengyelek nagyon figyelemre méltóan vitték előre. Az Értésítő kisebb körben hat, mint az Irodalomtörténet. Egy vidéki városba pl. egy-két Értésítő jut el, míg az Irodalomtörténetből tíz, tizenöt is. Örvendetes, hogy a színházak másorán nagyobb szerepet kapnak a magyar klasszikusok újjárendezett előadásai. Ki kellene térni ezekre is az Irodalomtörténetnek úgy, mint ahogy a könyvrovatok egy-egy klasszikus regénynek új megjelenése alkalmával elemzik a regényt.

Nagy a lemaradás a kritikában is. Úgy veszem észre, hogy irodalomtörténészeink nem veszik komolyan a szemleovatot. Különösen a világirodalmi vonatkozású könyvek és a különféle nagyobb tanulmányok nem kapnak recenziókat.

Nálunk a külföldi utakról szóló beszámolók kevés közönség előtt zajlanak le. A matematikusok az ilyen beszámolókat baráti keretben tartják meg. Úgy érzem, hogy az Irodalomtörténeti Társaságnak átmenetet kell teremteni a nagygyűlés, a vitatülés és a szűkkörű megbeszélések között. A szorosan vett szakemberek és a nagyközönség között van a művelt szaktanárok gárdája, elsősorban az ő számukra rendezhetnénk klubestéket.

A publikációs nehézségek miatt felvetem, hogy nem lehetne-e még nem teljesen érett szakdolgozatokat rövidített formában közölni, mint ahogy azt a húszas években szokás volt.

A nagy országos évfordulók mellett van egy szerényebb évfordulónk is, *Reviczky Gyuláé*, aki 1855 áprilisában született, 100 évvel ezelőtt. Tudományosan egyet-mást le fogunk róni *Reviczkyvel* szemben, de szükséges, hogy *Reviczkyről* népszerűsítő előadás keretében is megemlékezzünk és felhívjuk rá a figyelmet.

Bán Imre hozzászólásából :

Egyetérttek azzal, hogy a vidéki munka a középiskolai tanárokon áll vagy bukik. A középiskolai tanárnál két fontos kérdése van. Az idő és az anyagi lehetőség. Igen fontos volna valami állandó és rendszeres anyagi támogatás is azoknak a tanároknak, akik dolgoznak. Nekem a munkámat az tette lehetővé, hogy a Társaság

anyagi támogatást biztosított. A középiskolai tanárnak élnie kell és ezért mindenféle ismeretterjesztő előadásokat vállal. Ha azonban kétszáz forintos honoráriumot kapnának a Társaságtól, nem vállalnának harminc forintos előadásokat. Egy másik kérdés, hogy a vidéki tanárok beküldött írása hosszú ideig kallódik a szerkesztőségekben. Megállapítottam, hogy az Irodalomtörténet első számában három vidéki, a másodikban szintén három, a harmadikban négy, a negyedikben pedig három vidéki kutató munkája jelent meg. De ebbe beleszámítom Barta János és az én munkámat is. Ebben a tekintetben jobban kellene segíteni vidéki munkatársainkat. A legnagyobb mértékben helyeslem, hogy a budapesti kezdők cikkei is megjelenjenek, de a vidéki tanárok beküldött cikkeit is nagyobb számban kellene közzétenni. A vándorgyűlések sokba kerültek és kevés hasznuk volt. Helyettük a vidéki látogatásokat javasolom megbeszéléssel és előadással egybekötve.

Oltványi Ambrus a rokontudományokkal, a nyelvészettel, művészettörténettel és zene-történettel való együttműködés szükségességéről beszélt.

Szimonidesz Lajos bejelentette, hogy elkészült a régi magyar újságírás történetének feldolgozásával.

Bóka László hozzászólásából:

Az Irodalomtörténeti Társaság közgyűlése igen örvendetes esemény. Az alakuló közgyűlés után esztendőig nem tudtuk egybe-hívni a közgyűlést. Örvendetes abból a szempontból is, hogy az elnök megnyitójában elvi kérdésekkel foglalkozott. Sok és jogos bírálat érte a folyóiratokat, ezek között is az Irodalomtörténetet. Ezekkel nagyban és egészében egyetértek. Nem is azért szölok, hogy ez ellen tiltakozzam és amennyiben módunk lesz rá, igyekszünk tovább javítani a folyóirat színvonalát. Szeretném kérni a Társaságot, hogy támogasson bennünket abban a harcban, amit a folyóirat terjedelmének megnöveléséért folytatunk. Hogy bizonyos jellegű tanulmányokat nem tudunk közölni, hogy sok időbe telik, amíg a szerző nyomtatásban is láthatja cikkét, ennek oka elsősorban a kis terjedelemben keresendő. A folyóirat hibáit elsősorban a meglehetősen korlátozott terjedelem okozza. A folyóiratnak eleven orgánumnak kell lenni, amelyik ütemesen lépést tart a tudománnyal. Ezt pedig a negyedéves megjelenés lehetetlenné teszi. Ugyanilyen nehéz kérdés, melyben szintén szeretném a Társaság segítségét kérni, annak a húzódozásnak leküzdése, amellyel a folyóirat munkájától távolmaradnak tekintélyes irodalomtörténészeink. A szerzők már nem azért panaszkodnak, hogy nem jelenik meg a cikk vagy a tanulmány, hanem, hogy miért nem kapnak választ legalább. Amíg a szer-

kesztői döntésig eljut egy kézirat sorsa, tekintélyes idő telik el és nem tudjuk biztosítani minden esetben azt sem, hogy a lektor a megfelelő filológiai hozzáértéssel lektorálja a cikket. Nagyobb segítséget kellene kapni az irodalomtörténészekről. Valóban itt örvendetes változás van. Ha megnézzük a közlemények szerzőit, láthatjuk, hogy Adyról az egyik igen fontos cikket pl. egy tavaly végzett aspiránsunk írta. Ha megnézzük a folyóiratokat, láthatjuk, hogy fehérholló számba megy olyan tekintélyes irodalomtörténész, aki az élő irodalom alkotásaival, problémáival foglalkozik. Van valami más baj is. A megadott lehetőségekkel sem élnek irodalomtörténészeink. A Nyelvtudományi Társaság megrendezte a III. nyelvészkongresszust, amelynek központi kérdése a stilisztika volt. Irodalomtörténészeink csak igen kevés számban jöttek el. Hozzászólások sem voltak. Volt legutóbb egy disszertációs vita a szatíra kérdéseiről és itt se hallatták hangjukat irodalomtörténészeink. Az a véleményem, hogy ez a visszahúzódnak nem az irodalomelméleti problémáktól való húzódozás, hanem elsősorban a nagy felelősséggel járó bírálattól való visszahúzódnak. Barta János megemlítette, hogy a közeljövőben megjelenik egy kritika, amelyik foglalkozik Waldapfel Józsefnek a felvilágosodásról szóló könyvével. Irodalomtörténeti szakirodalmunkban mindezeidig egy bírálat készült Waldapfel könyvéről, amelyet egy filozófus írt. A bírálattól való tartózkodás kérdéséről van szó, amely nem segíti elő fejlődésünket. Az utóbbi időben azt tapasztaljuk, hogy az évfordulók a motorjai a Társaság tematikájának, és nem látszik a kutatás rendszeressége, nem látszik, hogy volna valami nagy központi feladat. Nagyon szeretném, ha a mostani közgyűlés tanulságait levonva, a következőt úgy terveznék meg, hogy Barta János egyéni kezdeményezését folytatva, a kritikával kezdenénk, nemcsak kiragadott példák felemlítésével, hanem az egész ülés kritikái áttekintésével, amely a következő év programját is elősegíti.

Fényi András arról beszélt, hogy jobban kellene tartania a Társaságnak a kapcsolatot a mai irodalmi étellel. Az Irodalmi Újság szívesen felejtkezik meg egy-egy irodalmi évfordulóról, pl. Bajza születésének évfordulójáról az Irodalmi Újság egyetlen szóval sem emlékezett meg. Kívánatosnak tartja, hogy az Irodalomtörténet összefoglaló szemléket közöljön a vidéki folyóiratok irodalomtörténeti cikkeiről.

Tolnai Gábor kérte a Társaságot, hogy támogassa az Irodalomtörténeti Közlemények példányszám emelési kérését is. A továbbiakban arról beszélt, hogy *Waldapfel József* könyvéről még nem készült

számottevő kritika. Ebben is megmutatkozik a nyílt állásfoglalástól való tartózkodás. Ha ezt így vesszük fel, akkor nemcsak az irodalomtörténetnek, hanem a többi tudományágnak is a középponti kérdésére tapintunk rá. Nemcsak az idősebb nemzedék tagjai, a fiatalok is tartózkodnak a bátor állásfoglalástól. Nem tanultuk meg a nyílt beszédet. Egy-két évvel ezelőtti vitáink tartalmasabbak voltak. Ezen a téren gyors javulást kell elérnünk.

Barta János a vitát összefoglalva megígérte, hogy a vezetőség megvizsgálja az elhangzott javaslatokat és igyekszik a kérdéseket megoldani.

Tóth Dezső előterjesztette a számvizsgáló bizottság jelentését, melyet a közgyűlés elfogadott.

Az elnöklő *Barta János* javaslatára a közgyűlés egyhangúan vezetőségi taggá választotta *Czine Mihályt, Illés Endrét* és *Keresztúry Dezsőt*.

A Társaság tisztikara: *Diszelnök:* Lukács György egyetemi tanár, Kossuth-díjas akadémikus. *Tiszteleti tag:* Földessy Gyula Kossuth-díjas egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora és Horváth János ny. egyetemi tanár, Kossuth-díjas akadémikus. *Ügyvezető elnök:* Barta János egyetemi tanár (Debrecen), az irodalomtudomány kandidátusa. *Aelnökök:* Baróti Dezső egyetemi tanár (Szeged), az irodalomtudomány kandidátusa, Juhász Géza egyetemi tanár (Debrecen) az irodalomtudomány kandidátusa, Király István Kossuth-díjas egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa. *A vezetőség tagjai:* Bán Imre egyetemi docens (Debrecen), Czine Mihály aspiráns, Illés Endre a Szépirodalmi Könyvkiadó osztályvezetője, Keresztúry Dezső az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, Koczka Sándor egyetemi adjunktus, Pándi Pál egyetemi adjunktus, Szabolcsi Miklós a Magyar Írók Szövetsége kritikai szakosztályának vezetője, Tóth Dezső tudományos kutató, Vargha Balázs a Magyar Irodalomtörténeti Társaság osztályvezetője, Vargha Kálmán egyetemi adjunktus. *A választmány tagjai:* Bóka László egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Esze Tamás levéltáros, a történettudományok kandidátusa, Hegedűs Géza főiskolai tanár, Horváth Károly főiskolai tanár, Kardos László egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa, Kossuth-díjas műfordító, Kardos Tibor egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Klaniczay Tibor Kossuth-díjas egyetemi docens, az irodalomtudomány doktora, Koltay-Kastner Jenő egyetemi tanár (Szeged), az irodalomtudomány kandidátusa, Komlós Aladár tudományos kutató, az irodalomtudomány kandidátusa,

Köpeczi Béla a Kiadói Főigazgatóság h. vezetője, Margócsy József középiskolai tanulmányi felügyelő (Nyíregyháza), Nagy Miklós egyetemi adjunktus, Nagy Péter a Szépirodalmi Könyvkiadó osztályvezetője, az irodalomtudomány kandidátusa, Sótér István Kossuth-díjas egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, Szaunder József egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa, Tolnai Gábor egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Trencsényi-Waldapfel Imre egyetemi tanár, akadémikus, Turóczy-Trostler József egyetemi tanár, akadémikus, Waldapfel József egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagjainak névsora:

Abkarovics Endre, Abody Béla, Almási Miklós, Alszegehy Zsolt, Anceel Éva, Angyal Andó, Antal László, Aprily Lajos, Arató László, Ardó Mária, Ascher Oszkár, Asztalos Sándor, Aszóth Gyula, Balcs János, Bálint Magda, Balogh László, Bán Imre, Baránszky-Jób László, Barczy Géza, Bard Miklós, Barla Szabó Jenő, Baróti Dezső, Barta András, Barta János, Bartha Dénes, Bárdosi Németh János, Becz Lászlóné, Beke Albert, Béli Miklós, Béli György, Béley Pál, Bélyei László, Benda Kálmán, Benedek András, Benedek Marcell, Benjamin László, Benkő József, Benkő László, Berczik Árpád, Bereczkey László, Berényi Ilona, Béres János, Berzi András, Bessenyei György, Bikacsi László, Bisztray Gyula, Boda István, Bodi László, Bodnár György, Bognár Gyula, Bohus Magda, Bóka László, Bokor László, Bor Kálmán, Borók Imre, Boros Dezső, Bors Béla, Borsá Gedeon, Borsody-Bevilaqua Béla, Borzák István, Bóta László, Botond Erzsébet, Bögel József, Bölöni György, Böör Ferenc, Brisits Frigyes, Bródy András, Bródy László, Bruckner János, Busa Margit, Büchler Róbert, Csabai Tibor, Csanádi Imre, Császtvai István, Csatkai Endre, Cserne Tiborné, Csetry Lajos, Csorba Győző, Csorba Zoltán, Csúry István, Czibor János, Czine Mihály, Dallos György, Dankó Imre, Daru Jánosné, Darvas József, Deák Anna, Debreczeni Ferenc, Debreczeni Pál, Dégh Linda, Dénes Szilárd, Devescéri Gábor, Dezsényi Béla, Diener Péter, Diószegi András, Diószegi Vilmos, Dobos Istvánné, Domokos Mátyás, Domokos Sámuel, Döme Mihály, D. Dömötör Tekla, Dörményi Sándor, Durkó Mátyás, Dutka Ákos, Dümmert Dezső, Eckhardt Sándor, Elek István, Elek László, Ember Ernő, Erdei Ferenc, Erdei Sándor, T. Erdélyi Ilona, Ertsy Péter, Esze Tamás, Fábian István, Fabulya László, Fagyas Sándor, Falus Róbert, Farkas László, Fazekas László, Fehér Ede, Fekete Gábor, Fekete Sándor, Fényi András, Fenyő István, Fenyő Istvánné, Fodor József, Forgács László, Forgács Marcel, Foti Lajos, Földes Anna, Földessy Gyula, Förster Aurél, Fövény Lászlóné, Fülöp Géza, Fülöp Károly, Fűr István, Fűsi József, Füst Milán, Gaál Endre, Galamb Sándor, Galambos Ferenc, Galsai Pongrác, Garamvölgyi József, Cs. Gárdonyi Klára, Gellért Oszkár, Geréb László, Gereblyés László, Gerédy Rabán, Gergely Gergely, Gergely Pál, Gergely Sándor, Gerhäuser Albert, Gerő Dezső, Goda Gábor, Gondí József, Gordon Eta, Görög Livia, Grétsy László, Gulyás Pál, Gunda Béla, Gyárfás Imre, Gyárfás Miklós, Gyenes Vilmos, Gyergyai Albert, Gyöngyösi Imre, Győry János, Gyulai Ágost, Hajdu Endréné, H. Hajdu Helga, Hajdu Istvánné, Halász Előd, Hankiss Elemér, Hankiss János, Harcos Ottó, Harsányi István, Harsányi Zoltán, Harsing Lajos, Hartai Erzsébet, Hartvány Lajos, Hay Gyula, Házi

Jenő, Hegedűs András, Hegedűs Géza, Heller Ágnes, Herman István, Hernády Ferenc, Herold László, Holdi János, Hopp Lajos, Horlai Györgyné, Horváth János, ifj. Horváth János, Horváth József, Horváth Károly, Horváth Márton, Hubay Miklós, Illés Béla, Illés Endre, Illés Jenő, Illyés Gyula, Imre Lajos, Iványi Béla, Jánosy István, Jenei Ferenc, Joós Ferenc, Józsa Zoltán, Józsané Poór Judit, József Farkas, Juhász Antal, Juhász Géza, Julov Viktor, Kállai Gyula, Kálnoky László, Kanizsai Nagy Antal, Kanyar József, Kardos László, Kardos Pál, Kardos Tibor, Karinthy Ferenc, Kárpáti Aurél, Katona Béla, Kelemen János, Kelen József, Kemény G. Gábor, Kenéz Ernő, Kenyeresné Bolgár Ágnes, Képes Géza, Keresztury Dezső, Kéry László, Keszli Imre, Kicsi Sándor, Kícses Ferenc, Király István, Kisfaludy Sándor, Kispéter András, Kiss Aladár, Kiss Béla, Kiss Endre, Kiss Ferenc, Kiss József, Kiss Kálmán, Kiss Sándor, Kiss Tamás, Klanciczay Tibor, Koczka Sándor, Koczogh Akos, Kodály Zoltán, Kolozsvári-Grandpierre Emil, Kolta Ferenc, Koltai-Kastner Jenő, Komjáthy László, Komlós Aladár, Komlövsky Tibor, Kordé Imre, Korompay Bertalan, Kovács Endre, Kovács Ferenc, Kovács Ferenc, Kovács Kálmán, Kovács Máté, Kovács Miklós, Kovalovszky Miklós, Kozoca Sándor, Köpeczi Béla, Köhalmi Béla, Kubinyi András, Kuczka Péter, Kulcsár Adorján, Cs. Lapis Éva, Lator László, Lay Béla, Lám Frigyes, Láng István, László József, Lelkes István, Lendvai Pálné, Lengyel Balázs, Lengyel Béla, Lengyel Dénes, Sz. Lódi Gabriella, Lódi Ferenc, Lukács György, Lukács Lajos, Lukácsy Sándor, Lutter Tibor, Lux Lászlóné, Madácsi László, Magyar Bálint, Majoros József, Makay Gusztáv, Maller Sándor, Mandy Ivan Manger Lászlóné, Margócsi József, Markó Pál, Maróti Andor, Mátrai László, Mátyás Ferenc, Medgyes Béláné, Megyer Szabolcs, Melich János, Merényi Oszkár, Méreyne Juhász Margit, Mész Lászlóné, Mészöly József, Mészöly Gedeon, Mezei József, Mezei László, Mezei Márta, Mihályi Gábor, Miklós Róbert, Mikó Zoltán, Milnarik István, Molnár Béla, Molnár Géza, Molnár József, Molnár Mihály, Molnár Miklós, Möricz Virág, Morvay Gyula, Nacsády József, O. Nagy Gábor, Nagy István, Nagy János (Debrecen), Nagy János (Győr), K. Nagy József, Nagy Kálmán, Cs. Nagy Miklós, Nagy Miklós, Nagy Péter, Nagy Sándor, Nagyajtósi István, Náhóczky Emil, Némedi Lajos, Némedi Lajosné, Nemes Nagy Ágnes, Nemeskürty István, Németh G. Béla, Németh László, Németh Miklós, Nyakas László, V. Nyilas Vilma, Nyiri Antal, Otványi Ambrus, Oltó Antal, Orosz László, Ortutay Gyula, Osváth Béla, Ottlik Géza, Pais Dezső, Palkó István, Pálmai József, Pálmai Kálmán, Pálvölgyi Gyuláné,

Pándi Pál, Pap Antal, Paszternák László, Pataki László, Péczeli László, Peéry Rezső, Perepatits Antal, Péter László, Péterfy László, Pintér József, Pirnat Antal, Pogány Ö. Gábor, Pók Lajos, Pongrácz István, Pósa Péter, Poszler György, Pukanszkyne Kádár Jolán, Puruczki Béla, Cz. Rajcsics Erzsébet, Rába György, Rácz Miklósné, Rádics József, Radó György, Rejtő István, Rényi Péter, Révai József, Révay József, Révész Imre, Révész Pál, Réz Pál, Ribinszky Károly, Rideg Sándor, Róna Éva, Rónai Mihály András, Rónay György, Rozsa György, Rubinyi Mózes, Ruznyák Péter, Ruttkay Kálmán, Sáfrány Györgyi, Salyámosi Miklós, Sándor András, Sándor Anna, Sándor István, Sándor Kálmán, Sallai Géza, Sarkadi Imre, Scheiber Sándor, Sebestyén György, Sik Sándor, Simó Jenő, Simon Gy. Ferenc, Sipka Sándorné, Sipka Sándor, Sipos Gyula, Solt Andor, Somogyi Sándor, Somoshegyi Pálné, Sötér István, Staud Géza, Steiner Erna, Stoll Béla, Süpek Ottó, Szabiyar Ferenc, Szabó Arpad, Szabó Ede, Szabó György, Szabó Gyula, Sz. Szabó Magda, Szabó Pál, Szabó József, Szabolcsi Bence, Szabolcsi Miklós, Szalai Jánosné, Szalay Károly, Szalai Sándor, Szalatnay Rezső, Szauder József, Szász Imre, Szabényi Géza, Szedő Antal, Szekeres László, D. Szemző Pirokska, Szentiványi Kálmán, Szij Re s , Szigeti József, Sziklai László, Szilágyi János, Szilágyi Péter, Szilvás Gyula, Szimonidesz Lajos, Szobotka Tibor, Szőke Sándor, Szönyiné Fekete Klára, Szörényi József, Szgyi Zsuzsanna, B. Szűcs Éva, Takáts Gyula, Tamás Anna, Tarnai Andor, Terbe Lajos, Tertinszky Edit, Tomasz György, Tolnai Gábor, Tompa Jozsefné, Tóth Béla, Tóth Dezső, Tóth István, Tóth László, Törő Györgyi, Török Bálint, Török Imre, Trencsényi István, Tien csényi-Waldapfel Imre, Trencsényi-Waldapfel Imrené, Turák János, Turóczi-Trostler József, Ungvári Tamás, Urbán Ernő, Urbán Lászlóné, Vag Sándor, Vajda György Mihály, Vajda László (Szeged), Vajda László (Budapest), Vajda Miklós, Vajtai István, Vajthó László, Varga Ferenc, Varga Imre, Varga József, Varga László, Vargha Balázs, Vargha Kálmán, Vargyas Lajos, Vári Andor, Varjas Péter, Varjas Béla, Várkonyi Nándor, Vas István, Vásárhelyi Júlia, Véber Károly, Vécsey Tiborné, Végh Ferenc, Veres Péter, Vihar Béla, Vincze Géza, Vincze Lászlóné, Vörös István, Vörös Mihály, Waldapfel József, Weber Antal, Wimmer Imre, V. Windisch Éva, Zakar László, Zimándi Pius, Zitás Bertalan, Zolnai Béla, Zolnay Vilmos, Zöldhelyi Zsuzsa, Zrinszky László, Zsoldos Jenő.

A jeleltkező új tagokat kérjük, hogy közöljék eddig megjelent cikkeik, tanulmányaik, könyveik címét és a jelelt helyét s adjanak tájékoztató tudományos terveikről

СОДЕРЖАНИЕ

Петер, Л.: АТТИЛА ЙОЖЕФ В СЕГЕДЕ

Атила Йожеф (1905—1937) в 1922 году, будучи еще гимназистом в городе Мако познакомился с великим сегедским поэтом Дьюлой Юхасом. Под покровительством Дьюлы Юхаса вышел из печати на рождество 1922 г. первый том стихотворений Аттилы Йожефа под названием «Нищий красоты». Во время создания этого тома стихотворений Аттила Йожеф познакомился с небольшой группой своих ровесников, с молодыми сегедскими поэтами, находившимися под влиянием модной тогда экспрессионистическо-активистской немецкой буржуазной поэзии. Эта группа поэтов после неудачных начинаний для издания нескольких журналов (*Лампада, Тишина, Театр, Общество*) организовалась под названием «Иген» («Да») и устроила в Сегеде 25 ноября 1925 г. утренник для оглашения своей программы. Агоштон Эрг (Густав Бергер), который был родом из Сегеда, но учился в Вене, создал еще в начале 1924 г. связь между А. Йожефом и Л. Кашшаком. Осенью 1924 года поэт поступил в Сегедский университет. Он учился в обстановке крайней нищеты (главным образом уделяет внимание изучению языков, в том числе и французского языка, избранного им в качестве специального предмета) и подготовил к изданию новый том своих стихотворений, появившийся в печати в первые дни февраля 1925 г. под названием «Не я призываю». Весной 1925 года в журнале «Сегед» появилось его стихотворение «Чистым сердцем»; за это стихотворение один из профессоров университета — Антал Хоргер — сделал ему выговор и пригрозил ему в присутствии двух свидетелей. Оскорбленный поэт осенью не возвратился в Сегедский университет, а отправился в Вену к Агоштону Эргу для продолжения своего учения. — Автор доказывает в своей статье, что жизненный путь Аттилы Йожефа логично ведет его из Сегеда в Вену, где господствовало противоположное мировоззрение. В своем введении автор дает характеристику политической, социальной и культурной атмосферы, а также и атмосферы печати антиреволюционного Сегеда, которую молодой Аттила Йожеф нашел в этом городе. Автор излагает также положение рабочего движения в Сегеде и приводит письмо поэта от 8-го марта 1925 г., в котором поэт сообщает о прочитанном им докладе перед рабочими. Это первое достоверное сведение о связи поэта с рабочим движением.

Салаи, К.: ТЕОРИЯ ЮМОРА РЕВИЦКИ

После неудачи венгерской освободительной войны 1848—1849 гг. передовые силы ее расплылись. Не было общественного базиса для наступательной, разрушительной силы сатиры, направленной против реакции. Ее место занимает юмор, создается мода теорий юмора по следам Жана Пол, Эдисона и Солгера. Из ряда писателей этих времен выделяется Дьюла Ревецки (1855—1884). Согласно его мнению юмор — это мировоззрение писателя, стоящего на стороне народа, являющегося «ходатаем парий». Юмористическое произведение изображает печальную действительность бедных, то есть оно по существу не является нечто смешным, комическим. Его задача двойная: обратить внимание на нищету народа, облегчить страдания людей. Излагается влияние теории юмора Яноша Арань (1817—1882) на теорию Ревецки. Некоторые идеи Ревецки проявляют родственные черты с идеями В. Г. Белинского и Н. Г. Чернышевского.

Д и с к у с с и я

Комлош, А.: Портрет Дьюлы Ревецки

Р. Хуташ, М.: Стихотворение Аттилы Йожефа «Масса»

Кишиш, Ф.: Несколько слов о цикле стихотворений Петёфи «Облака»

Данные и материалы

Сабольчи, М.: ДАННЫЕ К ПОЛНОМУ СОБРАНИЮ СТИХОТВОРЕНИЙ АТТИЛЫ ЙОЖЕФА. Автор приводит данные, обнаруженные при подготовке нового издания полного критического собрания сочинений Аттилы Йожефа: неизвестное до сих пор стихотворение поэта, написанное им в Вене в 1936 году; более полный текст и толкование фрагмента 1935 г.; история возникновения и датировка одного до сих пор еще не вполне выясненного сонета («После деления»).

Комлош, А.: Забытые стихотворения и прозаическое сочинение Дьюлы Ревички.

Орос, Л.: Дедикация Аттилы Йожефа.

Обзор

Саудер, Й.: Полное собрание сочинений Яноша Бачаньи. I.

Бароти, Д.: Режé Галош: Келемен Микеш.

Немет, Б. Г.: Небольшие стихотворения, прозаические произведения и переписка Дьюлы Шароши.

Бикачи, Л.: Избранные политические сочинения Яноша Вайда.

Раба, Дь.: Избранные стихотворения Лафонтена.

Белади, М.: О публицистической деятельности Петера Вереш.

Олтваньи, А.: Избранные критики Йожефа Байза.

Сабо, Э.: Хаджи Мурат Л. А. Толстого. Изображение освободительной войны кавказских народов в короткой повести Толстого доказывает, что он даже в поздний период своей писательской карьеры при создании религиозных брошюр остался реалистом. Критика разбирает роман с этой точки зрения и особо выделяет его обличительную силу в изображении царя и офицеров, а также подчеркивает сочувствие Толстого к народами, сопротивляющимся царскому империализму. Роман был переведен на венгерский язык Кларою Сёллэшн.

Миклош Белади: Две статьи из ежегодника 1953 года Университета имени Этвёша Лоранда.

Латор, Л.: Перевод «Фауста» Дьёрдем Шаркёзи.

Прослер, Дь.: Новые романы Арона Тамаша.

Известия Венгерского литературного общества.

CONTENU

László Péter: ATTILA JÓZSEF À SZEGED

Ce fut en 1922 que Attila József (1905—1937) comme élève du lycée de la ville, de Makó, fit la connaissance de Gyula Juhász (1883—1936), grand poète hongrois de Szeged.

C'est grâce à l'appui de Gy. Juhász qu'il put publier son premier recueil de poésies intitulé «Szépség koldusa» («Mendiant de la beauté») à Szeged, à la Noël de la même année.

En préparant ce volume, A. József fit connaissance d'un petit groupe de jeunes poètes de Szeged, ayant à peu près son âge, groupe qui reflétait l'influence de la poésie allemande bourgeoise moderne de tendance expressionniste-activiste. Après plusieurs tentatives de fonder une revue (*Mécs, Csönd, Színház, Társaság*), ils se groupèrent sous le nom de «Igen» et ont organisé une matinée destinée à publier leur programme, le 25 novembre 1923. Ce fut Ágoston Erg (Gustave Berger), étudiant de Vienne originaire de Szeged, qui mit en rapport A. József avec Lajos Kassák dès le commencement de l'année 1924. — En automne 1924, A. József se fait immatriculer à l'université de Szeged. Sa situation misérable ne l'empêche pas de se jeter à corps perdu dans l'étude (il étudie surtout les langues, particulièrement le français qu'il a choisi comme spécialité) et il prépare la publication de son nouveau recueil de poésies intitulé «Nem én kiáltok» («Ce cri n'est pas le mien») qui devra paraître dans les premiers jours de février 1925. — Au printemps de 1925, un des professeurs de l'université, Antal Horger le menace, en présence de deux témoins, à cause de sa poésie portant le titre «Tiszta szívvel» («D'un cœur pur»), parue dans le journal «Szeged». Le poète, froissé, ne rentre pas, l'automne suivant, à l'université, mais il va rejoindre son ami, Ágoston Erg, à

Vienne pour y poursuivre ses études. — L'auteur de la présente étude montre que la carrière d'A. József le mène logiquement de Szeged à Vienne, ville qui représente une idéologie opposée à celle de Szeged. Dans son introduction, il analyse l'atmosphère politique et sociale, ainsi que la presse de Szeged, ville typiquement contre-révolutionnaire à l'époque où le jeune poète y fit son apparition. Il caractérise, en grandes lignes, la situation du mouvement ouvrier à Szeged, et il publie la lettre du poète du 8 mars 1925 dans laquelle il donne un compte-rendu d'une conférence qu'il a faite devant un public d'ouvriers.

Cette lettre est le premier document authentique sur les rapports du poète avec le mouvement ouvrier.

Károly Szalay : LA THÉORIE DE L'HUMOUR SELON LA CONCEPTION DE GYULA REVICZKY

Après la chute de la guerre de l'indépendance hongroise de 1848/49, les forces progressistes hongroises se sont dispersées. Il n'existait plus de base sociale sur laquelle la force agressive et antiréactionnaire de la satire eût pu s'exercer. Sa place est occupée, en général, par l'humour. La théorie de l'humour devient à la mode d'après Jean Paul, Addison et Solger. La conception de Gyula Reviczky (1855—1884) dépasse la moyenne de ces théories. Selon lui l'humour est la conception du monde formée par l'écrivain qui est du côté du peuple et qui est le «porte-parole des parias». L'ouvrage humoristique représente la triste réalité des opprimés et des pauvres, donc il n'est pas comique dans son essence. Il a une mission double : appeler l'attention sur la misère du peuple et d'apporter un soulagement aux souffrants. L'auteur démontre l'influence de la théorie de l'humour de János Arany (1817—1882) sur celle de Reviczky et montre l'affinité de certaines des idées de ce dernier avec celles de Bielinsky et de Tchernichewski.

Aladár Komlós : Contribution à un portrait de Gyula Reviczky

Magda R. Hutás : La poésie intitulée «Tömeg» («La Masse») d'Attila József.

Ferenc Kiss : Notes sur le recueil intitulé «Felhők» («Nuages») de Petőfi.

Notes et documents

Miklós Szabolcsi : Documents pour une collection complète des poésies de Attila József. L'auteur rend compte de quelques documents découverts au cours des préparatifs d'une nouvelle édition de la collection critique des oeuvres complètes d'Attila József : une poésie jusqu'à présent inconnue du poète, écrite à Vienne en 1936 ; le texte ainsi que l'interprétation plus complète d'un fragment de 1935, et enfin la genèse et la datation d'un sonnet («Osztás után», «Les jeux sont faits»), d'une interprétation jusqu'ici problématique.

Aladár Komlós : Les poésies oubliées et un ouvrage en prose de Gyula Reviczky.

László Orosz : Une dédicace d'Attila József.

Revue

József Szauder : Oeuvres complètes de János Batsányi I.

Dezső Baróti : Rezső Gálos : Kelemen Mikes.

Béla G. Németh : Poésies, oeuvres en prose et correspondance de Gyula Sárosi.

László Bikácsi : Écrits politiques choisis de János Vajda.

György Rába : Fables choisies de La Fontaine. Après avoir apprécié l'introduction et le travail de rédaction, le critique donne une analyse du changement des principes esthétiques de la traduction littéraire d'après les traductions faites par des poètes hongrois des deux derniers siècles. En appréciant les traductions de ce recueil, il pose la question de savoir si elles expriment bien les particularités — caractéristiques de la comédie — qui se font jour dans les fables de La Fontaine : si leur action a gardé sa vivacité

dans la traduction, si les différents détails font l'impression de scènes, si le style est assez expressif et s'il contribue, avec le rythme et les rimes, à suggérer la tension et les tendances satiriques de l'action. Le volume contient les traductions de Lajos Áprily, Zoltán Jékely, László Kálnoky, Dezső Kosztolányi, László Lator, Ágnes Nemes Nagy, Lajos Nyéki, József Péczeli, Miklós Radnóti, György Rónay, Lőrinc Szabó, Ferenc Verseghy, Béla Vikár et Sándor Weöres.

Miklós Béládi: Sur Péter Veres publiciste.

Ambrus Oltványi: Critiques choisies de József Bajza.

Ede Szabó: Tolsztoj: Hadzsi Murat.

Miklós Béládi: Deux études publiées dans l'Annuaire de 1954 de l'Université Loránd Eötvös de Budapest.

László Lator: La traduction de Faust par György Sárközi.

György Poszler: Les romans récents d'Áron Tamási.

Nouvelles de la Société d'Histoire Littéraire de la Hongrie

INHALT

László Péter: ATTILA JÓZSEF IN SZEGED

Attila József (1905—1937) wurde 1922 als Schüler des Gymnasiums zu Makó mit dem grossen Dichter Gyula Juhász (1883—1936) in Szeged bekannt. Die Hilfe von Juhász ermöglichte ihm, noch zu Weihnachten seinen ersten Gedichtband »Bettler der Schönheit« in Szeged herauszugeben. Gleichzeitig mit der Entstehung dieses Bandes wurde Attila József mit einer kleinen Gruppe gleichaltriger junger Szegeder Dichter bekannt. Diese Gruppe bekannte sich zum expressionistischen Aktivismus der modernen deutschen bürgerlichen Dichtung. Es wurden mehrere Versuche zur Gründung einer Zeitschrift unternommen (»Das Licht«, »Stille«, »Theater«, »Gesellschaft«). Endlich organisierte sich die Gruppe unter dem Namen »Ja«, und veranstaltete am 25. November 1923 eine Matinee, auf der sie ihr Programm verkündete. Schon Anfang 1924 kommt durch Ágoston Erg (Gustav Berger), einen in Wien studierenden Szegeder, die Verbindung zwischen Attila József und Lajos Kassák zustande; — im Herbst des Jahres 1924 schreibt sich der Dichter an die Universität Szeged ein. Obwohl er in grossem Elend lebt, stürzt er sich eifrig in seine Studien; — besonders fleissig lernt er Sprachen, vor allem die französische, welche er sich zum Studienfach gewählt hatte. Zugleich bereitet er die Herausgabe seines neuen Gedichtbandes (»Nicht ich schreie...«) vor, welcher Anfang Februar 1925 erscheint. Wegen seines im Frühjahr 1925 in der Zeitschrift »Szeged« erschienenen Gedichts »Mit reinem Herzen« erklärt ihm einer der Professoren der Universität, Antal Horger, in Gegenwart zweier Zeugen, dass er niemals sein Lehrerdiplom bekommen würde. Im Herbst kehrt der tief gekränkte Dichter nicht mehr an die Universität zurück, sondern reist zu Ágoston Erg nach Wien, um dort seine Studien fortzusetzen. — In seinem Aufsatz zeigt der Verfasser, dass der Weg Attila Józsefs logischerweise von Szeged nach Wien führte, das für ihn eine dem konterrevolutionären Szeged entgegengesetzte Weltanschauung symbolisierte. Im einleitenden Teil seiner Studie charakterisiert er die Zeitungsverhältnisse des gegenrevolutionären Szeged, die politische, soziale und kulturelle Atmosphäre, die den jungen Attila József bei seiner Ankunft in dieser Stadt empfing. Er skizziert die Lage der Arbeiterbewegung in Szeged und zitiert den Brief des Dichters vom 8. März 1925, in welchem dieser über seinen Vortrag vor einem Arbeiterpublikum berichtet. Dies ist die erste verbürgte Angabe über die Verbindung des Dichters mit der Arbeiterbewegung.

Károly Szalay: DIE HUMORTHEORIE GYULA REVICZKYS

Nach der Niederlage des ungarischen Freiheitskrieges (1848/49) sind die fortschrittlichen Kräfte des Landes zersplittert. Die Satire, welche die Reaktion kräftig und wirkungsvoll anzugreifen vermag, hat ihre gesellschaftliche Basis verloren. Sie wird

grösstenteils durch den Humor ersetzt. Verschiedene Theorien des Humors kommen in Mode; sie fussen auf Addison, Jean Paul, Solger. Gyula Reviczky (1855—1884) erhebt sich über den Durchschnitt. Seiner Auffassung nach ist der Humor die Weltanschauung des Schriftstellers, der sich an die Seite des Volkes stellt, der zum »Wortführer der Pariass« wird. Das humoristische Werk stellt die traurige Wirklichkeit der Armen und Unterdrückten dar, ist also seinem Wesen nach nicht komisch. Es hat eine zweifache Aufgabe: es soll die Aufmerksamkeit aufs Elend des Volkes lenken, und den Leidenden Linderung bringen. — Die Wirkung der Humortheorie von János Arany (1817—1882) auf die Anschauungen Reviczkys. Einige der Gedanken von Reviczky zeigen Verwandtschaft mit Belinski und Tschernyschewski.

Diskussion

Aladár Komlós: Zum Porträt Gyula Reviczkys.

Magda R. Hutás: Über das Gedicht »Masse« von Attila József.

Ferenc Kiss: Einige Wort über Petőfis Verszyklus »Wolken«.

Daten und Beiträge

Miklós Szabolcsi: Beiträge zu den »Sämtlichen Gedichten« von Attila József. — Der Autor macht den Leser mit neuen Daten bekannt, die während der Arbeit an einer neuen Ausgabe der sämtlichen Gedichte von Attila József zutage gekommen sind: ein im Jahre 1936 in Wien geschriebenes, bisher unbekanntes Gedicht; der vollständigere Text und die Deutung eines aus dem Jahre 1935 stammenden Fragments sowie die Entstehungsgeschichte und Datierung eines bisher nicht ganz klaren Textes. (»Nach dem Austeilen«.)

Aladár Komlós: Vergessene Gedichte und ein Prosawerk von Gyula Reviczky.

László Orosz: Eine Dedikation Attila Józsefs.

Rundschau

József Szauder: János Batsányi: Sämtliche Werke I.

Dezső Baróti: Rezső Gálos: Kelemen Mikes.

Béla G. Németh: Die kleineren Dichtungen, die Prosawerke und die Korrespondenz von Gyula Sárosi.

László Bikácsi: Ausgewählte politische Schriften von János Vajda.

György Rába: La Fontaines ausgewählte Fabeln.

Miklós Bésádi: Über die Publizistik von Péter Veres.

Ambrus Oltványi: Ausgewählte Kritiken von József Bajza.

Ede Szabó: Tolstoi: Chadschi Murat.

Miklós Beldádi: Zwei Abhandlungen aus dem Jahrbuch der Loránd Eötvös-Universität für das Jahr 1953.

László Lator: Die Faust-Übersetzung von György Sárközy. Der Autor vergleicht die Übersetzung mit dem Originaltext und den früheren ungarischen Übersetzungen, und stellt fest, dass es György Sárközy (1899—1945) mit Benützung der Schätze der ungarischen Dichtung und Volkssprache als erstem gelungen ist, in bezug auf Texttreue und dichterische Qualität ein dem deutschen Urtext kongeniales Werk zu schaffen. Es gelingt ihm, innerhalb des gedrängten, klassischen Stils von Goethe die breite Skala der Stilvarianten wiederzugeben, die sich aus dem ganzen Charakter des Faust-Stoffes sowie aus der Entwicklung Goethes ergeben.

György Poszler: Die neuen Romane von Áron Tamási.

Nachrichten der ungarischen Gesellschaft für Literaturgeschichte

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója. — Műszaki felelős: Szöllősi Károly

Kézirat beérkezett: 1955. II. 18-án. — Példányszám: 1800 — Terjedelem: 10⁴, (A/5) iv + 3 melléklet

35706 55 — Akadémiai nyomda, V. Cserlőczy utca 2. — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

IRODALOMTÖRTÉNET

1955.

2. SZÁM

<i>Péter László</i> : József Attila Szegeden.....	115
<i>Szalay Károly</i> : Reviczky humorelmélete	163

VITA

<i>Komlós Aladár</i> : Reviczky Gyula arcképehez	178
<i>R. Hutás Magda</i> : József Attila Tömeg című verséről	182
<i>Kiss Ferenc</i> : Néhány szó a »Felhők«-ről	186

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Szabolcsi Miklós</i> : Adalékok József Attila verseihez	190
<i>Orosz László</i> : Egy József Attila-dedikáció	192
<i>Komlós Aladár</i> : Reviszky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve	192

SZEMLE

<i>Szaunder József</i> : Batsányi János összes művei I.	199
<i>Baróti Dezső</i> : Gálos Rezső: Mikes Kelemen	204
<i>Németh G. Béla</i> : Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése	206
<i>Bikácsi László</i> : Vajda János válogatott politikai írásai	214
<i>Rába György</i> : La Fontaine: Mesék	218
<i>Béládi Miklós</i> : Veres Péter publicisztikájáról	222
<i>Ottványi Ambrus</i> : Bajza József: Válogatott cikkek és tanulmányok	229
<i>Szabó Ede</i> : Lev Tolsztoj: Hadzsi Murat	231
<i>Béládi Miklós</i> : Két tanulmány az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Évkönyvéből	233
<i>Lator László</i> : Sárközi György Faust-fordítása	235
<i>Poszler György</i> : Tamási Áron újabb regényei	242

TÁRSASÁGI HIREK

Ára: 8,— Ft

Előfizetés félévre: 12,— Ft

**Előfizetés: A Posta Központi Hirlapiroda Vállalatnál, Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850
Csekk számszám: 61.257**